

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

І.В. Пиріг

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКСПЕРТНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Монографія

Дніпропетровськ
«Ліра ЛТД»
2011

ББК 67.9(4УКР)62

П 33

УДК 343.98

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 3 від 24 листопада 2011 р.)*

РЕЦЕНЗЕНТИ

доктор юридичних наук, професор **Волобуєв А.Ф.** – завідувач кафедри правознавства Полтавського інституту економіки і права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»; доктор юридичних наук, професор **Лисенко В.В.** – перший заступник начальника Науково-дослідного центру з проблем оподаткування Національного університету Державної податкової служби України.

П 33 Пиріг І. В.

Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ : монограф. / Пиріг І. В. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2011. – 312 с.

ISBN 978-966-383-378-1

На основі аналізу сучасних положень загальної теорії судової експертизи розглядаються актуальні теоретичні проблеми експертної діяльності органів внутрішніх справ. Запропоновано поняття експертної діяльності, визначено її зміст та суб'єкти. На основі визначення експертної діяльності розглянуто предмет, систему, принципи та місце судової експертології як самостійної галузі знань, що складає наукову основу експертної діяльності органів внутрішніх справ. Окреслено основні засади організаційного, правового, науково-методичного, технічного та інформаційного забезпечення експертної діяльності органів внутрішніх справ.

Для вчених-юристів, ад'юнктів та аспірантів, науково-педагогічного складу, курсантів, студентів і слухачів вищих юридичних закладів освіти; суддів, прокурорів, адвокатів, слідчих, експертів, оперативних працівників органів внутрішніх справ.

ISBN 978-966-383-378-1

ББК 67.9(4УКР)62

© Пиріг І.В., 2011

© ДДУВС, 2011

З М Т

ВСТУП	4
Розділ 1. СУТНІСТЬ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ	7
1.1. Поняття та зміст експертної діяльності органів внутрішніх справ	7
1.2. Суб'єкти експертної діяльності органів внутрішніх справ	33
1.3. Історія становлення та розвитку експертної діяльності органів внутрішніх справ	53
Розділ 2. СУДОВА ЕКСПЕРТОЛОГІЯ – НАУКОВА ОСНОВА ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ	73
2.1. Предмет та система судової експертології	73
2.2. Принципи судової експертології та експертної діяльності органів внутрішніх справ	85
2.3. Систематизація знань у судовій експертології	107
Розділ 3. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ	119
3.1. Експертні установи органів внутрішніх справ та організація їх діяльності	119
3.2. Організація проведення судових експертиз	133
3.3. Експертна діяльність щодо забезпечення проведення слідчих дій	159
3.4. Законодавче забезпечення експертної діяльності органів внутрішніх справ	200
Розділ 4. ТЕХНІЧНЕ, МЕТОДИЧНЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ	215
4.1. Науково-методичне забезпечення експертної діяльності органів внутрішніх справ	215
4.2. Технічне забезпечення експертної діяльності	241
4.3. Інформаційне забезпечення експертної діяльності	256
ВИСНОВКИ	268
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	275

ВСТУП

Вирішення завдань кримінального судочинства, основним з яких є швидке і повне розкриття злочинів, сьогодні значною мірою покладається на органи внутрішніх справ. Важливою умовою ефективного розслідування злочинів та судового розгляду справ є застосування різноманітних спеціальних знань, побудова доказової бази на основі широкого використання сучасних досягнень науки й техніки при виявленні, фіксації, вилученні слідів злочину, проведенні експертиз та досліджень. Розробка і впровадження у практику боротьби зі злочинністю сучасних науково-технічних засобів в органах внутрішніх справ покладається на експертні підрозділи. Поряд зі слідчою та оперативно-розшуковою, експертна діяльність органів внутрішніх справ посідає значне місце в системі заходів, спрямованих на розкриття та розслідування злочинів, формування доказової бази на досудовому слідстві.

Із загальної кількості кримінальних справ, що розглядаються у судах, більшість розслідується слідчими підрозділами органів внутрішніх справ. Як свідчить практика, майже жоден злочин не розслідується без участі спеціалістів у проведенні слідчих дій чи призначення тієї чи іншої експертизи. Статистичні дані свідчать про зростання кількості експертиз, що виконуються в експертних підрозділах Міністерства внутрішніх справ. Так, експертною службою МВС України за останні роки виконано: у 2001 р. – 180504 експертизи, у 2002 р. – 198608, у 2003 р. – 220585, у 2004 р. – 238912, у 2005 р. – 223580, у 2006 – 201183, у 2007 р. – 201472, у 2008 – 208500, у 2009 р. – 222114, у 2010 р. – 234407. Таким чином, за останні роки обсяг виконаних експертиз, проведених експертними підрозділами органів внутрішніх справ, збільшується. До того ж, слід зазначити, що експертизи в органах внутрішніх справ виконуються переважно за матеріалами розслідування кримінальних справ (близько 88%).

Проведення експертиз є лише частиною діяльності експертної служби МВС України. Значним внеском у розкриття та розслідування злочинів є участь працівників служби у проведенні

слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Так, у 2008, 2009 та 2010 рр. ними взято участь у проведенні відповідно 68756, 69375 та 68673 слідчих дій; 75428, 73870 та 71302 оперативно-розшукових заходів; здійснено 226182, 257994 та 269401 перевірку за криміналістичними обліками.

Незважаючи на значний обсяг виконуваної експертними підрозділами роботи, її результативність за різними напрямками не задовольняє сучасним вимогам практики протидії злочинності. Це пояснюється, з одного боку, об'єктивними причинами, пов'язаними зі зростанням організованих форм злочинності, її професіоналізацією, вдосконаленням способів вчинення та приховування злочинів з використанням засобів, заснованих на сучасних досягненнях науково-технічного прогресу. З іншого боку, у практиці експертної діяльності підрозділів органів внутрішніх справ існують проблеми, пов'язані із загальною організацією їх діяльності, підпорядкованістю, взаємодією зі слідчими та оперативно-розшуковими підрозділами, експертними закладами інших міністерств та відомств. Існує багато невирішених питань законодавчого, науково-методичного, технічного та інформаційного забезпечення експертної діяльності. Дискусійними залишаються теоретичні положення судової експертології: її предмет та система, місце у системі юридичних наук, принципи судово-експертної діяльності, систематизація методик проведення експертиз тощо.

Окремими проблемами судової експертизи та експертної діяльності у різні часи займалися такі провідні українські науковці та вчені близького зарубіжжя, як: Т.В. Авер'янова, І.А. Алієв, Л.Ю. Ароцкер, В.Д. Арсеньєв, В.Д. Басай, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, А.І. Вінберг, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, Г.І. Грамович, Г.Л. Грановський, Ф.М. Джавадов, А.В. Дулов, О.О. Ейсман, О.О. Ексархопуло, В.А. Журавель, О.М. Зінін, А.В. Іщенко, О.А. Кириченко, Н.І. Клименко, В.Я. Колдін, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, Ю.Г. Корухов, М.В. Костицький, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, Г.А. Матусовський, Н.П. Майліс, Г.М. Надгорний, О.Р. Росинська, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, Г.М. Соколовський, І.Я. Фрідман, В.Ю. Шепітько, О.Р. Шляхов, М.Г. Щербаковський та інші, праці яких стали підґрунтям нашого монографічного дослідження.

Разом з тим, комплексної розробки теоретичних засад

експертної діяльності органів внутрішніх справ за сучасних умов протидії злочинності науковцями не проводилось. З урахуванням наведених статистичних даних експертної служби МВС України, які свідчать про значний обсяг та різноплановість експертної діяльності, а також значимості та важливості зазначених в теорії судової експертизи та експертній практиці проблем, можна дійти висновку про необхідність проведення комплексного дослідження експертної діяльності органів внутрішніх справ.

Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю входить до переліку Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011-2015 рр. (затверджено постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 24 вересня 2010 р. № 14-10), а вирішення проблем експертної діяльності відповідає пріоритетним напрямам наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010-2014 років, затвердженим наказом від 29.07.2010 р. № 347 «Про затвердження Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010-2014 років».

У монографії автором на основі теоретичних положень кримінального процесу, криміналістики, природничих та інших наук, а також відомостей сучасної експертної та слідчої практики було здійснено спробу розробити теоретичну концепцію експертної діяльності органів внутрішніх справ для її практичного використання на досудовому слідстві. У результаті узагальнення теоретичних положень вчених-юристів автором сформульовано поняття експертної діяльності органів внутрішніх справ та окреслено коло її суб'єктів; досліджено історію становлення та розвитку експертної діяльності в органах внутрішніх справ; розглянуто окремі наукові вчення в судовій експертології та розроблено власну концепцію цієї науки і напрямки застосування її положень в експертній діяльності органів внутрішніх справ. У монографії проаналізовано стан законодавчого, науково-методичного, технічного та інформаційного забезпечення експертної діяльності органів внутрішніх справ та надано пропозиції щодо його покращення.

Автор сподівається, що висвітлені в роботі положення та рекомендації можуть бути використані в науковій діяльності

вчених-юристів, для підвищення рівня знань молодих вчених, а також практичними працівниками органів внутрішніх справ при розкритті та розслідуванні злочинів.

Розділ 1

СУТНІСТЬ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

1.1. Поняття та зміст експертної діяльності органів внутрішніх справ

Наразі поняття експертної діяльності та її змісту науковцями чітко не сформульовано. В літературі використовуються декілька визначень: «експертна діяльність», «судово-експертна діяльність», «експертно-криміналістична діяльність», «діяльність експертно-криміналістичних підрозділів», які різними вченими трактуються по-різному. Через відсутність теоретичного підґрунтя виникають проблеми в діяльності правоохоронних органів, що здійснюють судочинство, з приводу видів, форм експертної діяльності, вирішуваних завдань та інших актуальних питань.

На науковому рівні експертна діяльність розглядалась з використанням рядом вчених концепції відокремлення від криміналістики науки судової експертології, історію виникнення та розвитку якої буде розглянуто нами нижче. Зазначимо фундаментальні основні наукові роботи в галузі судової експертизи, що стали підґрунтям нашого дослідження. Початком дискусії серед вчених щодо судової експертології стали статті О.Р. Шляхова, опубліковані ним у збірниках «Питання криміналістики та судової експертизи», а пізніше у посібнику «Судова експертиза: організація і проведення»¹. Серед інших наукових праць тих часів відзначимо книги А.І. Вінберга «Криміналістична експертиза в радянському кримінальному процесі»² та А.В. Дулова «Питання теорії судової експертизи»³. Певним етапом розвитку теорії судової експертизи можна вважати

¹ Шляхов А.Р. Судебная экспертиза: организация и проведение. – М., 1979.

² Винберг А.И. Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе. – М., 1956.

³ Дулов А.В. Воросы теории судебной экспертизы. – Минск, 1959.

вихід ряду статей та навчального посібника А.І. Вінберга й Н.Т. Малаховської «Судова експертологія (загальнотеоретичні та методологічні проблеми судових експертиз)»¹. Велике теоретичне значення мали окремі праці О.О. Ейсмана, Ю.Г. Корухова, В.С. Мітрічева, В.Д. Арсеньева. Серед наукових праць з теорії судової експертизи кінця 1990-х – початку 2000-х рр. зазначимо роботи І.А. Алієва, Т.В. Авер'янової «Концептуальні основи загальної теорії судової експертизи»², С.Ф. Бичкової «Становлення та тенденції розвитку науки про судову експертизу»³, Ф.М. Джавадова «Експертна діяльність і розвиток науки про судову експертизу»⁴, колективу авторів «Основи судової експертизи»⁵, О.М. Зініна, Н.П. Майліса «Судові експертизи»⁶, О.Р. Росинської «Судова експертиза в цивільному, арбітражному, адміністративному та кримінальному процесі»⁷, Т.В. Авер'янової «Судова експертиза. Курс загальної теорії»⁸. Протягом всього часу із виникнення окремої теорії судової експертизи не уникав полеміки Р.С. Белкін, висловлюючи свої думки у багатьох публікаціях. Певні їх узагальнення викладено у навчальному посібнику для вузів «Курс криміналістики»⁹, виданому у 2001 р.

На сучасному етапі судовій експертології також приділяється значна увага й у працях вчених ближнього зарубіжжя. Аналіз докторських дисертаційних досліджень, захищених останнім часом в Росії, Казахстані, Азербайджані, свідчить про їх тематичну спрямованість. Розглядаються в основному окремі види судових експертиз або напрямки їх використання. Концептуальним

¹ *Винберг А.И., Малаховская Н.Т.* Судебная экспертология (общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз): учеб. пособие / отв. ред. Б.А. Викторов. – Волгоград, 1979.

² *Алиев А.И., Аверьянова Т.В.* Концептуальные основы общей теории судебной экспертизы. – Баку, 1992.

³ *Бычкова С.Ф.* Становление и тенденция развития науки о судебной экспертизе. – Алма-Ата, 1994.

⁴ *Джавадов Ф.М.* Экспертная деятельность и развитие науки о судебной экспертизе: монография. – Баку, 1998.

⁵ *Основы судебной экспертизы. Ч. 1. Общая теория.* – М., 1980.

⁶ *Зинин А.М., Майлис Н.П.* Судебная экспертиза: учебник. – М., 2002.

⁷ *Росинская Е.Р.* Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. – М., 2005.

⁸ *Аверьянова Т.В.* Судебная экспертиза: курс общей теории. – М., 2008.

⁹ *Белкин Р.С.* Курс криминалистики: учеб. пособие для вузов. – 3-е изд., дополненное. – М., 2001.

основам експертної діяльності та судової експертології значної уваги не приділяється.

Протягом 1999-2005 рр., за нашими підрахунками, захищено 14 докторських дисертацій з експертної тематики, зокрема: Т.В. Толстухіної «Сучасні тенденції розвитку судової експертизи на основі інформаційних технологій» (Москва, 1999 р.), О.М. Черенкова «Правові, організаційні й методичні основи діяльності експертно-криміналістичної служби органів внутрішніх справ в умовах мегаполіса» (Москва, 2000 р.), Г.В. Кудрявцевої «Судова експертиза як інститут кримінально-процесуального права» (Санкт-Петербург, 2001 р.), І.В. Овсяннікова «Категорія ймовірності в судовій експертизі й доказуванні у кримінальних справах» (Москва, 2001), О.І. Галяшиної «Теоретичні й прикладні основи судової фоноскопичної експертизи» (Воронеж, 2002), С.А. Смірної «Організаційно-тактичні проблеми розвитку судово-експертної діяльності: за матеріалами Північно-Західного регіонального центру судової експертизи» (Санкт-Петербург, 2002), О.І. Вусова «Концептуальні основи судової комп'ютерно-технічної експертизи» (Москва, 2002), К.Н. Шакірова «Проблеми теорії судової експертизи: методологічні аспекти» (Алмати, 2003), Б.М. Бішманова «Правові, організаційні й науково-методичні основи експертно-криміналістичної діяльності в органах внутрішніх справ» (Москва, 2004), Л.П. Климович «Судово-економічні експертизи: теоретичні й методичні основи, значення при розслідуванні злочинів» (Красноярськ, 2004), В.А. Ручкіна «Концептуальні основи експертного дослідження зброї й слідів її застосування» (Волгоград, 2004), Г.Г. Омелянюка «Концептуальні основи судово-грунтознавчої експертизи» (Воронеж, 2005), М.В. Бобовкіна «Теорія й практика судово-діагностичної експертизи письма осіб, які перебувають у психопатологічному стані» (Волгоград, 2005), О.М. Холопової «Судово-психологічна

експертиза у кримінальному судочинстві» (Москва, 2006)¹.

Значний вклад у розробку теоретичних основ судової експертології внесли видатні українські вчені, доктори юридичних наук професори А.В. Іщенко, В.Г. Гончаренко, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченко, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, І.Я. Фрідман. Одним з перших вчених, який виступив за відокремлення судової експертології в окрему науку про судово-експертну діяльність, є М.Я. Сегай. Його погляди знайшли відображення в окремих статтях, як одноособових, так й у співавторстві². Погляди Н.І. Клименко викладено у ряді наукових статей та навчальному

¹ Толстухина Т.В. Современные тенденции развития судебной экспертизы на основе информационных технологий : дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 1999; Черенков А.М. Правовые, организационные и методические основы деятельности экспертно-криминалистической службы органов внутренних дел в условиях мегаполиса : дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2000; Кудрявцева А.В. Судебная экспертиза как институт уголовно-процессуального права : дис. ... д-ра юрид. наук. – СПб., 2001; Овсянников И.В. Категория вероятности в судебной экспертизе и доказывании по уголовным делам : дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2001; Галяшина Е.И. Теоретические и прикладные основы судебной фоноскопической экспертизы : дис. ... д-ра юрид. наук. – Воронеж, 2002; Смирнова С.А. Организационно-тактические проблемы развития судебно-экспертной деятельности: по материалам Северо-Западного регионального центра судебной экспертизы Министерства юстиции Российской Федерации : дис. ... д-ра юрид. наук. – СПб., 2002; Усов А.И. Концептуальные основы судебной компьютерно-технической экспертизы : дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2002; Шакиров К.Н. Проблемы теории судебной экспертизы: методологические аспекты : дис. ... д-ра юрид. наук. – Алматы, 2003; Бишманов Б.М. Правовые, организационные и научно-методические основы экспертно-криминалистической деятельности в органах внутренних дел : дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2004; Климович Л.П. Судебно-экономические экспертизы: теоретические и методические основы, значение при расследовании преступлений : дис. ... д-ра юрид. наук. – Красноярск, 2004; Омельянюк Г.Г. Концептуальные основы судебно-почвоведческой экспертизы : дис. ... д-ра юрид. наук. – Воронеж, 2005; Ручкин В.А. Концептуальные основы экспертного исследования оружия и следов его применения : дис. ... д-ра юрид. наук. – Волгоград, 2004; Бобовкин М.В. Теория и практика судебно-диагностической экспертизы письма лиц, находящихся в психопатологическом состоянии : дис. ... д-ра юрид. наук. – Волгоград, 2005; Холопова Е.Н. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном судопроизводстве : дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2006.

² Сегай М.Я., Стринжа В.К. О структуре экспертного познания // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1985. – Вып. 31; Прохоров-Лукин Г.В., Сегай М.Я. Общая теория судебной экспертизы: функции и структура // Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики. – К., 1993; Сегай М.Я., Стринжа В.К. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии). – К., 1997; Сегай М.Я. Судебная экспертология: концептуальные основы экспертной методологии // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Х., 2002. – Вип. 2; Сегай М.Я. Судова експертологія – наука про судово-експертну діяльність // Вісник Акад. прав. наук України. – 2003. – № 2-3 (33-34) – С. 740-761.

посібнику «Судова експертологія: Курс лекцій»¹ (2007 р.). Думки щодо різних аспектів експертної діяльності висловив В.Г. Гончаренко у коментарі до Закону України «Про судову експертизу» та при розгляді інших питань експертної методології, опублікованих у книзі, підготовленій колективом авторів «Експертизи у судовій практиці»². Значне теоретичне та практичне значення для розвитку експертної діяльності має також навчально-практичний посібник М.Г. Щербаковського «Судові експертизи: призначення провадження, використання»³ (2005 р.). Останнім часом вийшла друком монографія О.М. Моїсєєва «Експертні технології: теорія формування і практика застосування»⁴, яка відображає зміст докторської дисертації автора. Наведене свідчить про актуальність та невирішеність багатьох проблем експертної діяльності в Україні.

Окремим проблемам судової експертизи присвячено кандидатські дисертації В.М. Абрамової, Г.К. Авдєєвої, Д.Д. Бєгова, Л.Г. Бордюгова, М.Ю. Будзієвського, О.В. Воробей, Л.М. Головченко, Д.П. Гуріної, О.І. Жеребко, Е.О. Івакіна, В.В. Ковальова, В.В. Ковальнової, І.П. Красюка, С.П. Лапти, Ю.О. Мазниченко, Л.Л. Патик, Е.Б. Сімакова-Єфремян, Г.О. Стрілець, Ю.С. Сушка, Т.В. Тютюнник, В.М. Шерстюк, В.Д. Юрчишина, захищені в Україні останніми роками.

Порівняльний аналіз досліджень українських вчених та науковців ближнього зарубіжжя свідчить про більш значний (хоча б у кількісному відношенні) розвиток науки про судову експертизу у Росії, що повинно спонукати українських вчених до наполегливої праці в цьому напрямку.

Вивченню різних аспектів діяльності, пов'язаної з розкриттям та розслідуванням злочинів, присвячено праці багатьох вчених у галузі криміналістики, кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності. Слідчу діяльність розглянуто у докторських дисертаціях В.П. Бахіна «Слідча практика: проблеми вивчення і

¹ *Клименко Н.І.* Судова експертологія. Курс лекцій : навч. посіб. – К., 2007.

² *Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В.Г. Гончаренка.* – К., 2004.

³ *Щербаковский М.Г.* Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учебно-практическое пособие. – Х., 2005.

⁴ *Моїсєєв О.М.* Експертні технології: теорія формування і практика застосування : монографія. – Х., 2011.

вдосконалення»¹ та В.С. Кузьмічова «Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення»². Оперативно-розшукова діяльність на теоретичному рівні вивчалась такими науковцями, як К.В. Антонов, О.М. Бандурка, Б.І. Бараненко, В.Л. Грохольський, Е.О. Дідоренко, І.П. Козаченко, І.В. Сервецький, О.П. Снігерьев та ін. Експертна діяльність на теоретичному рівні не досліджувалась. Багато науковців досліджували окремі проблеми судової експертизи або вирішували конкретні експертні завдання. Сьогодні на Україні захищено лише дві докторські дисертації з проблем судової експертизи: Ф.М. Джавадовим «Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах»³ у 2000 р. та О.М. Моїсєєвим «Експертні технології в судово-експертній діяльності: теоретичні засади та практика використання»⁴ у 2011 р., що підтверджує актуальність нашого дослідження.

Розглянемо поняття та зміст експертної діяльності. «Діяльність» у філософії визначається як людська форма активного ставлення до навколишнього світу, зміст якого становить доцільна зміна й перетворення цього світу в інтересах людей, тобто обумовлені суспільними відносинами цілеспрямовані мислення й дія особистості. Під цим терміном розуміється складна сукупність процесів, об'єднаних однією загальною спрямованістю на досягнення певного результату, що, разом з тим, є об'єктивним стимулом цієї діяльності, певною потребою, що задовольняється в результаті діяльності. Марксизм виходить з цілісного розуміння діяльності як органічної єдності чуттєво-практичної та теоретичної складових⁵. Діяльність – це процес взаємодії суб'єкта з об'єктом, після чого з'являється певний результат. На початку діяльності суб'єкт ставить перед собою мету й завдання, що необхідно виконати, та відповідно до них обирає засоби досягнення поставленої мети. В цьому і полягає зміст діяльності.

В енциклопедичному словнику зазначається, що діяльність є

¹ Бахин В.П. Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования : дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 1991.

² Кузьмічов В.С. Теорія і практика слідчої діяльності : монографія. – Київ, 1997.

³ Джавадов Ф.М. Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах : дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 2000.

⁴ Моїсєєв О.М. Експертні технології в судово-експертній діяльності: теоретичні засади та практика використання : дис. ... д-ра юрид. наук. – Харків, 2011.

⁵ Советский энциклопедический словарь / А.М. Прохоров. – М., 1981.

специфічною людською формою ставлення до оточуючого світу, змістом якої є його доцільна зміна в інтересах людей; умова існування суспільства. Діяльність включає: мету, засоби, результат і сам процес¹. У психологічному словнику зазначається, що діяльністю є активна взаємодія живої істоти з навколишнім світом, у ході якої вона цілеспрямовано впливає на об'єкт, завдяки чому задовольняє свої потреби². У дещо спрощеній формі діяльність у тлумачному словнику за редакцією Д.М. Ушакова визначається як «робота, систематичне застосування своїх сил у якій-небудь галузі; суспільна діяльність, лікарська діяльність тощо»³. Майже тотожне визначення діяльності міститься у тлумачному словнику сучасної української мови за редакцією В.Т. Бусел: «застосування своєї праці до чого-небудь; праця, дії людей у якій-небудь галузі»⁴. Відповідно до наведених визначень можна дійти висновку, що експертна діяльність є різновидом людської діяльності, яка полягає у процесі застосування окремими суб'єктами сил та засобів при виконанні певної роботи. Для вирішення поставлених нами завдань необхідно з'ясувати, на чому базується така діяльність; види роботи, що складають її зміст; хто є суб'єктами експертної діяльності взагалі та в органах внутрішніх справ зокрема.

Процес отримання певного результату як завершення діяльності проходить декілька стадій. Після визначення мети людина пізнає об'єкт, на який буде спрямовано зусилля, обирає засоби впливу на нього для досягнення результату та починає їх застосовувати, тобто діяти. У гносеології пізнання є специфічним різновидом духовної діяльності людини, процесом осягнення навколишнього світу, отримання та нагромадження знань. Пізнання людиною об'єктивної дійсності здійснюється чуттєвим (емпіричним) сприйняттям та логічним (розумовим). В.І. Ленін зазначав, що «від живого споглядання до абстрактного мислення і від нього до практики – таким є діалектичний шлях пізнання

¹ Энциклопедический словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.deport.ru/slovar/bes/d/dejatelnost.html>.

² Психологический словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.deport.ru/slovar/psychology/d/dejatelnost.html>.

³ Толковый словарь русского языка / под ред. Д.Н. Ушакова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://proslova.ru/word>.

⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпін, 2003.

істини, пізнання об'єктивної реальності»¹. Процес пізнання закінчується набуттям знань. Знання – це інформація про світ, яка існує у формі певної суб'єктивної реальності, ідеальний образ дійсності. Пізнання та знання відрізняються одне від одного як процес і результат². Пізнання через емпіричне сприйняття веде до отримання практичних знань, а пізнання за допомогою аналізу та мислення – до наукових.

Загальногносеологічна характеристика наукового пізнання відповідає і поняттю дослідження – людській діяльності, спрямованій на вивчення світу. Первинна мета дослідження полягає у відкритті, розумінні, а також розробці методів і систем, призначених для збільшення знання світу, в якому людина живе. Але дослідник прагне пізнати не тільки зовнішні ознаки предмета як проблему, що спонукала його до цього процесу. У процесі дослідження знаходяться шляхи вирішення певної проблеми. Поставлена проблема для особи, яка проводить дослідження, базується на тих знаннях, що дозволяють їм цю проблему чітко визначити та намітити шляхи її вирішення. Отримуючи первинну інформацію про об'єкти, експерт на основі своїх спеціальних знань пізнає проблему, а потім намічає шляхи її вирішення. Таким чином, дослідженню передують знання не тільки про об'єкт, але й відповідні знання для постановки проблеми як методу та шляхів її вирішення. А нові знання для вирішення експертного завдання здобуваються дослідженням і складають сутність висновків, що використовуються в іншій пізнавальній діяльності – доказуванні, яке здійснює слідчий. Дослідження, як і доказування, є складовими процесу пізнання. Висновки будь-якого наукового дослідження, у тому числі експертного, складають певну форму достовірних знань, аргументованих проведенням дослідженням.

Етимологічно «експертиза» походить від поняття «експерт», що у перекладі з латинської (*aexpertus*) означає «досвідчений, той, що знає». Експертиза пов'язана із широким спектром різних сфер діяльності людини й розуміється як дослідження, проведене на основі її професійних знань. Експертизи можуть бути призначені в різних державних органах і громадських організаціях та

¹ Ленин В.И. Полное собрание сочинений. – Т. 29. – С. 152.

² Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А. Філософія : посібник для студентів ВНЗ. – К., 2001. – С. 293.

вирішувати широке коло завдань. Економічний розвиток України істотно розширює сферу застосування експертизи в різних галузях адміністративної, господарської й фінансової діяльності. Це пов'язано, по-перше, з необхідністю зниження ризику у ході прийняття рішень на різних державних рівнях щодо заходів із забезпечення розвитку суспільства й держави. Йдеться про політичну, соціальну, економічну, військову, екологічну, технологічну, інформаційну безпеку й зниження ризику під час реалізації соціально й економічно значимих цільових програм, впровадження інвестиційних, інноваційних, науково-технічних, екологічних проектів тощо. На законодавчому рівні також виникає багато питань щодо проведення правової експертизи, наприклад відповідності розглядуваних законопроектів Конституції України. Також можна навести як приклад одну з постанов Кабінету Міністрів від 08.12.2009 № 1346 «Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів»¹, тобто експертизи, що встановлює відповідність проектів нормативно-правових актів антикорупційному законодавству України. По-друге, у сфері приватного бізнесу будь-який комерційний проект, зрозуміло, потребує значних капіталовкладень. Тому кожний бізнесмен має знати, на що буде витрачено його гроші та який буде передбачуваний прибуток. У даному випадку, залежно від галузей економіки, може бути проведено різноманітні експертизи. Наприклад, існує експертиза інноваційних проектів, завданням якої є оцінка наукового та технічного рівня проекту, можливостей його виконання та ефективності. На підставі цієї експертизи ухвалюється рішення щодо доцільності проекту та кількість коштів на його фінансування.

Результатом зазначених експертних досліджень, як у сфері державного управління, так й у приватній діяльності, є певні висновки, що формуються на основі дослідження, проведеного певними суб'єктами, які володіють спеціальними знаннями. Отримані висновки можуть бути оформлені не за правилами, встановленими для документів, що розглядаються в судовому

¹ Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.12.2009 № 1346.

порядку.

Експертна діяльність може здійснюватись фізичними особами, науково-дослідними організаціями й установами, вищими навчальними закладами, юридичними особами незалежно від форм власності, а також спеціально сформованими колективами: експертними радами, комісіями. Тобто суб'єктами експертної діяльності можуть бути юридичні та фізичні особи, які організують та безпосередньо виконують різного роду дослідження. Обов'язкова вимога для суб'єктів безпосереднього дослідження – наявність відповідних наукових знань в певній галузі (спеціальних знань).

Метою експертної діяльності є всебічне, повне, об'єктивне, комплексне дослідження об'єктів, у результаті чого формуються та надаються науково обґрунтовані висновки про ті чи інші властивості об'єктів дослідження, можливість існування певних фактів, доцільність прийняття, впровадження, використання окремих програм та інші питання, що можуть бути вирішено використанням спеціальних знань.

Таким чином, експертна діяльність як вид діяльності:

- є специфічною формою людської діяльності, яка відрізняється від інших ставленням до оточуючого світу;
- базується на практичних та теоретичних наукових знаннях;
- носить пізнавальний, дослідницький характер;
- може проводитись у різних сферах суспільної діяльності;
- використовує методи та методики, що не суперечать закону та нормам моралі і ґрунтуються на сучасних досягненнях науки;
- має за мету всебічне, повне, об'єктивне, комплексне дослідження об'єктів, процесів або явищ;
- має результатом отримання нової інформації та формування висновків.

На підставі цього можна зазначити, що *експертна діяльність становить собою специфічний вид людської діяльності, заснованої на наукових знаннях, змістом якої є дослідження певних об'єктів, процесів або явищ спеціальними методами з метою надання науково обґрунтованих висновків.*

Вперше на законодавчому рівні термін «судово-експертна діяльність» застосовано у Законі України «Про судову

експертизу»¹. Хоча у самому Законі не міститься чіткого визначення цього поняття, під ним розуміється «діяльність з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою». Більш конкретніші визначення судово-експертної діяльності містяться у відповідних законах сусідніх країн. Поняття державної судово-експертної діяльності визначено у ст. 1 Федерального Закону «Про державну судово-експертну діяльність в Російській Федерації» як такої, що здійснюється під час проведення судочинства державними судово-експертними установами й державними судовими експертами та полягає в організації й проведенні судової експертизи². На нашу думку, законодавство Російської федерації дещо звужує судово-експертну діяльність рамками «державності». Відомо, що в Росії існує достатня кількість недержавних експертних установ та окремих експертів, які виконують аналогічні функції, але їх діяльність вже не підпадає під дію цього Закону, що викликає багато запитань. Майже тотожне визначення експертної діяльності міститься у ст. 1 Закону Республіки Казахстан від 20.01.2010 № 240-4 «Про судово-експертну діяльність в Республіці Казахстан»: «діяльність органів судової експертизи та судових експертів з організації та провадження судової експертизи»³. Ст. 1 Закону Азербайджанської республіки «Про державну судово-експертну діяльність» визначає її як «діяльність, пов'язану з організацією і проведенням судової експертизи, що переслідує мету забезпечення за допомогою спеціальних наукових знань прав та законних інтересів учасників процесу»⁴. Останній Закон, хоча і не вказує на суб'єктів, які здійснюють судово-експертну діяльність, але вказує на засоби та мету цієї діяльності. Аналізуючи всі наведені закони, зазначимо, що зміст судово-експертної діяльності у них визначено однаково –

¹ Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII // ВВР України. – 1994. – № 28, зі змінами, внесеними згідно із законами № 662-IV від 03.04.2003 // ВВР. – 2003. – № 27; № 1992-IV від 09.09.2004 // ВВР. – 2005.

² О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации : Федеральный закон от 31 мая 2001 г. № 73-ФЗ.

³ О судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан : Закон Республики Казахстан от 20.01.2010 № 240-4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.kz/ru/node/252>.

⁴ О государственной судебно-экспертной деятельности : Закон Азербайджанской республики.

організація і проведення судової експертизи.

Більшість науковців також схилиються до думки, що основним завданням експертної діяльності є призначення та проведення експертизи. Так, автори підручника за редакцією Р.С. Белкіна визначають судово-експертну діяльність як «систему дій, направлених на призначення та проведення експертизи з метою встановлення фактичних даних за конкретною кримінальною справою»¹. Ф.М. Джавадов під судово-експертною розуміє діяльність з проведення судових експертиз, тобто судово-експертну практику². Т.В. Авер'янова розглядає експертну діяльність як об'єкт вивчення окремої науки – загальної теорії судової експертизи – та визначає її як систему світоглядних і праксеологічних принципів як самої теорії, так і її об'єкта – експертної діяльності, окремих теоретичних побудов у цієї галузі наукового знання, методів розвитку теорії та здійснення експертних досліджень, процесів і відносин – комплексне наукове відображення судово-експертної діяльності як єдиного цілого³. Такої ж думки дотримується М.Я. Сегай, який виділяє судову експертологію як окрему науку про судово-експертну діяльність, але дає її окреме визначення: «судово-експертна діяльність може бути визначена як заснована на конституційних засадах діяльність органів державної влади, юридичних і фізичних осіб із забезпечення правосуддя незалежною, об'єктивною, кваліфікованою, такою, що спирається на досягнення науки і техніки, судовою експертизою»⁴.

Аналізуючи думки науковців щодо предмета загальної теорії судової експертизи (судової експертології) та судово-експертної діяльності, можна дійти висновку, що сьогодні експертна діяльність розглядається винятково як об'єкт пізнання науки судової експертології, тобто науковці ототожнюють практичну діяльність з наукою, що її забезпечує. Це пов'язано зі становленням наукових знань. Спочатку розвитку суспільства відбувалося накопичення практичних знань. За допомогою мови та писемності, знахідок,

¹ Авер'янова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика : учеб. для вузов / под. ред. Р.С. Белкина. – М., 2000.

² Джавадов Ф.М. Экспертная деятельность и развитие науки о судебной экспертизе. – Баку, 1998. – С. 28.

³ Авер'янова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. – М., 2008. – С. 43.

⁴ Сегай М. Судова експертологія – наука про судово-експертну діяльність // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2-3 (33-34). – С. 746.

винаходів тощо знання стали систематизованими і доступними наступним поколінням. У подальшому розвиток людства вивів їх на більш високий – науковий – рівень пізнання суспільних процесів та явищ. Наукові знання є системою більш глибокого пізнання процесів та явищ об'єктивної дійсності, їх взаємозалежності та взаємообумовленості. Наука у тлумачному словнику С.І. Ожегова визначається як «система знань щодо закономірностей розвитку природи, суспільства та мислення, а також окрема галузь таких знань»¹. З розвитком людства змінювалось співвідношення практичних та наукових знань. На сучасному етапі розвитку суспільства ці знання взаємопов'язані між собою. Будь-яка діяльність базується на практичних знаннях, отриманих під час цієї ж самої, або попередньої діяльності, і теоретичних знаннях, що утворюються та узагальнюються після певної практики.

З означеного можна дійти висновку, що поняття діяльності та науки, є хоча і тісно взаємопов'язаними, але різними. Наука, як система знань, може вивчати окремий вид діяльності у ролі об'єкта пізнання, накопичуючи тим самим нові знання. Діяльність окремого виду може базуватись на знаннях певної науки. Але в більшості випадків діяльність є поняттям більш широким, ніж окрема наука, і може охоплювати декілька галузей знань.

Будь-який різновид діяльності із забезпечення протидії злочинності – слідча, оперативно-розшукова, експертна – базується на положеннях багатьох наук. Р.С. Белкін стосовно науки криміналістики зазначав, що «немає специфічної «криміналістичної» практики, як і немає такої науки, яка б собою охоплювала всі боки будь-якого з цих різновидів практики»². Експертна діяльність, зокрема, базується на знаннях криміналістики, судової експертології, логіки, наукової організації праці, психології, багатьох технічних та природознавчих наук. Комплексне вивчення експертної діяльності, її теоретичних, організаційних, правових, науково-технічних, методичних, психологічних аспектів, що є предметом нашого дослідження, на наш погляд, матиме суттєве значення для практики боротьби зі

¹ Ожегов С.П. Словарь русского языка: ок. 57 000 слов / под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 19-е изд., испр. – М., 1987.

² Белкин Р.С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов. – 3-е изд., дополненное. – М., 2001. – С. 178.

злочинністю. Судову експертологію ми розглядаємо як науку, на якій базується судово-експертна діяльність та яка містить знання щодо теоретичних основ проведення експертиз. На нашу думку, судова експертологія є, хоч і основною, проте частиною наукової бази судово-експертної діяльності, що розробляє засоби та методи проведення експертних досліджень.

Існує багато видів і форм людської діяльності, одним з різновидів якої є злочинна. Статистичні дані щодо темпів росту злочинності в нашій країні та і в усьому світі свідчать про незмінність цього процесу, незважаючи на зусилля суспільства в подоланні злочинності. Дослідженням злочинної діяльності у межах криміналістики присвячено низку робіт Н.С. Карпова та його докторську дисертацію¹. За даними дослідження вченого, протягом 1990-2006 рр., за статистичними даними МВС України, рівень злочинності зріс більш ніж в три рази. Але, на його думку, зазначені дані не відповідають дійсності та реально зменшують фактичні дані. Це підтверджується й аналізом стану злочинності за останні роки. Злочинній діяльності протиставляється діяльність органів досудового розслідування та суду. Ми приєднуємось до думки тих авторів, які розрізняють загальне поняття діяльності у правовій сфері за характером правового регулювання на кримінально-процесуальну, цивільно-процесуальну, адміністративно-процесуальну та, за суб'єктом, – на судову, слідчу, оперативно-розшукову, судово-експертну².

Із загальної кількості кримінальних справ, що розглядаються у судах, більшість розслідується органами внутрішніх справ, діяльність яких на досудовому слідстві у цьому напрямку складається із слідчої, оперативно-розшукової та експертної. Слідча діяльність полягає у вирішенні завдань кримінального судочинства, одним з яких є швидке і повне розкриття та розслідування злочинів. Для успішного здійснення слідчої діяльності суб'єкта необхідним є знання таких наук, як кримінально-процесуальне право, кримінальне право, криміналістика – в першу чергу, а також кримінологія психологія,

¹ Карпов Н.С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності. – К., 2008. – С. 16.

² Криміналістика : учебник / в 3-х т. / под ред. Р.С. Белкина, В.Г. Коломацкого, И.М. Лузгина. – М., 1995. – Т. 1: История, общая и частные теории. – С. 27.

логіка тощо. Відповідно, об'єктом пізнання наук кримінально-процесуального права, кримінального права, криміналістики є в тому числі і закономірності, що виникають під час здійснення слідчої діяльності.

Поряд зі слідчою в органах внутрішніх справ значне місце посідає оперативно-розшукова діяльність, яка відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» є системою гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, здійснюваних із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів¹. Наука, об'єктом вивчення якої є оперативно-розшукова діяльність, має відповідну назву. Хоча, на думку ряду авторів, більш вдалою є назва «теорія оперативно-розшукової діяльності»², з чим ми погоджуємось. Ознайомлення зі змістом підручників з оперативно-розшукової діяльності приводить до висновків, що в них узагальнюються дані різних наук, які таким чи іншим чином використовуються у ході здійснення самої діяльності. Наприклад, система курсу ОРД, на думку авторів підручника за редакцією К.К. Горяїнова, В.С. Овчинського, А.Ю. Шумілова, складається з теоретичних основ, суб'єктів правового регулювання, оперативно-розшукового процесу, адміністративної оперативно-перевірочної роботи, інформаційних, тактичних і прогностичних основ ОРД³. О.М. Бандурка розглядає також соціальний і правовий захист осіб, які здійснюють ОРД та залучаються до виконання завдань ОРД, і психологічне забезпечення ОРД⁴. Помітно, що ця система поєднує теорію ОРД, кримінальний процес, юридичну психологію, адміністративний процес та деякі інші науки. Якщо розглядати ОРД як навчальну дисципліну, тоді можливою стає і доцільність такого поєднання. Проте, на нашу думку, повинна існувати наука – теорія оперативно-розшукової діяльності, зміст якої, крім методології, складатиме лише знання щодо найбільш доцільних

¹ Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. // ВВР України. – 1992. – № 22.

² Теория оперативно-розыскной деятельности / под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова. – 2-е изд., перераб. – М., 2006.

³ Оперативно-розыскная деятельность / под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, А.Ю. Шумилова. – М., 2001.

⁴ Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина I : підручник. – Харків, 2002.

засобів та методів здійснення оперативно-розшукових заходів, без теоретичних положень інших наук. Сама ж оперативно-розшукова діяльність як вид людської діяльності базується та використовує знання різних наук.

Слідча та оперативно-розшукова діяльність спрямовані на досягнення кінцевого результату – розкриття злочину. Методи та засоби цих видів діяльності є різні, але змістом її є процес пізнання події злочину з метою встановлення злочинця, отримання доказів, доведення його вини тощо, тобто встановлення істини у справі. Невід’ємна частина діяльності з розслідування злочину – це експертна діяльність.

Одне з останніх визначень судово-експертної діяльності надано у кандидатській дисертації Г.О. Стрілець як «врегульована законодавством діяльність судово-експертних установ, спрямована на проведення незалежних судових експертиз шляхом об’єктивного, всебічного і повного дослідження з дотриманням сучасних досягнень науки і техніки, організація роботи судово-експертних установ у цілому і їхніх структурних підрозділів, їх науково-методичне і інформаційне забезпечення, підбір та підготовка судово-експертних кадрів»¹. Автор також під судово-експертною діяльністю розуміє проведення експертиз з належним забезпеченням, зокрема науково-методичним, інформаційним, організаційним й кадровим.

Для ефективності будь-якого виду людської діяльності потрібно відповідне його забезпечення. Саме слово «забезпечувати» означає постачати щось у достатній кількості, задовольняти певні потреби, створювати умови для здійснення чого-небудь, гарантувати щось, захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки². Поняття «забезпечення» в окремих галузях юриспруденції розуміється по-різному³, у криміналістиці – переважно з інформаційної та науково-методичної точок зору, які є складовими загального забезпечення практики боротьби зі злочинністю та відіграють суттєву роль у підвищенні

¹ *Стрілець Г.О.* Генезис системи судово-експертних установ в Україні та напрямки їх діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид.наук. – К., 2009.

² Словник української мови : в 10 т. – Т. 3. – К., 1972. – С. 19.

³ *Єрусалімов І.О.* Поняття «забезпечення» у юридичній науці // Науковий вісник КНУВС : науково-теоретичний журнал. – К., 2007. – Вип. 1. – С. 12-13.

результативності слідчої діяльності¹. Проблеми інформаційного забезпечення розслідування злочинів розглядає у монографії Є.Д. Лук'янчиков, розуміючи під цим поняттям систему виявлення, дослідження, фіксації і вилучення інформації передбаченими законом засобами з метою формування на її основі судових доказів і використання для встановлення істини у кримінальній справі². Проблематику науково-методичного забезпечення розслідування злочинів висвітлено у публікаціях В.П. Бахіна та В.К. Лисиченка³, а також у кандидатській дисертації І.В. Гори⁴. Під науково-методичним забезпеченням вони розуміють створення умов для запровадження досягнень науки і техніки в практику боротьби зі злочинністю (апробація, уточнення умов і порядку застосування, розробка методичних рекомендацій чи інструкцій, підготовка користувачів тощо)⁵. І.О. Єрусалімов розглядає ці види як складові криміналістичного забезпечення всієї слідчої діяльності⁶.

Забезпечення експертної діяльності є науково-методичним, правовим, матеріально-технічним, організаційним, кадровим. Зазначені види забезпечення М.Я. Сегай включає у зміст судово-експертної діяльності з відповідними суб'єктами – органами державної влади⁷. У судово-експертній діяльності він виділяє «чотири структурні блоки, або елементи цілісної системи, які забезпечують здійснення державної політики в галузі судової експертизи: 1) діяльність органів державної влади щодо правового забезпечення судово-експертної діяльності; 2) діяльність

¹ *Ищенко А.В., Красюк І.П., Матвієнко В.В.* Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів : монографія. – К., 2002. – С. 13.

² *Лук'янчиков Є.Д.* Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монографія. – К., 2005. – С. 84.

³ *Лисиченко Е.К., Бахин В.П.* Научно-методическое обеспечение практики расследования преступлений // Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики. – К., 1993. – С. 84-86.

⁴ *Гора И.В.* Научно-методическое обеспечение расследования преступлений : дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1996.

⁵ *Бахин В.П., Лисиченко В.К.* Проблеми науково-методичного забезпечення слідчої діяльності // Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів : зб. наук. праць. – К., 1996. – С. 6.

⁶ *Єрусалімов І.О.* Поняття «забезпечення» у юридичній науці // Науковий вісник КНУВС : науково-теоретичний журнал. – К., 2007. – Вип. 1. – С. 14.

⁷ *Сегай М.* Судова експертологія – наука про судово-експертну діяльність // Вісник Академії правових наук. – 2003. – № 2-3. – С. 752.

уповноважених органів державної влади, що здійснюють функції управління щодо кадрового, наукового, науково-методичного, фінансового забезпечення проведення судових експертиз; 3) діяльність головних суб'єктів судово-експертної діяльності, які здійснюють безпосереднє організаційне і науково-методичне забезпечення та проведення судових експертиз у державних судово-експертних установах; 4) діяльність учасників судочинства, причетних до проведення судових експертиз і використання їхніх висновків. Названі структурні блоки з притаманними їм функціями і суб'єктами тісно взаємодіють між собою і створюють єдину систему судово-експертної діяльності»¹.

Не можемо погодитися з наведеними твердженнями, як і з думкою Г.О. Стрілець. На наш погляд, змістом експертної діяльності є пізнання певних об'єктів, процесів або явищ спеціальними методами з метою отримання нової інформації про них. Тому правове та кадрове забезпечення не можуть бути складовими самої експертної діяльності, але є необхідними для її здійснення. Правове забезпечення будь-якої діяльності у суспільстві є законотворчим процесом. Рішення щодо прийняття законодавчих актів, що стосуються експертної діяльності, повинні обговорюватись серед судових експертів та ухвалюватись з урахуванням їх пропозицій. Безумовно, експерти беруть участь у розробці законів, науково та практично обґрунтовують їх доцільність, але ця діяльність не є основною для них.

Що стосується підготовки кадрів, то за участю представників експертних установ повинні бути сформульовані освітньо-кваліфікаційні характеристики, що висуваються до майбутніх судових експертів. Підготовка самих експертів є частиною педагогічного процесу, яким мають займатись не експертні установи, а спеціалізовані навчальні заклади, які сьогодні існують у Міністерстві внутрішніх справ (Інститут підготовки слідчих і криміналістів Київського національного університету внутрішніх справ; Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка).

Організаційне забезпечення є структурним елементом експертної діяльності і базується на наукових засадах теорії

¹ Там само. – С. 28.

управління. Але ця складова належить до загальної організації проведення експертизи в експертних підрозділах та організації проведення окремої експертизи судовим експертом. На нашу думку, не належать до експертної діяльності дії слідчого щодо організації призначення експертизи та забезпечення проведення судових експертиз і діяльність уповноважених органів державної влади, що здійснюють функції управління судово-експертною діяльністю.

Науково-методичне забезпечення дійсно є складовою судово-експертної діяльності, тому що процес дослідження базується на наукових методах і методиках, має творчий характер та є підґрунтям для наукових розробок в галузі судової експертизи і вдосконалення експертних методик. Науково-методичне забезпечення експертної діяльності є основною функцією судової експертології як науки.

Поняття «експертна діяльність» значно ширше за «судово-експертну діяльність». У судово-експертній, як і в експертній, діяльності дослідження засновано на використанні знань фахівців у якій-небудь галузі знань. Водночас, судово-експертна діяльність, на відміну від експертної, здійснюється у сфері судочинства. Об'єктами досліджень виступають речові докази за порушеною кримінальною, цивільною або справою про адміністративні правопорушення, що обумовлює назву експертиз – судові. Ознаками, що відрізняють судову експертизу від інших, О.Р. Росинська називає такі: «1) підготовка матеріалів на експертизу, призначення й проведення її з дотриманням спеціального правового регламенту, що визначає ... права й обов'язки експерта, суб'єкта, що призначив експертизу, учасників кримінального, цивільного, арбітражного, адміністративного процесу; 2) проведення дослідження, заснованого на використанні спеціальних знань у різних галузях науки, техніки, мистецтва або ремесла; 3) дача висновку, що має статус джерела доказів»¹. З першою та третьою ознаками цілком можна погодитись. Що стосується другої ознаки, то вона є обов'язковою при визначенні поняття експертизи, але дослідження, засновані на використанні

¹ *Росинская Е.Р.* Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. – М., 2005. – С. 29.

спеціальних знань у різних галузях науки, техніки, мистецтва або ремесла, використовуються не тільки при судовому розгляді справи, а й в інших сферах людської діяльності.

Зважаючи на різницю між поняттями «експертна» та «судово-експертна» діяльність, яка полягає в її законодавчій регламентації та меті застосування, надамо визначення останньої.

Судово-експертна діяльність – регламентована законодавством діяльність осіб, які володіють спеціальними знаннями та уповноважені сторонами провадження на виконання дій, змістом яких є дослідження певних об'єктів, процесів або явищ з метою надання науково обґрунтованих висновків для їх використання на досудовому та судовому слідстві.

Зміст та завдання експертної діяльності є різними залежно від сфери її застосування та суб'єктів. У сфері протидії злочинності значну роль відіграють органи внутрішніх справ. Як зазначалось вище, поряд зі слідчою та оперативно-розшуковою, експертна діяльність є невід'ємною частиною комплексу заходів з розкриття та розслідування злочинів. Як свідчить практика, майже жоден злочин не розслідується без участі спеціалістів у проведенні слідчих дій чи призначення тієї чи іншої експертизи. Це свідчить про значення експертної діяльності органів внутрішніх справ у протидії злочинності на Україні.

Основним суб'єктом експертної діяльності є експертна служба Міністерства внутрішніх справ, яку утворено постановою Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 р. № 988 на базі Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС та експертно-криміналістичних підрозділів при головних управліннях МВС у Криму, м. Києві, Київській області, управлінні МВС в областях, м. Севастополі і на транспорті¹. Зазначені підрозділи є складовими міліції як одного з могутніх правоохоронних органів на Україні. Відповідно, діяльність цих підрозділів регламентується низкою відомчих нормативних актів, що регулюють організацію та функціонування даної служби, а атестовані працівники міліції, які є працівниками експертної служби, крім забезпечення експертної діяльності виконують обов'язки, регламентовані Законом України

¹ Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 р. № 988 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

«Про міліцію» та іншими.

Експертна діяльність органів внутрішніх справ, як і будь-який вид діяльності, спрямована на досягнення певної мети, яка включає вирішення конкретних завдань; засоби, за допомогою яких досліджуються об'єкти; та результат, якого потрібно досягти. Виходячи з визначення предмета експертної діяльності, її метою є виявлення нових властивостей об'єктів, тобто отримання нових знань щодо досліджуваних об'єктів, процесів або явищ, і використання цих знань для вдосконалення засобів та методів своєї діяльності. З мети діяльності випливає велика кількість завдань, що необхідно вирішити. Постановою Кабінету Міністрів від 20 червня 2000 р. № 988 «Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ» окреслено такі основні завдання, що нею вирішуються:

- судово-експертне та техніко-криміналістичне забезпечення діяльності органів внутрішніх справ, інших правоохоронних органів із запобігання, виявлення, розкриття і розслідування злочинів та інших правопорушень;

- провадження науково-дослідної діяльності у сфері судово-експертного і техніко-криміналістичного забезпечення;

- проведення експертизи та досліджень за кримінальними, цивільними та арбітражними справами, а також досліджень у позасудовому провадженні, виконання інших робіт у межах своєї компетенції;

- експлуатаційно-технічне та метрологічне забезпечення техніко-криміналістичних засобів органів внутрішніх справ;

- забезпечення ведення загальнодержавного криміналістичного обліку;

- участь у розробці техніко-криміналістичних засобів та забезпечення їх використання у практичній діяльності¹.

На наш погляд, зазначені завдання не розкривають у повному обсязі зміст та можливості експертної діяльності органів внутрішніх справ, а мають бути класифіковані за напрямками діяльності:

- виконання експертиз та досліджень за кримінальними та

¹ Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 р. № 988 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

справами про адміністративні правопорушення, що розслідуються органами внутрішніх справ;

– проведення експертиз та досліджень за кримінальними справами, що розслідуються іншими відомствами (прокуратурою, службою безпеки, податковою міліцією), цивільними та господарськими справами на госпрозрахунковій основі;

– проведення досліджень за матеріалами оперативно-розшукової діяльності для встановлення підстав щодо порушення кримінальної справи;

– проведення досліджень для потреб структурних підрозділів органів внутрішніх справ, в тому числі при проведенні внутрішніх розслідувань;

– участь у підготовці та проведенні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів;

– участь як спеціалістів у судовому розгляді справ;

– надання консультацій з питань, що потребують використання спеціальних знань;

– техніко-криміналістичне забезпечення діяльності органів внутрішніх справ, інших правоохоронних органів із запобігання, виявлення, розкриття і розслідування злочинів та інших правопорушень;

– технічне забезпечення експлуатації техніко-криміналістичних засобів органів внутрішніх справ;

– проведення науково-дослідних робіт у сфері протидії злочинності, в тому числі розробка нових та вдосконалення існуючих техніко-криміналістичних засобів та методів для використання у практичній діяльності органів внутрішніх справ;

– аналіз експертної практики та розробка нових методик експертного дослідження;

– розробка методичних рекомендацій щодо використання спеціальних знань при розслідуванні окремих видів злочинів, тактики проведення окремих слідчих дій за участю спеціалістів, прийомів застосування техніко-криміналістичних засобів у розкритті та розслідуванні злочинів;

– забезпечення ведення криміналістичних обліків.

Кожен з цих напрямків має більш конкретні завдання, що будуть розглянуті нижче.

Узагальнюючи наведене, визначимо, що *експертна діяльність*

органів внутрішніх справ – це регламентована законодавством діяльність працівників ОВС, заснована на використанні спеціальних знань, змістом якої є дослідження певних об'єктів, процесів або явищ з метою надання науково обґрунтованих висновків для їх використання на досудовому та судовому слідстві.

Однією з важливих загальнотеоретичних категорій є поняття об'єктів, що пізнаються та досліджуються у процесі здійснення експертної діяльності. Визначенню цього поняття присвячено праці багатьох вчених-криміналістів. Практично всі вони визначають загальне, родове (видове) та конкретне поняття об'єкта. На думку авторів підручника за редакцією Р.С. Белкіна, загальний об'єкт судової експертизи характеризують такі ознаки: «матеріальна природа об'єкта; інформаційна роль об'єкта судової експертизи у встановленні фактичних даних; зв'язок встановлюваних фактів з подією, що розглядається або розслідується»¹. Аналізуючи висловлені науковцями думки, вони доходять висновку, що «об'єктами судової експертизи можуть бути матеріальні утворення та процеси. До перших належать предмети (речові докази, зразки та їх комплекси), документи, люди, тварини, трупи, транспортні засоби; до других – різні процеси (явища, події, дії)»². Можемо погодитися із такими визначеннями, але зазначимо, що пізнання подій, процесів, явищ та інших нематеріальних об'єктів в експертній діяльності відбувається переважно через вивчення матеріальних носіїв інформації про них.

На підставі досліджень думок науковців щодо об'єктів судової експертизи можна визначити такі основні ознаки загального об'єкта експертної діяльності:

- матеріальна природа самого об'єкта чи носія інформації про процес, подію, явище;
- інформаційна сутність об'єкта, яка полягає у наявності в ньому ознак, що відображують досліджувану подію.

Отже, об'єктом експертної діяльності є будь-який матеріальний носій інформації про подію, що підлягає дослідженню. Щодо об'єктів експертної діяльності органів

¹ Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика : учеб. для вузов / под. ред. Р.С. Белкина. – М., 2000. – С. 434.

² Белкин Р.С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов. – 3-е изд., дополненное. – М., 2001. – С. 459.

внутрішніх справ, тут слід зазначити, що важливим є не тільки визначення загального об'єкта, а і його конкретизація за кожним видом діяльності, зважаючи на велику різноманітність видів експертної діяльності органів внутрішніх справ, про які було зазначено вище).

Специфіка об'єктів експертних досліджень сприяє використанню методів багатьох наук, іноді навіть різних за своєю природою. Тому засобами експертної діяльності є науково-технічні, техніко-криміналістичні засоби, експертні методики, наукові положення та методи криміналістики, судової експертології, наукової організації праці, психології та інших юридичних, технічних і природознавчих наук.

Результати проведеного нами опитування засвідчили, що основними видами експертної діяльності ОВС є участь у проведенні слідчих дій та оперативно-розшукових заходів (24% робочого часу експертів) та проведення експертиз (58% відповідно).

У ролі спеціалістів експерти НДЕКЦ залучаються до проведення таких слідчих дій: слідчий огляд, в основному огляд місця події; обшук; допит; пред'явлення для впізнання; відтворення обстановки і обставин події; одержання зразків для експертного дослідження.

Вагомою є їх участь в оперативно-розшукових заходах, зокрема для виконання таких дій:

- дослідження об'єктів з метою виявлення криміналістичних ознак, які мають значення для розкриття злочинів і встановлення злочинців;
- виготовлення розшукових таблиць з використанням криміналістичної інформації про особи, предмети, засоби злочину тощо;
- складання зі слів потерпілих або очевидців суб'єктивних портретів осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів;
- участь у розробці розшукових версій на основі вивчення слідів і речових доказів;
- використання криміналістичних обліків;
- консультації працівників оперативних підрозділів з питань вибору техніко-криміналістичних засобів, тактики і методики їх застосування;

– безпосереднє застосування засобів фотозйомки і відеозапису, пошукових та інших приладів з метою фіксації злочинної діяльності¹.

Основним видом експертної діяльності працівників експертної служби є проведення експертиз. У підрозділах експертної служби проводяться такі види судової експертизи:

- дактилоскопічна;
- трасологічна, у т.ч.: слідів людини (взуття, шкіряних покривів, зубів, одягу, зокрема рукавичок, крові, матеріальних об'єктів, які містять інформацію про моторні навички особи) та слідів ніг (лап) тварин;
- знарядь, агрегатів та інструментів і залишених ними слідів (зламу, на механічних замках, запірних та контрольних пристроях, пошкоджень на одязі), слідів транспортних засобів, з установлення взаємної приналежності частин одному цілому;
- ідентифікаційних номерів, змінених або знищених рельєфних знаків;
- холодної зброї;
- балістична, у т.ч.: вогнепальної зброї та слідів її складових деталей; боєприпасів і слідів пострілу; ситуаційних обставин пострілу;
- технічна експертиза документів, у т.ч.: реквізитів документів; друкарських форм та інших засобів виготовлення документів; почеркознавча (почерку і підписів);
- авторознавча (писемного мовлення);
- портретна (ідентифікація особи за ознаками зовнішності за матеріальними зображеннями);
- фототехнічна (фотозображень та технічних засобів їх виготовлення);
- комплексного дослідження транспортних засобів і документів, що їх супроводжують;
- звуко- та відеозапису, у т.ч.: технічна експертиза матеріалів і засобів звуко- та відеозапису;
- ідентифікація диктора за фізичними параметрами усного мовлення; експертиза акустичних сигналів і середовищ;

¹ Настанова про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України : затверджена Наказом МВС України від 30 серпня 1999 року № 682.

лінгвістична експертиза усного мовлення;

– вибухотехнічна (вибухових пристроїв, обставин і механізму вибуху);

– піротехнічних засобів; вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу;

– наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів;

– харчових продуктів, у т.ч.: спиртовмісних сумішей; м'ясо-молочних продуктів; кондитерських і хлібобулочних виробів;

– спеціальних хімічних речовин; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; лакофарбових матеріалів та покриттів; скла та кераміки; металів і сплавів; полімерних матеріалів; матеріалів документів; ґрунтознавча; волокнистих матеріалів; сильнодіючих і отруйних речовин;

– волосся; імунологічна; цитологічна; молекулярно-генетична; одорологічна;

– обставин і механізму дорожньо-транспортних пригод (ДТП); технічного стану транспортних засобів; транспортно-трасологічна; дорожньо-технічна; автотоварознавча, у т.ч.: розміру збитку, завданого власникові транспортного засобу; вартості (оцінки) дорожніх транспортних засобів;

– залізничнотехнічна, у т.ч.: обставин залізничної транспортної пригоди; технічного стану рухомого складу залізничного транспорту; інженерного обладнання верхньої будови колії;

– інженерно-будівельна (об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів);

– обставин виникнення та розвитку пожеж і дотримання вимог пожежної безпеки;

– металографічна;

– електротехнічна (технічної експлуатації електроустаткування);

– комп'ютерно-технічна (комп'ютерної техніки та програмних продуктів);

– товарознавча (вартості машин, обладнання, сировини, товарів народного споживання);

– економічна, у т.ч.: документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності (бухгалтерська); документів про

економічну діяльність підприємств і організацій; документів фінансово-кредитних операцій;

– мистецтвознавча;

– психологічна;

– у сфері інтелектуальної власності, у т.ч.: об'єктів авторського права і суміжних прав (літературних, художніх творів, комп'ютерних програм і компіляцій (баз) даних, виконання, фонограм, відеограм, програм (передач) організацій мовлення; пов'язана з винаходами та корисними моделями; економічна у сфері інтелектуальної власності;

– промислових зразків; сортів рослин і порід тварин;

– пов'язана з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками (знаками для товарів і послуг), географічними зазначеннями; пов'язана з комерційною таємницею (ноу-хау) і раціоналізаторськими пропозиціями;

– вартості (оцінка), у т.ч.: будівельних об'єктів і споруд; земельних ділянок; судноплавних засобів; літальних апаратів; цілісних майнових комплексів, паїв, цінних паперів, майнових прав;

– розподілу земель та визначення порядку користування земельними ділянками;

– причин і наслідків порушення вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці; причин і наслідків надзвичайних подій у гірничій промисловості та в підземних умовах¹.

Зазначені експертизи виконуються експертами відповідних лабораторій: криміналістичної, вибухотехнічної, інженерно-технічної, економічної експертизи, спеціальних видів досліджень².

1.2. Суб'єкти експертної діяльності органів внутрішніх справ

Одним з дискусійних у науковій літературі є питання щодо суб'єктів експертної діяльності. Більшість науковців розглядають

¹ Про внесення змін до нормативних актів, які регламентують діяльність експертної служби МВС України : Наказ МВС України від 10.12. 2007 р. № 465.

² Структура Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dndekc.centrmia.gov.ua>.

кримінально-процесуальний аспект проблеми експерта як суб'єкта проведення експертизи або процесуальної фігури спеціаліста. При комплексному розгляді зазначеної проблеми думки науковців набувають дискусійного характеру.

Експертна діяльність органів внутрішніх справ обумовлена особливими цілями та завданнями, умовами здійснення, законодавчим забезпеченням та багатьма іншими чинниками, серед яких і специфічність суб'єктів цієї діяльності. В науці суб'єкти експертної діяльності органів внутрішніх справ окремо не розглядались і, зважаючи на невизначеність поглядів науковців на суб'єктів експертної діяльності взагалі, вважаємо дослідження цього питання досить актуальним як у теоретичному, так й у практичному аспектах.

На думку Н.І. Клименко, «суб'єктами судово-експертної діяльності є особи й органи, що призначають експертизу, судові експерти і судово-експертні заклади»¹. Такої ж думки дотримуються О.М. Зінін і Н.П. Майліс², а також автори роботи «Основи судової експертизи», називаючи два види суб'єктів судово-експертної діяльності: особи, які ухвалюють власно-вольове рішення про призначення експертизи та її організацію, та особи, які здійснюють експертне дослідження. До перших, на думку дослідників, належить суд, слідчий, прокурор, а також посадова особа чи орган, у провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, до других – судові експерти, які проводять експертне дослідження, а також судово-експертні заклади, що організують і забезпечують проведення експертизи³. З висловленими думками щодо першої категорії осіб не погоджується Т.В. Авер'янова, вважаючи, що призначення експертизи є лише правовою підставою для її проведення, і ні в якому разі не впливає на сутність та сам процес експертного дослідження⁴.

Підтримуємо думку Т.В. Авер'янової і вважаємо, що суд, слідчий, прокурор є основними суб'єктами кримінального процесу,

¹ Клименко Н.І. Судова експертологія. Курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К., 2007. – С. 20.

² Зинин А.М., Майлис Н.П. Судебная экспертиза : учебник. – М., 2002. – С. 70.

³ Основы судебной экспертизы. Ч. 1: Общая теория. – М., 1997. – С. 167-170.

⁴ Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. – М., 2007. – С. 203.

які здійснюють функцію доказування. Призначення експертиз, як і прийняття будь-якого процесуального рішення, є діяльністю, яка спрямована на збирання доказів і є складовою процесу доказування та безпосереднім обов'язком зазначених осіб. Тобто ця діяльність залежно від суб'єкта є судовою, слідчою, прокурорською тощо, але не експертною. Сутність експертної діяльності полягає у процесі пізнання певних об'єктів через їх дослідження. Дослідження, як і доказування, є складовою процесу пізнання. Саме з цього слід виходити у ході визначення суб'єктів експертної діяльності.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, до яких, в числі інших, належать «експертні служби Міністерства внутрішніх справ України»¹. До складу експертної служби МВС входять Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС й експертно-криміналістичні підрозділи при головних управліннях МВС у Криму, м. Києві, Київській області, управлінні МВС в областях, м. Севастополі і на транспорті². Серед працівників експертної служби, які є основними та найбільш чисельними суб'єктами експертної діяльності органів внутрішніх справ, слід виділити:

– осіб, які працюють на посадах експертів та проводять криміналістичні, спеціальні, авто технічні, вибухотехнічні та інші дослідження;

– осіб, які працюють на посадах експертів та здійснюють техніко-криміналістичне забезпечення роботи міських, районних та лінійних органів внутрішніх справ та МРЕВ ДАІ;

– техніків-криміналістів, кінологів, саперів тощо;

– керівників експертних підрозділів та їх заступників, які безпосередньо здійснюють керівництво зазначеними вище особами.

До суб'єктів експертної діяльності, на наш погляд, не належать працівники експертних підрозділів, які не пов'язані безпосередньо з розслідуванням кримінальних або справ про

¹ Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII // ВВР України. – 1994. – № 28, зі змінами, внесеними згідно із законами № 662-IV від 03.04.2003 // ВВР. – 2003. – № 27; № 1992-IV від 09.09.2004 // ВВР. – 2005. – № 1.

² Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 р. № 988 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

адміністративні правопорушення, а виконують допоміжні функції. Це підрозділи по роботі з персоналом, секретаріат, фінансово-економічні та господарські відділи тощо.

Розглянемо основні характеристики означених суб'єктів експертної діяльності ОВС та вимоги, що до них висуваються.

Основним суб'єктом експертної діяльності є особи, які обіймають посаду експертів ДНДЕКЦ (НДЕКЦ) та підрозділів з техніко-криміналістичного забезпечення роботи міських, районних та лінійних органів внутрішніх справ і мають право виконувати експертизи окремих видів, тобто володіють статусом судового експерта. Зазначені особи складають 70% загальної кількості особового складу експертної служби МВС. Вони також беруть участь у проведенні слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. У законодавчих актах, а саме КПК та Законі України «Про судову експертизу», а також у Настанові про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС чітко не визначено професійні та кваліфікаційні вимоги, що висуваються до даної категорії працівників. Окремі вимоги до осіб, які можуть бути судовими експертами, визначено у ст. 10 Закону «Про судову експертизу»: «Судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності»¹. Означеним вимогам, що висуваються до судових експертів, мають відповідати і працівники експертної служби МВС.

Зазначимо, що положення наведеної норми закону досить не чіткі й, на наш погляд, мають бути конкретизовані. У Законі не зазначено, яку саме «відповідну» вищу освіту повинні мати фахівці. Мабуть, розуміється базова вища освіта залежно від виконуваних експертиз, наприклад економічна при виконанні бухгалтерських експертиз, хімічна – експертизи наркотичних засобів, технічна – автотехнічних експертиз тощо. Виникає питання щодо освіти експертів, які виконують криміналістичні експертизи. Основні

¹ Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII // ВВР України. – 1994. – № 28, зі змінами, внесеними згідно із законами № 662-IV від 03.04.2003 // ВВР. – 2003. – № 27; № 1992-IV від 09.09.2004 // ВВР. – 2005. – № 1.

знання, якими мають володіти експерти – криміналістичні, і отримані вони можуть бути під час навчання в юридичних вузах. Крім спеціальних знань в галузі криміналістики будь-якому експерту бажано знати основи кримінально-процесуального законодавства, а саме підстави призначення та порядок проведення експертизи, права та обов'язки експерта, теорію доказів тощо. На жаль, кількість експертів-криміналістів ОВС, які мають вищу юридичну освіту, сьогодні незначна. За даними нашого опитування, вона складає 32% загальної кількості респондентів, більшість з яких припадає на Київську та Донецьку області, де розташовані навчальні заклади ОВС відповідного профілю. Сьогодні спостерігається певний дефіцит фахівців – випускників відомчих навчальних закладів системи МВС України з підготовки судових експертів. Таких на Україні лише два – Інститут підготовки слідчих і криміналістів Національної академії внутрішніх справ та Донецький юридичний інститут. Саме фахова підготовка експертів-криміналістів у цих навчальних закладах надає необхідні для експертної діяльності юридичні та спеціальні знання.

Погоджуємося з думкою Н.І. Клименко, яка стверджує, що професіоналізація наукових працівників у сфері судово-експертної діяльності повинна будуватися, головним чином, не на перепідготовці фахівців із певних галузей знань, не на системі підвищення кваліфікації, а на фундаментальній підготовці майбутнього судового експерта в вузі саме як судового експерта. Тому підготовка судового експерта повинна мати такі складові, як: базова повна вища освіта; післядипломна освіта (спеціалізація, стажування, підвищення кваліфікації та перепідготовка); спеціальна освіта за певними експертними спеціальностями; самоосвіта¹. На наш погляд, підготовка експертних кадрів системи МВС, означена вище, має всі ці складові.

Однак у відомчій освіті існують певні проблеми стосовно меж базових юридичних та спеціальних знань. На останньому курсі навчання факультетів з підготовки експертів-криміналістів курсанти проходять спецкурси за всіма видами експертиз та мають можливість отримати допуски на їх проведення. Але у практичних

¹ *Клименко Н.І.* Судова експертологія. Курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К., 2007. – С. 226-227.

підрозділах далеко не всі експерти використовують отримані знання у повному обсязі. Це пов'язано з оперативною обстановкою в окремому регіоні та відповідним навантаженням експертів певної спеціалізації. Тому виникає питання щодо доцільності надання при навчанні курсантам допусків на право проведення всіх експертиз. Наприклад, навіщо курсанту допуск на проведення балістичної експертизи, якщо він направлявся на навчання, скажімо, із Закарпатської області з метою працевлаштування в одне з прикордонних міст для проведення досліджень документів на предмет їх підробки? До того ж, структура НДЕКЦ при областях цілком обґрунтовано передбачає поділ на відділи, відділення та сектори за видами експертиз. Відомо, що одна з переваг підготовки кадрів у вузах системи МВС полягає в тому, що з першого курсу майбутній офіцер міліції знає, в якому відділі він працюватиме. Тому зазначене потрібно враховувати і у підготовці експертів-криміналістів. Безумовно, необхідно також звертати увагу на схильність певного курсанта до тієї чи іншої галузі знань. На нашу думку, навантажувати курсантів останніх курсів зайвими спецкурсами за всіма видами експертиз не потрібно. Замість цього можливо дати додаткову інформацію за обраними напрямками майбутньої діяльності.

Певні проблеми підготовки експертних кадрів виникають у науково-дослідних установах Міністерства юстиції України, де взагалі відсутні вищі навчальні заклади, що готують експертів. Концепції підготовки експертів для НДІСЕ було розглянуто у дослідженні В.М. Шерстюк¹. Їх розгляд не є предметом нашого дослідження, але мусимо зазначити, що підготовка судових експертів різних спеціальностей на бази вузів МВС України, що готують експертів-криміналістів, є можливою. Таку підготовку можуть проходити особи з вищою спеціальною освітою терміном біля року з освоєнням основ судової експертизи та правових питань, пов'язаних з призначенням експертиз. Означеним чином можна готувати, наприклад, експертів з проведення балістичної, вибухотехнічної, матеріалознавчої, комп'ютерно-технічної експертиз – на базі технічної освіти; експертів з проведення

¹ *Шерстюк В.М.* Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук. – Харків, 2007. – С. 129-133.

економічних, бухгалтерських експертиз – на базі економічної освіти; експертів з почеркознавчої, авторознавчої, фоноскопичної експертиз – на базі філологічної освіти.

Іншою вимогою до експерта, зазначеною у ст. 10 Закону, є освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста. З приєднанням України до Болонського процесу та пов'язаною з цим реформою освіти надано можливість підготовки експертів освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра. Вважаємо це можливим за певних умов. У разі підготовки експертів у вузах МВС програма підготовки має бути побудована таким чином, щоб не допустити скорочення годин, відведених на спецкурси за видами експертиз, які викладаються на останньому курсі. Сьогодні це зробити досить складно без скорочення терміну навчання. Тому вважаємо, що підготовка експертів у вузах МВС має здійснюватись за програмою, передбаченою для підготовки спеціалістів. Якщо експертом бажає стати особа з базовою неюридичною освітою, то цілком достатньо освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра, але з обов'язковою умовою отримання спеціальних знань під час перепідготовки, спеціальних курсів або навчання у вузах юридичного профілю.

Обов'язковою умовою роботи на посаді експерта у державних експертних закладах є отримання кваліфікації судового експерта з певної спеціальності. У ст. 17 Закону України «Про судову експертизу» зазначається, що «для присвоєння та позбавлення кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів створюються експертно-кваліфікаційні комісії при міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність»¹. Експертно-кваліфікаційні комісії під час виконання своїх обов'язків повинні оцінити рівень підготовки певної особи та ухвалити відповідне рішення, тобто оцінити компетентність експерта у вирішенні покладених на нього обов'язків.

Визначенню понять «компетенція», «компетентність»

¹ Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII // ВВР України. – 1994. – № 28, зі змінами, внесеними згідно із законами № 662-IV від 03.04.2003 // ВВР. – 2003. – № 27; № 1992-IV від 09.09.2004 // ВВР. – 2005. – № 1.

присвячено достатньо робіт в галузі права¹. Сучасна українська мова «компетенцію» тлумачить як «коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи» чи «добру обізнаність із чим-небудь»². Компетенцію експерта Р.С. Белкін визначає як «комплекс знань в галузі теорії, методики та практики експертизи окремого роду, виду»³. На нашу думку, наведене визначення, як і останнє тлумачення словника, стосується більшою мірою визначення компетентності. Компетенція судового експерта визначається його правами й обов'язками та полягає у покладеному на нього обсязі роботи, змістом якої є експертне дослідження об'єктів та надання науково обґрунтованих висновків. Компетенція працівників експертної служби МВС, які працюють на посадах експертів, є значно ширшою, що обумовлено їх участю у проведенні слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. На нашу думку, компетенція експертів ОВС – це покладений законодавством України обсяг роботи з виконання експертизи та участі у проведенні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів з метою сприяння розкриттю та розслідуванню злочинів.

Компетентність експерта визначається обсягом його професійних знань, вмінь та навичок. У теорії права розрізняють три аспекти компетентності: 1) добре і навіть глибоке знання особою своїх службових і державних функцій; 2) правильне розуміння завдань, покладених на відповідний орган; 3) компетентність в загальносуспільному сенсі – дії посадової особи в інтересах держави і суспільства⁴. У теорії кримінального процесу В.С. Зеленецький зміст компетентності структурував більш докладно за чотирма аспектами: 1) гносеологічний (характеризує суб'єкта з погляду засвоєння знань); 2) нормативний (характеризує те, що вправі, зобов'язаний знати, робити компетентний суб'єкт); 3) функціональний (визначає діяльну сторону суб'єкта, його здатність діяти на основі набутих, наявних у

¹ Тихомиров Ю.А. Теория компетенции. – М., 2005; Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальна компетенція : монографія. – Д., 2006; Городецька М.С. Кримінально-процесуальна компетенція слідчого органів внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук. – Д., 2010.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К., Ірпінь, 2003. – С. 445.

³ Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. – М., 2000. – С. 260.

⁴ Тихомиров Ю.А. Теория компетенции. – М., 2005. – С. 216.

нього знань, умінь, навичок); 4) особистісний (усвідомлення фахівцем своєї якісної визначеності, оцінка своїх професійних здібностей з точки зору вимог, що висуваються до даної спеціальності)¹. Поділяємо наведені погляди і вважаємо, що особа експерта за цією схемою може характеризуватися таким чином.

Гносеологічний компонент характеризує особу експерта наявністю спеціальних знань, а також навичок їх використання. Навички – це кваліфіковані, раціональні і цілеспрямовані дії суб'єкта володіння спеціальними знаннями, які дозволяють точно, швидко та з найменшими втратами виконувати певні операції у будь-яких видах людської діяльності, в тому числі експертної. За наявності навичок діяльність людини стає продуктивнішою. Навички, необхідні судовому експерту в його роботі, на думку В.М. Шерстюк, поділяються на 3 групи: 1) окремо-методичні – уміння планувати роботу, добирати і застосовувати методи і методики дослідження, аналізувати та оцінювати виявлені ознаки; 2) науково-дослідні – уміння виявити проблему, визначити об'єкт, формат, мету, завдання, методи дослідження; використати елементи сучасних технологій пошуку та обробки інформації за своєю спеціальністю; організувати та провести експеримент; описувати, узагальнювати та оформлювати реквізити дослідження; 3) комунікативно-організаторські – уміння встановлювати у межах чинного законодавства доцільну з точки зору проведення повного, всебічного та об'єктивного експертного дослідження взаємодію з учасниками процесу та іншими особам, які не є судовими експертами; створювати та підтримувати сприятливий психологічний мікроклімат під час роботи в комісії експертів; судово-риторичні – уміння письмово та усно (а у разі потреби – й публічно) чітко, аргументовано та зрозуміло для всіх, хто бере участь у процесі і не має спеціальних знань, роз'яснити хід дослідження та висновки даного експертом висновку під час допиту органами досудового слідства й у суді².

На наш погляд, така класифікація навичок містить деякі

¹ Зеленецький В.С. Компетентность специалиста (о теоретической компетентности практиков и практической компетентности теоретиков) // Весы Фемиды. – 2000. – № 4. – С. 48-49.

² Шерстюк В.М. Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук. – Харків, 2007. – С. 119.

неточності щодо окремих термінів та їх змісту. В окремо-методичні навички вкладено дві різні за змістом категорії: організаційні навички (планування роботи, розподіл часу, послідовність дій при проведенні досліджень) та методичні (застосування методів та методик). Комунікативно-організаторські навички не можна об'єднувати через різницю цих понять. Організаторськими навичками експерт може і не володіти, проте вони є обов'язковими для керівників експертних підрозділів. Комунікативний компонент, безумовно, має бути присутній при спілкуванні експерта з іншими учасниками процесу, однак це є не навичкою, а, скоріше, характеристикою особистості. Комунікабельність – здатність створювати та підтримувати сприятливий психологічний мікроклімат у колективі – є, безумовно, позитивною характеристикою особистості, якою бажано володіти кожній людині. На нашу думку, вона обов'язково має бути притаманною керівнику підрозділу і не завжди – окремому експерту. Підсумовуючи, зазначимо, що експерти мають володіти організаційними, методичними та науково-дослідними навичками.

Сукупність знань та навичок, набутих людиною, складає її вміння, тобто здатність якісно виконувати певні дії. Спеціальні знання поділяються залежно від спеціалізації експертів ОВС і отримуються під час навчання в вузах або проходженням спеціальної підготовки.

Керівництвом експертної служби МВС надаються різноманітні можливості щодо підвищення професійної компетенції працівниками, поглибленого оволодіння спеціальними знаннями, вміннями та навичками, зокрема:

1) поглиблення спеціалізації експертів, тобто надання можливості окремим експертам виконувати певні види експертиз, бути спеціалістом в окремій галузі. Це стосується переважно розподілу в межах криміналістичної експертизи, оскільки всі експерти-криміналісти, як правило, мають допуски на право проведення кожної з них: дактилоскопічної, трасологічної, холодної зброї, техніко-криміналістичної експертизи документів, почеркознавчої, балістичної. Більш вузька спеціалізація сприятиме зосередженню уваги експерта на засвоєнні більшої кількості знань в межах окремої експертизи. Опитування керівників обласних НДЕКЦ свідчить про наявність такої спеціалізації майже в усіх

областях на Україні. Однак спеціалізація можлива тільки стосовно проведення експертиз. Щодо оглядів місць події, пов'язаних з вилученням окремих видів слідів та направленням відповідних спеціалістів (наприклад, застосування зброї при навмисних вбивствах, вилучення слідів пальців рук при крадіжках, підроблених документів при шахрайстві), це зробити досить складно, через те що чергування експертів здійснюється цілодобово кожним працівником, незалежно від спеціалізації, а подія може трапитись у будь-який час доби. З іншого боку, це є позитивним, тому що, не зважаючи на спеціалізацію, кожний експерт у достатньому обсязі володіє загальними знаннями за експертною спеціальністю та вміти працювати з будь-якими слідами та проводити різні дослідження. Чергування експертів у складі слідчо-оперативних груп сприяє підтриманню рівня загальної компетенції;

2) підвищення кваліфікації експертів. ДНДЕКЦ періодично проводить курси підвищення кваліфікації за різними напрямками діяльності у провідних експертних підрозділах та навчальних закладах системи МВС. Перш за все, це підвищення рівня спеціальних знань, засвоєння новітніх методик досліджень, ознайомлення з сучасними техніко-криміналістичними засобами, обмін передовим досвідом проведення експертиз тощо. Розглядаються також питання юридичної підготовки експертів, організації роботи, дотримання прав людини, етичних та моральних норм в експертній діяльності та ін.;

3) підвищення кваліфікації навчанням у магістратурі та ад'юнктурі. Експертна діяльність завжди пов'язана з проведенням певних дослідів, заснованих на наукових знаннях. Відповідно, узагальнення експертної практики та формування певних висновків лежить в основі нових наукових здобутків. Кожен експерт з досвідом роботи має певні напрацювання, що можуть стати предметом дисертаційного дослідження. Проблема полягає у небажанні експертів займатися науковою роботою через відсутність стимулів, з одного боку, а з іншого – завантаження виконанням своїх безпосередніх обов'язків. Але умови для розвитку наукової діяльності працівників експертної служби існують. Вузи МВС володіють достатнім науковим потенціалом, здатним забезпечити керівництво дисертаційними дослідженнями під час навчання в ад'юнктурі;

4) проведення науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів з розгляду питань актуальних проблем криміналістики та судової експертизи. Такі заходи проводяться планово у практичних підрозділах експертної служби МВС, навчальних закладах юридичного профілю Міністерства освіти і науки та МВС, НДІСЕ Міністерства юстиції України. Розширюються можливості експертної служби щодо міжнародного співробітництва. З 2002 р. ДНДЕКЦ є членом Європейської мережі судово-експертних установ (ENFSI), що дає можливість участі працівників служби у міжнародних конференціях та семінарах;

5) підвищення компетентності самоосвітою. При кожному експертному підрозділі в областях існують бібліотеки, що періодично поповнюються літературою. Видання спеціальної методичної літератури та забезпечення нею бібліотек веде ДНДЕКЦ. Проблемним питанням є поповнення бібліотек науковою літературою, збірниками наукових праць, монографіями тощо. Вважаємо, що зазначене питання недостатньо контролюється відділом науково-методичного забезпечення ДНДЕКЦ. Необхідно, щоб сучасні наукові розробки в галузі криміналістики та судової експертизи якнайшвидше доходили до безпосередніх користувачів – експертів для підвищення рівня їх самоосвіти та компетентності. Значну частину знань можливо почерпнути використанням даних мережі Інтернет, якою на сучасному етапі повинні бути забезпечені всі експертні підрозділи;

б) застосуванням сучасних науково-технічних пристроїв значно скорочується час проведення та оформлення досліджень. Засвоєння комп'ютерної техніки та сучасного експертного обладнання, без якого сьогодні неможливим стає якісне проведення дослідження, іноді займає значну частину часу експертів. Але іншого шляху підвищення якості та результативності роботи немає.

Нормативний аспект компетентності експерта полягає у володінні юридичними знаннями, передусім тими, що регулюють обсяг його прав та обов'язків. Працівникам експертної служби МВС України необхідно знати досить широкий спектр нормативних документів. Як працівники міліції, вони повинні знати законодавчі акти, що регламентують її діяльність, також підзаконні акти, а саме накази МВС України. Як експерти – знати законодавчі акти, що регламентують проведення експертизи в Україні, та

підзаконні акти, що регламентують експертну діяльність в ОВС. Також бажано знати основи процесуального права та відповідні нормативні акти, що регламентують порядок проведення досудового слідства. Достатня правова підготовленість експерта сприяє налагодженню взаємодії зі слідчим під час призначення та проведення експертизи, а також слідчих дій, підвищує рівень компетентності та, відповідно, авторитет експерта.

Вимоги щодо необхідного рівня компетентності експерта містяться у законодавчих та відомчих нормативно-правових актах. Стаття 10 Закону України «Про судову експертизу» розглядає положення щодо осіб, які можуть бути судовими експертами, ст. 12 та ст. 13 зазначають обов'язки та права судового експерта, які необхідно знати та використовувати експертам у роботі. Перелік прав та обов'язків, наведений у цих статтях, не є вичерпним, про що зазначено в останніх частинах, де містяться посилання до процесуального законодавства залежно від виду судочинства. Експерти НДЕКЦ у переважній більшості виконують дослідження для кримінального судочинства, тому знання кримінально-процесуального законодавства є необхідною складовою їх компетентності.

Серед нормативних актів МВС України, знання яких необхідні працівникам експертної служби, перш за все, слід зазначити Постанову Кабінету Міністрів від 20 червня 2000 р. № 988 «Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ», що затверджує Положення про експертну службу Міністерства внутрішніх справ, та наказ МВС від 30 серпня 1999 р. № 682 (зі змінами, внесеними наказом МВС України від 10.12. 2007 р. № 465) «Про затвердження Настанови про діяльність експертної служби МВС України». В останньому документі міститься перелік прав та обов'язків працівників експертної служби МВС залежно від видів діяльності: участь при проведенні слідчих дій, виконання експертиз і досліджень, формування криміналістичних обліків тощо. Серед інших нормативних актів МВС, знання яких необхідні експертові, можна зазначити накази МВС від 24.09.2010 р. № 456 «Про затвердження Положення про основи організації розкриття злочинів органами внутрішніх справ України»; від 31.03.2008 р. № 160 «Про організацію діяльності органів досудового слідства системи Міністерства внутрішніх справ України», від

15.06.2011 № 336 «Про проведення експерименту щодо апробації вертикальної системи підпорядкування слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України» та інші, що регламентують діяльність міліції в цілому та суб'єктів розслідування злочинів окремо.

Окрім юридичних знань законодавчих та підзаконних актів експерти ОВС мають володіти знаннями в галузі криміналістики, а саме тими з них, які не вважаються науковцями спеціальними: організація та порядок проведення слідчих дій; правовідносини слідчого зі спеціалістом на підготовчій стадії слідчої дії, робочому та заключному етапах; тактичні прийоми проведення окремих слідчих дій, основи методики розслідування окремих видів злочинів тощо.

Функціональний аспект компетентності, за визначенням В.С. Зеленецького, характеризує діяльну сторону суб'єкта, його здатність діяти на основі набутих, наявних у нього знань, умінь, навичок. За наявності знань в експерта, отриманих під час навчання або роботи, він може не застосовувати їх у процесі роботи з причини невміння або небажання цього робити. Вміння нами розглянуто при характеристиці гносеологічного аспекту компетентності. Відсутність бажання застосовувати свої знання може виникати з різних причин. Передусім, це соціальне становище експертів, обумовлене низькою заробітною платнею, зменшенням пільг, неналежним забезпеченням умов праці та відпочинку, відсутністю перспективи отримання власного житла, ненормованим робочим часом тощо. Іншою причиною є недостатнє матеріально-технічне забезпечення експертної діяльності, особливо в регіонах; велике навантаження, пов'язане з одночасною участю у проведенні слідчих дій, оперативно-розшукових заходів та виконанням експертиз і досліджень. Так, у 2010 р. міліцейські експерти залучалися до більш ніж 210 тисяч оглядів місць подій у кримінальних справах, за криміналістичними обліками було встановлено 1 423 особи невідомих трупів та проведено понад 900 тисяч експертиз і досліджень¹.

Відсутність зацікавленості у використанні своїх знань, тобто функціонального компонента, призводить до зниження гносеологічного та нормативного – зникає бажання підвищувати

¹ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dndekc.centrmia.gov.ua/str08.htm>.

рівень своїх спеціальних та юридичних знань. Звідси з'являється «плинність» кадрів, особливо серед випускників вищих навчальних закладів МВС. За даними ДЮОІ, серед випускників, що закінчили експертний факультет, кожний п'ятий звільняється протягом першого року професійної діяльності. Молоді спеціалісти з юридичною освітою та певними знаннями в галузі техніки знаходять їх застосування в інших галузях промисловості та бізнесу.

Особистісний аспект компетентності експертів ОВС полягає в усвідомленні фахівцем своєї якісної визначеності, в оцінці своїх здібностей з огляду на вимоги, що висуваються до професії. У межах особистісного аспекту перебуває ставлення особи до завдань кримінального судочинства в цілому та експертної служби МВС зокрема.

Велике значення мають особистісні характеристики, що впливають на формування інших складових компетентності. До них Р.С. Белкін¹ відносить: спостережливість, уважність, глибину, гнучкість, логічність і критичність розуму, самостійність мислення, здатність перебороти упередження та ін. Важливими також є морально-етичні характеристики особи експерта. Щодо професійної моралі слідчого органів внутрішніх справ Р.С. Белкін зазначав: «професійна мораль, включаючи в себе всі загальні моральні принципи, збагачує ці принципи спеціальними моральними нормами, якими керуються лише представники даної професії. Професійна мораль виступає як комплекс правил, більш зобов'язальних, більш детальних, ніж загальні моральні принципи, саме тому криміналістика і теорія ОРД, розробляючи свої рекомендації щодо практики боротьби зі злочинністю, повинні забезпечувати їх відповідність не тільки загальним моральним принципам, але й вимогам професійних моральних норм, що відображають моральний аспект як судочинства, так й оперативно-розшукової діяльності»². Все зазначене, на нашу думку, в повному обсязі стосується й експертної діяльності.

Сукупність особистісних якостей, психологічних здібностей і можливостей індивіда складають відповідну галузь психології –

¹ Белкин Р.С. Курс криминалистики. – М., 2001. – С. 468.

² Белкин Р.С. Нравственные начала деятельности следователя органов внутренних дел : лекция. – М., 1999. – С. 6.

професіографію. Можливості створення професіограми слідчого розглядалися в юридичній психології¹. Професіограма судового експерта, на думку В.М. Шерстюк², має складатися з чотирьох складових: 1) загальні відомості про професію (найменування, форми професійної підготовки та ін.); зміст і умови роботи (процес роботи та її результати, характер та умови праці тощо); 2) характеристика людини у процесі роботи: професійні знання (спеціальні знання в певній або кількох предметних галузях; правові знання – норм матеріального і процесуального права, які регламентують судово-експертну діяльність, порядок проведення експертиз, права, обов'язки та відповідальність експерта тощо; професійні навички (окремо-методичні; науково-дослідні; комунікативно-організаторські; навички взаємодії з учасниками процесу та іншими особами, які не є судовими експертами, але залучені до проведення експертизи; навички взаємодії з обізнаними особами; судово-риторичні; 3) професійно-особистісні якості: законодавчі обмеження і медичні протипоказання, психофізіологічні та інтелектуальні якості, етичні вимоги до особи судового експерта; 4) соціально-економічні особливості професії (система оплати праці, соціальне забезпечення, перспективи професійного зростання та ін.).

Серед суб'єктів експертної діяльності окремо потрібно виділити техніків-криміналістів, кінологів, саперів. Ця категорія є досить малочисельною і становить близько 5% працівників експертної служби МВС. Більшість з них посідають посади техніків-криміналістів й основним завданням мають техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів. Вимоги до даної категорії працівників не зазначено у законодавчих та підзаконних актах. На нашу думку, такі особи повинні мати освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче молодшого спеціаліста та вміти працювати з техніко-криміналістичними засобами. В системі перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників експертної служби МВС проводяться курси, які мають закінчити техніки-криміналісти з метою отримання допусків на право

¹ Коновалова В.О., Шенітько В.Ю. Юридична психологія. Акад. курс : підручник. – К., 2004. – С. 120.

² Шерстюк В.М. Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук. – Харків, 2007. – С. 156.

проведення огляду місця події у складі слідчо-оперативної групи. З точки зору компетентності, то її рівень повинен відповідати означеним вище критеріям, що висуваються до судових експертів. Єдине, що може бути зменшено, – це рівень обсягу знань, тобто гносеологічний компонент.

Керівники експертних підрозділів посідають особливе місце серед суб'єктів експертної діяльності органів внутрішніх справ з багатьох причин, основну з яких вбачаємо у недостатньо чіткому визначенні у законодавчих актах їх процесуального статусу, кола прав, обов'язків та повноважень. У зв'язку з цим на практиці іноді виникають конфліктні ситуації у правовідносинах керівників експертних підрозділів з іншими суб'єктами досудового слідства, а також з підлеглими працівниками. Відсутні у законодавчих актах й кваліфікаційні вимоги до осіб, яких може бути призначено на посади керівників експертних підрозділів. Означені питання зумовлюють виникнення чисельних дискусій серед науковців.

У Законі України «Про судову експертизу» не міститься жодних вимог до керівників експертних підрозділів, обсягу їх прав та обов'язків, на відміну від відповідних законів країн ближнього зарубіжжя. Наприклад, ст. 14 Закону РФ від 31.05.2001 р. «Про державну судово-експертну діяльність у Російській Федерації» визначає обов'язки, а ст. 15 – права керівника державного судово-експертного закладу¹; ст. 21 Закону Республіки Казахстан «Про судово-експертну діяльність у Республіці Казахстан» регламентує права, а ст. 22 – обов'язки керівника органу судової експертизи²; ст. 9 і 10 Закону Азербайджанської Республіки «Про державну судово-експертну діяльність» визначають права та обов'язки керівника судово-експертного закладу відповідно³.

Права та обов'язки керівників НДЕКЦ визначаються Настановою про діяльність експертної служби МВС України,

¹ О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации : Федеральный закон от 31 мая 2001 г. № 73-ФЗ (с изменениями от 30 декабря 2001 г.).

² О судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан : Закон Республики Казахстан от 20.01.2010 № 240-4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.minjust.kz/ru/node/252>.

³ О государственной судебно-экспертной деятельности : Закон Азербайджанской Республики від 30 июня 2001 г. № 517.

затвердженою наказом МВС України від 30 серпня 1999 р. № 682¹, без виділення їх в окремий пункт або статтю. За текстом настанови, окремо зазначаються права та обов'язки керівників у процесі здійснення контролю за діяльністю підлеглих залежно від видів діяльності: участі у проведенні слідчих дій, техніко-криміналістичному забезпеченні оперативно-розшукових заходів, проведенні експертиз, підвищенні кваліфікації тощо. Наприклад, до обов'язків керівників науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів (НДЕКЦ) та їх структурних підрозділів входить контроль за проведенням експертиз та досліджень, в тому числі: контроль термінів проведення експертиз і досліджень; ознайомлення з обраними експертом методиками досліджень і надання рекомендацій щодо використання техніко-криміналістичних засобів; організація у разі потреби для експертів консультацій в державних органах, науково-дослідних установах, на підприємствах; перевірка висновків експерта і довідки, із звертанням уваги на повноту дослідження, обґрунтованість висновків і якість ілюстративного матеріалу; повернення експерту невірних складених висновків і довідки для доопрацювання².

Аналізуючи ці положення, маємо відзначити їх недостатню конкретизованість: не зазначено межі ознайомлення керівника з висновками експерта; не зрозуміло обсяг рекомендацій, які може бути надано, та ступінь виконання їх з боку експерта; не визначено ступінь доопрацювання експертом повернутого висновку, а також критерії «невірності» виконаного дослідження тощо.

Нечітко визначені, на нашу думку, права керівника, пов'язані з контролем за виконанням експертиз: повертати без виконання матеріали, що надійшли на експертизу і дослідження, у випадках, коли питання, вказані в постанові (ухвалі) про призначення експертизи або задані на дослідження, виходять за межі спеціальних знань працівників підрозділів; доручати проведення експертизи підлеглому працівнику; у разі службової необхідності (хвороби, відраження, отримання термінового завдання) передавати матеріали для виконання іншому працівнику.

¹ Настанова про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України : затверджена Наказом МВС України від 30 серпня 1999 р. № 682.

² Настанова про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України : затверджена Наказом МВС України від 30 серпня 1999 р. № 682.

У правах керівника не визначено чітко, наприклад, можливість: коригування питань, винесених на вирішення експерту при погодженні (або без погодження) з особою, яка призначила експертизу; призначення самостійно повторної чи комісійної експертизи та деякі інші питання. Зазначені спірні питання мають бути врегульовані законодавством та будуть розглянуті нами нижче.

Зрозуміло, що основним обов'язком керівника будь-якого експертного підрозділу є організація роботи останнього та контроль за виконанням підлеглими своїх обов'язків. Для здійснення своїх обов'язків керівник експертного підрозділу повинен не тільки вміти організувати роботу, а і набагато краще знати специфіку тієї роботи, яку він доручає підлеглим. Зрозуміло, що без глибокого знання експертних методик, можливостей інших експертних підрозділів та науково-дослідних установ, навичок використання техніко-криміналістичних засобів і проведення досліджень виконувати свої обов'язки керівнику експертного підрозділу неможливо. Також необхідно володіти юридичними знаннями. Саме керівник у більшості випадків вступає у правовідносини з суб'єктами процесу, які призначають експертизи чи запрошують експертів до участі у проведенні слідчих дій, та у змозі вирішити можливі конфлікти правового характеру, що виникають при цьому.

Відтак, керівник підрозділу повинен, крім визначених нами вище якостей експертів, мати певні додаткові характеристики. На нашу думку, освітньо-кваліфікаційний рівень має бути не нижче магістра. Не обов'язково це повинна бути спеціальність «правознавство» або «правоохоронна діяльність». Кваліфікація керівника експертного закладу, як й експерта, визначається ступенем володіння спеціальними знаннями, тому, на нашу думку, для них юридичні знання мають похідний характер. Ними можна оволодіти під час навчання у вузах юридичного профілю, отримавши другу вищу освіту, у разі, якщо є перша вища освіта за профілем використовуваних спеціальних знань. Бажано мати (а з подальшим розвитком науки – можливо, й обов'язково) науковий ступінь кандидата наук. Безумовно, як і будь-який начальник, керівник експертного підрозділу має володіти організаторськими здібностями, які при призначенні на посаду повинні бути оцінені керівником вищої ланки.

Основним критерієм, якому повинні відповідати суб'єкти експертної діяльності, є наявність в них відповідних спеціальних знань. Визначенню поняття «спеціальні знання» присвячено роботи багатьох науковців; у сфері кримінального судочинства воно детально нами розглянуто та визначено як сукупність теоретичних знань і практичних умінь та навичок у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, що набуті у результаті спеціальної теоретичної підготовки або професійного досвіду роботи та використовуються з метою розкриття, розслідування і попередження злочинів¹. Конкретизуючи надане нами визначення, зауважимо, що сфера використання спеціальних знань може полягати не тільки у розкритті, розслідуванні та попередженні злочинів, а й у будь-чому іншому, залежно від вирішуваних завдань. Водночас, слід зауважити, що поняття «спеціальні знання» використовується як термін у галузі юриспруденції. Основними вимогами, що висуваються до суб'єктів експертної діяльності, є наявність у них спеціальних знань та виконання роботи, спрямованої на дослідження певних об'єктів, процесів або явищ.

Спеціальні знання можуть використовуватись у процесуальній та непроцесуальній формах. До основних процесуальних форм використання спеціальних знань слід відносити: безпосереднє використання їх слідчим, прокурором, судом; участь спеціаліста при проведенні слідчих дій; проведення судових експертиз; до непроцесуальних: проведення ревізій, консультації з фахівцями з питань, що потребують використання спеціальних знань; довідкову допомогу; відомчі розслідування, перевірки, що проводяться працівниками різних відомств та інспекцій (технічного стану тощо); проведення попередніх (до порушення кримінальної справи) досліджень об'єктів; надання кваліфікованої допомоги в підготовці технічних засобів, виконанні трудомістких робіт; участь у проведенні оперативно-розшукових заходів тощо. Процес використання спеціальних знань залежить від суб'єкта, який ними володіє. У кримінально-процесуальному законодавстві суб'єктами використання спеціальних знань чітко визначені їх безпосередні носії – слідчий, спеціаліст, експерт. Використання слідчим

¹ Кузьмічов В.С. Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : монографія. – Д., 2008. – С. 14.

спеціальних знань в момент прийняття процесуальних рішень та проведення слідчих дій передбачено КПК України у ст. 22-23¹, 29, 53¹, 64-69, 75-79, 97-99, 107, 113, 115, 118, 122-132, 141-143 та ін. Участь спеціаліста при проведенні слідчих дій регламентована ст. 85¹, 85², 128, 128¹, 144, 168, 169, 192 та ін., проведення судових експертиз – ст. 75-77, 196, 198, 200 КПК.

Слідчий під час проведення слідчих дій при безпосередньому використанні власних спеціальних знань проводить певні дослідження та робить висновки, тобто може виступати суб'єктом експертної діяльності. Отримуючи первинну інформацію про злочин, наприклад при огляді місця події, слідчий на основі своїх професіональних знань пізнає проблему, а потім намічає шляхи її вирішення. За допомогою спеціальних знань він може самостійно виявити та вилучити сліди злочину, зробити певні висновки про фізичні дані злочинця, механізм виникнення слідів тощо. В даному випадку слідчий використовує знання в галузі криміналістики, які більшість науковців відносять до спеціальних.

Коли у слідчого спеціальних знань недостатньо, він залучає до процесу пізнання відповідних фахівців. Під час проведення слідчої дії особа, яка володіє спеціальними знаннями і залучається слідчим для її проведення, виступає як процесуальна фігура – спеціаліст. В органах внутрішніх справ у ролі спеціалістів частіше залучаються працівники експертних підрозділів, які працюють на посадах експертів або техніків-криміналістів. За статистичними даними МВС, у 2008 р. працівники експертної служби взяли участь у 329124 оглядах місць події з 384424 зареєстрованих злочинів. Крім експертів НДЕКЦ до проведення слідчих дій можуть залучатись у ролі спеціалістів і представники інших служб: оперуповноважені карного розшуку, боротьби з економічною злочинністю, штатні психологи (наприклад при допитах) та інші, залежно від виду злочинів. Так, на початковому етапі розслідування крадіжок вантажів на залізничному транспорті виникає необхідність оглянути та вилучити велику кількість документів: накладну, вагонний лист, дорожню відомість, натурний лист потягу, акт загальної форми, комерційні акти, книги, що відображають рух вантажу, та ін. Для цього у ролі спеціалістів часто залучаються працівники ДСБЕЗ як особи більш, ніж слідчий, обізнані у роботі з даними документами, хоча розслідування

крадіжок не входить до кола їх професійних обов'язків.

Діяльність спеціалістів під час проведення слідчих дій, на нашу думку, належить до експертної діяльності. Тому до суб'єктів останньої можна віднести будь-яких працівників органів внутрішніх справ, які виступають як спеціалісти. Як ми зазначали, ними можуть бути і оперуповноважені різних служб ОВС. Працівникам оперативних підрозділів ОВС також надається право самостійно проводити слідчі дії (ст. 104 КПК України) з використанням засобів криміналістичної техніки. В даному випадку вони виконують певного роду дослідження із застосуванням спеціальних знань, тобто є суб'єктами експертної діяльності.

1.3. Історія становлення та розвитку експертної діяльності в органах внутрішніх справ

Виникнення будь-якого виду людської діяльності обумовлено потребами суспільства у використанні її результатів. З появою більшої потреби людей у результатах діяльності вона розширюється, вдосконалює засоби та методи свого здійснення. Розширення певного роду діяльності людини обумовлює накопичення окремих практичних знань, що сприяють її розвитку. Згодом ці знання узагальнюються та перетворюються на теоретичні, створюючи галузі наук, які у свою чергу забезпечують цю діяльність. Таким чином проходить становлення та розвиток будь-якого виду людської діяльності, в тому числі й експертної.

Становлення судово-експертної діяльності тісно пов'язано з розвитком багатьох юридичних, технічних, природознавчих та інших наук. Перш за все, історію судово-експертної діяльності та експертних установ пов'язують з розвитком криміналістики. Саме вченими-криміналістами досліджено основні етапи становлення та розвитку системи експертних установ, що здійснюють експертну діяльність в Україні. Великий внесок у дослідження зазначених питань внесли відомі українські та російські вчені-криміналісти, зокрема: Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, А.В. Іщенко, І.Ф. Крилов, В.К. Лисиченко, В.М. Малишев, А.І. Миронов, І.В. Сабуров, М.В. Салтевський, О.П. Сапун, М.Я. Сегай, С.І. Тихенко,

М.Л. Цимбал та інші¹. Дослідження історії експертних установ не припиняється і на сучасному етапі розвитку криміналістики. Останнім часом цим проблемам приділено увагу в роботах В.В. Ковальової, А.В. Кофанова, І.П. Красюка В.В. Семенова, Г.О. Стрілець, В.В. Юсупова та інших².

Рівень розвитку науки і техніки будь-якої країни обумовлений також соціально-політичними процесами, що в ній відбуваються. Становлення експертних установ в Україні проходило в основному за складних часів соціалістичної епохи та війн, за недостатнього матеріального забезпечення, що, безумовно, негативно впливало на ці процеси.

¹ Белкин Р.С., Винберг А.И. История советской криминалистики. Этап возникновения и становления науки (1917-1930). – М., 1982; Белкин Р.С., Винберг А.И. История советской криминалистики. Формирование частных криминалистических теорий (1940-1950). – М., 1983; Винберг А.И. «Черное досье» экспертов-фальсификаторов. – М., 1990; Винберг Л.А., Черных М.П. Судебно-экспертные учреждения в СССР. – М., 1982; Лисиченко В.К., Сабуров И.В. Развитие криминалистики и судебной экспертизы в первые годы советской власти в РСФСР и УССР // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1983. – Вып. 26. – С. 3-13; Миронов А.И. Возникновение и развитие криминалистических подразделений ОВД. – М., 1979; Салтевский М.В., Мальшев В.Н. Из истории развития криминалистических подразделений МВД Украинской ССР // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1979. – Вып. 19. – С. 10-15; Тихенко С.И. Развитие советской криминалистики на Украине // Криминалистика и научно-судебная экспертиза. – К., 1948. – Сб. 2. – С. 11-12; Тихенко С.И., Лисиченко В.К. Развитие криминалистики в Украинской ССР за 50 лет советской власти // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1967. – Вып. 4. – С. 7-34; Тихенко С.И., Лисиченко В.К. Развитие криминалистики в Украинской РСР // Радянське право. – 1967. – № 9. – С. 18-21; Крылов И.Ф. Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы. – Ленинград, 1975; Миронов А.И. Возникновение и развитие криминалистических подразделений в органах внутренних дел : учеб. пособие. – М., 1979.

² Кофанов А.В. Зародження та виникнення експертно-криміналістичних установ в першій половині ХХ ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/kand-yurid-n-kofano>; Юсупов В.В. Розвиток криміналістики в Київській, Одеській, Харківській наукових школах: головні етапи та персоналії // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 1. – С. 143-154; Юсупов В.В. Становлення та розвиток судової експертології // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2010. – Випуск 10. – С. 186-192; Красюк І.П., Печніков В.С. Виникнення, становлення та розвиток експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ України // Про актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів : збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. – К., 2010. – С. 3-14; Семенов В.В. Роль спеціальних знань у діяльності правоохоронних органів України в 30-40-х роках ХХ ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvknus/2009_2/semenov.htm; Стрілець Г.О. Генезис системи судово-експертних установ в Україні та напрямки їх діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2009.

Історія зародження та розвитку кримінального судочинства, використання при розслідуванні спеціальних знань, окремі факти та події, що відбувалися під час становлення експертних установ царської Росії, колишнього СРСР та незалежної України, історія розвитку криміналістичних установ Росії та України в контексті розвитку криміналістики як науки достатньо висвітлено в означених вище наукових працях. Історія розвитку експертних підрозділів ОВС на Україні окремо не виділяється. Тому, докладно не описуючи вже відомі історичні факти, спробуємо, в контексті дослідження, виокремити етапи становлення експертних установ органів внутрішніх справ і дослідити генезу виконуваних ними завдань. Зазначене неможливо зробити без аналізу наукових розробок в галузі криміналістики, відповідних досягнень технічних наук, економічного та політичного стану нашої країни.

Будь-яка наука або вид діяльності проходить у своєму розвитку певні етапи становлення. Щодо криміналістики автори підручника за редакцією Р.С. Белкіна визначають 4 такі етапи: консолідація криміналістичних знань (середина XIX – початок XX ст.); період між світовими війнами; етап формування окремих криміналістичних теорій (1940-1960-ті рр.); сучасний етап розвитку¹. Водночас, становлення експертних установ вони пов'язують з цими етапами лише частково. М.В. Салтевський та Н.І. Клименко виділяють три етапи зародження та становлення спеціальних знань у практиці розслідування злочинів: перший пов'язаний з розвитком криміналістичних знань і створенням перших експертних закладів (початок – 30-ті роки XX ст.), другий пов'язаний з відбудовою зруйнованого господарства України у складі колишнього СРСР, проведенням нової економічної політики (1930-ті рр. – закінчення Другої світової війни), третій починається після Другої світової війни відновленням діяльності інститутів судових експертиз². У даній періодизації вже чітко простежується зв'язок криміналістики та судової експертології зі становленням експертних установ в Україні. Етапи формування системи судово-

¹ Белкин Р.С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов. – 3-е изд., доп. – М., 2001. – С. 1-30.

² Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник. – К., 2005. – С. 51-54; Клименко Н.І. Судова експертологія. Курс лекцій : навч. посіб. – К., 2007. – С. 35-40.

експертних установ в Україні розглядає у своєму дисертаційному дослідженні Г.О. Стрілець: перший етап (1914-1917 рр.) – створення і діяльність Київського та Одеського кабінетів науково-судової експертизи – перших в Україні багатoproфільних судово-експертних установ; другий етап (1918-1925 рр.) – боротьба за виживання і законодавча регламентація названих кабінетів, створення у 1923 р. третьої в Україні судово-експертної установи – Харківського кабінету науково-судової експертизи та організація у 1922 р. науково-технічної служби МВС, що стало початком створення системи судово-експертних установ у системі МВС України; третій етап (1925-1941 рр.) – реорганізація перших судово-експертних установ в Україні – Київського, Одеського та Харківського кабінетів науково-судової експертизи в інститути науково-судової експертизи та розвиток їх судово-експертної і наукової роботи; четвертий етап (1944-1990 рр.) – формування поряд з існуючими судово-експертними установами МЮ, судово-експертних установ у системі МОЗ України – Бюро судово-медичної експертизи; п'ятий етап (від 1991 р.) – період інтенсивного реформування судово-експертних установ в Україні, розвитку та вдосконалення напрямків їх діяльності¹.

З останньою періодизацією можемо погодитись лише частково. На нашу думку, другий і третій етапи зазначеної схеми принципово не відрізняються. Реорганізація Київського, Одеського та Харківського кабінетів науково-судової експертизи в Інститути науково-судової експертизи, згідно із твердженням більшості науковців, відбувалася з 25 квітня 1925 р. (відповідно до виданого Раднаркомом УРСР «Положення про кабінети науково-судової експертизи») по жовтень 1925 р., тобто протягом п'яти місяців. Зрозуміло, що за такий короткий строк принципів зміни відбутися не могли, а фактично змінилася лише назва установи. До речі, у дослідженнях вчених нами не було знайдено офіційного документа, що підтверджував би перейменування означених установ. Початок останнього періоду, зазначеного Г.О. Стрілець, – 1991 р. – характеризувався розпадом СРСР, відокремленням України у незалежну державу та спадом економіки, обумовленим розривом

¹ Стрілець Г.О. Генезис системи судово-експертних установ в Україні та напрямки їх діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2009. – С. 9-10.

налагоджених роками зв'язків, у тому числі у сфері боротьби зі злочинністю, недостатністю фінансування всіх галузей економіки, початком налагодження ринкових відносин. У цей період, який, на нашу думку, існував до 1997 р., інтенсивного реформування судово-експертних установ в Україні та їх розвитку, на жаль, не відбувалось.

Отже, на підставі аналізу думок науковців щодо етапів розвитку криміналістики та експертних установ, а також відокремлюючи судово-експертні установи МВС від інших, маємо визначити такі чотири етапи їх становлення: перший – дореволюційний етап створення умов для утворення експертних установ та їх поява (1864-1917 рр.); другий – етап розвитку експертних установ між двома світовими війнами (1918-1941 рр.); третій – етап відродження експертних установ та інтенсифікація їх діяльності (1943-1997 рр.); четвертий – сучасний етап розвитку експертних установ на теоретичній основі судової експертології та новітніх досягненнях науки, техніки й інформаційних технологій (від 1997 р. і дотепер).

Надамо коротку характеристику кожного з визначених нами етапів.

Початком першого етапу, на нашу думку, слід вважати 1864 р. – рік введення на території Російської імперії судової реформи, яка стала поштовхом для активного впровадження наукових досліджень, передусім з хімії та судової медицини, у практику боротьби зі злочинністю. Судовою реформою 1864 р. збільшувалось коло осіб, яким доручалося здійснювати експертизи. Згідно зі ст. 326 Статуту кримінального судочинства як обізнані особи могли бути запрошені лікарі, фармацевти, професори, учителі, техніки, художники, ремісники, скарбники та інші особи, які мали спеціальні знання і особливий досвід. Як експертів з порівняння підписів і почерку дозволялося залучати також чинів поліцейських управлінь. До судово-медичних експертиз слідчі на місцях найчастіше залучали лікарські управи. Уже в 60-70-х рр. XIX ст. майже всі вони мали штатних експертів, у розпорядженні яких було необхідне обладнання. До справ про підробку грошових знаків та інших цінних паперів як судово-експертний заклад періодично залучалася Експедиція виготовлення державних паперів, що випускала паперові грошові знаки, облігації тощо.

Якщо виникали вузькоспеціальні питання з біології та інших наук, слідчі й судові органи зверталися до Центральної хімічної лабораторії Міністерства фінансів, де здійснювались експертизи, пов'язані з дослідженням різних рідин: спирту, одеколону, мастил, палітури тощо. Технічну експертизу документів, фірмових знаків і знаків клеймування здійснювали Мануфактурна рада Міністерства фінансів та Єдина медична рада при медичному департаменті Міністерства внутрішніх справ. Українські вчені одними з перших почали здійснювати судово-медичні дослідження слідів крові. Піонером у цьому напрямку став Харківський університет, в якому ще у 1866 р. Ф. Ган захистив докторську дисертацію, присвячену судово-медичним дослідженням слідів крові, а в 1893 р. приват-доцент С. Дворніченко написав дисертаційне дослідження на тему «До питання про відмінність крові людини від крові тварин у судово-медичному відношенні»¹.

Слід звернути увагу, що налагоджену систему закладів дореволюційної Росії становили кримінально-реєстраційні підрозділи саме поліції. Вперше на Україні так звану «антропометричну станцію» було створено у 1892 р. в Одесі. Основна її функція полягала в реєстрації й ототожненні злочинців за допомогою антропометричних вимірювань за А. Бертильоном. Наприкінці 1901 р. антропометричний кабінет було організовано у Києві при розшукній частині міської поліції. За перший рік роботи кабінету, тобто протягом 1902 р., антропометричне вимірювання було застосовано до 2787 затриманих осіб (1563 чоловіків і 1224 жінок), а в 1903 р. – до 3687 осіб (2265 чоловіків та 1422 жінок)².

Департамент поліції докладав багато зусиль до розширення мережі антропометричних кабінетів, але централізованого обліку за лінією розшукної поліції у масштабах імперії до 1908 р. не існувало. Це сталося після створення в усіх губернських і найбільших повітових містах розшукних відділень, які згідно із законом від 6 липня 1908 р. поділялися на чотири розряди. В Україні вони існували в Києві, Одесі, Харкові (I розряд); Катеринославі, Єлисаветграді, Миколаєві (II розряд); Житомирі,

¹ Криміналістика (криміналістична техніка) : курс лекцій / П.Д. Біленчук, А.П. Гель, М.В. Салтевський, Г.С. Семаков. – К., 2001. – С. 96.

² Там само. – С. 114.

Кам'янці-Подільському, Полтаві, Кременчуці, Бердичеві, Херсоні, Сімферополі, Керчі, Новоросійську (III розряд) і Чернігові (IV розряд)¹. При розшукних відділеннях були утворені довідково-реєстраційні бюро, до основних завдань яких входили реєстрація злочинців, встановлення особи, видача довідок про судимість і розшук винних осіб. Такі бюро, на наш погляд, можна також вважати праобразами експертних відділень при райвідділах внутрішніх справ, тому що до їх компетенції належало також здійснення криміналістичних експертиз: дослідження речових доказів, технічні дослідження документів, експертизи почерків тощо. Хоча штати довідково-реєстраційних бюро розшукних відділень склалися лише з чиновника, який завідував реєстрацією злочинців і листуванням з розшуків та наглядів, та фотографа, у своїй діяльності для реєстрації злочинців вони застосовували антропометрію, дактилоскопію, судову фотографію та словесний портрет.

Виникнення та розвиток судової фотографії пов'язані з діяльністю видатного вченого Є.Ф. Буринського, який у 1889 р. заснував першу судово-фотографічну лабораторію. В Україні перше поліцейське фотографічне ательє, організоване з метою виготовлення фотокарток осіб та приєднання їх до поліцейських справ, з'явилося в 1864 р. у м. Бобринці Кіровоградської області. До складу зазначених вище довідково-реєстраційних бюро також входив фотосалон з антропометричним і дактилоскопічним кабінетом. У картковій реєстратурі зберігались реєстраційні картки злочинців з фотокартками, антропометричні дані злочинців, при отриманні яких застосовувалася методика опису прикмет злочинців за системою словесного портрету, дактилоскопічні характеристики, дані про судимість і відомості про утримуваних у місцевих в'язницях, відомості за поточними наглядами; альбоми злочинців та інших підозрілих осіб, колекція почерків, злодійських інструментів тощо².

Процедура кримінальної реєстрації була надто складною. Тільки в основній реєстраційній картці значилися 120 пунктів, які необхідно було заповнити. Тому департамент поліції, здійснюючи в

¹ Там само. – С. 115.

² Криміналістика (криміналістична техніка) : курс лекцій / П.Д. Біленчук, А.П. Гель, М.В. Салтєвський, Г.С. Семаков. – К., 2001. – С. 99.

1913 р. реформу у сфері кримінального розшуку, спростив кримінальну реєстрацію. Класифікацію злочинців за словесним портретом замінили дактилоскопічною реєстрацією, а антропометрію залишили тільки для впізнання рецидивістів, зареєстрованих у розшукних відділеннях до 1908 р.

Організацію й діяльність реєстраційних бюро регламентували «Окрема інструкція» – доповнення до циркуляру департаменту поліції від 29 грудня 1906 р. за № 1 та «Інструкція чинам розшукної поліції» 1910 р., які були обов'язковим керівництвом з реєстрації злочинців. В останній, зокрема, зазначалося, що всі чини розшукних відділень мають бути ознайомлені із судово-поліцейською фотографією, дактилоскопією та антропометрією, фіксуванням слідів гіпсом. Для цього кожна особа, яка влаштовувалася на службу до розшукної поліції, зобов'язувалася пройти спеціальні практичні заняття.

Впровадження новітніх методів у практичну діяльність поліції з розслідування злочинів пов'язано з особою колезького секретаря Г. Рудого, який у серпні 1901 р. очолив розшукну поліцію Києва. Ім'я цього українського криміналіста-практика донедавна залишалось невідомим, незважаючи на його значний внесок у розвиток української криміналістики. Через місяць після призначення він виїхав у закордонне відрядження, під час якого відвідав провідні країни Західної Європи. Після повернення із закордонного відрядження, де він ознайомився з сучасними досягненнями криміналістики, Г. Рудий почав втілювати їх у роботу поліції. Саме до його заслуг відносять створення першої «слідчої валізи», яка почала використовуватися для виявлення та вилучення слідів під час огляду місця події. Як переконаний прихильник нового методу ідентифікації, Г. Рудий організував при розшукній поліції дактилоскопічний відділ, який почав діяти з 1 січня 1904 р. Діяльність дактилоскопічних кабінетів регламентувалася спеціальною інструкцією, розробленою департаментом поліції у вересні 1910 р. У ній зазначалися властивості потожирових відбитків пальців, на яких поверхнях вони найчастіше зберігаються, як їх виявляти та фотографувати; надавалися вказівки щодо порівняння відбитків, тобто дактилоскопічної експертизи, яку повинні були здійснювати завідувачі дактилоскопічної реєстрації.

Слід відзначити також ще один напрямок розвитку Київської розшукної поліції – криміналістичну одорологію. Аналізуючи літературу з історії криміналістики, можна зазначити, що її початок треба вести з грудня 1904 р., коли київська поліція закупила в німецькому місті Швелмі чотирьох собак-шукачів породи вівчарка. Для їх навчання було виділено дресирувальника, який пройшов спеціальні курси у Німеччині. На початку 1905 р. при київській міській поліції було створено розплідник службових собак-шукачів.

У 1905 р. за розпорядженням київського поліцмейстера було видано «Звіт про діяльність розшукного відділення київської міської поліції за 1902, 1903 і 1904 рр.», автором якого був Г. Рудий. За обсягом і змістом звіт Г. Рудого більше нагадує наукову працю, ніж службовий документ. Складається він з 12 глав, де крім питань організації й діяльності розшукного відділення розглядаються випадки підпалювання, конокрадства, бродяжництва, жебрацтва, проституції, підпільної адвокатури та інші злочини, а також чинники, що заважають успішній боротьбі зі злочинністю. Важливе місце у звіті посідає проект організації дактилоскопічних бюро в Російській імперії, підготовлений автором і направлений керівництву київської поліції наприкінці 1903 року¹. Цінність праці Г. Рудого полягає у внесенні певних змін до наявних у науковій літературі тверджень стосовно окремих питань історії української криміналістики. Посилаючись на це джерело, можна впевнено говорити, що перше в Росії дактилоскопічне бюро було організоване в Києві в січні 1904 р., і чини київської розшукної поліції першими в Російській імперії для розкриття злочинів використовували «валізу слідчого» та службово-розшукових собак.

Розглядаючи становлення та розвиток поліцейських експертних закладів, слід звернути увагу на установи, що слугували базою для виникнення на сучасному етапі експертних закладів Міністерства юстиції. Цим історичним фактам у літературі приділено достатньо уваги, тому коротко зазначимо лише основні з них.

Перші кабінети науково-судових експертиз з'явилися у

¹ Криміналістика (криміналістична техніка) : курс лекцій / П.Д. Біленчук, А.П. Гель, М.В. Салтєвський, Г.С. Семаков. – К., 2001. – С. 104.

Москві, Києві та Одесі протягом 1912-1924 рр. Експертна діяльність цих кабінетів була достатньо широкою. Згідно із законами від 28 липня 1912 р. і 4 липня 1913 р. кабінети науково-судових експертиз призначалися для досліджень у кримінальних і цивільних справах за допомогою фотографії, дактилоскопії, хімічного й мікроскопічного аналізів та інших прийомів, за винятком досліджень, які здійснювали лікарські відділення губернських правлінь, а також для сприяння в особливо важливих випадках слідчій владі у виявленні винних і з'ясуванні злочинів або встановленні невинності підозрюваного. Діяльність кабінетів регламентувала спеціальна інструкція. До функцій керівника та його помічника входило дослідження, складання висновків про експертизу, вирішення технічних питань у судових засіданнях, виїзд на місце вчинення чи виявлення злочинів для фотографування та участі в огляді місцевості, трупів, зламів і слідів. Структурно кабінети склалися з трьох відділів: фотографічного, кримінально-технічного та хімічного. У фотографічному відділі застосовувалася метрична, репродукційна, проєкційна фотографія, мікрофотографія та фотографія в ультрафіолетових променях.

Київський кабінет науково-судових експертиз, утворений у лютому 1914 р., очолив один із засновників радянської криміналістики С.М. Потапов (1873-1957). Він залучив до роботи в новому закладі відомих представників природничих наук приват-доцентів Київського університету В.І. Фаворського та М.О. Петрова. В Одесі керівником відкритого у квітні 1914 р. кабінету науково-судових експертиз став учений-криміналіст М.П. Макаренко.

Свідчень про дореволюційну діяльність Київського та Одеського кабінетів науково-судових експертиз збереглося мало, більшість матеріалів втрачено під час громадянської війни. З опублікованих звітів відомо, що в середньому за рік у кабінетах здійснювалося майже 300 різноманітних експертиз. Наприклад, в Одеському кабінеті за три роки роботи було здійснено 738 експертиз: у 1914 р. – 215, у 1915 – 279, у 1916 р. – 244. Дослідження розподілялися так: порівняння почерків – 346, інші дослідження документів – 122, дактилоскопія – 38, дослідження волосся, сперми та крові – 43, хімічні – 122, інші види дослідження

– 67¹. На жаль, перші кабінети науково-судової експертизи під час революції 1917 р. та громадянської війни практично припинили свою діяльність, але саме на їх базі у подальшому виникли науково-дослідні інститути судової експертизи Міністерства юстиції України.

Другий період історії розвитку експертних установ в Україні починається з 1918 р. Після революції були знищені поліцейські установи, дактилоскопічне бюро і фотографічні лабораторії, що працювали при розшукових відділеннях поліції. Однак необхідність криміналістичного та експертного забезпечення розслідування злочинів постала з початком створення слідчих і судових органів. Виникнення експертних установ у системі органів внутрішніх справ тісно пов'язане з організацією і діяльністю карного розшуку. 5 жовтня 1918 р. було прийнято Положення «Про організацію відділів карного розшуку». У першій же доповідній записці на ім'я завідуючого Головним управлінням радянської робітничо-селянської міліції начальник Центррозшуку повідомив, що після революції майже скрізь було ліквідовано кабінети науково-судової експертизи, в багатьох колишніх розшукових відділеннях знищено реєстраційний матеріал. Тому необхідно було в найкоротші терміни поставити справу на наукову основу, створити кадри досвідчених працівників².

Днем заснування експертних підрозділів ОВС вважають 1 березня 1919 р., коли при Центррозшуку був створений і почав діяти кабінет науково-судової експертизи, завідуючим якого було призначено П.С. Семеновського. У його функції входили: 1) організація наукової експертизи на місцях; 2) консультації працівників карного розшуку з найбільш складних питань, що вимагають спеціальних знань; 3) проведення криміналістичних експертиз; 4) надання допомоги працівниками кабінету безпосередньо на місці події³.

¹ Юсупов В.В. Розвиток криміналістики в Київській, Одеській, Харківській наукових школах: головні етапи та персоналії // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 1. – С. 146.

² Салтєвский М.В., Мальшев В.А. Из истории развития криминалистики и криминалистических подразделений МВД Украины // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1979. – Вып. 19. – С. 10-15.

³ Миронов А.И. Возникновение и развитие криминалистических подразделений в органах внутренних дел : учебное пособие. – М., 1979. – С. 140.

3 квітня 1920 р. Рада Народних Комісарів УСРР ухвалила «Положення про організацію відділів карного розшуку», яке закріпило в Україні організаційно-правову форму побудови апарату карного розшуку. Тепер він був складовою міліції і переходив у підпорядкування НКВС. Було створено єдине Центральне слідчо-розшукове управління, а при ньому – відділ науково-судової експертизи з науково-показовим музеєм і бібліотекою. До завдання відділу входило проведення різного роду експертиз.

Укрцентророзшук виконував велику організаційну роботу з розбудови місцевих розшукових установ і налагодження їх практичної діяльності. Було видано Інструкцію з дактилоскопії та реєстрації злочинного елемента й Інструкцію про порядок здійснення обшуків, дізнання, вилучення речових доказів та арешт винних, таблиці категорій злочинного елемента за видами злочинів. Інструкції про роботу реєстраційних бюро склали місцеві підрозділи. Осіб реєстрували, описуючи їх за ознаками зовнішності, з подальшим створенням картотек за алфавітом. Укрцентророзшук запровадив також інші способи реєстрації, зокрема дактилоскопічний і антропометричний за методом А. Бертильона. Інструкцією, що надійшла з Центру, передбачалося вимірювання 11 ознак злочинця. Українські фахівці запропонували ще одну ознаку – ширину щелепної дуги, яку потім було внесено до інструкції Центру¹.

Після реорганізації Центррозшуку наказом № 44 від 2 квітня 1921 р. на базі кабінету науково-судової експертизи було створено перший Науково-технічний підрозділ, велику роль у становленні якого відіграв один з засновників криміналістики професор В.Л. Русецький.

Доктор фотографії та фототехніки професор В. Русецький у 1918-1919 рр. очолював кафедру судово-фотографічної експертизи у Вищому інституті фотографії та фототехніки. У 1920 р. йому було запропоновано посаду експерта-консультанта у науково-технічному відділі карного розшуку. Працюючи на цій посаді, він проводив експертизи документів, грошових знаків, хімічні дослідження. Ще у травні 1920 р. керівництво Центrorозшуку

¹ Криміналістика (криміналістична техніка) : курс лекцій / П.Д. Біленчук, А.П. Гель, М.В. Салтевський, Г.С. Семаков. – К., 2001. – С. 101.

пропонувало В.Л. Русецькому зайнятись організацією судово-фотографічної справи у підрозділах міліції. Але робота на посаді голови Московського комітету фотографії та фототехніки та члена колегії Всеросійського фотокомітету не дозволила йому обійняти запропоновану посаду. Згодом його призначають завідувачем першої державної фабрики фотопластинок. Паралельно з цим він читає курс лекцій у Вищій аерофотограметричній школі Повітряного флоту республіки.

У грудні 1921 р. І.А. Візнер, начальник Центrorозшуку, пропонує В.Л. Русецькому перейти на постійне місце роботи до НКВС. 15 січня 1922 р. його було зараховано у штат карного розшуку начальником науково-технічного підвідділу. Перебуваючи на цій посаді, він вживає заходів щодо розширення підвідділу, підбору кваліфікованих кадрів. 2 травня 1922 р. з ініціативи В.Л. Русецького підвідділ перетворюється на науково-технічний відділ під його керівництвом. До середини 1923 р. із маленького підвідділу, в штаті якого перебувало всього кілька працівників, В.Л. Русецький зумів створити енергійний, творчий колектив. Основними завданнями відділу були: застосування в карно-розшуковій роботі наукових методів і спеціально-технічних знань реєстрації злочинців, статистичний облік злочинності і боротьби з нею, збирання і систематизація довідкового і наглядного матеріалу, організація та інструктування цих галузей роботи на місцях.

Рішення невідкладних завдань, що постали перед науково-технічним відділом в боротьбі зі злочинністю, надання наукової, технічної і практичної допомоги правоохоронним органам, необхідних консультацій, проведення складних експертиз, з подальшим розвитком і вдосконаленням науково-технічної служби в апаратах карного розшуку вимагало створення кабінету науково-технічної експертизи, що і було зроблено Наказом від 13 серпня 1923 р. НКВС РРФСР № 107. Кабінет входив до складу науково-технічного відділу і завданнями мав: 1) проведення експертиз у кримінальних справах; 2) розробку наукових методів розкриття злочинів; 3) підготовку навчальної літератури для навчання працівників карного розшуку; 4) виїзд в губернські підрозділи карного розшуку для впровадження на місцях науково-технічної роботи; 5) спостереження за розвитком закордонної криміналістичної техніки; 6) поповнення експонатами

Центрального криміналістичного музею і надання допомоги в організації музеїв на місцях¹. Кабінет науково-технічної експертизи у вересні 1922 р. очолив видатний криміналіст С.М. Потапов. Ним була створена лабораторія для проведення криміналістичних експертиз. У штаті науково-технічного відділу було три підвідділи: реєстраційно-дактилоскопічний, очолюваний П.С. Семеновським; експертний, начальником якого був С.М. Потапов; статистичний.

По всій території України практично при всіх обласних і губернських апаратах карного розшуку в цей період часу також створювалися науково-технічні кабінети. Злочинців розшукували здебільшого за словесним портретом, згідно з прийнятою Інструкцією про складання словесного портрета, рекомендованими правилами фотографування злочинців і трупів сигналетичним методом. Таким чином, ще до входження України до складу СРСР на її території було передбачено три види реєстрації злочинців: за алфавітом, фотографічний і дактилоскопічний. Створювалися відповідні картотеки, альбоми, колекції розшукуваних злочинців, злодіїв-рецидивістів. Крадіжки реєструвалися за способом вчинення, створювалися картотеки за прізвиськами тощо. У 1922 р. губернські відділи розшуку були обладнані засобами дактилоскопування та фотографування. В Україні було сформовано єдину дактилоскопічну десятипальцеву картотеку, де картки класифікували за основною й додатковою формулою Гальтона-Генрі. У 1923 р. запроваджено реєстрацію всіх покараних позбавленням волі та примусовою працею.

Методика використання дактилоскопічного обліку була такою. Агент карного розшуку районної ланки під час затримання злочинця дактилоскопував його (виготовляв дві дактилокартки), а начальник відділу надсилав їх до губернського реєстраційного бюро. Там фахівець з дактилоскопії виводив формулу і перевіряв її за картотекою. Протокол разом із примірником дактилокартки надсилали адресату. Якщо у картотеці не було потрібної інформації, то надіслану картку додавали до картотеки губернського відділу розшуку, а другий примірник з отриманою формулою повертали в район для формування місцевої картотеки.

¹ *Миронов А.И.* Возникновение и развитие криминалистических подразделений в органах внутренних дел : учебное пособие. – М., 1979. – С. 35.

Ідентифікацію за дактилоскопічною картотекою здійснював досвідчений дактилоскопіст, який і складав протокол упізнання¹. Нині цю операцію виконує експерт-криміналіст за дорученням слідчого чи оперативного працівника та складає висновок експерта чи довідку відповідно.

Не слід забувати, що організація перших експертних підрозділів ОВС відбувалась у важкі для країни часи. Брак фінансування призводив до недостатнього матеріально-технічного та кадрового забезпечення науково-технічних відділів. На початку 1927 р. із 40 округів, утворених після чергової адміністративної реформи, лише в 16-ти дактилоскопічна реєстрація проводилася повністю, у 15-ти – частково, а в 9-ти взагалі була відсутня².

Ситуація почала покращуватись у 1930 р. Розширюється мережа науково-технічних відділень ОВС, активно розвивається науково-дослідна робота, удосконалюється експертна практика, на системну основу переводиться процес підготовки експертів-криміналістів. Штатами міських відділів міліції вводяться посади дактилоскопів-фотографів у всіх містах, де були виправно-трудова установи, а також у містах Запоріжжі, Зінов'євську, Кременчуку, Луганську, Маріуполі, Миколаєві, Полтаві, Сталіному, Бердичеві, Вінниці, Дмитрівську, Житомирі, Сумах, Херсоні, Артемівську, Кам'янець-Подільському, Мелітополі, Чернігові, Черкасах. У травні 1931 р. ухвалюється рішення про створення науково-технічних відділень в обласних центрах й оперативних секторах УРСР. У 1932 р. на законодавчому рівні їм надається право проведення науково-технічних експертиз. У 1940 р. науково-технічну службу виведено з підпорядкування карного розшуку і передано до штатів спецвідділів Головного управління міліції та місцевих управлінь міліції. У системі НКВС СРСР функціонувало 30 науково-технічних відділень і груп, в яких працювало від двох до п'яти експертів, не враховуючи фотографа та іншого технічного персоналу. Усі науково-технічні підрозділи міліції Радянського

¹ *Мионов А.И.* Возникновение и развитие криминалистических подразделений в органах внутренних дел : учебное пособие. – М., 1979. – С. 34.

² *Красюк І.П.* Виникнення, становлення та розвиток експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ України // Про актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів : збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. / І.П. Красюк, В.С. Печніков. – К., 2010. – С. 6.

Союзу нараховували 88 науково-технічних експертів. Майже третина експертів-криміналістів працювали в Україні. У 1940 р. науково-технічні підрозділи України були представлені трьома науково-технічними відділеннями, які функціонували на центральному рівні та у Харківській і Львівській областях, а також шістьма науково-технічними групами у Ворошиловградській, Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Одеській, Полтавській областях. Загальна чисельність науково-технічної служби міліції України становила 28 осіб¹.

Поряд з експертною службою ОВС розвивались і судово-експертні установи Міністерства юстиції, історія діяльності яких починається з прийняттям 10 липня 1923 р. Радою Народних Комісарів УРСР «Положення про обласні кабінети науково-судової експертизи», в якому вказувалося: «для проведення різного роду науково-технічних досліджень по судових справах засновуються в містах Києві, Харкові і Одесі обласні кабінети науково-судової експертизи»². На стадії свого становлення основним завданням експертних установ Міністерства юстиції УРСР було надання допомоги у проведенні експертиз за матеріалами, що надходили від правоохоронних органів. Науково-дослідна робота на етапі свого становлення в цих установах не велась. 23 жовтня 1925 р. на другій сесії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету ІХ скликання Рада Народних Комісарів УРСР затвердила нове положення про кабінети науково-судової експертизи. У цьому ж році Київський, Харківський і Одеські кабінети науково-судової експертизи були реорганізовані в інститути науково-судової експертизи³. В той час в них працювали видатні вчені, які зробили величезний внесок в розвиток вітчизняної криміналістики: професори В.І. Фаворський, М.А. Петров (Київський інститут);

¹ Красюк І.П. Виникнення, становлення та розвиток експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ України // Про актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. / І.П. Красюк, В.С. Печніков. – К., 2010. – С. 7.

² Яворский А.Е. 60-летие судебно-экспертных учреждений Министерства юстиции УССР и пути повышения эффективности их деятельности // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1984. – № 28. – С. 5.

³ Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины за 1925 г. – Вып. 92-93. – С. 522.

М.С. Бокаріус і М.М. Бокаріус (Харківський); М.П. Макаренко і С.М. Матвеев (Одеський). Діяльність експертних підрозділів юстиції тісно перепліталась з діяльністю підрозділів внутрішніх справ у техніко-криміналістичному забезпеченні розслідування кримінальних справ, науковій діяльності та позитивно впливала на розвиток експертної діяльності в Україні.

Третій етап розвитку експертних закладів ОВС починається під час Другої світової війни зі звільнення території України від німецько-фашистських загарбників. Вже у листопаді 1943 р. експерти-криміналісти приступають до виконання своїх обов'язків у визволеному Києві. У березні 1944 р. були організовані науково-технічні апарати міліції у містах Харкові, Дніпропетровську, Полтаві, Житомирі, Львові, Одесі, Миколаєві, Чернівцях і Сумах.

Після закінчення війни починається відродження науково-технічних апаратів органів внутрішніх справ. У січні 1946 р. у складі оперативного відділу Управління МВС УРСР утворено науково-технічне відділення, яке у серпні 1948 р. перетворюється на відділ, що складався з відділу криміналістичних досліджень, організаційно-методичного і хіміко-біологічного відділень. У 1949 р. криміналістичні підрозділи міліції функціонували вже в усіх областях України, підвищилася їх роль у розкритті злочинів, збільшився обсяг роботи. Так, якщо у 1944 р. експертами міліції було виконано 324 криміналістичні дослідження, то на кінець 1948 р. – 2609¹. У 1950-60 рр. науково-технічна служба продовжує розбудовуватися. У Донецькій, Одеській, Львівській областях науково-технічні відділення реорганізуються у відділи. Вперше вводяться посади експертів у міськрайорганах Кривого Рога, Макіївки, Ялти, Севастополя, інших міст. Відкриваються хімічні лабораторії в науково-технічних відділах Одеської, Ворошиловградської, Кримської, Дніпропетровської, Харківської областей, біологічні – у Ворошиловграді й Одесі.

У травні 1970 р. науково-технічні відділи входять до складу утвореного оперативно-технічного управління. На той час в Україні

¹ *Красюк І.П.* Виникнення, становлення та розвиток експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ України // Про актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів : зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. / І.П. Красюк, В.С. Печніков. – К., 2010. – С. 8.

функціонувало 30 оперативно-технічних відділів та відділень й 87 криміналістичних лабораторій із загальною штатною чисельністю експертного складу, разом із керівним, 264 особи. Незважаючи на малочисельність, криміналістичні підрозділи надають відчутну допомогу оперативно-слідчим підрозділам у розкритті злочинів. У 1970 р. ними проведено 21,4 тис. досліджень і понад 16 тис. оглядів місць подій, забезпечено експертне супроводження 15,8 тис. кримінальних справ. За допомогою картотеки відбитків пальців рук і колекції стріляних гільз розкрито 968 злочинів¹. До обов'язків підрозділів також входить підготовка експертних кадрів. Серед двадцяти територіальних криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ Радянського Союзу, яким дозволялося проводити підготовку експертів, 8 функціонували в Україні: у Ворошиловградській, Донецькій, Дніпропетровській, Київській, Кримській, Львівській, Одеській, Харківській областях.

У 1981 р. оперативно-технічне управління МВС УРСР розформовується. Утворюється самостійне Експертно-криміналістичне управління МВС УРСР та відповідні відділи на місцях. У 1983 р. в ОВС відбувається скорочення штатів, зменшується фінансування, що впливає і на експертні підрозділи. До того ж, з цього часу значно ускладнюється криміногенна обстановка в країні. На наш погляд, аж до 1992 р. експертні підрозділи у зв'язку з цим практично не розвиваються. Однак навантаження на експертів збільшується. Крім того, у зв'язку з їх малою чисельністю частина обов'язків, а саме використання при розслідуванні техніко-криміналістичних засобів, покладається на підрозділи дізнання та слідства. Працівники експертно-криміналістичної служби додатково мають навчити особовий склад карного розшуку, підрозділів боротьби з розкраданням соціалістичної власності, слідства та інших служб застосуванню науково-технічних засобів та методів у практичній діяльності. Проголошення незалежності України, на нашу думку, не вплинуло позитивно на розвиток експертних підрозділів. Дотримуємось позиції Є.П. Іщенка і А.А. Топоркова, що з розпадом СРСР «зруйнувалася фактично єдина система слідчих, експертних і

¹ Там само. – С. 9.

розшукових органів, відбулося послаблення зв'язків між криміналістами, що опинилися в різних суверенних державах, загальмувалися прикладні й теоретичні дослідження»¹. Однак, зважаючи на складну криміногенну обстановку, штатна чисельність особового складу експертних підрозділів збільшилася, удосконалювалася нормативно-правова регламентація діяльності служби. Наказом МВС України від 09.03.1992 № 140 затверджено Положення про діяльність експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ. У цей складний час Експертно-криміналістичне управління очолює В.С. Безребрий, під керівництвом якого удосконалюється діяльність служби відповідно до нових вимог часу. У зв'язку із погіршенням криміногенної ситуації, збільшенням кількості насильницьких та корисливо-насильницьких злочинів, розвитком організованої злочинності, все частішим використанням вибухових пристроїв як засобів вчинення злочинів у червні 1995 р. утворюється Вибухотехнічна служба МВС України та вибухотехнічні підрозділи у семи регіональних вибухотехнічних підрозділах: Автономної Республіки Крим, Донецької, Дніпропетровської, Луганської, Львівської, Одеської, Харківської областей. А вже через два роки вибухотехнічні підрозділи загальною штатною чисельністю понад 200 працівників утворюються в усіх областях, містах Києві та Севастополі, а також на транспорті.

Четвертий період становлення експертної служби пов'язаний, на нашу думку, з призначенням у жовтні 1997 р. начальником Експертно-криміналістичного управління І.П. Красюка та знаменується початком кардинальних змін системи експертних закладів ОВС. Постановою Кабінету Міністрів України від 06.05.1998 р. № 617 на базі Експертно-криміналістичного управління, Центру криміналістичних досліджень і Вибухотехнічної служби утворюється Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр (ДНДЕКЦ) МВС України, а наказом МВС України від 12.05.1998 р. № 334 – підпорядковані йому НДЕКЦ при головних управліннях МВС України в Криму, м. Києві та Київській області, управліннях МВС

¹ *Ищенко Е.П., Топорков А.А.* Криминалистика : учебник / изд. 2-е, испр. и доп. / под ред. д-ра юрид. наук, профессора Е.П. Ищенко. – М., 2005. – С. 9.

України в областях, м. Севастополі та на транспорті. Заключним етапом реформування системи експертних закладів МВС стало утворення відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 20.06.2000 р. № 988 Експертної служби МВС України, до якої увійшли ДНДЕКЦ та НДЕКЦ. Цей день відзначається як День працівників експертної служби МВС України.

Починаючи з 2000 р. керівництвом НДЕКЦ проводиться цілеспрямована робота, метою якої є: покращення матеріально-технічної бази експертних підрозділів, в тому числі придбання сучасної експертної техніки; вдосконалення методик проведення експертиз та розробка нових; підвищення ефективності застосування експертно-криміналістичних засобів під час проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; поліпшення умов праці працівників експертної служби. Збільшуються можливості служби з проведення експертиз та досліджень, зокрема комп'ютерно-технічних, мистецтвознавчих, економічних, у сфері інтелектуальної власності, фоноскопичних, автотехнічних, молекулярно-генетичних тощо.

Активно розвивається міжнародна професійна співпраця. У 2002 р. ДНДЕКЦ набуває членства в Європейській мережі судово-експертних установ (ENFCI). Під патронатом цієї авторитетної міжнародної організації та Міністерства юстиції США здійснюються заходи щодо акредитації лабораторій Експертної служби за міжнародним стандартом ISO/IES 17025.

Покращується кадрове забезпечення, удосконалюється система підготовки експертних кадрів, посилюються вимоги до їх фахового рівня. Упроваджується практика атестації судових експертів у порядку підтвердження кваліфікації. За десятиріччя штатна чисельність служби збільшилась майже на третину і на початок 2010 р. становила понад 4,3 тис. посад атестованого складу. Майже 3,5 тис. працівників мають статус судового експерта. Нарощується науковий потенціал: упродовж десяти років за активної участі працівників територіальних підрозділів розроблено і впроваджено в експертну практику понад 240 науково-методичних розробок, 26 працівників здобули вчений ступінь кандидата наук і доктора філософії в різних галузях знань, 56 працівників беруть участь у науковій роботі на рівні дисертаційних досліджень. Штатно зміцнюються актуальні

напрями судово-експертної діяльності, створюються окремі структурні підрозділи з автотехнічних, комп'ютерно-технічних досліджень, досліджень наркотичних речовин та транспортних засобів тощо, обсяги яких невпинно зростають.

Сьогодні експертна служба МВС забезпечує майже 80% потреб досудового і судового слідства у проведенні експертиз у кримінальних справах. Щороку фахівцями проводяться понад 700 тис. експертиз і досліджень, за їх допомогою розкривається кожний другий злочин загальнокримінального напрямку¹.

¹ *Красюк І.П.* Виникнення, становлення та розвиток експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ України // Про актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів : зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. – К., 2010. – С. 13.

Розділ 2

СУДОВА ЕКСПЕРТОЛОГІЯ – НАУКОВА ОСНОВА ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

2.1. Предмет та система судової експертології

На сучасному етапі розвитку суспільства інститут судової експертизи як самостійної галузі знань продовжує своє формування та становлення. Більшість фундаментальних наукових досліджень в галузі теорії судової експертизи припадає на 1980-1990-ті рр. Дослідженнями вчених-криміналістів Т.В. Авер'янової, І.А. Алієва, Л.Ю. Ароцкера, В.Д. Арсеньєва, Р.С. Белкіна, С.Ф. Бичкової, А.І. Вінберга, В.Г. Гончаренка, Ф.М. Джавадова, А.В. Дулова, О.О. Ейсмана, Н.І. Клименко, Ю.Г. Корухова, В.К. Лисиченка, В.С. Мітричева, О.Р. Росинської, М.В. Салтевського, М.Я. Сегая, М.О. Селіванова, З.М. Соколовського, І.Я. Фридмана, О.Р. Шляхова було закладено основи формування окремої науки – загальної теорії судової експертизи, або судової експертології.

Однак дискусії стосовно предмета та об'єкта нової науки, її системи, завдань та принципів тривають серед науковців і дотепер. Деякі дослідники не сприймають виділення судової експертології в окрему науку, а навіть ті криміналісти, які визнали доцільність її виокремлення та зробили значний внесок у розробку її теорії, при підготовці підручників продовжують включати судову експертизу до складу криміналістики. Відсутність теоретичного підґрунтя обумовила виникнення проблем у практичній діяльності експертних підрозділів з приводу видів, форм експертної діяльності, вирішуваних завдань, методик проведення експертиз та інших питань. Підтримуємо тих науковців, які вважають судову експертологію окремою наукою. Як зазначалось нами раніше, вважаємо систему знань цієї науки теоретичним підґрунтям експертної діяльності.

Дискусії серед науковців з приводу предмета та об'єкта

судової експертології почалися з виокремлення її як самостійної науки спочатку в межах криміналістики, а потім окремо від неї. Першим таку ідею висловив А.І. Вінберг щодо розробки загальної теорії криміналістичної експертизи в межах криміналістики. Він зазначав, що «для розвитку криміналістичної експертизи потрібна наукова розробка її загальної теорії. Базою для її наукової розробки багато в чому є технічні та природознавчі науки»¹. Схожої думки дотримувався О.Р. Шляхов, проте зазначав, що «теорію криміналістичної експертизи потрібно виділити із загального курсу криміналістики. Методика криміналістичної експертизи повинна відокремитися, таким чином, від слідчої тактики. Таке рішення давно назріло, воно фактично вже здійснюється»².

Вирішальним етапом у становленні судової експертології стали праці А.І. Вінберга і Н.Т. Малаховської. У статті «Судова експертологія – нова галузь науки», що вийшла друком у 1973 р., вони визначили її як науку «про закони та методологію формування, розвитку судових експертиз, закономірності вивчення їх об'єктів на основі застосування спеціальних знань, запозичених з базових (материнських) наук і відповідно трансформованих, що проводяться в межах правової регламентації та в тих організаційних формах, які забезпечують доказове значення у справі висновків судових експертів у кримінальному й цивільному судочинстві»³. Автори розвинули свої погляди у навчальному посібнику «Судова експертологія (загальнотеоретичні та методологічні проблеми судових експертиз)», зазначаючи, що судова експертологія вивчає закономірності формування і розвитку наукових основ судових експертиз⁴.

Під час зародження та формування науки про судову експертизу не всі вчені підтримували дану концепцію. Так,

¹ *Винберг А.И.* Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе. – М., 1956. – С. 77-78.

² *Шляхов А.Р.* Предмет, метод и система советской науки криминалистической экспертизы // Вопросы криминалистики и криминалистической экспертизы. – Алма-Ата, 1959. – С. 12-13.

³ *Винберг А.И.* Судебная экспертология – новая отрасль науки // Социалистическая законность. – 1973. – № 11. – С. 49.

⁴ *Винберг А.И.* Судебная экспертология (общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз) : учеб. пособие / отв. ред. Б.А. Викторов. / А.И. Винберг, Н.Т. Малаховская. – Волгоград, 1979. – С. 51.

В.Д. Арсеньєв розглядав науку про судову експертизу як складову частину сучасної теорії судових доказів, пізніше – кримінального процесу¹. С.П. Мітричев та М.О. Селіванов вважали потрібною розробку теоретичних основ судової експертизи, але в межах науки криміналістики². Частиною розділу теоретичних основ криміналістики вважав судову експертологію О.О. Ейсман³.

Незважаючи на розмаїття думок щодо самостійності науки про судову експертизу, сьогодні можна вважати її сформованою через ґрунтовний аналіз думок науковців стосовно її предмета, об'єкта, природи та місця в системі наукових знань. На наш погляд, можна виділити два основних підходи до предмета та об'єкта судової експертології.

Перша група науковців, до якої можна віднести Т.В. Авер'янову, І.А. Алієва, С.Ф. Бичкову, Ф.М. Джавадова, Н.І. Клименко, Ю.Г. Корухова, О.Р. Росинську, М.Я. Сегая, в основу визначень предмета судової експертології покладають праксеологічний підхід та вважають об'єктом її вивчення експертну діяльність.

Так, С.Ф. Бичкова зазначає, що «загальна теорія судової експертизи може бути визначена як система теоретичного знання, що відображає на метапредметному рівні найбільш загальні закономірності розвитку наукових основ судових експертиз та експертної діяльності, або як система теоретичного знання, що є методологічною основою судово-експертних галузей знань»⁴. Ф.М. Джавадов розуміє під предметом загальної теорії судової експертизи закономірності експертної діяльності, формування і

¹ *Арсеньєв В.Д.* Содержание, предмет и задачи общей теории судебной экспертизы // Вопросы теории судебной экспертизы : сб. науч. тр. ВНИИСЭ. – 1977. – Вып. 31. – С. 12-14; *Арсеньєв В.Д.* Соотношение понятий предмета и объекта теории судебной экспертизы // Там само. – 1980. – Вып. 44. – С. 7.

² *Митричев С.П.* Советская криминалистика и её место в системе юридического образования : тезисы докл. на Всесоюз. семинаре преподавателей криминалистки высш. юрид. учеб. заведений. – М., 1958. – С. 13; *Селиванов Н.А.* О понятии и системе криминалистической техники // Науч. труды ТашНИИСЭ. – Ташкент, 1969. – Вып. 8. – С. 30; *Селиванов Н.А.* Научно-технические средства расследования преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 1965. – С. 6.

³ *Эйсман А.А.* Экспертология в системе научного знания // Экспертные задачи и пути их решения в свете НТР. – М., 1980. – С. 64-73.

⁴ *Бичкова С.Ф.* Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе. – Алма-Ата, 1994. – С. 27.

розвитку окремих родів та видів судових експертиз, методів експертного дослідження¹. Н.І. Клименко зазначає, що судова експертологія мусить взяти на себе «наукове обслуговування всіх сторін багатогранної практичної судово-експертної діяльності як процесуального інституту, так і галузевої професійної корпорації, що діє в межах судочинства»². Предметом судової експертології вона вважає «закономірності формування, розвитку і функціонування експертної діяльності в цілому і предмети окремих експертиз». За назвою та текстом статті М.Я. Сегая «Судова експертологія – наука про судово-експертну діяльність» чітко визначено зміст поняття цієї науки³. Але найбільш повним, на нашу думку, є визначення загальної теорії судової експертизи, надане Т.В. Авер'яноюю, як «системи світоглядних і праксеологічних принципів як самої теорії, так і її об'єкта – експертної діяльності, окремих теоретичних конструкцій цієї галузі наукового знання, методів розвитку теорії та здійснення експертних досліджень, процесів та відносин – комплексне наукове відображення судово-експертної діяльності як єдиного цілого»⁴. З таким визначенням погоджується і О.Р. Росинська⁵.

Деяко інша точка зору, на нашу думку, відображається у працях В.Д. Арсеньєва, Р.С. Белкіна, А.І. Вінберга, В.М. Галкіна, А.В. Дулова, О.Р. Шляхова та полягає у визначенні судової експертології як науки про закономірності дослідження об'єктів – матеріальних носіїв інформації про обставини справи. На думку О.Р. Шляхова, «теорія судової експертизи – це система знань про закономірності та засновані на них методи, що застосовуються у різного роду судових експертизах при вирішенні завдань з

¹ Джавадов Ф.М. Экспертная деятельность и развитие науки о судебной экспертизе – Баку, 1998. – С. 142.

² Клименко Н.І. Судова експертологія. Курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К., 2007. – С. 10.

³ Сегай М.Я. Судова експертологія – наука про судово-експертну діяльність // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 2003. – № 2-3 (33-34). – С. 740-762.

⁴ Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. – М., 2008. – С. 43.

⁵ Россинская Е.Р. Общая теория судебной экспертизы и криминалистика как самостоятельные родственные науки [Електроний режим]. – Режим доступу : <http://rossinskaya.ru/articles/>.

дослідження тих чи інших об'єктів»¹. За визначенням А.І. Вінберга, «судова експертологія – галузь радянської юридичної науки, що вивчає закономірності, методологію і процес формування і розвитку наукових основ судових експертиз, а також досліджує їх об'єкти»². Р.С. Белкін віддає перевагу терміну «загальна теорія судової експертизи» і розглядає її «як науку про закономірності виникнення і розвитку судових експертиз, процесу експертного дослідження та формування його результатів»³.

Наука про судову експертизу відокремилась від криміналістики завдяки накопиченим протягом практичної діяльності з проведення експертиз знанням, що вимагало узагальнення та теоретичного обґрунтування. Як і будь-яка наукова теорія, судова експертологія формувалась у результаті накопичення практичних знань. На певному етапі виникла потреба систематизації цих знань та виділенні закономірностей, яким вони відповідають, тобто створенні окремої науки. Наукові знання відображають об'єктивні закономірності дійсності та досягаються пізнанням об'єктів, процесів і явищ, їх діалектичного взаємозв'язку та взаємозалежності і містяться у системі понять, суджень, теорій. Наукові знання поділяються на емпіричні та теоретичні як два взаємопов'язані рівні наукового пізнання окремих об'єктів, процесів, явищ природи та суспільства.

На емпіричному рівні наукові знання формуються у результаті узагальнення методів та результатів практичної діяльності людей. Теоретичний рівень знань має загальний і всеохоплюючий характер та розкриває внутрішню сутність процесів і явищ, що пізнаються. Між практичними та науковими знаннями існує діалектична єдність і взаємозалежність. Наприклад, вчені-криміналісти, узагальнюючи та аналізуючи практику розслідування злочинів, розробляють на їх основі нові методики розслідування. Практичні працівники дізнання та слідства користуються цими методиками, накопичуючи досвід розслідування злочинів, який слугуватиме

¹ Шляхов А.Р. Проблемы классификации в криминалистической экспертизе и её практическое значение // Правовые и методологические проблемы судебной экспертизы. – М., 1974. – Вып. 10. – С. 4.

² Словарь основных терминов судебных экспертиз. – М., 1980. – С. 76.

³ Белкин Р.С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов. – 3-е изд., дополненное. – М., 2001. – С. 455.

емпіричним матеріалом для вдосконалення криміналістичної методики вченими-криміналістами. Таким чином, взаємодоповнюючи себе, емпіричні та теоретичні знання формують зміст науки, розширюючи і розвиваючи її.

Будь-яка прикладна наука складається з теоретичних знань, що мають в повному обсязі, всебічно, ґрунтовно розкривати об'єктивні закономірності об'єкту пізнання та практичних рекомендацій, які сформувавшись на базі теоретичних знань, але мають чітку спрямованість на вдосконалення практичної діяльності. Основним завданням судової експертології є сприяння своїми положеннями та рекомендаціями вдосконаленню судово-експертної діяльності. Саме тому праксеологічний підхід до предмета цієї науки є найбільш розповсюдженим та сприятливим серед науковців. Дійсно, судова експертологія, як і криміналістика, тісно пов'язана з практикою розслідування злочинів, одним з її завдань є вивчення та узагальнення експертної діяльності при розслідуванні кримінальних, цивільних, господарських та справ про адміністративні правопорушення.

На наш погляд, судово-експертна діяльність, або експертна практика, є галуззю діяльності, з якої судова експертологія отримує емпіричний матеріал, а також сферою використання своїх наукових здобутків. Але безпосереднім предметом пізнання судової експертології є закономірності процесу дослідження ознак об'єктів, які відображені в ньому та містять нову інформацію, можливу для використання у судочинстві. При дослідженні застосовуються прийоми та методи, засновані на спеціальних знаннях суб'єкта експертної діяльності, за допомогою яких інформація, отримана під час дослідження, формулюється окремими положеннями (висновками), зручними для використання у судочинстві. Тобто ми підтримуємо думки науковців, які розглядають судову експертологію як систему знань про певні закономірності й не ототожнюють її з експертною діяльністю.

Для формування власного визначення судової експертології необхідно розглянути її систему. Серед науковців сьогодні не склалося єдиної думки з приводу цього питання, що пояснюється різницею поглядів на зміст самої науки. Аналізуючи структуру спеціальних експертно-криміналістичних знань, О.Р. Шляхов поділяє їх на чотири частини, що можна вважати певною системою

загальної теорії судової експертизи: 1) вступ в теорію і практику криміналістичної експертизи, що включає вчення щодо предмета, об'єкта, структури методик криміналістичної експертизи; методологію розвитку теорії і практики криміналістичної експертизи; вчення про експертну криміналістичну ідентифікацію; про процесуальні основи криміналістичної експертизи; про систему, структуру й управління експертними закладами, їх функції, наукову організацію праці; історію розвитку криміналістичної експертизи та її стан в інших країнах; вчення про систему, методи вивчення та розвитку теорії, організації наукових досліджень з проблем криміналістичної експертизи, реалізації підсумків науково-дослідної роботи та форми її впровадження в експертну та слідчо-судову практику; 2) загальні положення теорії і методики криміналістичної експертизи включає вчення про методи експертного дослідження; загальні положення методики експертного дослідження речових доказів; вчення щодо структури та змісту висновку експерта-криміналіста; 3) наукові та теоретичні основи криміналістичних експертиз (загальні положення та методики проведення окремих видів криміналістичної експертизи); 4) використання криміналістичної експертизи у процесі доказування у справі та попередженні злочинів¹.

Систему судової експертології визначають А.І. Вінберг та Н.Т. Малаховська, спираючись на окреслені ними чотири рівні знань: фундаментальні базові (материнські) науки, предметні судові науки, галузі предметних судових наук, практична діяльність – судові експертизи. На їх думку, така система включає: морфологічні вчення щодо симптомів, властивостей та ознак досліджуваних об'єктів; вчення про судову субстанціологію; вчення про методи наук у судових експертизах; вчення щодо структури зв'язків та відносин; загальну проблему рішення експертних завдань; проблему експертних інформаційних фондів; проблему комплексного експертного дослідження².

¹ Шляхов А.Р. Проблемы классификации в криминалистической экспертизе и её практическое значение // Правовые и методологические проблемы судебной экспертизы. – М., 1974. – Вып. 10. – С. 5.

² Винберг А.И. Судебная экспертология (общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз) : учеб. пособие / отв. ред. Б.А. Викторов. – Волгоград, 1979. – С. 50.

У своїй докторській дисертації І.А. Алієв запропонував таку систему судової експертології: методологічні основи загальної теорії судової експертизи; предмет, об'єкти, суб'єкти та завдання експертної діяльності; методи і методики у структурі експертної діяльності; інфраструктура і процесуальна функція судової експертизи; окремі теорії судової експертизи, до яких, на його думку, належать ідентифікація, діагностика, класифікація та профілактика¹. Спираючись на структуру, запропоновану І.А. Алієвим, концепцію судової експертології висунув Ю.Г. Корухов: методологічні основи загальної теорії судової експертизи; предмет, об'єкти, суб'єкти та завдання експертної діяльності; методи і методики у структурі експертної діяльності; інфраструктура і процесуальна функція судової експертизи; окремі теорії судової експертизи². В загальному вигляді вона повторює згадану вище структуру, але відрізняється за змістом її складових.

У 1991 р. вийшла монографія Т.В. Авер'янової³, де було висвітлено погляди на систему загальної теорії судової експертизи, які залишились незмінними і дотепер. Автор виділяє дванадцять складових моделі структури теорії судової експертизи: «концептуальні основи загальної теорії судової експертизи; вчення про судову експертизу як різновид практичної діяльності; вчення про закономірності формування і розвитку судової експертизи; вчення щодо предмета та завдань судової експертизи; вчення про об'єкти судової експертизи, їх властивості й ознаки; вчення про суб'єкт судової експертизи; теорія процесів, відносин та цілей експертної діяльності; вчення про методи загальної теорії судової експертизи та експертного дослідження; вчення про засоби і форми комунікативної діяльності при проведенні експертиз й інформаційних процесів; висновок експерта в системі процесуального доказування; теорія експертного прогнозування; окремі теорії, в тому числі і теорії окремих родів та видів судових експертиз»⁴.

¹ Алієв І.А. Проблемы судебно-экспертной профилактики : дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 1989. – С. 54-56.

² Корухов Ю.Г. Формирование общей теории судебной экспертизы // Материалы для Ученого совета ВНИИСЭ. – М., 1989. – С. 7-10.

³ Аверьянова Т.В. Содержание и характеристика методов судебно-экспертных исследований. – Алма-Ата, 1991.

⁴ Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. – М., 2007. – С. 43.

Досить близькою до запропонованої Т.В. Авер'яною є система судової експертології за Ф.М. Джавадовим, що включає: концептуальні основи теорії; вчення про закономірності формування і розвитку судових експертиз; про об'єкт і предмет загальної теорії і судово-експертної діяльності; про суб'єкт експертної діяльності; про методи загальної теорії судової експертизи і судово-експертної діяльності; теорію процесів, відносин і комунікацій у судовій експертизі; інформаційне забезпечення експертної діяльності, її автоматизація, логічні основи процесу експертного дослідження; теорія експертних ретроспекції та прогнозування; окремі теорії різних родів і видів судової експертизи¹.

Засновуючись на положеннях криміналістики, яку вважає базовою наукою щодо судової експертології, побудувала систему цієї науки С.Ф. Бичкова. Її концепція зводиться до того, що система загальної теорії судової експертології складається з чотирьох розділів: методологічні основи загальної теорії судової експертології; експертна техніка; експертна тактика; методика експертного аналізу окремих видів злочинів. Багато дискусій серед науковців викликав останній поділ даної схеми на загальну та особливу частини. Загальна частини, на думку автора, у свою чергу складається з трьох частин: вчення про аналіз механізму розслідування події засобами судової експертизи та інші форми використання спеціальних знань; вчення про дослідження ситуації в судовій експертизі; вчення про слідчо-експертні завдання. Особлива частина, за аналогією з окремими криміналістичними методиками, «повинна містити відомості про особливості сукупності елементів механізму розслідуваного виду злочину, заснованих на його криміналістичній характеристиці, а також алгоритми використання спеціальних знань при розслідуванні окремих підвидів (різновидів) в межах виділеної категорії злочинів»².

Підтримуємо думки Р.С. Белкіна, Т.В. Авер'яноюї та інших вчених, які критично сприйняли третій та четвертий розділи

¹ Джавадов Ф.М. Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 2000. – С. 12-13.

² Бичкова С.Ф. Становление и тенденции развития науки о судебной экспертизе. – Алма-Ата, 1994. – С. 211.

запропонованої системи. Дійсно, аналізуючи розділ «експертна тактика», доходимо висновку, що в ньому йдеться скоріше про методику експертного дослідження, відтак, вживання терміна «тактика» буде не зовсім вірним. Щодо запропонованої методики експертного аналізу окремих видів злочинів, то, на нашу думку, аналіз вчиненого злочину є прерогативою слідчого. Злочин включає сукупність багатьох складових: кримінально-правову кваліфікацію, суспільну небезпеку, механізм вчинення тощо. Тільки сукупний їх аналіз, заснований на використанні перш за все юридичних знань, може привести до розкриття злочину. Останнім часом концепцію С.Ф. Бичкової підтримав Б.М. Бішманов у докторській дисертації, обґрунтовуючи свої думки практичною значущістю експертного аналізу злочинів¹. Але наведені у його дослідженні приклади свідчать, що аналіз механізму злочину робить все ж таки слідчій, безумовно, на підставі у тому числі й інформації експерта, отриманої ним під час участі у проведенні слідчих дій чи виконанні експертизи.

Однак, на нашу думку, методика експертного аналізу окремих видів злочину має значення не як складова судової експертології, а саме як частина експертної діяльності органів внутрішніх справ. Перш за все, це стосується участі експертів ОВС як спеціалістів при проведенні слідчих дій, що ми вважаємо частиною експертної діяльності. Залежно від виду злочину формується методика розслідування, в тому числі форми та види використовуваних спеціальних знань. Залучення слідчих, спеціалістів та експертів, які спеціалізуються на розслідуванні певних видів злочинів, безумовно, покращить кінцевий результат. Але ця проблема, у зв'язку з недостатнім кадровим забезпеченням, є одвічною в діяльності ОВС.

Виходячи з поняття судової експертології як науки про судово-експертну діяльність, М.Я. Сегай визначив її загальну частину, до якої включив: предмет і систему судової експертології, правові, методологічні, науково-організаційні основи судово-експертної діяльності та особливу частину, що містить засади використання концептуальних основ судово-експертної діяльності різними судово-

¹ *Бішманов Б.М.* Правовые, организационные и научно-методические основы экспертно-криминалистической деятельности в органах внутренних дел : дисс. ... докт. юрид. наук. – М., 2003. – С. 201-207.

експертними галузями знань і складається з криміналістичних, матеріалознавчих, технічних, економічних, біологічних, медичних, психіатричних та психологічних галузей судово-експертного знання¹.

На підставі аналізу думок вчених щодо предмета та системи судової експертології можемо дійти певних висновків. Як вже зазначалося, ми приєднуємося до групи науковців, які вважають, що судова експертологія є наукою про закономірності дослідження матеріальних носіїв інформації про певні факти чи обставини, а не ототожнюють її з експертною діяльністю. Однак майже всі вчені, за винятком Р.С. Белкіна (який взагалі не наводить чіткої системи судової експертології) та Т.В. Авер'янової, у систему судової експертології включають організаційні та правові засади судово-експертної діяльності та використання експертиз у процесі доказування. Вважаємо, що судова експертологія є наукою про судову експертизу, яка є лише складовою частиною судово-експертної діяльності. Організація проведення експертиз та законодавчі акти, що її регламентують є, поряд з безпосереднім виконанням експертиз, складовими частинами експертної діяльності. Організація діяльності експертних установ – частина науки управління, що викладається у курсах навчальних дисциплін «наукова організація праці» і «судові та правоохоронні органи України». Формування законодавства, в тому числі й того, що регламентує проведення експертиз, є законотворчим процесом, в якому беруть участь науковці з різних галузей права. Використання результатів проведення експертиз є складовою процесу доказування, тобто компетенцією слідчого. Система судової експертології Т.В. Авер'янової не містить означених нами складових, однак трактовка вченою самої науки, на нашу думку, не узгоджується із запропонованою нею системою. До системи судової експертології не слід включати запропонований автором розділ «Висновок експерта у системі процесуального доказування». Зазначене положення стосується й теорії доказів, яка є частиною процесуального права. Процесуальне положення експерта, якого теорія кримінально-процесуального права відносить до осіб, які

¹ *Сегай М.Я.* Судова експертологія – наука про судово-експертну діяльність // Вісник Академії правових наук України. – Х., 2003. – № 2-3 (33-34). – С. 761-762.

сприяють кримінальному процесу і правосуддю із зазначенням його прав та обов'язків, є складовою відповідної науки¹. Відтак, не слід включати до судової експертології порядок призначення експертиз, оскільки означений процес є видом слідчої діяльності і входить до розділу криміналістичної тактики.

Узагальнюючи викладене, визначимо *судову експертологію як систему знань про закономірності проведення судових експертиз та заснованих на них засобах і методах дослідження різного роду матеріальних об'єктів, процесів або явищ.*

Наведене визначення ґрунтується на понятті судової експертизи, що досить чітко сформульовано в Законі України «Про судову експертизу» як «дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового та судового слідства». Оскільки ми вважаємо судову експертологію прикладною наукою, то у визначенні під системою знань розуміються не тільки теоретичні положення, а й практичні рекомендації з проведення окремих видів судових експертиз.

З визначення предмета судової експертології випливає система науки, яка, на нашу думку, повинна складатися із загальної частини як основи теоретичних знань та особливої, спрямованої на вирішення проблем практики.

До загальної частини, або концептуальних основ, судової експертології мають входити такі розділи:

- формування та розвиток вчень про судову експертизу;
- предмет, система, завдання та принципи судової експертології;
- природа та місце в системі наукових знань;
- вчення про методи експертного дослідження;
- систематизація та класифікація знань у судовій експертології;
- експертна техніка;
- теорія експертного прогнозування та передбачення;
- експертна профілактика;
- поняття та загальна характеристика експертних методик;
- психологічні основи експертного дослідження та експертні

¹ Коваленко Є.Г. Кримінальний процес України : навч. посіб. – К., 2003. – С. 106-107.

помилки.

Особлива частина має включати методики проведення окремих видів судових експертиз: дактилоскопічної, холодної зброї, трасологічної, балістичної, почеркознавчої, технічного дослідження документів, портретної, вибухотехнічної, економічної, хімічної, біологічної, технічної тощо.

Щодо природи судової експертології можна зазначити таке. Як вже зазначалося, поняття експертної діяльності є значно ширшим за поняття судово-експертної діяльності. Експертиза пов'язана із широким спектром різних сфер діяльності людини й розуміється як дослідження, проведене на основі використання професійних знань спеціаліста. Експертизи можуть бути призначені в різних державних органах і громадських організаціях та вирішувати широке коло завдань. Економічний розвиток України істотно розширює сферу застосування експертизи в адміністративній, господарській й фінансовій сферах діяльності як держави, так і приватного бізнесу. Наприклад, існують експертизи окремих соціально й економічно значимих цільових програм, інвестиційних проектів, законодавчих актів тощо.

Історія розвитку судової експертології свідчить про відокремлення її як самостійної галузі з криміналістики. Проте як галузь окремої науки – експертології – вона науковцями не розглядалась. Це і не дивно, адже такої науки, як експертологія, сьогодні не існує, а її створення є одним з напрямків наукових пошуків у цій галузі. Погоджуємось з думкою Т.В. Авер'янової щодо синтетичної природи судової експертології, що охоплює юридичну, природознавчу, технічну та суспільну складові. Проте, спираючись на викладені вище міркування, можна піддати сумніву наявність юридичної складової у природі судової експертології. Наприклад, судову медицину вважають не юридичною наукою, а галуззю медицини, хоча деякі юридичні питання стосовно процесуального статусу судово-медичного експерта та оформлення висновку експертизи в ній розглядаються.

2.2. Принципи судової експертології та експертної діяльності органів внутрішніх справ

Відомо, що принцип (*princípio*) у перекладі з латинської мови означає основу, першоджерело. Під принципом розуміють керівні положення, основні правила будь-якої діяльності, вихідні положення науки¹. За іншим тлумаченням, принцип – яке-небудь вихідне положення (теорії, вчення, науки і т.п.) або внутрішнє переконання людини, її погляд на речі². З означеного випливає, що принципи можуть стосуватися науки як певної системи знань, практичної діяльності людини або її внутрішніх, особистісних характеристик. Як правило, суспільна діяльність людини, заснована на певних принципах, не повинна суперечити особистим життєвим принципам людини. Принципи окремого виду людської діяльності і принципи науки, що її вивчає, не обов'язково мають співпадати. На нашу думку, ці поняття науки і діяльності відрізняються, як і засновані на них принципи.

Питання щодо принципів судової експертології залишається дискусійним, що пояснюється різними поглядами науковців на її сутність, в ототожненні судової експертології з судово-експертною діяльністю. Так, на думку В.К. Лисиченка, основними принципами судової експертизи є науково-практична спрямованість експертного дослідження та його результатів; планомірність дослідження; достовірність та очевидність результатів; наочність та спостережність ходу та результатів дослідження; вмотивованість використання методів і науково-технічних засобів³. Зрозуміло, що у даному випадку йдеться про принципи експертного дослідження, а не судової експертології в цілому. Одним з перших визначив принципи проведення судової експертизи А.В. Дулов. Засновуючись на принципах кримінального процесу, він визначив такі: дослідження судовим експертом при проведенні експертизи тільки матеріалів, закріплених процесуально у кримінальній справі; проведення експертизи на первинних доказах; проведення всіх необхідних досліджень у процесі експертизи самим експертом; повне та ясне фіксування в акті експерта та у додатках до нього всього ходу дослідження експерта, прийомів, методів, аналізу і

¹ Словарь русского языка : в 4-х т. / АН СССР, ин-т рус. яз.; под. ред. А.П. Евгеньевой. – М., 1985-1988. – Т. 3. – С. 428.

² Большая советская энциклопедия. – Т. 20. – М., 1957. – С. 588.

³ Лисиченко В.К. Научные принципы судебной экспертизы // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1978. – № 17. – С. 25-28.

синтезу тих матеріалів справи, на підставі яких ним надається висновок¹. Перші два принципи стосуються організації проведення експертизи, яка покладається на органи досудового розслідування чи суду. Експерт досліджує ті об'єкти, що представлені слідчим на вирішення експертизи. З'ясування питань, чи закріплені вони процесуально у справі або є первинними чи похідними доказами, не входить до його компетенції. Останні два принципи скоріше є обов'язками експерта і сприймаються як зрозумілі речі.

Розглядаючи принципи науки про судову експертизу, ми дотримуємось твердження Р.С. Белкіна, висловленого ним щодо принципів криміналістичної науки, під якими він розумів «ті вихідні положення, що визначають гносеологічну направленість криміналістичних наукових досліджень, розглядаючи при цьому останні як одну з різновидів єдиного за своєю гносеологічною сутністю процесу наукового пізнання об'єктивного світу. Таке розуміння принципів криміналістики дозволяє дійти висновку про те, що у зазначеному розумінні нема і не може бути ніяких специфічних принципів даної галузі знань, а є застосування загальних принципів науки до пізнання специфічного предмета криміналістики»². Відповідно, можна визначити, що принципи судової експертології не відрізняються від принципів криміналістики як базової науки та загальних принципів гносеології. Під принципом у теорії пізнання «розуміють основний початок, вихідний пункт якої-небудь концепції, те, що лежить в основі окремої сукупності знань»³. Таких принципів наукового пізнання Р.С. Белкін виділяє три: об'єктивності, історизму, системності. Т.В. Авер'янова підтримує позицію Р.С. Белкіна, але називає чотири принципи: детермінізму (причинності, історизму), об'єктивності, системності, наукової обґрунтованості⁴. Ми також дотримуємося зазначеної позиції, за винятком останнього принципу, який, на нашу думку, виник у зв'язку з позицією автора стосовно визначення судової експертології як науки про судово-

¹ Дулов А.В. Вопросы теории судебной экспертизы в советском уголовном процессе. – Минск, 1959. – С. 30-54.

² Белкин Р.С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов. – 3-е изд., дополненное. – М., 2001. – С. 166-167.

³ Андреев И.Д. Теория как форма организации научного знания. – М., 1979. – С. 10.

⁴ Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. – М., 2008. – С. 160.

експертну діяльність. Принцип наукової обґрунтованості щодо судово-експертної діяльності цілком припустимий, але щодо науки судової експертології виглядатиме як зайве нагромадження.

Принцип детермінізму полягає у розгляді предмета судової експертології з точки зору діалектичних закономірностей взаємозв'язку та взаємообумовленості процесів, що виникають при проведенні експертного дослідження. Під час дослідження експерт пізнає певні матеріальні об'єкти, що існують незалежно від його свідомості. При цьому слід виходити з властивостей самого об'єкта, а не думки експерта про нього, тобто не об'єкт має підпорядковуватись мисленню, а навпаки. Всі об'єкти повинні розглядатись у взаємозв'язку окремих їх властивостей. Кожен предмет становить собою визначену єдність органічно пов'язаних між собою сторін. Водночас, він перебуває у різних зв'язках та відносинах з безмежною кількістю інших предметів та процесів. Ці зв'язки й відносини визначають та одночасно розкривають природу того чи іншого об'єкта, процесу чи явища. Тому, щоб пізнати сутність тієї чи іншої речі, слід розглянути сукупність її сторін окремо та у взаємозв'язку. При проведенні будь-якої ідентифікаційної експертизи необхідно визначити комплекс ознак об'єкта, що співпадають чи різняться з наданими зразками, та на основі їх всебічного аналізу дійти певних висновків і визначити закономірності, виявлені у ході дослідження цього об'єкта.

Принцип детермінізму охоплює принцип історизму, зазначений Р.С. Белкіним. Предмет пізнання слід розглядати під кутом зору його виникнення, розвитку та зникнення, тобто у постійному розвитку та русі. Ця вимога виходить з визнання усезагальності руху та невідривного його зв'язку з матерією. Будь-який об'єкт розвивається у русі, що відображає його сутність, і для пізнання цього об'єкта необхідно розглядати його у динаміці, простежити виникнення і розвиток, перехід з однієї стадії розвитку в іншу. Будь-яка експертна методика не виникає випадково, вона ґрунтується на попередніх, доповнюючи та розвиваючи їх. З удосконаленням експертних засобів та методів певні методики зникають, стаючи базою для утворення нових. Так, наприклад, зникли методики дослідження об'єктів фотографічними методами, заснованими на використанні аналогових фотоапаратів та фотоматеріалів, натомість з'явилися сучасні методики з

використанням цифрової техніки.

Принцип об'єктивності полягає у встановленні закономірностей судової експертології виключно на підставі дослідження об'єктів з використанням спеціальних знань, незалежно від соціальних, політичних та інших процесів, що відбуваються у суспільстві. Безумовно, розвиток суспільства таким чи іншим чином впливає на розвиток будь-якої науки. У першу чергу, це матеріальне благополуччя країни та бажання політиків сприяти утворенню та розвитку науково-дослідних установ й організацій. Але це не означає створення науки для забезпечення потреб тих, хто виділяє на це фінансові ресурси. Судова експертологія – наука для забезпечення правосуддя, тому принцип об'єктивності є досить важливим за сучасних умов реформування судочинства.

Системність судової експертології, як і будь-якої іншої науки, полягає у розгляді окремих її складових як єдиного цілого, системи знань. Як слушно зазначає Т.В. Авер'янова, «специфіка принципу системності для судової експертизи напряму пов'язана з її синтетичною природою: поряд з системним підходом до знань кожної «материнської» науки судова експертиза розглядає інтегровані нею знання як єдине ціле, як систему, як сукупність взаємопов'язаних, взаємообумовлених частин цілого»¹. Принцип системності пов'язаний з принципом детермінізму. Окремі частини системи судової експертології взаємопов'язані між собою. Існування та виникнення нових теорій або розділів є взаємообумовленим. Завдяки дотриманню принципу системності стає можливим планування розвитку науки, передбачення виникнення нових методів та методик дослідження об'єктів.

Як вже зазначалось, необхідно розмежовувати принципи науки та діяльності. Розглянемо принципи експертної діяльності органів внутрішніх справ, які, на нашу думку, є значно ширшими за принципи судової експертології у зв'язку з різноманітністю останньої. Принципи будь-якого виду діяльності потрібні, перш за все, для забезпечення їх дотримання з боку суб'єктів цієї діяльності. Як зазначалось, основними суб'єктами експертної діяльності ОВС є працівники експертної служби МВС.

¹ Авер'янова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. – М., 2008. – С. 161.

На законодавчому рівні принципи судово-експертної діяльності зазначено у ст. 3 Закону України «Про судову експертизу» як принципи законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження¹. Розглянемо ці принципи детальніше. Законність є основним принципом будь-якої галузі права. У сучасному розумінні законність – це режим громадського життя, метод державного управління, що полягає в організації суспільних відносин виданням і неухильним здійсненням законів та інших правових актів. Законність – загальний принцип організації сучасної демократичної держави, забезпечення прав особи, підтримання правопорядку в країні². Стосовно експертної діяльності існують різні трактування цього принципу. У коментарі до ст. 3 Закону України «Про судову експертизу» В.Г. Гончаренко зазначає: «принцип законності означає, що будь-які дослідження, засновані на використанні спеціальних знань судового експерта, навіть коли вони спираються на сучасні досягнення науки і техніки, не мають доказового значення, якщо порушені процесуальні приписи призначення чи проведення судової експертизи»³. Далі він також, посилаючись на Постанову Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 8, наголошує на додержанні законів при використанні висновків судових експертиз. Діяльність з призначення експертизи та використання її висновків є слідчою діяльністю, в якій також потрібно дотримуватись принципу законності. Із твердженням, що стосується дотримання закону під час проведення експертизи, ми, безумовно, згодні.

Принцип законності в судово-експертній діяльності, на думку Н.І. Клименко, має декілька аспектів. Це забезпечення та захист прав і свобод громадян під час здійснення державної судово-експертної діяльності як з боку самих судово-експертних закладів, так і посадових осіб – судових експертів, які працюють у цих закладах. В організаційному плані режим законності означає сувору регламентацію діяльності судово-експертних закладів⁴. На нашу

¹ Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII // ВВР України. – 1994. – № 28, зі змінами, внесеними згідно із законами № 662-IV від 03.04.2003 // ВВР. – 2003. – № 27; № 1992-IV від 09.09.2004 // ВВР. – 2005.

² *Клименко Н.І.* Судова експертологія. Курс лекцій : навч. посіб. – К., 2007. – С. 69.

³ *Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В.Г. Гончаренка.* – К., 2004. – С. 8.

⁴ *Клименко Н.І.* Судова експертологія. Курс лекцій : навч. посіб. – К., 2007. – С. 70.

думку, це не зовсім точно. Діяльність самих експертних закладів, в тому числі організаційна, є досить різноплановою, і окремі її напрямки взагалі не можуть порушувати права та свободи людини (наприклад, складання фінансової звітності). Відповідність закону діяльності посадових осіб, які працюють у цих закладах – твердження цілком справедливе.

На нашу думку, принцип законності полягає в обов'язку посадових осіб, які є суб'єктами експертної діяльності, виконувати вимоги законодавства у точній відповідності до їх змісту. Законодавчими актами, що регламентують судово-експертну діяльність органів внутрішніх справ, є: Конституція, Закон «Про судову експертизу»; Кримінально-процесуальний, Цивільний, Господарський кодекси, Кодекс про адміністративні правопорушення; Постанова Пленуму Верховного Суду від 30 травня 1997 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах»; Постанова Кабінету Міністрів від 20 червня 2000 р. № 988 «Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ»; Наказ МВС № 682 від 30.08.99 р. «Про затвердження Настанови про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України» та ін.

Основним Законом України є Конституція, яка акумулює в собі декілька принципів: справедливості (сутність даного принципу втілена у ст. 55, 56, 61, 129 та ін.), рівності (ст. 13, 21, 24, 26, 38, 51, 52 та ін.), гуманізму (ст. 3, 23, 27, 28, 29), верховенства права (ст. 8), недопущення звуження змісту і обсягу існуючих прав і свобод (ст. 22, 64, 157), презумпції невинуватості (ст. 62), гласності (ст. 32, 52, 57, 94, 97, 129) та ін. Важливим в експертній діяльності є дотримання положень другого розділу Конституції, а саме прав і свобод людини і громадянина. Дотримання вимог Конституції, законів та підзаконних актів, що регламентують діяльність міліції, є обов'язковою умовою функціонування всіх підрозділів органів внутрішніх справ, в тому числі й експертних. Положення Конституції знаходять тлумачення у Законі України «Про міліцію», ст. 3 якого зазначає, що «діяльність міліції будується на принципах законності, гуманізму, поваги до особи, соціальної справедливості, взаємодії з трудовими колективами, громадськими організаціями й населенням», ст. 5 – що «міліція поважає гідність особи і виявляє до неї гуманне ставлення, захищає права людини незалежно від її

соціального походження, майнового та іншого стану, расової та національної належності, громадянства, віку, мови та освіти, ставлення до релігії, статі, політичних та інших переконань. ... Міліція не розголошує відомостей, що стосуються особистого життя людини, принижують її честь і гідність»¹. Дотримання прав і свобод людини в експертній діяльності є обов'язковою та неодмінною умовою роботи працівників експертної служби органів внутрішніх справ.

Аналіз кримінальних справ та матеріалів діяльності Управління моніторингу дотримання прав людини в діяльності органів внутрішніх справ України² свідчить, що мають місце порушення прав людини при розкритті та розслідуванні злочинів. У розкритті злочину бере участь значна кількість осіб, які виконують різноманітні функції. Основним суб'єктом розслідування конкретного злочину, на якого покладається організаційна та керівна функції, є слідчий. Він також несе відповідальність за дотримання законності під час розслідування, включаючи забезпечення прав та свобод людини всіма учасниками. Працівники експертної служби МВС беруть активну участь у розслідуванні майже всіх видів злочинів. Як зазначалось раніше, експертна діяльність при розслідуванні є значно ширшою за проведення експертиз, також включаючи: дослідження об'єктів за дорученням органів дізнання, участь у підготовці та проведенні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; забезпечення ведення криміналістичних обліків та деякі інші види діяльності. Розглянемо докладніше види експертної діяльності у контексті дотримання конституційних прав і свобод людини.

Для проведення будь-якої слідчої дії необхідними є юридичні підстави, регламентовані Кримінально-процесуальним кодексом України. Особливе значення має постанова суду на проведення огляду або обшуку у житлі чи іншому володінні особи. Зазначена норма міститься у ст. 30 Конституції України: «Кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення

¹ Про міліцію : Закон України від 20 грудня 1990 р. № 565-ХІІ // ВВР України. – 1991. – № 4. – Ст. 20.

² Права людини в діяльності української міліції / за ред. Ю.Л. Белоусова, К.Б. Левченка, О.А. Мартиненка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.umdpl.info/>.

до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду». Для отримання постанови суду у розпорядженні слідчого повинні бути достатні фактичні підстави. На практиці іноді їх не вистачає, в результаті чого трапляються випадки порушення зазначених норм, проведення огляду чи обшуку без рішення суду. Відповідальність за порушення права людини на недоторканість житла в даному випадку начебто покладається на слідчого.

Працівники експертної служби МВС як спеціалісти беруть участь у проведенні слідчих дій. Безпосередньо підпорядковуючись слідчому, вони повинні виконувати його вказівки. Але водночас особи, які працюють на посадах експертів, мають спеціальні міліцейські звання, тобто є службовими особами та несуть особисту відповідальність перед громадянами за законність своїх дій. В більшості випадків експерти, особливо недосвідчені, не розуміють зазначених положень. Опитуванням експертів-криміналістів встановлено, що 80% з них не звертають увагу на процесуальні підстави проведення тієї чи іншої слідчої дії, а слідчі відповідно не знайомлять з ними склад слідчо-оперативної групи. Безумовно, подібні порушення прав людини неприпустимі з боку як слідчого, так й інших учасників розслідування.

Експерти ОВС під час участі як спеціалістів при проведенні огляду місця події виконують значний обсяг роботи, в тому числі вилучають об'єкти, на яких виявлено сліди злочину. У криміналістичних рекомендаціях з вилучення слідів зазначається основне правило – сліди вилучаються з об'єктом, на якому вони залишені. Цими об'єктами можуть бути: скло з серванта, картини, посуд, на яких виявлено пальці рук; косяк дверей зі слідами знарядь зламу; дверний або меблевий замок; сейф зі слідами зламу тощо. Потрібно пам'ятати, що всі ці предмети є приватною власністю господарів житла, право на володіння якою гарантовано ст. 41 Конституції України. Тому їх вилучення має відбуватися з дозволу власників та з обов'язковою процесуальною фіксацією. Виявлення та вилучення слідів на таких об'єктах в лабораторних умовах слід проводити якомога швидше для забезпечення повернення їх господарям.

Під час обшуку спеціаліст допомагає слідчому у виявленні об'єктів та слідів на них, що мають значення для справи. Для цього

він може використовувати сучасні техніко-криміналістичні засоби. Іноді вилучення об'єктів неможливо без руйнації перешкод: зняття штукатурки на стінах, обшивки диванів, підняття підлоги тощо. Такі дії проводяться з дозволу слідчого за вказівкою спеціаліста та за його безпосередньої участі. Незважаючи на законність дій, слід розуміти, що пошкоджується приватне майно обшукуваного. Відповідно до ст. 56 Конституції України кожен громадянин має право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої службовими особами при здійсненні ними своїх повноважень. Тому при вирішенні питання щодо пошкодження об'єктів приватної власності потрібно виходити з точки зору доцільності таких дій.

Під час обшуку може бути залучений експерт-почеркознавець з метою відібрання матеріалів для авторознавчої або почеркознавчої експертизи. Нерідко таким об'єктом є особисте листування людини, таємниця якого гарантована ст. 31 Конституції України. У подальшому при проведенні експертизи також відбувається ретельне ознайомлення експерта з вилученими матеріалами, що виступають як досліджувані об'єкти або зразки для порівняльного дослідження. На сучасному етапі розвитку комп'ютерних технологій листування може здійснюватись з використанням мережі Інтернет. У такому випадку листи зберігаються на комп'ютері особи, у приміщенні якої проводиться обшук. Після ознайомлення слідчого та спеціаліста з листуванням визначається вагомість виявленої інформації для розслідування і приймається рішення про його вилучення. При проведенні комп'ютерно-технічної експертизи експерт також знайомиться з особистим листуванням людини. У зазначених випадках з його боку має бути забезпечено право особи на нерозголошення таємниці листування, гарантоване ст. 31 Конституції України.

Також при обшуку можуть вилучатися особисті речі людини, що є предметами нижньої білизни, або такі, що вказують на її інтимне життя, з метою, наприклад, вилучення на них мікрослідів або проведення товарознавчої експертизи. При цьому спеціаліст, як й інші учасники слідчої дії, таким чи іншим чином втручаються в особисте життя людини. При цьому слід дотримуватись ст. 32 Конституції України, згідно з якою «не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди».

Відповідно до ст. 193 КПК України слідчий проводить освідчення з метою виявлення на тілі особи особливих прикмет або слідів злочину. Допомога спеціаліста-криміналіста під час проведення цієї слідчої дії може знадобитися для виявлення слідів з використанням технічних засобів (наприклад, джерела ультрафіолетового освітлення для виявлення слідів крові) та для фотофіксації виявлених на тілі людини особливих прикмет. Дії спеціаліста не можуть порушувати гідність та недоторканість особи (ст. 28, 29 Конституції). Застосовувані спеціалістом технічні засоби мають бути безпечними для здоров'я. Фотографування виявлених особливих прикмет проводиться крупним планом з використанням довгофокусних об'єктивів без розміщення у кадрі інтимних місць тіла людини, якщо вони не мають відношення до справи. Забороняється приєднувати до тіла людини масштабну лінійку або номер. Загальний фотознімок оголеного тіла людини не робиться, якщо того не вимагають обставини справи.

Неоднозначними є думки науковців щодо можливості у ході освідчення оглядати одяг та взуття людини з метою виявлення та вилучення на них слідів злочину. На думку В.М. Тертишника, до якої ми приєднуємося, «обстеження тіла особи, яка освідчується, та одягу (взуття), що є на ній, вимагає комплексного підходу і може бути найбільш оптимальним за умови, якщо здійснюється взаємопов'язано (комплексно) як єдиний безперервний пізнавально-засвідчувальний процес»¹. Обстеження одягу особи, яка освідчується, на відміну від огляду, на його думку, пов'язане з вторгненням у сферу особистих прав та інтересів громадян. Для забезпечення права особи на особисту недоторканість, на нашу думку, при виявленні на одязі явних слідів злочину або місць, на яких можливо відшукання слідів у лабораторних умовах, під час освідчення потрібно вилучати одяг та взуття людини з фіксацією таких дій у протоколі. Не можна вилучати сліди безпосередньо на одягненій людині, особливо у разі коли їх необхідно вилучати з частиною одягу чи взуття.

Одержання зразків для експертного дослідження як процесуальна дія регламентується ст. 199 КПК України. Для її

¹ Тертишник В.М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : монограф. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 246.

ефективного проведення у ролі спеціаліста рекомендується залучати експерта, який проводитиме експертизу за даною справою. При відібранні зразків від живих осіб (відбитків пальців рук, волосся, крові, сперми, сечі тощо) може порушуватись право людини на повагу її гідності та особисту недоторканість (ст. 28, 29 Конституції). Сьогодні дактилоскопіювання в органах внутрішніх справ проводиться за застарілою методикою з використанням типографської фарби, що наноситься на руки дактилоскопічним валиком. Після цього руки не завжди з першого разу відмиваються милом. Рекомендується змивати руки тампоном, змоченим у бензині чи скипидарі, які негативно діють на епідерміс шкіри. З метою дотримання гідності особи під час дактилоскопіювання необхідно використовувати сучасні досягнення науки. Технології «безкольорового дактилоскопіювання», або сканування, що застосовуються у більшості зарубіжних країн, дозволяють отримувати відбитки високої якості без використання фарби. Якщо ці відбитки відібрано у підозрюваних та обвинувачених, вони без додаткової обробки заносяться до масиву автоматизованих баз даних й звіряються із слідами, вилученими з місць нерозкритих злочинів.

У практиці розслідування майнових злочинів, в основному квартирних крадіжок, з метою відсіювання серед вилучених слідів відбитків пальців, залишених господарями квартири, у них відбирають відбитки під час огляду місця події. Такі дії, на наш погляд, спеціаліст має виконувати тільки за згоди власників приміщення, використовуючи при цьому аркуш глянцевого паперу, на який наносяться відбитки особи, з подальшим їх виявленням дактилоскопічними порошками. Такий порядок дактилоскопіювання сприятиме отриманню дозволу від особи, чиї відбитки відбираються, а якість отриманих відбитків буде достатньою для виключення слідів господарів серед інших, вилучених при огляді місця події.

Відповідно до наказу МВС України від 10.12.2007 № 465¹ збільшено кількість видів судової експертизи, що проводяться експертною службою МВС. Зокрема, в експертних підрозділах

¹ Про внесення змін до нормативних актів, які регламентують діяльність експертної служби МВС України : Наказ МВС України від 10.12.2007 № 465 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dndekc.centrmia.gov.ua/nakaz_465.doc.

можуть проводитись експертизи волосся, імунологічна, цитологічна, молекулярно-генетична, одорологічна та інші, які раніше проводились винятково експертними установами Міністерства охорони здоров'я. З метою відібрання зразків для порівняльного дослідження при проведенні таких експертиз залучались судово-медичні експерти. На сучасному етапі розширення можливостей експертної служби МВС як спеціалісти можуть залучатись працівники даної служби, які виконуватимуть відповідні експертизи. Одержання зразків біологічного походження від людини тим чи іншим способом порушує її недоторканість, особливо якщо їх відбирають у примусовому порядку. Тому для забезпечення прав людини при відібранні зразків біологічного походження необхідно дотримуватись процесуального порядку проведення, не допускати принизливого ставлення особи та обирати безпечні методи забору матеріалу.

Дотримання конституційних прав і свобод людини під час проведення експертиз розглядається багатьма науковцями стосовно досліджень, об'єктом яких є безпосередньо людина. В основному такі дослідження проводяться у межах судово-медичних, судово-психіатричних та судово-психологічних експертиз, які не є предметом нашого дослідження. Щодо експертиз, виконуваних експертною службою МВС України, можна відзначити непоодинокі випадки порушення строків їх проведення. Особливо це стосується складних експертиз, таких як: автотехнічна, автотоварознавча (у тому числі визначення розміру збитку, завданого власникові транспортного засобу; оцінка вартості дорожніх транспортних засобів); інженерно-будівельна (об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів); комп'ютерно-технічна (комп'ютерної техніки та програмних продуктів); товарознавча (вартості машин, обладнання, сировини, товарів народного споживання); оцінка вартості будівельних об'єктів і споруд, земельних ділянок, судноплавних засобів, літальних апаратів, цілісних майнових комплексів тощо. Для проведення таких експертиз, як правило, вилучається приватне майно у власника (автомобіль, катер, літак тощо), внаслідок чого може припинитись діяльність підприємства (наприклад, комп'ютерної фірми при вилученні комп'ютерів для експертизи). У разі невинуватого затягування строків проведення зазначених

експертиз порушується право людини «володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю», гарантоване ст. 41 Конституції.

Одним з напрямків експертної діяльності органів внутрішніх справ є забезпечення ведення криміналістичних обліків. Основним обліком оперативно-розшукового призначення на Україні є автоматизовані інформаційно-пошукові бази даних дактилоскопічної інформації. Проблеми отримання дактилоскопічної інформації (дактилоскопіювання) в контексті дотримання прав людини були розглянуті вище. Виникає питання щодо належного збереження та використання цієї інформації. Відповідно до ст. 32 Конституції України «не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди». Безумовно, автоматизовані бази даних МВС мають певний ступінь захисту від втручань ззовні, але на сучасному рівні розвитку кіберзлочинності і комп'ютерних технологій та з урахуванням недостатнього фінансування системи МВС питання захисту інформації залишається вкрай актуальним. З іншого боку, вважаючи рівень корумпованості правоохоронних органів, можливим є витік інформації, або її нецільове використання, наприклад, для потреб служби безпеки комерційних підприємств, банків, приватних фірм тощо. До речі, витік інформації можливий і без відома та безпосередньої участі експертів, що обслуговують автоматизовані дактилоскопічні системи.

Проблема збереження та використання інформації про особу на сучасному етапі розвитку науки і техніки набуває великого значення. Крім дактилоскопічної, все частіше при розслідуванні злочинів, розшуку та ідентифікації злочинців використовуються інші біометричні дані, наприклад запах людини, будова сітківки ока, метричні характеристики обличчя, структура ДНК, параметри голосу. В розвинутих зарубіжних країнах вже існують відповідні бази даних злочинців. У недалекому майбутньому є перспектива створення їх й в Україні. З метою забезпечення прав людини на збереження і використання щодо себе конфіденційної інформації потрібно одночасно зі створенням баз даних біометричної інформації вирішувати питання щодо її захисту від втручання осіб, не причетних до розслідування. Діяльність зі створення баз біометричної інформації повинна супроводжуватись відповідним нормативно-правовим забезпеченням. Сьогодні вітчизняне

законодавство у цій галузі значно відстає від сусідніх країн. Закони про державну дактилоскопічну реєстрацію давно набули чинності у Росії та Білорусії. На жаль, в Україні такий закон залишився лише у проекті. Сподіватимемося, що законотворчий процес у нашій країні відповідатиме сучасним тенденціям розвитку науки і техніки та сприятиме покращенню протидії злочинності.

Підсумовуючи, зазначимо, що певні порушення конституційних прав і свобод людини в експертній діяльності органів внутрішніх справ можна пояснити низкою об'єктивних та суб'єктивних причин, пов'язаних з реформуванням системи МВС, серед яких велика плінність персоналу, в т.ч. керівного складу, різке зниження чисельності працівників, які мають достатній досвід роботи; невідповідність рівня заробітної платні обсягам інтелектуальних, нервових, фізичних зусиль працівників; хронічне недофінансування системи МВС з боку держави; зниження рівня соціальної захищеності працівників; збільшення рівня злочинності та підвищення його професіоналізму і організації тощо. Вважаємо, що певні політичні та соціальні фактори, що негативно впливають на діяльність експертної служби МВС, є тимчасовими й із закінченням реформування правоохоронних органів та наближенням їх до європейських стандартів зникнуть взагалі.

На сучасному етапі протидії злочинності дотримання принципу законності, конституційних прав і свобод людини з боку працівників експертної служби МВС є обов'язковим і залежить від професіоналізму та особистих якостей кожного працівника. У цьому аспекті виникає питання якісної підготовки експертних кадрів, однією із складових якої є ознайомлення з досвідом європейських країн у галузі дотримання прав і свобод людини.

Принцип незалежності експерта слід розуміти як відсутність втручання в його діяльність будь-яких інших осіб. Під час своєї діяльності експерт безпосередньо перебуває у правовідносинах з керівництвом експертного закладу та органами, що призначають експертизу або залучають експертів до інших заходів в межах своєї компетенції. З одного боку, всі зазначені особи можуть тим чи іншим способом впливати на діяльність експертів. Саме таке становище викликає багато дискусій серед науковців. Установи судових експертиз мають забезпечити якісне виконання своїх обов'язків працівниками, в тому числі з матеріального, фінансового

та технічного боку. Однак рівень якості матеріального забезпечення, який багато в чому залежить від керівника закладу, не повинен ставити в залежність від керівництва його працівників. Зазначене положення потребує законодавчого закріплення.

У Законі України «Про судову експертизу» не міститься жодних положень щодо вимог до начальників експертних підрозділів, обсягу їх прав та обов'язків, на відміну від відповідних законів країн ближнього зарубіжжя (Російської Федерації¹, Республіки Казахстан², Азербайджанської Республіки³), де права та обов'язки керівників експертних підрозділів зазначено окремими статтями.

Права та обов'язки керівників НДЕКЦ визначаються відомчим наказом МВС України від 30 серпня 1999 р. «Про затвердження Настанови про діяльність експертної служби МВС України» без виділення їх в окремий пункт або статтю. За текстом Настанови окремо зазначаються права та обов'язки начальників у процесі здійснення контролю за діяльністю підлеглих залежно від видів діяльності: участі у проведенні слідчих дій, техніко-криміналістичному забезпеченні оперативно-розшукових заходів, проведенні експертиз, підвищенні кваліфікації тощо. Однак межі втручання начальника в діяльність експерта чітко не визначено. Наприклад, одним з прав керівника установи, пов'язаним з контролем за виконанням експертиз, є можливість у разі службової необхідності (хвороби, відрядження, отримання термінового завдання) передавати матеріали для виконання іншому працівнику. Відтак, керівник може навмисно, з метою усунення експерта, який може дати «невигідний» висновок, направити його, наприклад, для виконання «термінового» завдання. Вважаємо, що з метою дотримання принципу незалежності експерта слід чітко виписати права та обов'язки керівника експертної установи у Законі України «Про судову експертизу».

Працівники експертних підрозділів МВС також не залежать

¹ О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации : Федеральный закон от 31 мая 2001 г. № 73-ФЗ (с изменениями от 30 декабря 2001 г.).

² О судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан : Закон Республики Казахстан от 20.01.2010 № 240-4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.kz/ru/node/252>.

³ О государственной судебно-экспертной деятельности : Закон Азербайджанской Республики от 30 июня 2001 г. № 517.

від слідчих підрозділів. Аналіз законодавчих актів та відомчих наказів свідчить, що у структурі МВС будь-якого рівня слідчі та експертні підрозділи не підпорядковані один одному. У разі залучення експертів НДЕКЦ як спеціалістів у ході проведення слідчих дій слідчий дозволяє діяти експерту на свій розсуд і не може якимось чином вплинути на її кінцевий результат. Так само слідчий не може впливати на хід проведення та результати експертного дослідження. Тобто принцип незалежності судово-експертної діяльності, декларований ст. 3 Закону України «Про судову експертизу», стосовно експертної діяльності органів внутрішніх справ дотримується.

У науково-практичному коментарі до Закону України «Про судову експертизу» В.Г. Гончаренко вірно зазначив, що незалежність судового експерта «гарантується самим існуванням судово-експертних установ, які не входять до сфери управління міністерств та відомств, що спрямовують та забезпечують оперативно-розшукову діяльність та функції досудового розслідування»¹. У випадках недовіри до висновків експертизи, наданих експертом, який працює в установі, що належить до певного міністерства, сторони судового процесу (обвинувачення або захист) мають право призначити повторну експертизу експертній установі іншого міністерства, що також є гарантією незалежності судового експерта та правильності його висновку. В цьому ж коментарі В.Г. Гончаренко зазначає, що при такому тлумаченні коментованого факту необхідні більш чіткі додаткові застереження, що гарантували б як формальну (процесуальну), так і фактичну незалежність судових експертів «силових» відомств». На нашу думку, стосовно експертної служби МВС такі застереження існують і чітко прописані у відомчих наказах.

До цього нами розглядалися питання незалежності основного суб'єкта судово-експертної діяльності – судового експерта. Але поняття «незалежність судового експерта» та «незалежність судової експертизи» не є тотожними. Експерт надає висновки щодо експертизи за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на персональних спеціальних знаннях та апробованих методиках

¹ Гончаренко В.Г. Експертизи в судовій практиці / за заг. ред. В.Г. Гончаренка. – К., 2004. – С. 12.

дослідження. Він складає висновок експерта від свого імені та несе особисту відповідальність за його правдивість. За дачу завідомо неправдивого висновку або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, а також за розголошення без дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадить дізнання, даних досудового слідства експерт несе відповідальність згідно з чинним законодавством. Тому, незалежно, якому міністерству чи відомству належить експертна установа, в якій він працює, експерт несе відповідальність за проведену експертизу перед законом та своєю совістю. На жаль, трапляються випадки, коли судові експерти стають залежними від грошей, що пропонуються за необхідний висновок, тобто отримують хабарі. Частіше пропозиція отримати хабар виходить з боку сторони обвинуваченого: його родичів, захисників, самого підозрюваного чи обвинуваченого. Убезпечення від впливу зазначених осіб на діяльність експерта є обов'язком керівника експертного закладу, який повинен виключити можливість безпосереднього контакту з означеними суб'єктами процесу.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про судову експертизу» незалежність експерта забезпечується:

- процесуальним порядком призначення судового експерта;
- заборонаю під загрозою передбаченої законом відповідальності втручатися будь-кому у проведення судової експертизи;
- існуванням установ судових експертиз, незалежних від органів дізнання, досудового та судового слідства;
- створенням необхідних умов для діяльності судового експерта, його матеріальним і соціальним забезпеченням;
- кримінальною відповідальністю судового експерта за дачу свідомо неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків;
- можливістю призначення повторної судової експертизи;
- присутністю учасників процесу в передбачених законом випадках під час проведення судової експертизи¹.

Ще одним принципом експертної діяльності визначають

¹ Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII // ВВР України. – 1994. – № 28, зі змінами, внесеними згідно із законами № 662-IV від 03.04.2003 // ВВР. – 2003. – № 27; № 1992-IV від 09.09.2004 // ВВР. – 2005.

об'єктивність. Це поняття філософське й означає характеристику предмета, зміст знання чи спосіб існування дійсності, яка полягає в їх незалежності від свідомості суб'єкта пізнання. Об'єктивність щодо характеристики людської діяльності можна визначити як здатність суб'єкта дати відповіді на питання, незалежно від особистих уподобань, прихильностей чи вигоди. Саме поняття об'єктивності включає в себе поняття незалежності. Не можна сприймати дійсність або проводити дослідження об'єктивно, якщо людина психологічно, морально, матеріально чи якимось іншим чином від когось залежить. Тобто незалежність й об'єктивність можна розцінювати як причину і наслідок. Незалежність судового експерта сприяє об'єктивності проведених ним досліджень та наданих висновків і навпаки.

Певні науковці вкладають у розглядуваний принцип свій зміст. Так, М.Г. Щербаковський під об'єктивністю розуміє, по-перше, що об'єкти вивчаються та описуються в тому вигляді, в якому поступили до експерта; по-друге, встановлені експертом ознаки, обставини, що викладено письмово у висновку, реально відображають властивості досліджуваних об'єктів¹. Об'єктивність експертного дослідження, на думку В.Г. Гончаренка, полягає у непов'язаності експерта при проведенні дослідження з версією сторони, що призначила експертизу. Він встановлює за допомогою спеціальних знань усі обставини справи в межах інформації, яку містять досліджувані ним об'єкти². З наведеними тезами, що не суперечать одна одній та характеризують різні аспекти принципу об'єктивності, ми погоджуємось.

Аналізуючи зміст принципів незалежності та об'єктивності, виникає питання щодо доцільності їх відокремлення. Об'єктивність стосовно експертної діяльності сприймається скоріше не як принцип, а як риса характеру експерта або складова його компетентності – здатність вирішувати питання, що належать до його компетенції, користуючись лише своїми спеціальними знаннями незалежно від власних поглядів або уподобань. На нашу думку, відокремлення принципу об'єктивності в експертній діяльності є зайвим.

¹ Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы : учебно-теорет. пособие. – Х., 2005. – С. 32.

² Экспертизы у судебной практике / за заг. ред. В.Г. Гончаренка. – К., 2004. – С. 9.

Наступним принципом, зазначеним у Законі України «Про судову експертизу», є повнота дослідження, який науковці пов'язують з необхідністю вирішення питань, поставлених експерту, та дослідженням усіх об'єктів, поданих на експертизу, в повному обсязі, з використанням всіх можливих існуючих, рекомендованих для практичного застосування методик експертного дослідження¹. Надати відповіді на питання експертизи та описати проведені дослідження є обов'язком експерта, про який зазначено у законодавчих актах та конкретизовано у методиках розслідування. По-іншому жоден судовий експерт поступити просто не може. Також не є обов'язковим, на нашу думку, використання всіх можливих методик дослідження, якщо окремі з них призводять до потрібних результатів. Наприклад, якщо для виявлення слідів пальців рук достатньо обробити предмет дрібнодисперсними порошками, не обов'язково використовувати, скажімо, нінгідринний метод. Щодо повноти опису всіх методів дослідження у повному обсязі, у науковців також виникають дискусії. Певна група вчених висловлює думку щодо можливості скороченого висновку експерта. Принципи, як зазначалось раніше, є вихідними положеннями, на яких базується певна діяльність. Спірні положення, а також окремі обов'язки суб'єктів діяльності, на нашу думку, не потрібно визначати за принципи.

Значна кількість науковців називають більшу кількість принципів, ніж означено у Законі. Виділяючи в окрему групу процесуальні принципи, В.М. Галкін називає такі: принцип законності, повноти експертного дослідження; об'єктивності дослідження; загальнодоступності результатів експертизи; пов'язаності експерта представленими матеріалами справи; активності експерта; відокремлення експертних функцій від інших процесуальних функцій; процесуальної самостійності експерта; особистої відповідальності експерта за проведення експертизи².

Приблизно такий само перелік принципів наводить О.О. Зайцева: 1) законності – суворе дотримання норм

¹ Климченко Н.І. Судова експертологія. Курс лекцій : навч. посіб. – К., 2007. – С. 70-71; Россинская Е.Р. Комментарий к Федеральному закону «О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации». – М., 2002. – С. 46-47.

² Галкин В.М. О принципах судебной экспертизы по уголовным делам // Сб. науч. тр. ЦНИИСЭ. – М., 1970. – Вып. 2. – С. 77-78.

матеріального і процесуального закону при проведенні експертизи з боку усіх учасників процесуальної дії; 2) повноти та об'єктивності експертного висновку – всебічне дослідження експертом усіх матеріалів, що надійшли на експертизу, відповіді на всі поставлені запитання, застосування до об'єктів експертизи всіх необхідних методів, повнота опису усього ходу розслідування; і зацікавленість експерта в результатах висновку; 3) активності експерта – виявлення ним ініціативи при постановці нових запитань, їх переформування, з'ясування обставин справи, що не зазначені у постанові слідчого, але таких, що мають значення у справі; право і обов'язок експерта у випадку необхідності клопотати про надання додаткових матеріалів; здійснення ним права бути присутнім при проведенні слідчих дій; право експерта звертатися при проведенні складних експертиз за консультаційною допомогою до спеціаліста; 4) процесуальної незалежності і самостійності експерта – свобода експерта самостійно формувати своє внутрішнє переконання на підставі професійного досвіду, правосвідомості; повна автономія при виборі методів дослідження; 5) персональна відповідальність експерта за наданий висновок, за відмову від давання висновку та показань, давання завідомо неправдивого висновку і завідомо неправдивих показань; 6) проведення дослідження на підставі матеріалів справи, наданих експерту слідчим – виключається самовільне ознайомлення експерта з іншими матеріалами справи, самостійний, не санкціонований слідчим пошук нових вихідних даних; 7) загальнодоступності результатів експертизи – чіткість, наочність, стислість, інформативність й, водночас, повнота викладення процесу дослідження та його результатів, аргументація й обґрунтованість висновків експерта; 8) відмежування експертних функцій від функцій інших учасників процесу – недопущення вторгнення експерта до дій слідчого, побудова експертом своїх версій у справі, спроби експерта оцінювати матеріали у справі для формування висновку, що не входить до його компетенції¹.

На нашу думку, більшість із зазначених положень не можна назвати принципами експертної діяльності. В них зазначено здебільше основи процесуального права (процесуальна

¹ Зайцева Е.А. Правовой институт судебной экспертизы в современных условиях. – Волгоград, 2003. – С. 15-20.

незалежність і самостійність експерта, відмежування експертних функцій від функцій інших учасників процесу, персональна відповідальність експерта за наданий висновок) або особисті якості експерта (активність). Такий принцип, як загальнодоступність результатів експертизи, на наш погляд, взагалі невірно сформульовано. Висновок експерта приєднується до матеріалів кримінальної справи, які не завжди і не для всіх можуть бути доступні – у прямому розумінні слова «загальнодоступність». Розглядаючи це положення з боку доступності та простоти викладеного у висновку матеріалу для ознайомлення сторонами процесу, слід зазначити, що іноді це неможливо зробити з боку експерта у зв'язку зі складністю проведених дослідів. Сучасні експертні методики та технічні засоби, що використовуються при дослідженнях, іноді досить складні, їх неможливо описати загальнодоступною мовою.

До принципів законності, незалежності, всебічності і повноти дослідження Н.І. Клименко додає цілеспрямованість, плановість, систематичність¹. Останні принципи дійсно повинні мати місце. Але це скоріше не принципи, а характеристики експертної діяльності. До того ж, вони мають широке значення та притаманні не тільки експертній, а і будь-якому іншому виду практичної діяльності.

Поряд із зазначеними вище принципами судово-експертної діяльності М.Г. Щербаковський називає компетентність експерта; можливість перевірки висновків експерта слідчим чи обізнаною особою; взаємодія слідчого, керівника експертного закладу, експерта, членів комісії експертів; дотримання безпеки та прав особи при проведенні експертного дослідження². Зазначені положення також не можна назвати принципами всієї експертної діяльності. Це характеристики окремих її моментів. Компетентність є необхідною умовою залучення експерта до справи і характеризує його обізнаність та професіоналізм. Взаємодія – проста узгодженість дій учасників процесу. Вона може бути гіршою або кращою, але без неї не буде самого процесу. До речі, взаємодія

¹ *Клименко Н.І.* Судова експертологія. Курс лекцій : навч. посіб. – К., 2007. – С. 69-71.

² *Щербаковський М.Г.* Судебные экспертизы : учебно-теоретич. пособие. – Х., 2005. – С. 31-36.

учасників процесу, у свою чергу, будується на певних принципах.

Проаналізувавши принципи судово-експертної діяльності, зазначені в Законі України «Про судову експертизу», та думки науковців, можемо дійти висновку, що найбільш суттєвими з них є законність і незалежність. Погоджуємось з думкою В.Т. Маляренка, який стосовно принципів кримінального судочинства зазначив, що «чим більше принципів, то менше їхнє значення, бо більша їхня розмитість»¹. Виникає також питання щодо доцільності закріплення принципів експертної діяльності у законодавчих актах. Погоджуємось з думкою Л.М. Лобойка, що «питання визначення поняття засад (принципів) кримінального судочинства та їхньої системи повинно лежати у площині наукової діяльності. Для кримінально-процесуального законодавства важливо, щоб права і свободи людини, визначені Конституцією України та міжнародно-правовими актами, могли бути реалізовані у царині судочинства. А для цього важливо правильно із урахуванням положень Конституції виписати процедурні норми»². На нашу думку, ст. 3 Закону «Про судову експертизу» взагалі є зайвою. Принцип законності закладено у Конституції України, процедурні норми експертної діяльності викладено у багатьох кодексах та законах, у тому числі й у ст. 2 Закону України «Про судову експертизу». Гарантії незалежності судового експерта чітко виписано у ст. 4 Закону. Зайве дублювання у даному випадку непотрібно.

Принцип законності завжди буде існувати у правовій державі стосовно будь-якої діяльності. Щодо принципу незалежності судового експерта, а звідси й об'єктивності його висновків, становище може, на наш погляд, змінитися. Це пов'язано з поступовим переходом до змагального кримінального процесу, у якому кожна із сторін – обвинувачення та захисту – зможе залучати до проведення досліджень експертів на свій розсуд. Зрозуміло, що вони будуть морально та матеріально залежати від сторони, що його запросила. Слідчі ОВС за новим кримінальним процесуальним

¹ *Маляренко В.Т.* Поняття, загальна характеристика та класифікація основних засад кримінального судочинства // Вісник Верховного Суду України. – 1999. – № 1. – С. 43.

² *Лобойко Л.М.* Реформування кримінально-процесуального законодавства в частині регламентації принципів кримінального процесу // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : збірник наук. праць. – 2010. – № 2. – С. 18-25.

законодавством є представниками обвинувачення¹. Небезпідставно з'являються думки вчених щодо покладення на слідчих ОВС функції кримінального переслідування². В умовах змагального кримінального процесу експертам ОВС дуже важливо дотримуватись у своїй діяльності принципу незалежності, який, на нашу думку, досі зберігається.

2.3. Систематизація знань у судовій експертології

Систематизація знань у будь-якій науковій теорії, включаючи і судову експертологію, складає її методологічну основу. Класифікація являє собою систематизацію певних об'єктів за спільними ознаками. Саме тому в теорії судової експертології та криміналістики приділяється значна увага класифікації судових експертиз. Сьогодні існує багато неоднозначних думок вчених-криміналістів щодо цієї проблеми. Є критерії класифікації, за якими думки науковців майже збігаються, але є й такі, що викликають багато дискусій.

Проблемам класифікації судових експертиз приділяли увагу провідні українські науковці та вчені ближнього зарубіжжя, але в їх роботах тривають дискусії з приводу класифікації за окремими критеріями, а також можливостей віднесення певних експертиз до того чи іншого класу або виду. Окрім теоретичного, проблема класифікації судових експертиз має і практичне значення для організації роботи установ з проведення експертиз, постановки експертних завдань, формування експертних кадрів за окремими видами експертиз тощо.

Класифікація судових експертиз може проводитись за різними ознаками. Одним з перших запропонував класифікацію судових експертиз О.Р. Шляхов, поділивши їх за ступенем спільності та субординації на: «1) класи (типи), що поділяються на 2) роди, а останні – на 3) види, що диференціюються на 4) різновиди (або групи)»³.

¹ КПК : Проект станом на 1 липня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : сайт Мінюсту.

² Лоскутов Т.О. Кримінальне переслідування, здійснюване слідчим. – Д., 2010.

³ Шляхов А.Р. Судебная экспертиза: организация и проведение. – М., 1979. – С. 11.

Ознаками розмежування одного роду (виду) експертиз від іншого вчений визначив «предмет, об'єкти, методики експертного дослідження, котрі повинні розглядатися у сукупності, оскільки жодна з цих ознак окремо, ізольовано, не дозволяє зрозуміти сутність експертизи, а також відмежувати один її рід (вид) від іншого»¹. Він запропонував поділити експертизи на 9 класів: судово-медичні та психофізіологічні, криміналістичні, судові інженерно-транспортні, судово-бухгалтерські та фінансово-економічні, судові інженерно-технологічні, судово-технічні, судові сільськогосподарські, судово-екологічні, судово-біологічні. Запропонована О.Р. Шляховим класифікація була до певного часу підтримана науковцями та, з деякими доповненнями, і зараз сприймається позитивно вченими-криміналістами. Використовуючи такі ж ознаки, пропонує поділити судові експертизи на 10 класів Ю.Г. Корухов, додавши до запропонованих ще й мистецтвознавчу². Вводячи класи ґрунтознавчих та експертиз харчових продуктів, за цими ж критеріями формує свою класифікацію Т.С. Волчецька³.

Проте окрема група вчених визначені О.Р. Шляховим критерії вважає недостатніми. Серед них потрібно навести думку Р.С. Белкіна, який зазначав, що «до трьох зазначених ознак, що відрізняють один вид експертизи від іншого, потрібно додати четвертий – характер спеціальних знань, що відіграє домінуючу роль при вирішенні завдань даного виду експертизи»⁴. Схожої думки дотримується О.Р. Росинська, зазначаючи, що «віднесення судової експертизи до того чи іншого роду визначається спеціальними знаннями та залежить від об'єктів, що вивчаються, та вирішуваних завдань»⁵. Подібні погляди висловлюють О.М. Зінін та Н.П. Майліс⁶. Ряд українських вчених при наведенні класифікації судових експертиз основною ознакою зазначають

¹ Там само. – С. 7.

² Корухов Ю.Г. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / под ред. Т.В. Аверьяновой, Р.С. Белкина. – М., 1997. – С. 160.

³ Волчецкая Т.С. Основы судебной экспертологии : учеб. пособ. – Калининград, 2004. – С. 34.

⁴ Белкин Р.С. Курс криминалистики : учеб. пособ. для вузов. – М., 2001. – С. 464-465.

⁵ Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2009. – С. 147.

⁶ Зинин А.М. Судебная экспертиза : учебник. – М., 2002. – С. 119.

лише види спеціальних знань. Так, за М.В. Салтевським, «основними видами спеціальних знань для класифікації судових експертиз є криміналістичні, медичні, психіатричні, технічні, екологічні та інші знання»¹. «За своєрідністю предмета та спеціальних пізнань» поділяє експертизи В.Ю. Шепітько². Класифікацію експертиз «за галузями знань» з поділом їх на 11 класів пропонує М.Г. Щербаковський³.

На нашу думку, предмет, тобто фактичні дані, що встановлюються експертизою, та об'єкти експертизи, тобто носії інформації про подію, визначають галузь спеціальних знань, за допомогою якої суб'єкт експертизи вирішує експертне завдання та на підставі своїх спеціальних знань обирає методи і методику дослідження. Тому правильніше, на нашу думку, замість сукупності предмета, об'єкта та методів дослідження зазначати класифікаційною ознакою галузь спеціальних знань.

Основним за названою класифікацією залежно від галузі спеціальних знань є клас криміналістичних експертиз. Думки вчених-криміналістів з приводу віднесення тих чи інших експертиз до цього класу поділились. Багато років, наприклад, триває дискусія щодо віднесення експертизи матеріалів речовин та виробів до криміналістичної⁴. Невизначеним залишається і віднесення до криміналістичних нових видів експертиз: вибухотехнічної, фоноскопичної, фонетичної, комп'ютерно-технічної, одорологічної та інших. Окремі вчені знаходять вихід з цієї невизначеності, поділяючи криміналістичні експертизи на два роди: традиційні (дактилоскопічна, трасологічна, холодної зброї, балістична, технічна експертиза документів, почеркознавча, портретна) та нетрадиційні, до яких відносять експертизу матеріалів речовин та виробів, вибухотехнічну, фоноскопичну, фонетичну, одорологічну

¹ Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. – К., 2005. – С. 400.

² Шепітько В.Ю. Настільна книга слідчого : наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К., 2007. – С. 150.

³ Щербаковський М.Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учебно-практич. пособие. – Харьков, 2005. – С. 50.

⁴ Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. – М., 2008. – С. 303-319.

та ін¹.

Наша думка щодо зазначеної проблеми полягає у такому. Вище було обґрунтовано, що ознакою даної класифікації є галузь спеціальних знань. Дійсно, криміналістичні знання, особливо криміналістичної техніки, більшість науковців вважають спеціальними, і основу цих знань складають природознавчі та технічні науки. Проте криміналістичні знання є неоднорідними, і кожний підрозділ криміналістичної техніки (а відповідно, й кожний окремий вид експертизи, заснований на знаннях галузей криміналістичної техніки) являє собою фактично окрему галузь знань. Наприклад, знання трасології, балістики, вибухотехніки, фоноскопії, габітології, одорології за своєю природою різні, як і предмет, об'єкти та методики відповідних експертиз. З розвитком науки знання в окремих її галузях розширюються, стають більш диференційованими. Тому, на нашу думку, не можна чітко визначити, що є класом, родом або видом експертиз. Криміналістичні експертизи як клас сьогодні існувати не можуть. Приєднуємось до думки О.Р. Росинської, що, «оскільки комплексування та взаємне проникнення знань закономірно призводить до стирання меж між криміналістичними та некриміналістичними експертизами, інтеграції різних родів і видів судових експертиз, напрошується висновок щодо єдиної природи судової експертизи»².

Є лише єдиний аргумент на користь залишення у загальній класифікації класу криміналістичних експертиз – це традиції, що існують багато років. Історично склалося, що сім названих вище експертиз класу криміналістичних є найбільш розповсюдженими у практичній діяльності з розслідування, перш за все, кримінальних справ. Тому, вважаючи на це, клас криміналістичних експертиз можна залишити з такою назвою з об'єднанням у ньому означених семи експертиз.

Ще одна проблема, що виникає внаслідок відсутності єдиного погляду на класифікацію судових експертиз, – це неоднозначність

¹ *Клименко Н.І.* Судова експертологія. Курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К., 2007. – С. 151; *Аверьянова Т.В.* Судебная экспертиза. Курс общей теории. – М., 2008. – С. 120.

² *Россинская Е.Р.* Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2009. – С. 143.

законодавчого забезпечення діяльності експертних установ. Як зазначає Н.І. Клименко, українські вчені відокремлюють 16 класів експертиз: криміналістичні, економічні, товарознавчі, інженерно-технічні, інженерно-технологічні, фармацевтичні і фармакологічні, експертизи харчових продуктів, ґрунтознавчі, біологічні, екологічні, ветеринарні, медичні, психологічні, психіатричні, мистецтвознавчі, експертизи інтелектуальної власності¹. Криміналістичні експертизи включають: дактилоскопічну; трасологічну; холодної зброї; балістичну; технічну експертизу документів; почеркознавчу та авторознавчу; портретну; фототехнічну; матеріалів, речовин і виробів; вибухотехнічну експертизи. На нашу думку, на сучасному етапі ця класифікація є найбільш повною.

Зазначена класифікація знайшла своє відображення у Положенні про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затвердженому Наказом Міністерства юстиції України від 09.08.2005 № 86/5, де перелік основних видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Мін'юсту присвоюється кваліфікація судового експерта, складає 16 спеціальностей. Але в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженій Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5, вказуються лише 12 видів, які не співпадають із зазначеними у згаданому вище документі. У Настанові про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України, затвердженій Наказом МВС України від 30.08.1999 р. № 682, зазначено два класи судових експертиз: криміналістичні, що включають 9 видів, та спеціальні, які складаються з 17 видів. Поділу експертиз таким чином відповідає структура ДНДЕКЦ, що включає 4 профільні лабораторії: криміналістичної, спеціальних видів досліджень, інженерно-технічної та економічної, вибухотехнічної експертиз². На наш погляд, розбіжності, які існують в найменуваннях судових експертиз, виконуваних різними відомствами, потрібно усунути та

¹ *Клименко Н.І.* Судова експертологія. Курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К., 2007. – С. 119.

² Структура Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dndek.centrmlia.gov.ua>.

закріпити визначений перелік видів експертиз в єдиній Інструкції з призначення та проведення судових експертиз. На підставі визначеної класифікації потрібно будувати і структуру експертних підрозділів. Певні кроки щодо зміни нормативної бази в цьому напрямку вже зроблено. Так, наказом МВС України від № 10.12.2007 р. № 465¹ усунуто поділ експертиз на класи криміналістичних і спеціальних та розширено перелік експертиз, що проводяться експертною службою МВС.

Важливою з теоретичної та практичної точок зору є класифікація судових експертиз за характером вирішуваних завдань, щодо якої і досі виникає багато дискусій серед вчених-криміналістів. Подібна класифікація базується на двох фундаментальних теоріях криміналістики: ідентифікації та діагностики. Поняття криміналістичної ідентифікації вперше у 1940 р. на теоретичному рівні визначив С.М. Потапов як процес дослідження, в результаті якого може бути зроблено висновок щодо наявності або відсутності тотожності². Теорія криміналістичної діагностики сформувалась набагато пізніше – у 1970-х рр. – з визначення В.А. Снеткова як вчення про закономірності розпізнання криміналістичних об'єктів за їх ознаками³. Але більш ґрунтовне та узагальнююче дослідження проблем криміналістичної діагностики було проведено Ю.Г. Коруховим. За його визначенням, «предметом криміналістичної діагностики є пізнання змін, що відбулися у результаті вчинення злочину, причин і умов цих змін на основі вибіркового вивчення властивостей і стану взаємодіючих об'єктів з метою визначення механізму злочину в цілому або окремих його фрагментів»⁴. Сьогодні наведені визначення не викликають принципових дискусій серед науковців.

На основі зазначених положень сформувались класифікації судових експертиз залежно від вирішуваних завдань. На нашу

¹ Про внесення змін до нормативних актів, які регламентують діяльність експертної служби МВС України : Наказ МВС України від 10.12.2007 № 465 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ndnec.centrmia.gov.ua/nakaz_465.doc.

² Потапов С.М. Принципы криминалистической идентификации // Советское государство и право. – 1940. – № 1. – С. 25.

³ Снетков В.А. Проблемы криминалистической диагностики // Труды ВНИИ МВД СССР. – М., 1972. – № 23. – С. 104.

⁴ Корухов Ю.Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений : научно-практич. пособие. – М., 1998. – С. 96.

думку, наявні погляди можна класифікувати за трьома групами, а саме поділ експертиз на: 1) ідентифікаційні та діагностичні (Т.В. Авер'янова, О.Р. Росинська, Р.С. Белкін, М.Г. Щербаковський); 2) ідентифікаційні, діагностичні та класифікаційні (Ю.Г. Корухов, О.Р. Шляхов, Н.П. Майліс); 3) окрім названих, ще і ситуалогічні (або ситуаційні) (А.І. Вінберг, В.Г. Гончаренко, Г.Л. Грановський, Н.І. Клименко, М.Я. Сегай).

Під класифікаційними завданнями розуміються такі, що вирішують приналежність об'єктів до певного класу. В науковій літературі крім терміна «класифікація» зустрічаються також поняття «встановлення групової належності» (А.І. Вінберг, О.О. Ейсман), «групова ідентифікація» (М.О. Селіванов), «групофікація» (М.В. Салтевський), «встановлення єдиного джерела походження» (В.С. Мітричев). Дискусія виникає з приводу відношення цих понять до ідентифікації чи діагностики або виділення їх у самостійну групу завдань. Так, М.О. Селіванов вважав, що «за природою встановлюваної тотожності ідентифікація поділяється на індивідуальну та групову»¹. Визначаючи різницю між класифікаційними та ідентифікаційними завданнями, Ю.Г. Корухов відносив до останніх і встановлення групової належності². На основі аналізу думок науковців Р.С. Белкін вважає термін «групова ідентифікація» некоректним для криміналістики, тому що під криміналістичною ідентифікацією розуміється «тотожність як рівняння самому собі одиничного індивідуально визначеного об'єкта»³. Ми погоджуємося з думкою Р.С. Белкіна та інших вчених, які категорично розмежують класифікаційні та ідентифікаційні дослідження.

Також, на нашу думку, немає принципової різниці між поняттями «класифікація», «встановлення групової належності», «групофікація», «встановлення єдиного джерела походження». Ю.Г. Корухов розмежує поняття «класифікація» та «встановлення групової належності» за двома ознаками: 1) при

¹ Селіванов Н.А. Актуальные теоретические вопросы криминалистической идентификации // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1971. – Вып. 14. – С. 144.

² Корухов Ю.Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений : научно-практич. пособ. – М., 1998. – С. 68.

³ Белкин Р.С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов. – 3-е изд., доп. – М., 2001. – С. 432.

встановленні групової належності може досліджуватися як сам об'єкт, так і його відбиток, а при класифікації – тільки сам об'єкт; 2) при класифікації об'єкт відносять до відомого раніше загальноприйнятого класу, а під час встановлення групової належності група визначається вільно дослідником за будь-яким критерієм¹. На нашу думку, у розмежуванні зазначених понять за наведеними критеріями немає необхідності. Сліди від об'єктів, які залишаються після вчинення злочину, майже завжди вилучаються та виступають у справі як речові докази і слугують об'єктами проведення експертизи. Тому немає різниці, що підлягає класифікації – самі об'єкти чи залишені ними сліди. Питання, що вирішується експертизою, в даному випадку буде однотипним: «До якої групи належить наданий на експертизу об'єкт (предмет чи слід)?». Віднесення предмета до загальноприйнятого чи визначеного дослідником класу також є умовним. Наприклад, у разі дослідження газового пістолету, переробленого у вогнепальну зброю видаленням з дула розсіювача газів, згідно з думкою Ю.Г. Корухова, класифікувати даний об'єкт можливо як «вогнепальна зброя», за груповою належністю за способом виготовлення – як «перероблений газовий пістолет видаленням з дула розсіювача газів». Зрозуміло, що це одне й те ж саме дослідження, яке відрізняється ступенем звуження групи від загальноприйнятої до більш конкретної. Тобто між класифікаційними та дослідженнями з встановлення групової належності немає різниці.

Встановлення єдиного джерела походження вперше було здійснено в окремому дослідженні В.С. Мітричевим. Аналізуючи його наукові праці, Р.С. Белкін зазначає, що під джерелом походження слід розуміти: «1) конкретний цілий предмет, частина якого виявлена у зв'язку з окремими обставинами справи і тому є доказом; 2) окрему кількість однорідних предметів, яка за наявністю в них випадкових для даних обставин справи ознак відрізняється від іншої маси предметів того ж роду, але має інше походження; 3) підприємство-виробник, чи місце вирощування, чи

¹ Корухов Ю.Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений : научно-практич. пособ. – М., 1998. – С. 69.

місце переробки; 4) визначену масу рідини чи сипучого тіла»¹. У зв'язку з таким широким трактуванням поняття єдиного джерела походження В.С. Мітричев вважав джерело походження як об'єктом ідентифікації, так і об'єктом встановлення групової належності. Такої ж думки дотримується М.В. Салтевський, зазначаючи, що «встановлення спільного джерела походження предметів зі стійкою зовнішньою формою – це ідентифікація, а сипучих, рідких і газоподібних речовин – групофікація»². Тобто встановлення цілого за частками, або двох об'єктів, виготовлених на одному й тому ж обладнанні, – це дослідження ідентифікаційні, а встановлення підприємства-виробника певної продукції, місця вирощування, переробки чи природного знаходження для рідких або сипучих тіл – це групофікація. Загалом, дане твердження є цілком логічним та обґрунтованим. Але виникає питання щодо доцільності використання самого поняття «єдине джерело походження», якщо у першому випадку дослідження можна назвати ідентифікаційним, а у другому – встановленням групової належності, або класифікаційним. З означеного можна дійти висновку щодо відсутності принципової різниці між поняттями «класифікація», «встановлення групової належності» «групофікація», «встановлення єдиного джерела походження».

Ми не поділяємо думки вчених, які виділяють встановлення цілого за частками в окремий вид ідентифікації³. Наприклад, при розломі ножа (викрутки, стамески тощо) на одній частині лінія розділу відображує лінію на іншій частині, до того ж відображення є дзеркальним. Тобто це той же самий матеріальний слід-відбиток, а вид ідентифікації – за матеріально-фіксованим відображенням ознак.

Ідентифікація з встановлення тотожності двох об'єктів, виготовлених на одному пристрої, також не є самостійним видом ідентифікації. При ототожненні двох деталей, виготовлених на одному верстаті, або двох пломб з одного пломбувального пристрою ідентифікація проводиться за спільними для них ідентифікаційними

¹ Белкин Р.С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов – 3-е изд., дополн. – М., 2001. – С. 433.

² Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. – К., 2005. – С. 37.

³ Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищих закладів освіти / [кол. авторів: Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін.]. – К., 2001. – С. 25.

ознаками за загальною методикою аналогічно, наприклад, проведенню ідентифікації кусачок та перекушеного дроту. При такому дослідженні експерт у стадії порівняльного дослідження проводить ідентифікацію слідів на дроті зі слідами на експериментальних зразках, зроблених ним цими кусачками в стадії постановки експериментів.

Також, на нашу думку, не доцільно в окремий вид ідентифікації виділяти встановлення тотожності за описом ознак. У даному випадку описуються ознаки особи або предметів зі слів тих людей, які їх бачили. Тобто фактично матеріалізується уявний образ відображених у пам'яті людини об'єктів. Відповідно, цей вид ідентифікації – за слідами пам'яті. Цілком згодні з М.В. Салтевським, який виділяє два види ідентифікації: за слідами пам'яті та за матеріальними слідами-відображеннями¹. Джерелами доказів у кримінальній справі виступають: протокол пред'явлення для впізнання як слідчої дії при ідентифікації за слідами пам'яті та висновок експерта при дослідженні слідів-відображень під час проведення ідентифікаційної експертизи.

Розглянемо співвідношення класифікаційних та діагностичних завдань. Вище було наведено визначення криміналістичної діагностики, запропоноване Ю.Г. Коруховим. Автор правильно виділяє типові групи експертних діагностичних завдань за характером властивостей та умов, що вивчаються: а) внутрішні: властивості та стан об'єкта; б) зовнішні, обстановочні: час, місце, функціонування об'єктів; в) ті, що досліджують механізм виникнення та протікання процесів, взаємодію об'єктів між собою ...; г) ті, що досліджують співвідношення об'єктів»². Класифікаційні завдання, як зазначалось раніше, вирішують питання віднесення об'єкта до певного класу, після детального вивчення властивостей такого об'єкта з подальшим їх порівнянням (співвідношенням) з властивостями об'єктів у групі, до якої його віднесуть за результатами дослідження. Тобто фактично вирішуються діагностичні завдання. Але не зрозуміло, чому сам автор виділяє класифікаційні завдання в окремий вид, що є «проміжним ланцюгом між ідентифікаційними та

¹ Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. – К., 2005. – С. 37.

² Корухов Ю.Г. Криміналістическая диагностика при расследовании преступлений : научно-практич. пособ. – М., 1998. – С. 74-75.

діагностичними»¹. Як приклад діагностичних завдань з встановлення властивостей та стану об'єкта Ю.Г. Корухов наводить типове класифікаційне завдання – віднесення об'єкта до вогнепальної зброї².

Відокремлення класифікаційних експертиз підтримують О.М. Зінін, Н.П. Майліс, зазначаючи, що дані експертизи «не можна віднести до діагностичних, бо об'єкт дослідження у класифікаційному процесі є статичним, а віднесення об'єкта до групи не рівноцінно встановленню елементарної окремої події»³. На наш погляд, зазначене твердження є непереконливим, не зовсім зрозуміло та потребує додаткового обґрунтування у частині розуміння авторами сутності діагностичних завдань. Не погоджується з їх думкою О.Р. Росинська, яка визначає спрямованість класифікаційних завдань на «встановлення відповідності об'єкта визначеним характеристикам і віднесення його на цій підставі до певного класу, роду, виду»⁴ та відносить такі завдання за їх гносеологічною сутністю до діагностичних. Такої ж думки дотримується Т.В. Авер'янова і зазначає: «загалом беручи, перш ніж віднести той чи інший об'єкт до певного класу, необхідно визначити природу цього об'єкта. А визначення природи – це вже завдання діагностики»⁵. Ми також підтримуємо наведені думки і вважаємо, що класифікаційні експертизи не можна виділяти в самостійний вид, бо вони є окремим випадком діагностичних досліджень.

Аналізуючи існуючі в літературі завдання так званої «ситуаційної» експертизи, можна зазначити, що вона «встановлює механізм події або її елементів вивченням характеру слідів та інших об'єктів матеріального середовища»⁶. Прихильники виділення її в окремий вид обґрунтовують свої думки по-різному. Так, Н.І. Клименко стверджує, що «характерним для діагностичної експертизи є встановлення типових ознак того чи іншого об'єкта в цій ситуації. А ситуаційна експертиза встановлює комплекс різних ознак, об'єктів, окремих ситуацій, із яких складається цілісна картина всієї

¹ Там само. – С. 72.

² Там само. – С. 75.

³ Зінін А.М., Майліс Н.П. Судебная экспертиза : учебник. – М., 2002. – С. 29.

⁴ Росинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2009. – С. 32.

⁵ Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. – М., 2008. – С. 172.

⁶ Гончаренко В.Г. Экспертизы в судебной практике. – К., 2004. – С. 63.

досліджуваної події»¹. О.М. Зінін, Н.П. Майліс вважають, що при класифікаційних експертизах «об'єктом виступає система подій, а не одна елементарна окрема подія, як при вирішенні діагностичних завдань»². Вважаємо ці доводи необґрунтованими і приєднуємося до думки Ю.Г. Корухова, який зазначає, що «будь-яка криміналістична діагностика фрагментів або злочинної події в цілому – це аналіз кримінальної ситуації. ... Однак йменувати на цій підставі вирішуване завдання ситуаційним було б у корені невірно»³. Зіставляючи зміст понять «діагностика» та «ситуалогія», Т.В. Авер'янова вважає, що вирішувани ними завдання переслідують однакові цілі⁴. Не виділяє в окремий вид ситуаційні експертизи О.Р. Росинська. Наводячи власну класифікацію діагностичних завдань і поділяючи їх на прості та складні (прямі й зворотні), вона відносить ситуаційні до складних зворотних діагностичних завдань⁵.

Підсумовуючи, можемо дійти висновків, що розглянуте нами питання класифікації експертиз за характером вирішуваних завдань, незважаючи на зовнішню простоту вирішення, викликає багато дискусій серед науковців. На основі аналізу наукових поглядів ми дійшли висновку щодо двохелементної класифікацій завдань, вирішуваних при проведенні експертиз. Всі експертизи за характером вирішуваних завдань слід поділяти на ідентифікаційні та діагностичні. Ця класифікація відповідає фундаментальним поняттям теорії криміналістики та судової експертології. Вона може бути продовжена більш детальною розробкою різновидів експертиз в межах кожного з видів.

Існує також класифікація судових експертиз за іншими критеріями: послідовністю проведення – первинні та повторні; обсягом дослідження – основні та додаткові; кількістю осіб, які беруть участь в провадженні досліджень, – одноособові та комісійні; складом спеціальних знань: однорідні та комплексні. Поділ експертиз за зазначеними критеріями достатньо досліджений

¹ *Клименко Н.І.* Судова експертологія. Курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. – К., 2007. – С. 139.

² *Зинин А.М., Майліс Н.П.* Судебная экспертиза : учебник. – М., 2002. – С. 63.

³ *Корухов Ю.Г.* Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений : научно-практич. пособ. – М., 1998. – С. 78.

⁴ *Аверьянова Т.В.* Судебная экспертиза. Курс общей теории. – М., 2008. – С. 173.

⁵ *Росинская Е.Р.* Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2009. – С. 34.

у літературі та не викликає суперечностей між вченими-криміналістами. Доповнює зазначену класифікацію М.Г. Щербаковський: за обов'язковістю проведення – передбачені законодавством як обов'язкові (ст. 76 КПК України) та призначені слідчим залежно від обставин справи та за місцем проведення – в експертному закладі, у суді, на місці події, за місцем перебування досліджуваних об'єктів¹. Класифікація за цими критеріями має право на існування. Але, на наш погляд, вона не відзначається великим практичним значенням порівняно з попередніми. Також необхідно наголосити на класифікації, яка, хоч і є очевидною, але не зустрічається у літературі. За сферою використання судові експертизи можна поділити залежно від виду судочинства, в якому вони використовуються: кримінального, цивільного, господарського, адміністративного.

¹ Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы : учебно-теоретич. пособ. – Х., 2005. – С. 37.

Розділ 3

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

3.1. Експертні установи органів внутрішніх справ та організація їх діяльності

Організація діяльності судово-експертних установ на Україні сьогодні є предметом дискусії з боку науковців та постійно обговорюється на науково-практичних конференціях й у публікаціях вчених-криміналістів. В останній час проблемам організації діяльності експертних установ на Україні присвячено роботи Л.М. Головченко, І.П. Красюка, О.М. Моїсєєва, П.І. Репешка, Е.Б. Сімакової-Єфремян, М.Л. Цимбала, М.Г. Щербаковського та інших. Але залишаються дискусійними питання вдосконалення нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності; утворення системи судово-експертних установ, незалежних від міністерств та відомств, на які покладено функції досудового розслідування; забезпечення принципів незалежності та об'єктивності судово-експертної діяльності та інші.

Сьогодні, відповідно до ст. 7 Закону України «Про судову експертизу»¹, судово-експертна діяльність здійснюється у науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції, Міністерства охорони здоров'я, експертними службами Міністерства внутрішніх справ, Міністерства оборони, Служби безпеки та Державної прикордонної служби України.

Серед вказаних силових відомств найбільш поширеною є система експертних установ МВС. Тому розглянемо її структуру та функції більш детально. Експертна служба Міністерства внутрішніх справ включає такі підрозділи: ДНДЕКЦ МВС, НДЕКЦ

¹ Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ // ВВР України. – 1994. – № 28 – Ст. 426.

при ГУ МВС в Криму, м. Києві та Київській області, УМВС в областях, м. Севастополі і на транспорті. В організації експертної служби МВС можна виділити три рівні.

Організаційно-правове та методичне керівництво діяльністю експертних підрозділів здійснює ДНДЕКЦ МВС на підставі положення, затвердженого Міністром внутрішніх справ. ДНДЕКЦ МВС очолює керівник, який призначається та звільняється з посади Міністром внутрішніх справ в установленому порядку¹.

Ланкою нижчого рівня є НДЕКЦ МВС в Криму, м. Києві та Київській області, УМВС в областях, м. Севастополі і на транспорті. Їх очолюють керівники, які призначаються та звільняються з посади першим заступником Міністра внутрішніх справ за поданням начальника відповідного ОВС, погодженим з начальником ДНДЕКЦ МВС, та діють на підставі положень, затверджуваних ДНДЕКЦ МВС за погодженням з начальником відповідного ОВС².

Безпосередньо при районних та лінійних відділах ОВС функціонують відділення та групи з техніко-криміналістичного забезпечення роботи цих відділів, які підпорядковуються начальнику відділу ОВС та начальнику НДЕКЦ при УМВС в областях.

Якщо звернути увагу на побудову експертної служби зверху донизу, то керівники груп з техніко-криміналістичного забезпечення роботи районних відділів міліції підпорядковуються, з одного боку, начальникам цих відділів, а з іншого – начальнику НДЕКЦ при УМВС в областях. Відповідно, на вищому рівні начальник НДЕКЦ підпорядкований начальнику УМВС та начальнику ДНДЕКЦ. Зазначене «подвійне» підпорядкування працівників експертної служби в межах МВС, з першого погляду, може викликати негативне до цього ставлення. Але при детальному вивченні зазначеної системи помічаються її переваги. Розглянемо організаційну структуру МВС з позиції впливу кожної з керівних ланок на роботу суб'єктів експертної діяльності ОВС.

¹ Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 р. № 988 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=988-2000-%EF>.

² Там само.

Начальники райвідділів ОВС несуть відповідальність за організацію роботи підпорядкованого підрозділу, в тому числі за якісне, швидке та повне розкриття й розслідування злочинів. Начальники ГУМВС, УМВС, міськрайлінорганів персонально відповідають за організацію розкриття і розслідування злочинів, установлення та розшук осіб, які їх учинили. Відповідно до п. 4.2 Положення про основи організації розкриття злочинів органами внутрішніх справ України начальники ГУМВС, УМВС, міськрайлінорганів організують: комплексне використання наявних сил і засобів на всіх етапах їх розкриття до закінчення розслідування в кримінальних справах або їх закриття; негайне кваліфіковане реагування за заявами і повідомленнями про злочини та їх розкриття в максимально короткий термін; своєчасний виїзд СОГ у повному складі на місце події з метою виявлення, фіксації та кваліфікованого вилучення слідів злочину, речових доказів, з'ясування обставин учинення злочину, установлення очевидців, а також інших обставин, що мають значення для швидкого і повного його розкриття, установлення та затримання особи чи групи осіб, що вчинили суспільно небезпечне діяння; уведення в дію оперативних планів комплексних заходів, оповіщення, розставлення сил та необхідні дії особового складу згідно з вимогами зазначених планів та інші заходи¹.

Зазначеним положенням передбачено основні завдання та функції, що покладаються на служби і підрозділи ОВС з розкриття злочинів, за що вони несуть особисту відповідальність. Зокрема, у п. 2.3.13 вказується, що працівники експертних підрозділів як спеціалісти беруть участь в огляді місця події з метою виявлення, фіксації, кваліфікованого вилучення та пакування матеріальних об'єктів, які можуть бути використані для розкриття злочину і виявлення винних, проводять їх попереднє дослідження (без надання письмового висновку), виявляють сліди біологічного походження для проведення молекулярно-генетичної ідентифікації (ДНК-аналіз) та формування відповідних обліків. Установлюють за результатами проведення судової експертизи, досліджень з використанням колекцій криміналістичних обліків експертної

¹ Про затвердження Положення про основи організації розкриття злочинів органами внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 24.09.2010 № 456 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/>.

служби осіб, які вчинили злочини, та взаємопов'язані з цими злочинами події. Виявляють транспортні засоби зі сфальсифікованими ідентифікаційними позначеннями та підробленими документами під час їх реєстрації в реєстраційно-екзаменаційних підрозділах ДАІ, про що надають інформацію до підрозділів карного розшуку.

На наш погляд, зазначені положення відображають лише невелику частину експертної діяльності з розкриття злочинів. Найбільш повно функції експертних підрозділів у цьому напрямку відображено у Настанові про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України¹. Під час розкриття злочинів, особливо гарячим слідом, дуже важливою є участь працівників експертних підрозділів у проведенні оперативно-розшукових заходів, основними формами якої є: дослідження об'єктів з метою виявлення криміналістичних ознак, які мають значення для розкриття злочинів і встановлення злочинців; виготовлення розшукових таблиць з використанням криміналістичної інформації про осіб, предмети, засоби злочину і т.п.; складання зі слів потерпілих або очевидців суб'єктивних портретів осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів; участь у розробці розшукових версій на основі вивчених слідів і речових доказів; використання криміналістичних обліків; консультації працівників оперативних підрозділів з питань вибору техніко-криміналістичних засобів, тактики і методики їх застосування; безпосереднє застосування засобів фотозйомки і відеозапису, пошукових та інших приладів з метою фіксації злочинної діяльності.

При підготовці та проведенні оперативно-розшукових заходів працівник експертного підрозділу: в межах своєї компетенції спільно з працівником оперативного підрозділу вивчає оперативні матеріали і надає допомогу в формулюванні завдань, які потребують вирішення, з використанням техніко-криміналістичних засобів; вносить пропозиції щодо доцільності застосування конкретних техніко-криміналістичних засобів, роз'яснює їх можливості та технічні дані; бере участь у розробці плану

¹ Настанова про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України : затверджена Наказом МВС України від 30.08.1999 р. № 682 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.univd.edu.ua/_projects/ezloch_kor/docs/krim/mvd_eks_krim.doc.

проведення оперативно-розшукового заходу; готує техніко-криміналістичні засоби для застосування; інструктує працівників оперативних підрозділів, які будуть самостійно застосовувати техніко-криміналістичні засоби¹. Працівник експертно-криміналістичного підрозділу, який бере участь в оперативно-розшуковому заході, підпорядковується працівнику оперативного підрозділу, відповідальному за його проведення.

В усіх цих заходах, спрямованих на розкриття злочинів, беруть участь працівники НДЕКЦ, які при виконанні своїх обов'язків підпорядковуються начальнику відповідного райвідділу міліції. Але при цьому він не втручається в діяльність працівників НДЕКЦ, до якої їх залучають (участь в роботі слідчо-оперативних груп чи виконанні експертиз). Види діяльності працівників НДЕКЦ чітко прописані у Настанові про діяльність експертної служби МВС України і будь-кому забороняється залучати їх до виконання інших заходів. До речі, саме це контролює начальник підрозділу з техніко-криміналістичного забезпечення роботи райвідділу або начальник НДЕКЦ. Крім цього, до їх обов'язків входить забезпечення контролю за якістю роботи підлеглих під час проведення оглядів місця події; вжиття заходів, спрямованих на підвищення ефективності використання ними техніко-криміналістичних засобів та здійснення контролю за надходженням вилучених слідів і речових доказів на експертне дослідження.

Розглядаючи організацію експертної служби МВС, слід зазначити, що вона базується на лінійно-функціональній структурі, яка, за визначенням В.В. Ковальової, має «особливо ефективні форми управління при вирішенні незмінних та повторюваних протягом тривалого часу завдань»². Цим забезпечується найбільша стабільність організації, створюються найсприятливіші умови для формальної регламентації повноважень, відповідальності і характеру взаємодії керівників підрозділів і окремих працівників. З наведеного зрозуміло, що начальник райвідділу ОВС та НДЕКЦ

¹ Настанова про діяльність експертної служби МВС України : затверджена Наказом МВС України від 30.08.1999 р. № 682 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.univd.edu.ua/_projects/ezloch_kor/docs/krim/mvd_eks_krim.doc.

² Ковальова В.В. Становлення організаційної побудови і процесуальної регламентації діяльності експертної служби органів внутрішніх справ України // Право і суспільство. – 2006. – № 3. – С. 43.

стосовно працівників експертної служби виконують організаторську та контрольну функції за різними напрямками, доповнюючи один одного. Вони не впливають на безпосередні дії спеціалістів, спрямовані на виявлення, фіксацію та вилучення доказів при проведенні слідчих дій або на засоби та методи дослідження об'єктів при проведенні експертизи.

Особливості експертних підрозділів визначаються завданнями, поставленими перед ними, і здійснюваними функціями. Завдання демонструють, для чого потрібні експертні підрозділи, функції – з чого складається їх конкретна робота. Функції обумовлені характером завдань. Відповідно до покладених на експертну службу МВС завдань, які було зазначено нами раніше, вона, згідно з Положенням про експертну службу МВС, виконує такі функції:

- розробляє та вносить в установленому порядку пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правової бази, необхідної для судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення діяльності ОВС із запобігання, виявлення, розкриття і розслідування злочинів та інших правопорушень;

- проводить експертизу та дослідження за кримінальними, цивільними та господарськими справами, дослідження у позасудовому провадженні, виконує інші роботи у межах своєї компетенції;

- розробляє методичні рекомендації та інші способи методичного забезпечення судово-експертної діяльності;

- проводить науково-дослідну роботу та впроваджує її результати у судово-експертну діяльність;

- проводить роботу з реалізації єдиної технічної політики щодо оснащення органів внутрішніх справ сучасними техніко-криміналістичними засобами;

- забезпечує проведення сертифікації зброї, боєприпасів, вибухових речовин та піротехнічних засобів;

- проводить експертну оцінку вартості транспортних засобів;

- забезпечує підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації експертів за напрямками діяльності;

- організовує роботу експертно-кваліфікаційної комісії МВС щодо надання (позбавлення) особам кваліфікації судового експерта та дозволу на проведення експертизи, досліджень, вибухотехнічних

робіт;

– веде в установленому порядку облік й аналізує експертну практику, впроваджує у практичну діяльність державні автоматизовані інформаційно-пошукові системи, складає у межах своїх повноважень державну статистичну звітність;

– вносить в установленому порядку пропозиції щодо використання бюджетних асигнувань, необхідних для придбання техніко-криміналістичних засобів забезпечення діяльності експертних підрозділів;

– організовує постачання у централізованому порядку техніко-криміналістичних засобів для матеріально-технічного забезпечення діяльності експертних підрозділів¹.

На думку Є.І. Зуєва, функції експертних підрозділів є ширшими та, крім зазначених, додатково включають: участь в оперативно-розшукових заходах (одержання зразків для порівняльного дослідження, фотокопій документів-прикриттів і фотознімків, що запам'ятовують факти злочинних діянь, розшук зниклих злочинців, знарядь зламу й проведення досліджень різних об'єктів за справами оперативного обліку тощо); участь у проведенні слідчих дій у ролі спеціалістів; вивчення кримінальних справ і оперативних матеріалів для дачі рекомендацій з використання науково-технічних засобів і методів; читання лекцій, проведення занять і стажувань для слідчих й інспекторського складу з криміналістичної техніки; стажування периферійних експертів й експертів з інших областей; проведення науково-практичних конференцій і семінарів². За організацію виконання кожної з зазначених функцій несе відповідальність керівник експертного підрозділу відповідного рівня.

Ми погоджуємося з виділеними Є.І. Зуєвим функціями і вважаємо, що за сучасних умов деякі з них експертними підрозділами не виконуються або виконуються не повною мірою. Це стосується обмеження участі в окремих оперативно-розшукових заходах, вивченні матеріалів кримінальних справ, недостатньої

¹ Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 р. № 988 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=988-2000-%EF>.

² Зуев Е.И. Организация работы криминалистических подразделений органов внутренних дел. – М., 1971. – С. 6-7.

участі у підвищенні рівня знань криміналістичної техніки особовим складом підрозділу ОВС, невикористання в повному обсязі передового досвіду інших підрозділів, в тому числі за кордоном. З одного боку, це пояснюється низкою об'єктивних чинників, однак виконання кожної функції багато в чому залежить від особистих якостей керівника експертного закладу.

Значну частину експертної діяльності ОВС займає виконання експертиз, участь у проведенні слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, науково-методичне, технічне та інформаційне забезпечення своєї роботи. Організація діяльності у зазначених напрямках має велике значення та буде розглянута нами нижче. Але загальна організація роботи експертного підрозділу та роль керівника у розподілі обов'язків між працівниками, забезпеченні належними умовами праці – спеціально пристосованими приміщеннями, лабораторіями з відповідним обладнанням; організація діловодства та звітності – мають істотне значення в організації діяльності криміналістичних підрозділів і займають значну частину робочого часу керівника підрозділу.

Аналіз нормативних документів, що регламентують діяльність експертної служби МВС, дозволяє визначити такі основні адміністративно-технічні функції начальника експертного підрозділу:

– робота з кадрами: підбір, розподіл обов'язків, виховання, навчання, складання графіків чергувань, відпусток, подання до чергових спеціальних звань, до підвищення в посаді, начислення премій та надбавок, підготовка проектів наказів про заохочення чи стягнення;

– складання планів, звітів;

– визначення необхідного обладнання, приладів та матеріалів, складання заявок на його придбання;

– раціональний розподіл коштів на потреби підрозділу у межах асигнувань, передбачених кошторисом;

– організація діловодства й контроль за його веденням;

– контроль за якістю й строками виконання завдань, дотриманням внутрішнього розпорядку працівниками й правил техніки безпеки;

– організація зберігання досліджуваних об'єктів і своєчасного їх відсилення після дослідження;

- підготовка та видання оглядів, систематизація спеціальної літератури, що надходить до підрозділу;
- розгляд вхідних матеріалів, розподіл їх серед працівників для виконання;
- проведення нарад з обговоренням поточних проблем й інших аспектів діяльності підрозділу;
- розгляд пропозицій, заяв, рапортів і прохань працівників;
- візування наказів, розпоряджень і вказівок МВС, УМВС, що стосуються діяльності експертних підрозділів;
- аналіз діяльності підрозділу, внесення керівництву МВС, УМВС пропозицій щодо її вдосконалення та впровадження наукової організації праці.

Зазначені функції мають певний ступінь загальності та конкретизуються залежно від рівня керівництва.

Організація роботи експертного підрозділу багато в чому залежить від розподілу обов'язків серед працівників. Доцільно для кожного працівника залежно від займаної посади скласти посадову інструкцію, в якій будуть перераховані його функціональні обов'язки. Такі інструкції полегшують організацію діяльності підрозділу та контроль за роботою кожного працівника. Їх проекти розробляються керівником експертного підрозділу й затверджуються керівництвом ОВС відповідного рівня. У посадових інструкціях зазначаються права та обов'язки конкретних працівників за напрямками діяльності.

Для правильної організації роботи експертного підрозділу, підвищення продуктивності праці необхідним є планування діяльності, що надає можливість маневрувати робочим часом працівників протягом планового періоду, вчасно передбачати труднощі та вживати заходів для їх усунення. Плани складаються на рік, але, вважаючи експертну діяльність достатньо динамічною, можливо складання піврічних, квартальних та місячних планів. При складанні планів слід враховувати нерівномірність надходження в експертні підрозділи матеріалів для проведення експертних досліджень, заявок на участь у слідчих діях й оперативно-розшукових заходах, а також час, необхідний для виконання доручень і робіт із завдань керівництва ОВС. У ході планування та розподілу обов'язків необхідно брати до уваги спеціалізацію працівників за видами експертних досліджень і окремими

напрямами роботи та завантаженість за напрямками. Спеціалізація працівників НДЕКЦ при УМВС на проведенні окремих видів досліджень або окремого роду роботи, що реалізується у вигляді створення секторів та груп, не викликає сумнівів та підтверджена практикою.

Залежно від означених керівництвом заходів кожний експерт планує свою діяльність окремо. З огляду на принцип динамічності планування найбільш вагоме для практичної діяльності експерта значення, на нашу думку, має складання плану на тиждень. При цьому можливо врахування всіх складових: експертиз, що перебувають у провадженні; графіків чергувань у складі слідчо-оперативних груп; заняття зі службової та фізичної підготовки, що проводяться в ОВС; заходи, заплановані річними планами; оперативна обстановка в регіоні та інші фактори. Це дозволяє здійснювати самоконтроль та аналіз витрат робочого часу.

Організаційні основи діяльності експертних установ на Україні були і є предметом дискусій науковців. Основним з таких питань є віднесення цих установ до складу міністерств, на які покладено функції здійснення оперативно-розшукової діяльності та досудового слідства, що, на думку певної групи вчених, суперечить принципу незалежності судово-експертної діяльності¹. Так, П.І. Репешко зазначає, що «організацію експертної діяльності слід удосконалити позбавленням органів державної виконавчої влади, наділених правоохоронними функціями, зокрема МВС, Міністерства оборони, Служби безпеки, Державної прикордонної служби, відомчих експертних служб, права виконувати експертизи»².

Вище нами було розглянуто підпорядкування та функції керівництва міліції як одного з органів дізнання щодо експертної діяльності ОВС, що свідчить про фактичну її незалежність.

¹ *Заєць А.П.* Організаційні проблеми судово-експертної діяльності // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матеріалів. – Вип. 4. – Х., 2004. – С. 8-12; *Репешко П.І.* Щодо організаційних питань забезпечення незалежності та об'єктивності судової експертизи // Там само. Вип. 9. – Х., 2009. – С. 231-238; *Головченко Л.М.* Деякі питання нормативно-правового регулювання організації судово-експертної діяльності в Україні // *Весы Фемиды.* – № 3 (15). – 2000. – С. 25-28.

² *Репешко П.І.* Щодо організаційних питань забезпечення незалежності та об'єктивності судової експертизи // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матеріалів. – Вип. 9. – Х., 2009. – С. 235.

Особливо це стосується проведення експертиз, тому що органи, на які покладено функції здійснення оперативно-розшукової діяльності, не мають права на призначення експертиз. Для успішного проведення оперативно-розшукових заходів необхідною є, в більшості випадків, оперативна інформація, отримана під час консультацій зі спеціалістами або після проведення попередніх досліджень та отримання результатів, в усній чи письмовій формі довідки.

Основним суб'єктом кримінального процесу, на який покладено функцію доказування при розслідуванні кримінальних справ на досудовому слідстві, є слідчий. У своїй діяльності він взаємодіє з експертами НДЕКЦ під час проведення слідчих дій, призначення судових експертиз, а також у процесі отримання консультацій протягом всього розслідування. Основним принципом взаємодії слідчого зі спеціалістами при проведенні слідчої дії є обумовлена кримінально-процесуальним законодавством його керівна роль під час її організації та проведення. Слідчий – суб'єкт збирання та використання доказів. Спеціаліст сприяє йому в цьому, застосовуючи свої спеціальні знання, вміння та навички, науково-технічні засоби та методи в межах своєї компетенції. За кінцевий результат проведення слідчої дії відповідає слідчий. Однак це не означає, що він має право втручатися у процес застосування спеціалістом науково-технічних засобів і використання методів, заснованих на його професійних знаннях. Це є прерогативою винятково спеціаліста, і будь-яке втручання слідчого в його діяльність негативно відобразиться на кінцевому результаті. Отже, іншим принципом взаємодії є незалежність спеціаліста, його процесуальна самостійність, рівноправність зі слідчим.

У структурі МВС будь-якого рівня слідчі та експертні підрозділи перебувають, так би мовити, на одній горизонталі і не пов'язані відносинами підпорядкованості. У разі залучення експертів НДЕКЦ у ролі спеціалістів при проведенні слідчих дій слідчий не може наказати експерту виконувати (чи не виконувати) певну роботу або якимось чином вплинути на її результат. Так само слідчий не може впливати на хід проведення та результати експертного дослідження. Серед повноважень начальників слідчих підрозділів також не передбачено виконання будь-яких дій,

спрямованих на втручання в діяльність експертів¹.

Узагальнюючи викладене, можемо дійти висновку про фактичну та нормативно-правову незалежність експертів ОВС від осіб, які здійснюють або контролюють проведення досудового слідства. Тобто принцип незалежності судово-експертної діяльності, декларований ст. 3 Закону України «Про судову експертизу», стосовно експертної діяльності ОВС дотримується. Підпорядкованість експертів, про яку зазначалось, лише сприяє чіткому та швидкому виконанню ними своїх обов'язків, а звідси – і своєчасному та повному розкриттю та розслідуванню злочинів.

Розглядаючи систему експертних установ на Україні, можна зазначити, що найбільш розвинутими й потужними з них є науково-дослідні інститути судових експертиз Міністерства юстиції та експертна служба Міністерства внутрішніх справ². Про це свідчать і статистичні дані. Так, у 2009 р. експертними підрозділами Міністерства юстиції виконано 92 884 експертизи, з яких 29 374 – за матеріалами кримінальних справ³. За даними Міністерства внутрішніх справ, експертною службою цього відомства у 2009 р. виконано 222 114 експертиз, з яких переважна більшість – за кримінальними та справами про адміністративні правопорушення (93%, за даними нашого дослідження), та 481 800 досліджень за матеріалами оперативно-розшукової діяльності⁴. Експертні підрозділи обох міністерств протягом багатьох років плідно співпрацюють, про що свідчать створені спільно в останні роки методики дослідження за основними видами експертиз. На нашу думку, з урахування викладеного вище, зазначену систему експертних установ на Україні потрібно залишити, тому що особливих протиріч у практичній діяльності не спостерігається.

¹ Положення про органи досудового слідства Міністерства внутрішніх справ України : затверджено наказом МВС України від 31.03.2008 № 160; Тимчасове положення про органи досудового слідства Міністерства внутрішніх справ України : затверджено наказом МВС України від 15.06.2011 р. № 336.

² Експертні заклади Міністерства охорони здоров'я України у зв'язку зі специфікою виконуваних ними судово-медичних та судово-психіатричних експертиз нами не розглядаються.

³ Про основні підсумки роботи Міністерства юстиції України та його територіальних органів у 2009 р. та завдання щодо підвищення ефективності їх діяльності у 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/18349>.

⁴ Про результати службової діяльності НДЕКЦ при ГУМВС, УМВС, УМВСТ на території України за 12 місяців 2009 р. // Звіт НДЕКЦ за 2009 рік.

Основним напрямком діяльності експертної службі МВС слід залишити виконання експертиз за кримінальними справами. Додатково це обґрунтовується можливістю більш швидкого їх проведення, тому що в багатьох випадках від результатів експертиз залежить термін обмеження свободи людини. У даному випадку до експертиз ми включаємо і попередні дослідження за матеріалами оперативно-розшукової діяльності, результати яких в багатьох випадках є підставою для порушення кримінальної справи. Питання призначення експертиз до порушення кримінальної справи розглядалися багатьма вченими-криміналістами. Переважна більшість дослідників виступають за можливість призначення експертизи до порушення кримінальної справи, тому що «у принциповому плані між попереднім дослідженням та експертизою змістовної різниці немає»¹. Вважаємо, що на сучасному етапі реформування кримінально-процесуального законодавства вести зазначені дискусії недоцільно, оскільки, за проектом нового Кримінально-процесуального кодексу України², стадії порушення кримінальної справи не існуватиме взагалі, а тому, ймовірно, будь-які дослідження, засновані на використанні спеціальних знань, матимуть статус експертизи.

На нашу думку, це цілком закономірно, особливо у випадках, коли людина позбавляється волі до отримання результатів проведення експертних досліджень. Наприклад, якщо в особи вилучено речовину рослинного походження, схожу на наркотичну, а саме макову соломку або марихуану. Досвідчений експерт-хімік у змозі навіть візуально визначити приналежність даних речовин до наркотиків, а за невеликий відрізок часу за допомогою експрес-тестів впевнитись у цьому. На оформлення зазначеного дослідження, за наявності відповідних стандартних бланків (в електронному або паперовому вигляді), витратиться теж незначний час. Важко собі уявити, щоб зазначені дослідження проводились, наприклад, в експертних установах Міністерства юстиції України, особливо якщо наркотики вилучено у сільській місцевості. Аналогічним є приклад з вилученням холодної зброї – ножа. Будь-який кваліфікований експерт, оцінивши конструктивні та

¹ Кузьмічов В.С. Теорія і практика слідчої діяльності : монографія.– К., 1997. – С. 37.

² Проект Кримінального процесуального кодексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/projectCriminalCodex>.

геометричні характеристики зброї, може визначити приналежність її до холодної, навіть не проводячи статичних та динамічних випробувань, хоча їх зробити не складно і без спеціального обладнання. Наведені приклади свідчать про доцільність залишення у системі МВС експертних підрозділів.

Серед вчених та практиків існують різні точки зору на проблему реорганізації експертних установ. На думку А.П. Зайця, який підтримує об'єднання експертних закладів у складі Міністерства юстиції, «підпорядкування Міністерству юстиції України науково-дослідних інститутів судових експертиз позитивно позначається на їх розвитку і відіграє важливу роль у здійсненні судово-експертної діяльності»¹. П.І. Репешко пропонує утворити при Кабінеті Міністрів України Державний департамент судово-експертного забезпечення правосуддя та підпорядкувати йому всі існуючі державні експертні установи, включаючи бюро судово-медичних і судово-психіатричних експертиз Міністерства охорони здоров'я, та «передати новоутвореному Департаменту атестовані судово-експертні кадри, а також приміщення, устаткування, прилади, технічні засоби, архіви, колекції та бібліотеки спеціальної наукової, додаткової й експертної літератури»².

Остання пропозиція уявляється нам неправильною, а за сучасних умов – і практично нездійсненною з багатьох причин. Утворення при Кабінеті Міністрів України зайвого департаменту в умовах реформування адміністративно-управлінського апарату само по собі буде сприйнято громадськістю негативно. Іншою проблемою є визначення статусу працівників департаменту, їх соціального та матеріального забезпечення. Об'єднати в одній організації медичного працівника, офіцера міліції чи збройних сил та державного службовця з визначенням їх єдиного статусу практично неможливо. Передача приміщень та устаткування на баланс департаменту взагалі уявляється абсурдною. Наприклад, кабінети судових експертів у райвідділах ОВС розташовані в

¹ *Заєць А.П.* Організаційні проблеми судово-експертної діяльності // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матер. Випуск 4 . – Х., 2004. – С. 12.

² *Репешко П.І.* Щодо організаційних питань забезпечення незалежності та об'єктивності судової експертизи // Там само. Вип. 9 . – Х., 2009. – С. 236.

основному у будівлі самого райвідділу, а приміщення, призначені для проведення судово-медичної експертизи, – поруч з обласним моргом. Зрозуміло, що такі приміщення не можна поділити чи об'єднати. Архіви, колекції, бібліотеки, що знаходяться в ОВС, також не можна забрати, тому що вони рівною мірою використовуються експертами, слідчими, оперуповноваженими. Зазначене можна віднести і до устаткування інших міністерств.

Зосередження експертних закладів лише у Міністерстві юстиції теж має негативні сторони. Свого часу А.І. Вінберг стосовно тільки одного з видів експертної діяльності зазначав: «Наділити орган управління одного з міністерств країни державно-владними повноваженнями з регулювання науково-дослідної роботи судово-експертних установ країни неможливо, тому що це суперечило б конституційному статусу міністерства (не говорячи вже про те, що в діяльності органу управління цього міністерства неминуче з'являлися б вузьковідомчі інтереси, які деякою мірою зачіпали б права СЭУ, що перебувають у підпорядкуванні іншого відомства країни)»¹.

Загалом, усі пропозиції, пов'язані з централізацією експертної діяльності, на нашу думку, не можуть розглядатися позитивно, особливо в умовах переходу до змагального кримінального процесу. Навряд чи експерти обвинувачення та захисту зможуть надати суду об'єктивні висновки, якщо вони є працівниками однієї установи і підпорядковані одному керівнику. З набуттям чинності нового КПК України та впровадження змагальної системи судочинства потрібно розраховувати на появу системи експертних установ недержавної форми власності, що виступатимуть експертами сторони захисту.

Реформування та вдосконалення експертної системи має проводитись вже зараз. Слушною є думка Л.М. Головченко з приводу необґрунтованості існування законодавчого дозволу на проведення експертною службою МВС експертиз у цивільних та господарських справах². На нашу думку, ці експертизи повинні

¹ *Винберг А.И.* Совершенствование деятельности судебно-экспертных учреждений по технико-криминалистическому обеспечению раскрытия и расследования преступлений : учеб. пособ. – М., 1988.

² *Головченко Л.М.* Деякі питання нормативно-правового регулювання організації судово-експертної діяльності в Україні // *Весы Фемиды.* – 2000. – № 3 (15). – С. 27.

виконуватися експертними підрозділами Міністерства юстиції. Винятком мають бути повторні експертизи, проводити які, для об'єктивності дослідження, повинні експерти різних відомств. Зазначене положення обов'язково слід реалізувати на законодавчому рівні.

3.2. Організація проведення судових експертиз

Судова експертиза є важливою процесуальною формою використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. За її допомогою органи дізнання, досудового слідства і суду встановлюють фактичні дані, що неможливо встановити іншим шляхом та які мають істотне значення для справи.

Організація проведення судової експертизи починається з прийняття рішення слідчим про необхідність її призначення. Серед вчених-криміналістів та процесуалістів немає єдності думок щодо процесуального визначення судової експертизи. Більшість криміналістів відносять судову експертизу до слідчих дій. При цьому автори підручників і посібників називають дану слідчу дію по-різному: «призначення та проведення»¹, «призначення і провадження»², «призначення»³, «проведення»⁴. Проте деякі науковці вважають неправильним віднесення експертизи до слідчих дій. Так, автори підручника з кримінального процесу за редакцією Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця зазначають, що «призначення і проведення експертизи здійснюється як комплекс процесуальних й організаційних дій. Слідчою дією у спеціальному юридичному значенні цього терміна є тільки одержання зразків для експертного дослідження (ст. 199 КПК)»⁵. Не вважають проведення експертизи

¹ Криміналістика : підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / за ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 397.

² Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник. – К., 2005. – С. 397.

³ Баев О.Я. Основы криминалистики : курс лекций. – М., 2001. – С. 192.

⁴ Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика : учебник для вузов / под ред. Р.С. Белкина. – М., 2000. – С. 400.

⁵ Кримінальний процес України : підруч. / за ред. Ю.М. Грошевого, В.М. Хотенця. – Х., 2000. – С. 245.

слідчою дією також Л.М. Лобойко та А.П. Черненко¹.

Для формування власного погляду на сутність експертизи слід звернутися до визначення поняття слідчої дії та її ознак. Існує достатня кількість різноманітних визначень слідчої дії. Детальний їх розгляд не є предметом нашого дослідження, тому наведемо одне з останніх визначень, сформульоване в монографії В.М. Тертишника, яке, на нашу думку, є найбільш повним: «Слідчі дії – регламентовані нормами процесуального права та здійснювані в рамках кримінально-процесуального провадження уповноваженою на те особою, а також забезпечувальні заходами державного примусу та супроводжувані необхідним документуванням процесуальні дії, що становлять комплекс пізнавально-засвідчувальних операцій, спрямованих на отримання, дослідження та перевірку доказів»².

Із визначення зрозуміло, що невід'ємною ознакою процесуальної дії є провадження її виключно посадовими особами державних органів, уповноважених законом на здійснення кримінально-процесуальної діяльності. До таких належать: особа, яка провадить дізнання; слідчий; прокурор. До того ж, оперуповноважений і прокурор, проводячи слідчі дії, користуються правами слідчого. Структура слідчої дії складається з трьох етапів: підготовчого, робочого та заключного³. При цьому до третього етапу включається оцінка одержаних результатів. Інші автори виділяють етап оцінки результатів окремо і зазначають чотири: 1) підготовка до проведення; 2) безпосереднє проведення; 3) фіксація ходу і результатів дії; 4) оцінка одержаних результатів⁴. Суб'єктом другого етапу – безпосереднього проведення експертизи – виступає експерт – особа, не уповноважена законом для проведення слідчих дій. Саме тому, на наш погляд, не можна відносити проведення експертизи до слідчих дій.

¹ Лобойко Л.М., Черненко А.П. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій : монограф. – Д., 2006. – С. 52.

² Тертишник В.М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : монограф. – Д., 2009. – С. 236.

³ Криміналістика : учебник. – 2-е изд. / под ред. В.А. Образцова. – М., 1999. – С. 368.

⁴ Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криміналістика : учебник для вузов / под ред. Р.С. Белкина. – М., 2000. – С. 468-471; Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник. – К., 2005. – С. 288-290.

Серед інших ознак, що вказують на користь нашого твердження, Л.М. Лобойко та А.П. Черненко вказують такі: ст. 197 КПК, де врегульовано права обвинуваченого, одним із яких зазначено право на заяву відводу не слідчому, а експерту; ч. 1 ст. 114 КПК, де встановлено правило, згідно з яким слідчий несе повну відповідальність за законне і вчасне провадження слідчих дій, але відповідальність після доручення на провадження експертизи, викладеного в постанові слідчого про її призначення, покладається на експерта згідно з ч. 3 ст. 75 КПК, саме він робить висновок від свого імені і несе за нього персональну відповідальність; факт, зміст і результати будь-якої слідчої дії обов'язково відображаються у протоколі, який складається слідчим, а результати експертного дослідження – у висновку, який складається і підписується експертом¹.

Прихильники віднесення судової експертизи до слідчих дій, як зазначалось раніше, частіше за все означають її як «призначення та проведення судової експертизи». На нашу думку, дії щодо призначення та проведення експертизи – різні за природою та суб'єктами проведення. Якщо розглядати стадію призначення експертизи, то її суб'єктом є слідчий; суб'єктом проведення експертизи є експерт. Розглядаючи характерні ознаки слідчої дії, можна дійти висновку, що стадія призначення експертизи, яку науковці розглядають як підготовчу до проведення експертизи, має всі ознаки, притаманні самостійній слідчій дії. Вона регламентована нормами процесуального права (ст. 196 КПК України), здійснюється в рамках кримінально-процесуального провадження уповноваженою на те особою. Під час призначення експертизи слідчий проводить певні дії, результат яких знаходить відображення у постанові про призначення експертизи у вигляді найменування експертного закладу, куди направлено постанову; виду експертизи; питань, що виносяться на вирішення експертизи; об'єктів дослідження тощо. Призначена експертиза спрямована на отримання, дослідження та перевірку доказів. При визначенні слідчої дії вважаємо правильним вживання поняття «спрямована», оскільки не завжди при проведенні слідчих дій отримується

¹ Лобойко Л.М., Черненко А.П. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій : монограф. – Д., 2006. – С. 62.

необхідна інформація, хоча мета будь-якої з них полягає саме в цьому.

Для участі у провадженні слідчої дії слідчим може бути залучений спеціаліст, який зобов'язаний брати участь у такому провадженні, використовуючи свої спеціальні знання і навички для сприяння слідчому у виявленні, закріпленні і вилученні доказів тощо (ч. 2 ст. 128¹ КПК), у ролі якого виступають, як правило, експерти. Якщо розглядати призначення експертизи як окрему слідчу дію, залучення спеціаліста цілком можливо, а іноді і необхідно; якщо ж як стадію слідчої дії – призначення та проведення експертизи, то залучення при цьому спеціалістів уявляється абсурдним.

Розглядаючи призначення експертизи як окрему слідчу дію, визначимо її зміст, поділяючи на загальноприйнятні етапи: підготовчий, робочий та заключний. Окреслимо також дії спеціаліста під час призначення експертизи, оскільки як таких залучають працівників експертної служби ОВС, що складає частину їх діяльності.

До підготовчого етапу ми відносимо такі дії:

1) *прийняття слідчим рішення про проведення експертизи.* Залежно від слідчої ситуації слідчий призначає експертизу, якщо для вирішення питань у справі необхідні наукові, технічні або інші спеціальні знання (ст. 75 КПК), або коли призначення експертизи є обов'язковим (ст. 76 КПК). Таке рішення слідчий може прийняти вже під час проведення початкових слідчих дій, і насамперед у ході огляду місця події. Виявляючи й вилучаючи різні сліди, слідчий висуває версії щодо розслідуваної події, визначає можливості та перспективи їх експертного дослідження. При цьому важлива роль надається спеціалісту. Надаючи допомогу слідчому у виявленні, фіксації, вилученні та попередньому дослідженні слідів, спеціаліст може дати консультацію щодо перспектив майбутнього експертного дослідження тих чи інших об'єктів, а також кількості матеріалів, необхідних для проведення експертизи¹;

2) *вибір експертного закладу або приватного експерта.* Слід зазначити, що для слідчого ОВС не виникає проблем щодо

¹ Коваленко В.В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2004. – С. 137.

вирішення цього завдання. Наприклад, за статистичними даними НДЕКЦ при УМВС України в Дніпропетровській області, за 10 місяців 2011 р. працівниками експертної служби МВС було виконано 12587 експертиз, в той час як кількість експертиз та досліджень, виконаних іншими міністерствами та відомствами (в основному МОЗ) за матеріалами ОВС, дорівнює 234, що складає менше 2%. Сьогодні експертна служба МВС в повному обсязі здійснює експертне забезпечення розслідування справ, що перебувають у провадженні слідчих Міністерства. Для слідчого ОВС важлива чітка взаємодія з керівником експертного підрозділу з метою визначення вже на цьому етапі експерта, який буде виконувати експертизу. У ході проведення подальших дій, пов'язаних з визначенням предмета експертизи та формулюванням питань, бажано залучати як спеціаліста для надання консультацій саме того експерта, який буде проводити експертизу;

3) *визначення виду експертизи та предмета дослідження.* Слідчий має з'ясувати, який вид спеціальних знань йому потрібний для вирішення завдань експертизи. Предмет експертиз визначається переліком питань, що підлягають вирішенню експертом. На думку М.Г. Щербаковського, предмет експертизи визначається рівнем розвитку тієї чи іншої галузі знань та практичною розробленістю методів встановлення окремих фактів. По-перше, він повинен бути випробуваний експертною практикою, та для його встановлення розроблено відповідні методики, по-друге, мати значення для розслідування справи. Одночасне врахування обох критеріїв дозволяє точно визначити конкретний предмет експертизи та відповідно – коло питань експерту¹. Окрім встановлення виду експертизи за галуззю знань визначається її класифікація за іншими критеріями.

Первинною є експертиза, коли об'єкт досліджується вперше. Додаткова експертиза призначається у випадках, коли для вирішення додаткових питань щодо досліджуваного первинною експертизою об'єкта необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріали, що не були надані експерту під час проведення первинної експертизи. Повторна експертиза

¹ *Щербаковский М.Г.* Судебные экспертизы : учебно-теоретич. пособ. – Х., 2005. – С. 189.

призначається в тих випадках, коли експерт при проведенні первинної експертизи не надав вичерпних відповідей на всі поставлені питання, не дослідив всіх наданих йому об'єктів або виникає сумнів в обґрунтованості або правильності висновку, чи він суперечить іншим матеріалам справи, а також за наявності істотного порушення процесуальних норм, які регламентують порядок призначення і проведення експертизи. Виконання повторної експертизи доручається іншому експертові (експертам). Комісійною експертизою називають таке дослідження об'єктів, яке проводить група (комісія) експертів, які володіють однаковими спеціальними знаннями, навичками та досвідом. Залучення декількох експертів до проведення експертизи часто пов'язано з наявністю великої кількості об'єктів дослідження або його складністю. Комплексною експертизою прийнято називати експертизу, що проводить експерт або комісія експертів, які володіють різними спеціальностями, оскільки встановлення тієї чи іншої обставини і вирішення певних питань вимагає використання комплексу знань, навичок та досвіду з декількох галузей науки. Такі експертизи призначаються через неможливість інколи одному або навіть декільком експертам однієї спеціальності дати конкретну відповідь на поставлені питання, що мають значення у кримінальній справі, або коли досліджувані об'єкти вимагають одночасного вивчення різними спеціалістами.

Відповідальною стадією підготовки є формулювання питань експерту в постанові про призначення експертизи. Завдання формулюються таким чином, щоб виключити можливість їх неоднозначного тлумачення. Для формулювання питань, як зазначалось вище, слідчому бажано залучати спеціаліста. Існують думки, що експерту обов'язково потрібно корегувати питання, зазначені у постанові слідчого, та формулювати на підставі них експертне завдання. Так, О.М. Моїсєєв вважає ці дії частиною експертної технології та зазначає, що «формування завдань при проведенні експертизи означає послідовність дій експерта з їх уточнення та конкретизації. На цей процес впливають різні чинники, такі як зміст питань, винесених на розв'язання експертизи, характер слідчо-експертної ситуації, що відображається в матеріалах справи, які надаються експерту; стан досліджуваних об'єктів, а також можливості судово-експертної установи, в якій

працює експерт»¹. На наш погляд, при залученні експерта як спеціаліста питання формулювання та конкретизації експертних завдань буде вирішено при призначенні експертизи в тісній взаємодії зі слідчим, а не під час її проведення, що значно скоротить час проведення самої експертизи та всього розслідування.

Поняття слідчо-експертної ситуації, на яке посилається у своїй монографії О.М. Моїсєєв, запропоновано М.Г. Щербаковським. Це поняття, по суті, об'єднує в собі «слідчу» та «експертну» ситуації. На наш погляд, таке об'єднання не є вдалим. Ситуації можуть виникати у ході здійснення певного роду діяльності: слідчі – у слідчій діяльності з розслідування кримінальної справи, експертні – в експертній діяльності з проведення експертиз. Але навіть якщо виділити такі ситуації, їх розгляд та аналіз є компетенцією слідчого, а не експерта, як це пропонує О.М. Моїсєєв.

Ми також вважаємо помилковими пропозиції, надані С.П. Лаптою: «З метою економії часу експерта і прискорення всього ходу слідства в постанові про призначення експертизи рекомендується ставити всі запитання, які цікавлять слідчого, якщо немає суттєвої причини поставити частину питань пізніше (наприклад, якщо на частину питань експерт може відповісти одразу і ці відповіді терміново потрібні слідчому, а для вирішення інших експерту потрібні зразки для порівняння, на збирання яких потрібен певний час)»². На наш погляд, визначити предмет експертизи та сформулювати питання для конкретної експертизи можливо лише за наявності всіх об'єктів, що необхідно дослідити. Дії, пов'язані з отриманням додаткових матеріалів для проведення експертизи, не тільки не прискорять час її виконання, але й можуть, залежно від їх кількості та якості, призвести до марної роботи експерта, проведеною до їх отримання.

Щодо можливостей експертної установи, в якій працює експерт, то стосовно слідчої та експертної діяльності ОВС можна зазначити, що всі суб'єкти – слідчі й експерти – чітко уявляють можливості експертної служби МВС. За відсутності таких в

¹ *Моїсєєв О.М.* Експертні технології: теорія формування і практика застосування : монограф. – Х., 2011. – С. 103.

² *Лапта С.П.* Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2006. – С. 65.

експертній службі МВС експертиза буде призначена слідчим іншим суб'єктам судово-експертної діяльності після отримання відповідної консультації в експертів МВС. Але, зважаючи на наведені вище статистичні дані, такі випадки трапляються рідко;

4) визначення черговості призначення експертиз стосовно одних і тих самих об'єктів. Окремі науковці¹ не відокремлюють зазначену стадію призначення експертизи, але ми підтримуємо думку М.Г. Щербаковського і вважаємо, що подібне визначення черговості є необхідним при призначенні експертиз, що мають комплексний характер. Наприклад, при надходженні на дослідження вогнепальної зброї зі слідами рук спочатку слід виявити, зафіксувати та дослідити сліди рук, а потім провести необхідні балістичні дослідження. Перед цим, залежно від умов та часу її вилучення, можна дослідити зброю з метою вилучення слідів запаху. Можливість призначення експертизи для вирішення питань, пов'язаних з виявленням та вилученням на певних предметах слідів, викликає багато суперечливих думок серед науковців. Окремі дослідники стверджують, що виявляти сліди може лише слідчий. Так, В.Г. Гончаренко зазначає: «Вимагає принципового вдосконалення законодавча база і практика реалізації процедур виявлення слідів та речових доказів, особливо мікрооб'єктів. Виявляти їх має право й обов'язок лише слідчий (можливо, за допомогою спеціаліста), а експерт має досліджувати тільки надані йому вже виявлені слідчим об'єкти, оскільки він за своїм процесуальним статусом не є суб'єктом доказування»². Але водночас автор одним з питань, що вирішуються дактилоскопічною експертизою, вважає виявлення на предметах, вилучених на місці події, слідів рук³, що суперечить наведеному вище твердженню.

Виявлення на предметах слідів рук зазначається в п. 56 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та

¹ Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика : учебник для вузов / под ред. Р.С. Белкина. – М., 2000. – С. 403-404; Криминалистика : підруч. для студ. юрид. спец. вищих закладів освіти / за ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 348-353.

² Гончаренко В.Г. Деякі процесуальні проблеми судової експертизи // Експертне забезпечення розслідування окремих видів злочинів : зб. матер. наук.-практич. конфер. – К., 2011. – С. 55-58; Гончаренко В.Г. Питання використання мікрооб'єктів у доказуванні // Адвокат. – 2008. – № 4. – С. 15-17.

³ Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В.Г. Гончаренка. – К., 2004. – С. 102.

експертних досліджень як одне з головних завдань дактилоскопічної експертизи: «Головним завданням дактилоскопічної експертизи є ідентифікація особи за слідами її рук, залишених на місці події. Якщо версія про особу, що залишила слід, ще не висунута, а також якщо слідчий вважає за потрібне встановити, чи є на предметах обстановки місця події невидимі або слабовидимі сліди, перед експертом може постати питання про наявність такого роду слідів і їх придатність для ідентифікації особи»¹.

Більшість науковців вважають можливим у межах експертизи вирішувати питання виявлення слідів на предметах, вилучених при проведенні слідчих дій. Ми приєднуємося до такої позиції вчених, адже незалежно від виду слідів їх виявлення є дослідницьким процесом, що проводиться з використанням спеціальних знань. На сучасному етапі злочинці все менше залишають традиційних слідів, що можуть вилучатися за допомогою засобів «польової» криміналістики. Наукою розроблено багато сучасних методів виявлення слідів, застосування яких можливо лише в лабораторних умовах, наприклад метод циакрилату для виявлення слідів рук. Стосовно потожирових слідів існують методики, які дозволяють виділити молекули ДНК для проведення молекулярно-генетичної експертизи, але цього не можна зробити на місці події. У разі якщо слідчий має сумніви щодо ефективності та наукової обґрунтованості методів виявлення слідів, що використовує експерт, він може скористатися своїм правом бути присутнім під час проведення експертизи;

5) *вибір часу призначення експертизи.* Своєчасність призначення експертизи значно впливає на строки всього розслідування, оскільки в більшості випадків експертиза є трудомістким процесом та займає багато часу. Вибір моменту призначення експертизи має тактичне значення, пов'язане з місцем експертизи в системі інших слідчих дій за розслідуваною справою. Зволікання з її призначенням може призвести також до втрати окремими слідами і речовими доказами з часом індивідуальних ознак. Визначаючи момент призначення експертизи, необхідно

¹ Інструкція про призначення і проведення судових експертиз : затверджена наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5.

враховувати: властивості та стан об'єктів експертного дослідження; необхідність та можливість отримання порівняльних зразків; особливості експертного дослідження (складність, наявність відповідних методик, час проведення тощо); слідчу ситуацію¹.

До робочого етапу призначення експертизи слід віднести такі дії.

1. Вибір об'єктів для проведення експертизи, в тому числі зразків та проб. Об'єкт експертного дослідження – це матеріальний об'єкт, що містить інформацію, необхідну для рішення експертного завдання. До об'єктів у судовій експертизі законодавець відносить живих осіб, речові докази, документи, предмети, тварин, трупи та їхні частини, зразки для порівняльного дослідження, а також матеріали справи, необхідні для проведення експертизи. До числа об'єктів судової експертизи належать також відображення людей і тварин, предметів, механізмів, агрегатів, речовини, матеріали, вироби, документи та поліграфічна продукція, виділення людини, частини її тіла, різноманітні об'єкти рослинного й тваринного походження тощо.

Об'єкт експертного дослідження в загальній теорії судової експертизи розглядається як складна динамічна система, що складається з трьох елементів:

- а) матеріальний носій інформації щодо даного факту, події;
- б) джерело інформації про факт;
- в) механізм передачі інформації від джерела до носія, інакше кажучи, компонент, що відображає, та компонент, що відображається; механізм їх взаємодії².

До об'єктів експертизи належать, у першу чергу, предмети, вилучені при проведенні слідчих дій та виступають речовими доказами. Більшість об'єктів вилучається під час проведення огляду місця події. Криміналістичні рекомендації полягають у першочерговому вилученні слідів при огляді місця події разом з предметом, на якому вони залишені. Якщо цього зробити не можна у зв'язку з громіздкістю, крихкістю, неможливістю відділення слідів від предметів тощо надаються зліпки, копії, фотографії, які

¹ Криміналістика : підруч. для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / за ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 350.

² *Россинская Е.Р.* Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. – М., 2005. – С. 36.

належать до похідних речових доказів.

Зразками для порівняльного дослідження є об'єкти, що відображають властивості або особливості людини, тварини, трупа, предмета, матеріалу або речовини, а також інші зразки, необхідні експертові для проведення досліджень і надання висновків. Це самостійний вид об'єктів, що використовуються експертом під час проведення експертизи, добір яких залежить від роду й виду експертизи, характеру питань, що вирішуються дослідженням.

Зразки для порівняльного дослідження – це матеріальні об'єкти, що надаються експертові для порівняння з речовими доказами під час ідентифікаційних або діагностичних досліджень. На відміну від речових доказів зразки для порівняльного дослідження не пов'язані з розслідуваною подією і не є доказами. Всі зразки, що направляються на експертизу, повинні бути необхідної якості, у потрібній кількості та отримані у законний спосіб. Під належною якістю зразків для порівняльного дослідження розуміється достатня для цілей експертного дослідження якість відображення в них ознак того об'єкта, від якого вони отримані. Кількість зразків повинна бути такою, щоб можна було дійти висновку щодо необхідності чи випадковості цих ознак або їх варіативності. Умови отримання зразків для порівняльного дослідження мають максимально відповідати умовам утворення досліджуваного об'єкта¹.

За характером ознак зразки поділяються на ті, що відображають: ознаки іншого об'єкта – сліди рук, знарядь злочину, кулі, гільзи; власні ознаки – зразки крові, слини, ґрунту тощо². Залежно від часу та умов виникнення зразки для порівняльного дослідження більшість науковців поділяють на три групи: вільні, умовно-вільні та експериментальні.

Вільними називають такі зразки, що виникли до порушення кримінальної справи та не пов'язані з нею. Вони вилучаються під час проведення слідчих дій, частіше за все при огляді, обшуку та виїмці. Ними можуть бути особисте листування, документи, складені працівниками підприємств, записні книжки, блокноти тощо. Вони мають найбільше значення для розслідування, тому що

¹ Жбанков В.А. Получение образцов для сравнительного исследования. – М., 1992.

² Энциклопедия судебной экспертизы. – М., 1999.

мінімізують можливість їх підробки з боку злочинців.

Експериментальні зразки відбирають у заданих умовах і одержують у зв'язку з підготовкою матеріалів на судову експертизу на підставі ст. 199 КПК України. Для вилучення таких зразків складається постанова, а після вилучення – протокол, у якому вказуються умови, за яких отримано зразки, їх кількість і характер, відзначаються особливості упакування тощо. Якщо одержання зразків для порівняльного вивчення є стадією експертного дослідження, то воно проводиться експертом з відображенням процесу одержання зразків у висновку. При одержанні зразків для порівняльного дослідження не повинні застосовуватися методи, які є небезпечними для життя й здоров'я людини або принижують її честь і гідність.

Умовно-вільними є зразки, що виникли після порушення справи, але не у зв'язку з підготовкою матеріалів на експертизу. Ними можуть бути, наприклад, текст та підписи підозрюваних у протоколі допиту чи заяві.

Особливості одержання зразків для порівняльного дослідження та участі при цьому спеціаліста будуть розглянуті нами нижче.

На відміну від зразків проби відбираються від в'язких, порошкоподібних, рідких і газоподібних об'єктів з різних ділянок їх об'єму – із середини, країв і т.д. При цьому якщо взята частина обсягу передається експертові для досліджень без змішання з іншими частинами, прийнято говорити про добір проби. Якщо ж узяті частини змішуються й експертові передається частина цієї суміші, прийнято говорити про відібрання середньої проби. Проби, відібрані з різних частин об'єкта, характеризують ці частини. Середня проба характеризує об'єкт у цілому. Наприклад, якщо вилучено велику кількість наркотичної речовини, то на експертизу надаються не тільки кілька зразків (звичайно чотири-п'ять) з різних ділянок маси, але й середня проба (50-100 г) відібрана з різної глибини та з різних місць (із усіх кутів і з центру). Іншим прикладом може служити взяття проби спирту, використаного як сировина для проведення експертизи у справі про використання етилового спирту, виготовленого з нехарчової сировини, для приготування алкогольної продукції. Аналогічні проби

відбираються при дослідженні харчових продуктів, ґрунту тощо¹.

До об'єктів, що надаються на експертизу, також належать матеріали справи, які містять інформацію щодо предмета експертизи. У ч. 3 ст. 77 КПК України зазначено, що «експерт має право: ознайомлюватись з матеріалами справи, які стосуються експертизи». Але у КПК України об'єм матеріалів кримінальної справи, що можуть надаватися експерту для ознайомлення, чітко не зазначається. Не склалося єдиної думки з цього приводу і серед науковців. Так, А.І. Вінберг наполягає на тому, що слідчий або суддя повинні дати експерту можливість детально ознайомитись з усіма обставинами справи, пов'язаними з питаннями проведення даної експертизи, а в деяких випадках – з усією справою². Такої ж думки дотримується і З.М. Соколовський, який до того ж допускає можливість відбору експертом з матеріалів всієї справи необхідних даних для обґрунтування висновку³. Водночас, Р.Д. Рахунов виступає за обмеження права експертів на ознайомлення з обставинами справи⁴. О.Р. Шляхов також стверджує, що експерти не повинні знайомитись з обставинами справи, не пов'язаними з проведенням експертизи⁵. Ми дотримуємось думки А.І. Вінбєнга, З.М. Соколовського та інших вчених, які не обмежують права експерта при ознайомленні з матеріалами справи. Стосовно експертів МВС у слідчого не може виникнути недовіри до об'єктивності та повноти експертного дослідження та можливого розголошення даних досудового розслідування. Висновок експерта засновується суто на його спеціальних знаннях, а не на інформації, отриманій з матеріалів справи.

Інша річ, що в матеріалах справи міститься багато відомостей, які не мають відношення до експертизи, тому непоодинокими є випадки, коли експертів надаються всі матеріали справи, й він сам вирішує, якими з них скористатися. Це змушує експерта займатися

¹ Методическое пособие по отбору проб и образцов товаров, перемещаемых через таможенную границу. – Новосибирск, 1998.

² *Винберг А.И.* Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе. – М., 1956. – С. 99.

³ *Соколовский З.М.* Вопросы использования экспертом материалов дела. – Х., 1964. – С. 18.

⁴ *Рахунов Р.Д.* Теория и практика экспертизы в советском уголовном процессе. – М., 1953. – С. 102.

⁵ *Шляхов О.Р.* Судебная экспертиза: организация и проведение. – М., 1979. – С. 88.

аналізом й оцінкою слідчих версій, показань учасників розслідування тощо. Тим самим експерт виходить за межі своєї компетенції. Вірогідність інформації, що утримується в матеріалах, необхідних експертові, її допустимість повинні бути перевірені слідчим до призначення експертизи. Саме слідчому, який більш за всіх суб'єктів досудового слідства обізнаний у матеріалах справи, легше вибрати з них ті дані, які зацікавлять експерта. Це заощадить час, відведений експерту на проведення дослідження.

Результативність судової експертизи багато в чому визначається якістю та повнотою наданих експерту матеріалів. У загальному вигляді матеріали справи, що надаються експерту, повинні містити: протоколи огляду місця події з додатками – фототаблицями, схемами, кресленнями; відомості щодо дати події, часу та місця виявлення об'єктів на ньому, погодно-кліматичних умов; характеристики об'єктів; відомості про події, що передували події злочину та перебувають у причинно-наслідковому зв'язку з його виникненням; ознаки, за якими було виявлено подію, умови виявлення, наслідки тощо. Однак залежно від конкретної справи можуть бути надано й інші відомості.

2. Винесення постанови про призначення експертизи. Призначення експертизи оформляється постановою слідчого (ст. 196 КПК) або ухвалою (постановою) суду (судді) (ст. 310 КПК), які є юридичною підставою проведення експертизи. Постанова про призначення експертизи складається з трьох частин: вступної, описової та резолютивної. У вступній частині вказуються дата та місце її складання, посада, звання та прізвище особи, яка винесла постанову, найменування кримінальної справи, з якої призначається експертиза. Описова частина передбачає короткий виклад обставин справи, де докладно подаються відомості щодо об'єктів експертизи та обставини, пов'язані з їх виявленням, вилученням, зберіганням та ін. Завершується описова частина постанови формулюванням підстав для призначення експертизи з посиланням на відповідні статті КПК, якими керувався слідчий або суд. Резолютивна частина містить рішення про призначення експертизи, вказується її вид, прізвище експерта або найменування експертної установи, питання, з яких необхідно дати висновок,

перелік матеріалів, що надаються експерту¹.

Заключний етап складається з таких стадій:

– ознайомлення підозрюваного (обвинуваченого) з постановою про призначення експертизи. Відповідно до ст. 197 КПК України слідчий після прийняття рішення щодо проведення експертизи повинен ознайомити з постановою про призначення експертизи обвинуваченого. Коли експертиза призначається до притягнення особи як обвинуваченого, з постановою потрібно ознайомити підозрюваного. Права обвинуваченого під час ознайомлення з постановою зазначено у ст. 197 КПК, відповідно до якої слідчий ознайомлює обвинуваченого з постановою про призначення експертизи, про що складає протокол. Згідно з п. 20 ст. 32 КПК протокол є документом «про проведення слідчих і судових дій, про їх зміст і наслідки». Складання протоколу можна вважати своєрідним закінченням слідчої дії;

– визначення кола осіб, що можуть бути присутніми при проведенні експертизи. Під час проведення експертизи можуть бути присутні слідчий та підозрюваний або обвинувачений за дозволом слідчого. Можливими цілями присутності слідчого при проведенні експертизи, на думку Р.С. Белкіна, можуть бути: звернення до експерта з проханням роз'яснити суть і мету дій, які він здійснює; звернення уваги експерта на допущені, на думку слідчого, помилки; рекомендації експерту застосовувати або не застосовувати той чи інший метод дослідження; вимога змінити методику застосовуваного дослідження (повністю або частково); інші імперативні вимоги до експерта². Аналізуючи цілі присутності слідчого при проведенні експертизи, Р.С. Белкін доходить висновку про повну їх беззмістовність. У першому випадку буде мати місце відволікання експерта від процесу дослідження, що може привести до негативних для результатів експертизи наслідків. Останні ж три випадки оцінюються ним однозначно як посягання на незалежність експерта, його процесуальний статус: ніхто не має права давати рекомендації або висувати до експерта якісь вимоги при проведенні ним експертизи. Слідчий не може також ставити перед експертом

¹ Криміналістика : підручник / за ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 352.

² Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. – М., 2001. – С. 212.

додаткові питання, не вказані у постанові про призначення експертизи: подібна ситуація вирішується тільки через офіційне призначення додаткової експертизи¹.

Практика розслідування злочинів свідчить на користь зазначеного. Вивченням матеріалів кримінальних справ не встановлено жодного випадку присутності слідчого під час проведення експертиз, виконуваних експертами МВС. Зазначене є зрозумілим також щодо раціональної організації роботи як слідчого, так і експерта. Проведення експертизи є трудомістким процесом, що складається з певних етапів, кожен з яких може проходити у різний час і не в один день. Тому слідчий, враховуючи власне навантаження, практично не в змозі бути присутнім при проведенні експертизи на всіх її етапах.

Згідно зі ст. 197 КПК України обвинувачуваному, за його клопотанням, слідчий може дозволити бути присутнім під час проведення експертом окремих досліджень і давати пояснення. Тому, незалежно від того, чи буде присутність обвинувачуваного відволікати експерта, чи ні, подати клопотання про дозвіл бути присутнім при проведенні експертизи є правом обвинувачуваного. Хоча можливість присутності обвинуваченого передбачена процесуальним законодавством, за даними вивчення матеріалів кримінальних справ нами не виявлено жодного такого факту. При виникненні подібної ситуації, тобто у разі задоволення клопотання обвинувачуваного про присутність на судовій експертизі, її проведення вимагатиме особливо ретельного планування та підготовки, в чому ми погоджуємося з думкою С.П. Лапти. Слідчий не просто матиме право, а й буде зобов'язаний бути присутнім при проведенні експертного дослідження. Це зумовлено, по-перше, необхідністю фіксації показань обвинувачуваного (підозрюваного) і, по-друге, недоцільністю залишати наодинці з експертом обвинувачуваного, оскільки на експерта може бути здійснений вплив з боку останнього. Крім того, слідчий повинен забезпечити особисту безпеку експерта та провести відповідні заходи, які б попередили втечу обвинувачуваного (підозрюваного), який перебуває під арештом, з місця проведення експертизи²;

¹ Там само. – С. 213.

² Лапта С.П. Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2006. – С. 76.

– направлення постанови та необхідних матеріалів до експертної установи. На цьому етапі слідчий готує матеріали для транспортування: упаковує їх належним чином, опечатує, надає необхідні супровідні надписи. Транспортування може здійснюватися поштою, посильним або особисто слідчим. Останнє є найбільш зручним, оскільки при великій кількості об'єктів слідчий може безпосередньо пояснити експерту приналежність кожного. В ОВС, як правило, передача матеріалів до експертної служби відбувається саме таким чином.

Прихильники віднесення «призначення та проведення експертизи» до слідчої дії у заключну стадію включають дослідження, оцінку та перевірку висновку експерта¹. Оскільки висновок експерта оцінюється тільки у сукупності з іншими доказами, то ці дії слідчого належать, на наш погляд, до загальної діяльності слідчого з доказування при розслідуванні справи, а не як частина призначення та проведення експертизи.

Зазначене можна стверджувати не тільки щодо судової експертизи. У відомих підручниках з криміналістики М.В. Салтевського, за редакцією Р.С. Белкіна, за редакцією В.Ю. Шепітька при розгляді загальної структури слідчої дії автори оцінку результатів відносять до заключного етапу². Однак у подальшому при розгляді тактики проведення кожної зі слідчих дій заключний етап розглядається лише як фіксація ходу та результатів слідчої дії. Це підтверджує наші позиції стосовно віднесення оцінки результатів слідчої дії до діяльності слідчого з доказування у справі загалом.

Узагальнюючи, можна зазначити, що призначення судової експертизи є самостійною слідчою дією, яка складається з наведених вище етапів та має свою тактику.

Організація експертного дослідження покладається на керівника експертної установи, яким в МВС є начальник ДНДЕКЦ, НДЕКН при УМВС в областях та на транспорті. Керівник

¹ Щербаковський М.Г. Судебные экспертизы : учебно-теоретич. пособ. – Х., 2005. – С. 187.

² Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криміналістика : учебник для вузов. – М., 2000; Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищих закладів освіти / за ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001; Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник. – К., 2005.

державної судово-експертної установи, крім адміністративних функцій, наділений певними процесуальними повноваженнями. Він знайомиться з матеріалами, що надійшли, і може сам призначити експерта або декількох експертів із числа працівників даної установи для виконання експертизи; встановлює термін проведення або передає рішення цих питань керівникові відповідного структурного підрозділу, наприклад начальнику відділу криміналістичних експертиз. На супровідних документах начальник ставить відповідну візу, що є юридичною підставою проведення експертизи.

Якщо слідчий у резолютивній частині постанови вказує прізвище конкретного експерта-працівника експертної установи, якому він доручає проведення експертизи, то керівник зобов'язаний виконати цю вимогу. Якщо проведення експертизи неможливо доручити зазначеному експертові у зв'язку із перебуванням його у відпустці, хворобою, звільненням або з інших причин, керівник повинен письмово сповістити про це слідчому. Тільки після одержання згоди на заміну експерта керівник експертної установи доручає проведення експертизи іншому працівникові.

Якщо в одній постанові сформульовано питання, вирішення яких стосується компетенції різних експертів, то в цій ситуації керівник експертної установи, виходячи з отриманого завдання, самостійно визначає відповідність питань тому або іншому виду експертиз і доручає їх проведення експертам відповідних спеціальностей. У випадку коли в ході експертизи виникає необхідність у проведенні досліджень, не зазначених у постанові, але таких, що мають значення для розслідуваного злочину, то керівник з ініціативи експерта без узгодження зі слідчим вправі організувати таке дослідження.

Керівник експертної установи вправі дати вказівку щодо проведення дослідження декількома експертами, організувати в такий спосіб проведення комісійної або комплексної експертизи. При цьому із числа членів комісії призначається провідний експерт, що виконує роль керівника групи. Він не має ніяких процесуальних переваг перед іншими експертами при вирішенні питань по суті, а лише ті ж права й обов'язки, що й будь-який експерт, і виконує суто організаційні функції: скликає наради експертів, планує, координує виконання програми досліджень, здійснює зв'язок з

керівниками різних підрозділів, формує проект висновку тощо.

Керівник експертної установи зобов'язаний забезпечити умови, необхідні для проведення досліджень: наявність обладнання, приладів, матеріалів, засобів інформаційного забезпечення, дотримання правил техніки безпеки й виробничої санітарії та ін.

Керівник експертної установи особисто або через керівників структурних підрозділів контролює строк проведення експертизи. В експертній діяльності термінам проведення експертиз приділяється велика увага, тому розглянемо це питання докладніше.

Питання термінів виконання експертизи пов'язано, перш за все, з реалізацією одного із завдань кримінального судочинства – швидкого і повного розкриття злочинів, недопущення затягування процесуальних строків розслідування, у зв'язку з чим потрібно намагатись якнайшвидше проводити експертизи та дослідження. З іншого боку, дотримання принципів об'єктивності та повноти дослідження, закріплених у ст. 3 Закону України «Про судову експертизу», обумовлює проведення експертизи у термін, необхідний експерту для всебічного дослідження доказів. На законодавчому рівні чітких посилань на терміни проведення експертних досліджень немає. У практиці ОВС виникають проблеми щодо неможливості прийняття рішень за заявами та повідомленнями про злочини у визначені КПК України терміни у зв'язку з несвоєчасністю отримання результатів експертних досліджень. Вказана проблема виникає, перш за все, через відсутність узгодженості між строками прийняття рішень за заявами та повідомленнями про злочини, передбаченими КПК України, а також строками проведення експертних досліджень, регламентованими іншими відомчими нормативно-правовими актами.

Термінам проведення експертиз уваги приділялось недостатньо, можливо у зв'язку з думкою окремих науковців щодо недостатньої науковості даної проблеми. Але, на нашу думку, визначення термінів проведення експертизи має велике практичне значення і є актуальним при проведенні розслідування.

Як зазначалось раніше, чинний КПК та Закон України «Про судову експертизу» не містять положень, що вказують на терміни проведення експертиз та досліджень. Але у п. 5.2.1.2 Настанови про

діяльність експертної служби МВС України, затвердженої наказом МВС України від 30.08.1999 р. № 682, зазначено: «експертизи і дослідження виконуються за черговістю надходження матеріалів, крім невідкладних випадків, терміном не більше 15 діб, а складні багатооб'єктні та комплексні експертизи – терміном не більше 1 місяця. Термін виконання експертизи може бути продовжений керівником експертного підрозділу за погодженням з органом чи особою, які призначили експертизу, після попереднього вивчення матеріалів експертизи»¹. Виходячи зі змісту п. 5.2.1.2 Настанови максимальний кількісний термін проведення експертного дослідження становить 1 місяць, хоча його може бути і продовжено. В даному випадку можна припустити, що протягом одного місяця проводяться не тільки складні багатооб'єктні та комплексні експертизи, а й експертні дослідження.

Водночас, п. 1.13 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень вказує, що строк проведення експертизи та експертних досліджень встановлюється залежно від складності дослідження, з урахуванням експертного навантаження фахівців керівником експертної установи (або заступником керівника чи керівником структурного підрозділу) у межах:

- 10 днів: щодо матеріалів з невеликою кількістю об'єктів і нескладних за характером досліджень;
- 1 місяця – щодо матеріалів із середньою кількістю об'єктів або середньої складності за характером досліджень;
- 2 місяців: щодо матеріалів з великою кількістю об'єктів або складних за характером досліджень;
- більше 2 місяців: щодо матеріалів з особливо великою кількістю об'єктів або найскладніших за характером досліджень (використання криміналістичного обладнання (лазерного, оптичного, електронного), проведення експериментальних досліджень, застосування декількох методів), при цьому термін виконання не має перевищувати 3 місяців².

¹ Настанова про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України : затверджена наказом МВС України від 30.08.1999 р. № 682 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.univd.edu.ua/_projects/ezloch_kor/docs/krim/mvd_eks_krim.doc.

² Інструкція про призначення і проведення судових експертиз : затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5.

У виняткових випадках, якщо експертиза є особливо складною, потребує вирішення більше десяти питань або вирішення питань, які потребують декількох досліджень, чи налічує більше п'яти томів матеріалів справи, або є комплексною чи потребує залучення фахівців з інших установ (у т.ч. судово-медичних), підприємств, організацій і не може бути виконана в зазначені строки, більший розумний строк установлюється за письмовою домовленістю з органом (особою), який призначив експертизу, після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів. Попереднє вивчення матеріалів при нескладних та середньої складності дослідженнях не має перевищувати п'яти днів; при складних та найскладніших дослідженнях – відповідно десяти та п'ятнадцяти днів.

Зі змісту п. 1.13 Інструкції можна побачити, що протягом одного місяця проводяться експертні дослідження за матеріалами із середньою кількістю об'єктів або середньої складності за характером дослідження, на відміну від п. 5.2.1.2 Настанови, яка передбачає проведення складних багатооб'єктних та комплексних експертиз терміном не більше 1 місяця. Аналіз положень п. 1.13 Інструкції та п. 5.2.1.2 Настанови вказує на певні відмінності у строках проведення експертних досліджень, у т.ч. залежно від кількості об'єктів та складності.

Крім Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень терміни їх проведення регламентуються іншими відомчими нормативно-правовими актами. Наприклад, відповідно до Порядку проведення судово-психіатричної експертизи від 08.10.2001 р. № 397 термін проведення амбулаторних та стаціонарних судово-психіатричних експертиз становить до 30 діб з моменту отримання всіх відповідних матеріалів¹. Залежно від ступеня складності експертизи й обсягу її об'єктів, наданих для дослідження, цей термін може бути продовжений за узгодженням з органом, що призначив експертизу.

У деяких випадках загальні терміни проведення судових

¹ Порядок проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи в психіатричних закладах осіб, які утримуються під вартою : Наказ Міністерства охорони здоров'я України [Електр. ресурс]. – Режим доступу : http://uazakon.com/documents/date_2m/pg_itgcest.htm.

експертиз, зазначені в Інструкції № 53/5, не збігаються з термінами, зазначеними в інших нормативно-правових актах, що регламентують проведення окремих видів судових експертиз та експертних досліджень. Так, Інструкція про проведення судово-медичної експертизи, затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6, вказує, що проведення судово-медичної експертизи має бути закінчене протягом 1 місяця з дня отримання від органів дізнання, попереднього слідства або суду всіх необхідних матеріалів¹. При перевищенні експертом встановлених строків він повинен дати усне роз'яснення причин затримки начальнику бюро судово-медичної експертизи і направити про це письмове повідомлення особі, яка призначила експертизу (п. 3.8 Інструкції № 6). Водночас, за термінами, зазначеними в Інструкції № 53/5, судово-медичну експертизу або судово-медичне експертне дослідження за характером дослідження можна класифікувати як середньої складності.

Аналогічні строки передбачені у Правилах проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи, Правилах проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи, Правилах проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної токсикології бюро судово-медичної експертизи, Правилах проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної гістології бюро судово-медичної експертизи, Правилах проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи, Правилах проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи, Правилах проведення комісійних судово-медичних експертиз в бюро судово-медичної експертизи (наказ МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6), де вказано, що строк виконання експертизи не

¹ Інструкція про проведення судово-медичної експертизи : затверджена Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.95 р. № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0254-95>.

повинен перевищувати 1 місяця¹.

Винятком є Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень (наказ МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6), де строків проведення судово-медичної експертизи (досліджень) з визначення характеру і ступеня тяжкості тілесних ушкоджень не передбачено. В даному випадку строк проведення залежить від визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Так, однією з ознак ушкодження середньої тяжкості є тривалий розлад здоров'я, під яким розуміється розлад здоров'я строком понад 3 тижні (більш як 21 день), хоча загальний строк проведення судово-медичної експертизи становить 1 місяць.

Провадження попередніх експертних досліджень не завжди впливає на строки при прийнятті слідчими територіальних ОВС рішень щодо порушення кримінальної справи в порядку ст. 97 КПК України, оскільки експертні дослідження, у своїй більшості, тривають до 3-х діб. Але за заявами та повідомленнями про злочини, пов'язані із спричиненням тілесних ушкоджень, строки проведення експертних досліджень можуть тривати до 21 доби і це значно впливає на рішення слідчого щодо термінів порушення кримінальної справи. Крім тривалого проведення експертних досліджень тілесних ушкоджень також тривалий час проводиться дослідження комп'ютерної техніки. Це вказує на те, що специфіка і складність експертних досліджень значно впливають на строки їх проведення.

Порівнюючи чинне законодавство з нормативними актами колишнього СРСР, можна визначити такі терміни проведення досліджень. В Інструкції про порядок провадження судово-бухгалтерських експертиз в Бюро державної бухгалтерської експертизи Міністерства юстиції УРСР від 30.12.1974 р. (втратила чинність) та в Інструкції про проведення судових автотехнічних експертиз в експертних установах системи Міністерства юстиції УРСР від 01.08.1975 р. № 33/5 (втратила чинність) були встановлені такі строки проведення експертиз:

– у межах 10 днів: за матеріалами з невеликою кількістю об'єктів чи за такими, що не потребують складних досліджень;

¹ Інструкція про проведення судово-медичної експертизи : затверджена Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.95 р. № 6 [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0254-95>.

– у межах 20 днів: за матеріалами з великою кількістю об'єктів чи за такими, що потребують складних досліджень.

У разі якщо експертиза не могла бути виконаною протягом 20 днів, керівник експертної установи (структурного підрозділу) повідомляв про це орган, що призначив експертизу, і встановлював за погодженням з ним додатковий строк.

Якщо для проведення експертизи необхідно було дослідити особливо велику кількість об'єктів, строк міг встановлюватися за погодженням з органом, який призначив експертизу, після попереднього ознайомлення експерта з матеріалами справи і подання їм відповідного розрахунку часу. Попереднє ознайомлення не повинно було тривати більше п'яти днів. Строк проведення експертизи рахувався з дня, що йде за днем надходження матеріалів до експертної установи, і закінчувався в день надіслання їх органі, котрий призначив експертизу. Коли закінчення встановленого строку проведення експертизи припадало на неробочий день, днем обчислення строку вважався наступний за ним робочий день.

Якщо вказані строки проведення судових експертиз та експертних досліджень порівняти зі строками, передбаченими Інструкцією № 53/5, то можна побачити, що сьогодні порівняно з 1974 та 1975 роками строки проведення судових експертиз та експертних досліджень значно збільшились. В даному випадку важко говорити про причини збільшення строків проведення судових експертиз та експертних досліджень до двох та трьох місяців залежно від кількості об'єктів та складності проведення дослідження. Малоімовірно є те, що раніше порівняно з сучасним періодом проводилося менше експертиз та досліджень або було за обсягом менше дослідних об'єктів чи проводилися нескладні та некваліфіковані експертизи (дослідження).

Також було збільшено і строки вивчення матеріалів. Якщо раніше матеріали судово-бухгалтерських експертиз та судових автотехнічних експертиз не залежно від складності вивчалися не більше 5 днів, то сьогодні попереднє вивчення матеріалів при нескладних та середньої складності дослідженнях не повинно перевищувати 5 днів; при складних та найскладніших дослідженнях – відповідно 10 та 15 днів.

В даному контексті можна говорити, що дійсно існують певні

неузгодженості між нормативно-правовими актами щодо строків проведення судових експертиз та експертних досліджень і негативний вплив такої неузгодженості на строки прийняття рішень за заявами та повідомленнями про злочини до порушення кримінальної справи.

Спираючись на аналіз вказаних нормативно-правових актів, можна констатувати, що загальний середній строк проведення експертиз та експертних досліджень становить 1 місяць. Виходячи з цього максимальним строком прийняття рішень за заявами та повідомленнями про злочини при проведенні експертних досліджень можна визначити 30 днів. Наприклад, ст. 144 «Порядок розгляду повідомлень про злочини» КПК Російської Федерації передбачає продовження строку прийняття рішень за повідомленнями у разі необхідності проведення документальних перевірок чи ревізій до 30 діб¹.

Зважаючи на означене, пропонуємо частину четверту ст. 97 «Обов'язковість прийняття заяв і повідомлень про злочини і порядок їх розгляду» КПК України викласти в такій редакції: «Коли необхідно перевірити заяву або повідомлення про злочин до порушення справи така перевірка здійснюється прокурором, слідчим або органом дізнання відібраним пояснень від окремих громадян чи посадових осіб або витребуванням необхідних документів в строк не більше десяти днів, а у разі необхідності проведення експертних досліджень в строк не більше тридцяти днів».

При встановленні термінів проведення експертиз необхідно враховувати такі фактори:

1) складність дослідження (застосування складного обладнання; проведення експериментальних досліджень; застосування декількох методів; залучення додаткових фахівців установ України, у т.ч. іноземних громадян; час, витрачений на проведення дослідження; вивчення додаткової літератури та інших матеріалів; доручення експертизи декільком фахівцям або установам);

2) навантаження експерта;

¹ Уголовно-процессуальный кодекс РФ от 18 декабря 2001 г. № 174-ФЗ (УПК РФ) (с изм. и доп.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.interlaw.ru/law/docs/12025178/>.

3) наявність необхідного для проведення експертизи обладнання;

4) кількість та якість наданих для дослідження об'єктів, матеріалів та поставлених для вирішення питань;

5) складність вирішуваних експертизою завдань та, відповідно, кількість поставлених питань;

6) кількість залучених для експертизи фахівців;

7) середній час, який було витрачено на проведення даного виду дослідження;

8) ступінь розробленості методики проведення даного виду експертизи.

Терміни проведення експертизи у кожному випадку повинні конкретизуватися та контролюватися керівником експертної установи з урахуванням кваліфікації та стажу роботи експерта; кількості працюючих в установі експертів, у тому числі відсутності у зв'язку з хворобою, відпусткою, навчанням тощо.

Також потребує вирішення питання розмежування строків проведення експертиз та експертних досліджень. У даному випадку експертні дослідження можуть проводитися не в повному обсязі, але достатньому для прийняття експертом певного рішення. Оформлення результатів, на відміну від експертизи, є можливим у вигляді лише коротких висновків.

Підсумовуючи, зазначимо, що запропоновані нами зміни до законодавства щодо термінів розгляду заяв та повідомлень про злочини обумовлюють необхідність розробки нових єдиних науково обґрунтованих строків проведення експертиз та експертних досліджень та закріплення їх в єдиному нормативно-правовому акті (можливо, Законі «Про судову експертизу»), узгодженому основними суб'єктами судово-експертної діяльності – міністерствами юстиції, внутрішніх справ, охорони здоров'я з урахуванням рекомендацій, викладених вище.

Існує багато інших проблем, які впливають на строки проведення експертиз та експертних досліджень, зокрема перевантаженість експертів галузевих міністерств, у структурі яких функціонують відомчі експертні служби, зокрема МВС. Крім проведення експертиз й експертних досліджень, експерти беруть участь як спеціалісти в слідчих та оперативно-розшукових діях, причому більшість виїздів – раптові й незаплановані. На

терміновість проведення судових експертиз та експертних досліджень також впливає відсутність законодавчого закріплення способів реагування керівників експертних установ на діяльність експертів, в тому числі пов'язаних з невинуватим затягуванням часу проведення досліджень.

Керівник експертної установи, крім термінів проведення експертиз, контролює сам або через керівника структурного підрозділу правильність процесуального оформлення висновку експерта, відповідність застосовуваних методик сучасним вимогам. У порядку контролю якості експертизи обов'язково перевіряються:

- 1) дотримання процесуальних та інших правових вимог до проведення досліджень й оформлення їхніх результатів;
- 2) повнота досліджень і опису ходу їх проведення;
- 3) відповідність методів дослідження завданню й об'єктам, що надійшли;
- 4) повнота відповідей на поставлені питання у межах компетенції.

Однак керівник не вправі порушувати принцип незалежності експерта, тобто втручатися в процес експертного дослідження, давати вказівки, що спонукають на надання певних висновків, зобов'язувати експерта надати певний висновок, нав'язувати свою точку зору по суті проведених досліджень, відстороняти експерта від проведення призначеної йому експертизи. Керівник може робити зауваження методичного характеру, що стосуються вибору певної методики дослідження, застосування окремих технічних засобів, та надавати інші рекомендації, які можуть поліпшити експертне дослідження.

3.3. Експертна діяльність щодо забезпечення проведення слідчих дій

Одним з проблемних питань є залучення спеціалістів до проведення слідчих дій. У практиці розслідування кримінальних справ виникають проблеми з приводу процесуального порядку залучення спеціалістів, їх компетенції, взаємодії зі слідчим та іншими учасниками розслідування, меж використання ними спеціальних знань, оформлення результатів діяльності тощо. На

законодавчому рівні не достатньо визначеним залишається процесуальний статус спеціаліста. Неоднозначними є і думки науковців з цих питань.

Участь спеціаліста у проведенні слідчих дій регламентується ст. 66, 128, 128¹, 144, 168, 169, 183, 191, 192, 193, 194 КПК України. Причини, за якими спеціалісти залучаються до проведення слідчих дій, є різними. Основні з них найбільш повно визначив Г.І. Грамович, а саме як «відсутність у слідчого вузькоспеціальних знань та навичок; відсутність умов для самостійного рішення завдань, що стоять перед слідчим; необхідність з етичних чи тактичних міркувань проведення окремих дій відповідним спеціалістом; великий об'єм роботи, що потребує спеціальних знань та навичок; необхідність використання одночасно декількох науково-технічних засобів і методів; наявність ризику спричинення шкоди людському організму, якщо спеціальні знання не будуть використані відповідним спеціалістом (вилучення зразків крові, виявлення схованки за допомогою рентгенівського випромінювання)»¹. Майже на такі ж самі причини вказує П.П. Іщенко².

У науковій літературі існує багато думок щодо спеціаліста як суб'єкта використання спеціальних знань. Дискусії між науковцями виникають з приводу різних питань: компетенції спеціаліста, його процесуального статусу, видів діяльності, обсягу та якості спеціальних знань, якими він володіє, та ін. У зв'язку з цим існує багато різних визначень поняття «спеціаліст» серед науковців, тоді як воно досі не зазначено у кримінально-процесуальному законодавстві.

Більшість вчених-криміналістів на сучасному етапі визначають допоміжну роль спеціаліста при розслідуванні. Так, за І.М. Сорокотягіним, «спеціаліст – особа, яка володіє спеціальними знаннями в окремій галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла і залучається органами дізнання, слідства, прокуратури чи судом для участі у розслідуванні та розгляді справи з метою надання вказаним

¹ Грамович Г.И. Тактика использования специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений : учебное пособие. – Мн., 1987. – С. 21-22.

² Ищенко П.П. Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты). – М., 1990. – С. 12.

органам допомоги у виявленні, закріпленні та вилученні доказів»¹. На думку П.П. Іщенка, «спеціаліст у кримінальному судочинстві – особа, яка володіє знаннями і навичками та залучається органом дізнання, слідства, прокурором чи судом для сприяння у виявленні, закріпленні та вилученні доказів»². У цих визначеннях діяльність спеціаліста описується не в повному обсязі та обмежується процесом виявлення, закріплення та вилучення доказів, хоча існують і непроцесуальні форми використання спеціальних знань – консультативна та технічна допомоги, котрі не можна не враховувати. Свої пропозиції щодо внесення поняття «спеціаліст» до Кримінально-процесуального кодексу надає В.В. Циркаль, розширюючи види його діяльності, а саме: «спеціалістом є особа, яка володіє певними науковими, технічними й іншими професіональними знаннями та яку залучають до участі у слідчих діях в цілях сприяння у виявленні, закріпленні, вилученні доказів і дачі пояснень за спеціальними питаннями»³. На думку В.К. Лисиченка та М.Є. Шуміло, поняття «спеціаліст» повинно мати суттєві ознаки предметних галузей знань. Також спеціалісти мають відповідати певним професійно-кваліфікаційним вимогам⁴.

У більшості запропонованих науковцями визначеннях поняття «спеціаліст» автори намагаються на початку охарактеризувати спеціальні знання, якими він володіє. Але в жодній дефініції такі знання не описані у повному обсязі. Незрозуміло, чому зі спеціальних знань окремо виділяються наукові та технічні, а не будь-які з «інших». А при використанні терміна «навички» зовсім не згадується про «вміння», хоча ці поняття не є тотожними. З іншого боку, це пояснюється цілком зрозумілим бажанням значною мірою не ускладнювати термінології. У зазначенні мети залучення спеціаліста, його функцій серед науковців теж нема єдності.

¹ *Сорокотягин И.Н.* Системно-структурная характеристика специальных познаний и формы их использования в борьбе с преступностью // Применение специальных познаний в борьбе с преступностью : межвуз. сб. научных трудов. – Свердловск, 1983. – С. 3-4.

² *Ищенко П.П.* Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты). – М., 1990. – С. 10.

³ *Циркаль В.В.* Тактика производства следственных действий с участием специалистов : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1984 – С. 12.

⁴ *Лисиченко В.К., Шуміло М.Є.* Проблема правового регулювання положення та функцій спеціаліста при його участі в слідчих діях та судовому засіданні // Вісник Дніпропетровського університету: Правознавство. – Д., 1995. – Вип. 2. – С. 86-91.

Більшість з них неприпустимо звужують можливості спеціаліста, інші розширюють, пропускаючи деякі важливі моменти.

У визначеннях науковців та чинному законодавстві наголошується на критерії незацікавленості спеціаліста у результатах справи. Вважаємо це положення необов'язковим. Ступінь зацікавленості спеціаліста має визначати особа, яка залучає його до проведення слідчої дії. Мотиви зацікавленості спеціаліста в негативному проведенні певної слідчої дії можуть бути різні. Як правило, це матеріальна винагорода, дружні чи родинні зв'язки з боку суб'єктів протидії розслідуванню або просто небажання допомагати розслідуванню з різних причин (недостатня чи відсутня матеріальна винагорода за роботу, негативне ставлення до правоохоронних органів тощо). Слідчий може і повинен передбачати можливість такої зацікавленості спеціаліста на стадії підготовки до проведення слідчої дії та замінити його у разі необхідності. Але це не стосується спеціалістів-криміналістів, яких залучають з числа працівників експертної служби МВС. Інша річ – зацікавленість спеціаліста у позитивних результатах проведення слідчої дії. Вона має бути і стимулюватись як з матеріальної, так і з моральної точки зору з боку державних органів і посадових осіб.

Як нами зазначалось, у чинному КПК України немає чіткого визначення спеціаліста. Ст. 128¹ лише вказує, що «у необхідних випадках для участі у проведенні слідчої дії може бути залучений спеціаліст». Необхідність внесення до КПК України такого визначення є очевидною й в останніх проектах воно існує. Визначення спеціаліста міститься у ч. 2 ст. 78 проекту КПК України, підготовленого народними депутатами В.Р. Мойсиком, І.В. Вернидубовим, С.В. Ківаловим, Ю.А. Кармазіним, а саме: «Спеціалістом є особа, яка володіє відповідними науковими, технічними чи іншими спеціальними знаннями чи навичками, використовуючи які надає особі, яка здійснює дізнання, слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду допомогу у виявленні і з'ясуванні доказового значення окремих фактів, проведенні й оформленні процесуальних дій»¹. Зазначене визначення не вказує на види допомоги, які має здійснювати спеціаліст. Також

¹ Кримінально-процесуальний кодекс України : проект, реєстраційний № 1233 від 13.12.2007 р.

формулювання самого визначення, на наш погляд, є дещо ускладненим та некоректним.

Найбільш повно сформульовані види діяльності спеціаліста у визначенні ст. 58 КПК Російської Федерації: «спеціаліст – особа, що володіє спеціальними знаннями та залучається до участі у процесуальних діях у порядку, встановленому цим Кодексом, для сприяння у виявленні, закріпленні й вилученні предметів і документів, використання технічних засобів у дослідженні матеріалів кримінальної справи, для постановки питань експерту, а також для роз'яснення сторонам і суду питань, що входять до його професійної компетенції»¹.

У ст. 71 проекту КПК України зазначається: «1. Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. 2. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду»². Наведене визначення в достатньому обсязі окреслює знання, якими володіє спеціаліст та називає два види діяльності спеціалістів: надання консультацій і технічна допомога. Проте основний вид діяльності – виявлення, фіксація та вилучення об'єктів, що мають інформацію про злочин, не зазначено. До речі, саме цю роботу на практиці виконують переважно експерти-криміналісти НДЕКЦ. Також наведене визначення, на нашу думку, є дещо ускладненим. Недоцільно розбивати його на дві частини, виділяючи окремо технічну допомогу спеціаліста. До того ж, фотографування (наприклад макрозйомка) та відбір зразків для проведення експертизи в багатьох випадках є не звичайною технічною допомогою, а складною роботою, що потребує використання

¹ Уголовно-процессуальный кодекс РФ от 18 декабря 2001 г. № 174-ФЗ (УПК РФ) (с изм. и доп.) [Електр. ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.interlaw.ru/law/docs/12025178/>.

² Кримінальний процесуальний кодекс України : проект станом на 1 липня 2011 р. [Електр. ресурс]. // Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/projectCriminalCodex>.

спеціальних знань, яких немає у слідчого.

Отже, з урахуванням викладеного та на основі аналізу поглядів науковців на цю проблему пропонуємо внести до проекту КПК України відповідні зміни та сформулювати визначення спеціаліста таким чином: «Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних засобів і може надати допомогу у виявленні, фіксації та вилученні об'єктів, що мають інформацію про злочин, здійснити консультації та технічну допомогу під час досудового розслідування і судового розгляду справи». В цьому визначенні зазначено основні види діяльності спеціалістів, але не обмежуються види спеціальних знань, що можуть бути використані. Вони визначаються особою, що проводить дізнання, та слідчим при проведенні слідчих дій, а також суддею або складом суду при проведенні судових дій. Термін «спеціальні знання» повинен визначатись у кримінально-процесуальному законодавстві окремо або існувати як наукова категорія.

Довгий час у кримінально-процесуальній і криміналістичній літературі обговорювалось питання щодо поєднання в одній особі функцій експерта і спеціаліста. Процесуальна заборона такого поєднання обґрунтовувалась необхідністю забезпечення об'єктивності та незалежності експерта, якому доручено дослідження. Певний час, наприклад, у КПК РФ існувала норма щодо неможливості участі у справі як експерта особи, яка залучалась у цій справі як спеціаліст, за винятком лікаря-спеціаліста в галузі судової медицини при огляді трупа. Аналіз зазначеної норми з боку науковців та практиків протягом значного часу показав її неефективність. Так, В.І. Шиканов з посиланням на А.М. Ларіна вказує, що «зазначена заборона є необґрунтованою, оскільки, беручи участь у проведенні слідчих дій, пов'язаних з виявленням, фіксацією та вилученням об'єктів, що будуть направлені на експертизу, спеціаліст безпосередньо отримує ціннішу інформацію, котра у подальшому експертному дослідженні буде сприяти більш глибокому, всебічному й об'єктивному їх дослідженню»¹. Аналогічних думок дотримуються

¹ Шиканов В.И. Использование специальных познаний при расследовании убийств : учеб. пособ. – Иркутск, 1976. – С. 12.

І.М. Сорокотягін¹, Г.І. Грамович², П.П. Іщенко³, Є.Ф. Коновалов⁴ та інші вчені. З урахуванням поглядів науковців і практиків розглянуту норму було вилучено при прийнятті чинного КПК РФ.

Експерт за посадою, що бере участь в огляді місця події як спеціаліст, знаючи про те, що експертизу вилучених ним об'єктів проводитиме інший експерт, психологічно не зацікавлений у всебічній та ретельній фіксації таких об'єктів. Спеціаліст, який бере участь у слідчій дії та проводитиме експертизу за даною справою, більш зацікавлений у результатах своєї праці, збиранні якісного матеріалу, тому що він працює «на себе». В даному випадку спеціаліст фактично проводить підготовчий етап експертного дослідження та розуміє, що від якості зібраних об'єктів залежить повнота і швидкість майбутнього дослідження. Для повних і обґрунтованих відповідей на питання, особливо діагностичні, потрібні не тільки самі об'єкти, а й відомості про місце їх виявлення, положення в момент вилучення, навколишню обстановку, розташування в момент утворення слідів тощо. Такі відомості в деталях іноді неможливо відобразити у протоколі слідчої дії. Найбільш повну інформацію про зазначені дані може надати тільки спеціаліст, залучений до проведення слідчої дії. Раціональнішим, на нашу думку, буде залучати як спеціаліста саме особу, яка у подальшому робитиме експертизу за вилученими об'єктами.

Головним критерієм підбору спеціалістів для участі в слідчих діях є наявність у них відповідних спеціальних знань. У більшості випадків як спеціалісти залучаються експерти-криміналісти та техніки-криміналісти підрозділів НДЕКЦ при УВС в областях. Їх допомога необхідна на всіх етапах розслідування при проведенні таких слідчих дій: огляді місця події – майже обов'язково; допиті,

¹ *Сорокотягин И.Н.* Криминалистические проблемы использования специальных познаний в расследовании преступлений : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. – Екатеринбург, 1992. – С. 18.

² *Грамович Г.И.* Тактика использования специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений : учебное пособ. – Мн., 1987. – С. 23.

³ *Ищенко П.П.* Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты). – М., 1990. – С. 27.

⁴ *Коновалов Е.Ф.* Соотношение специальных знаний следователя и специалиста-криминалиста // Применение специальных познаний в борьбе с преступностью : межвуз. сб. научных трудов. – Свердловск, 1983. – С. 23.

обшуку, пред'явленні для впізнання, відтворенні обстановки й обставин події, призначенні експертизи, в тому числі одержанні зразків для експертного дослідження, ексгумації трупа, оцінці майна – за необхідності. Види допомоги спеціаліста поділяються на криміналістичну, консультативну, методичну та технічну¹. Криміналістична допомога полягає у підготовці, організації та проведенні певної слідчої дії; виявленні, фіксації, вилученні доказів, підборі зразків для експертного дослідження. Методична допомога полягає у роз'ясненнях при проведенні слідчої дії з боку спеціаліста термінології, що використовується в окремій галузі знань, правильних назв вилучених об'єктів або їх частин. Іноді при складанні протоколу слідчий записує цю інформацію під диктовку спеціаліста. При наданні зазначеної допомоги слідчий отримує нові спеціальні знання, підвищує свій професіональний досвід. Технічна допомога полягає у здійсненні допомоги слідчому при використанні техніко-криміналістичних засобів у процесі проведення слідчих дій при огляді, виявленні, фіксації, вилученні речових доказів; складанні схем, креслень тощо. Консультативна допомога виражається в усних роз'ясненнях, довідках зі спеціальних питань, що можуть виникнути або виникають при підготовці та проведенні слідчих дій, процесуальному оформленні їх результатів. Спеціаліст-криміналіст надає всі ці види допомоги.

На практиці при залученні як спеціалістів працівників НДЕКЦ виникають певні проблеми, пов'язані з наданням технічної допомоги при розслідуванні. Ці обов'язки повинні виконувати техніки-криміналісти, штатна чисельність яких складає близько 5% загальної кількості працівників експертної служби, чого, звісно, замало у масштабах всієї країни. Тому технічну допомогу на вимогу слідчого надають штатні експерти, відволікаючись від основної роботи – проведення досліджень. Іноді технічну роботу можуть без зайвих зусиль виконувати працівники дізнання та слідства, але, маючи можливість задіяти у розслідуванні додаткові сили, використовують їх без належної цілеспрямованості та обґрунтованості. Дійсно, чинний КПК України дозволяє залучати спеціалістів до участі в усіх слідчих діях. Але, зрозуміло,

¹ *Ищенко П.П.* Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты). – М., 1990. – С. 12.

доцільним буде використовувати експертів НДЕКЦ як спеціалістів у слідчих діях, пов'язаних з виявленням, фіксацією, вилученням матеріально фіксованих джерел інформації про злочин або проведенням іншої дослідницької роботи, заснованої на спеціальних знаннях. Фотографування, складання схем, використання нескладних техніко-криміналістичних засобів (щуп, металошукач, ультрафіолетове освітлення тощо) є прерогативою не тільки експертів-криміналістів, але і слідчих, оперуповноважених, які в повному обсязі засвоїли курс криміналістики. Працівники НДЕКЦ можуть виконувати зазначену роботу паралельно зі збиранням слідів. Залучення експертів НДЕКЦ суто для надання технічної допомоги, на нашу думку, є недоцільним. Наприклад, у практиці роботи ОВС зустрічаються випадки залучення спеціалістів для фіксації обстановки місця затримання з поличним кишенькового крадія або місця бійки чоловіка з жінкою, що виникла на побутовому ґрунті.

Працівники експертної служби беруть участь як спеціалісти у проведенні таких слідчих дій: огляд, допит, обшук, виїмка, відтворення обстановки й обставин події, пред'явлення для впізнання та деякі інші. Також вони здійснюють непроцесуальну допомогу при розслідуванні, а саме: надають консультації та довідки з питань, що потребують використання спеціальних знань; допомагають у підготовці слідчих дії та організаційних заходів; обслуговують та готують для застосування необхідні техніко-криміналістичні засоби.

Сьогодні існують певні проблеми процесуальної регламентації участі спеціалістів при проведенні слідчих дій та фіксації результатів їх діяльності у процесуальних документах, які є джерелами доказів у кримінальній справі.

Спеціаліст, залучений до проведення слідчої дії, володіє необхідними спеціальними знаннями та, користуючись ними, надає допомогу слідчому. Як зазначалось, види такої допомоги можна поділити на криміналістичну (в широкому розумінні), методичну, консультативну та технічну¹. При наданні криміналістичної допомоги, що полягає у виявленні, фіксації та вилученні об'єктів,

¹ *Ищенко П.П.* Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты). – М., 1990. – С. 12.

що мають значення для справи, та технічної (використання пошукових приладів, сприяння огляду у важкодоступних місцях із залученням спеціального обладнання тощо) спеціаліст обов'язково пояснює слідчому та іншим учасникам, у тому числі понятим, які дії він виконує, які пристрої застосовує, наслідки та результати використання спеціальних знань, вмінь та навичок. Матеріальні об'єкти, виявлені та вилучені під час проведення слідчої дії, описуються у протоколі та належним чином упаковуються. Відомості про технічні засоби, що використовувалися під час проведення слідчих дій, та результати їх застосування також містяться у протоколах або додатках до них (наприклад, фототаблицях).

Виникають питання з приводу фіксації консультативної допомоги спеціалістів і результатів дослідницької роботи, в тому числі висунення версій. При проведенні слідчих дій не тільки описують все виявлене в тій послідовності, в якій це відбувалося, й у тому саме вигляді, в якому спостерігалось, але проводиться й дослідницька робота. У ст. 190 КПК України зазначено, що метою слідчого огляду є не тільки «виявлення слідів злочину та інших речових доказів», а й «з'ясування обстановки злочину, а також інших обставин, які мають значення для справи»; у ст. 194 – що «в необхідних випадках слідчий проводить вимірювання». Водночас, В.М. Тертишник наголошує, що «вимір певним чином має дослідницький характер, а його результат являє собою ніщо інше, як вивідне знання»¹. Далі автор пропонує вирішувати цю проблему стосовно огляду місця події складанням безпосередньо спеціалістом «протоколу дослідження місця події». Складати окрему довідку за результатами застосування технічних засобів при огляді місця події пропонує Є.І. Макаренко. Така довідка оформлюється спеціалістом-криміналістом і додається до протоколу². Даний підхід дійсно є вирішенням проблеми, але складання додаткового протоколу призводить до збільшення кількості процесуальних документів, тобто ускладнення справи.

¹ Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі : монограф. – Д., 2002. – С. 197.

² Макаренко Є.І. Роль спеціаліста в фіксації ходу і результатів следственного осмотра // Труды Ташкентской высшей школы МВД СССР. – Ташкент, 1976. – Вып. 9. – С. 63.

Позитивно щодо питання фіксації у протоколі слідчої дії результатів неідентифікаційних досліджень висловлюється В.К. Лисиченко: «При проведенні цих досліджень слідчим, спеціалістом, прокурором-криміналістом в межах процесуальних дій відомості про виявлений факт, умови, за яких він спостерігався, тощо повинні заноситись у протокол»¹.

Розгляду питання щодо можливості фіксації у протоколі слідчої дії консультацій і пояснень, що надаються спеціалістами при провадженні слідчих дій, приділяється увага у дослідженнях С.Д. Коберника, М.Я. Сегая, В.К. Стринжи, П.В. Цимбала, В.Л. Буркацького. Вони пропонують спеціальне доповнення до протоколів слідчих дій, проведених за участю спеціаліста, під назвою «діяльність спеціаліста»².

Неоднозначно розуміються права та обов'язки спеціалістів, які є працівниками експертної служби МВС і залучаються до оглядів місць події відповідно до функціональних обов'язків. Так, у п. 3.3.1.1 Настанови про діяльність експертної служби МВС України зазначено, що спеціаліст при огляді місця події зобов'язаний «звертати увагу слідчого на обставини, що пов'язані з виявленням та закріпленням доказів» та «давати пояснення з приводу спеціальних питань, які виникають при проведенні огляду»³. Водночас, положення п. 3.3.1.3 забороняють йому «давати висновки у письмовій формі з приводу виявлених обставин та вилучених слідів і речових доказів». Тобто спеціаліст вправі надавати слідчому свої пояснення, висновки та пропозиції тільки в усній формі, що обмежує права спеціаліста, передбачені ст. 128¹ КПК України: «спеціаліст вправі: ... робити заяви, пов'язані з виявленням, закріпленням і вилученням доказів». При цьому не вказується форма заяви – письмова чи усна.

По-іншому це питання вирішено у діяльності експертних підрозділів МВС Російської Федерації. Згідно з Інструкцією з

¹ Лисиченко В.К. Использование данных естественных и технических наук в следственной и судебной практике : учебное пособ. – К., 1979. – С. 24.

² Коберник С.Д., Сегай М.Я., Стрижа В.К., Цымбал П.В. Совершенствование тактики следственного осмотра с участием группы специалистов // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1986. – Вып. 33. – С. 39.

³ Буркацкий В.Л. Вопросы использования специальных знаний на первоначальном этапе расследования краж // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1990. – Вып. 40. – С. 54-55.

організації взаємодії підрозділів та служб органів внутрішніх справ у розслідуванні та розкритті злочинів спеціаліст-криміналіст протягом чергової доби оформлює результати попередніх досліджень місця події довідкою та доводить її зміст до відома слідчого і реєструє в журналі обліку виїздів на місце події. На думку В.М. Хрустальова та Р.Ю. Трубіцина, ця довідка має бути оформлена у вільній формі та узагальнювати результати ситуаційного аналізу місця події, під яким розуміють «методику криміналістичного дослідження місця події, засновану на послідовному вивченні окремих видів слідів, їх співвідношенні один з одним, з обстановкою до, під час та після вчинення злочину, та таку, що дозволяє на основі комплексного використання криміналістичних та інших спеціальних знань формулювати висновки про послідовність дій учасників події та їх ознаки»¹.

Діяльність спеціаліста заснована на використанні спеціальних знань, якими не володіє слідчий. Саме в цьому виникає необхідність фіксувати результати діяльності спеціаліста в письмовій формі. Зазначена форма може бути використана на будь-якому етапі розслідування. Усна інформація, отримана слідчим при проведенні слідчої дії, втрачається відразу після закінчення дії. У практичній діяльності органів внутрішніх справ часто трапляються ситуації, коли огляд місця події проводить слідчо-оперативна група під керівництвом одного слідчого, а справу розслідує інший. Саме у таких випадках, ознайомившись з протоколом місця події, в якому описано тільки «те, що бачимо», слідчий, який розслідує справу, іноді не в змозі уявити повної картини місця події. Аналогічні випадки трапляються при розслідуванні нерозкритих злочинів минулих років. У разі відновлення досудового слідства у зупиненій кримінальній справі, коли минув значний проміжок часу, слідчому дуже важко відновити обставини події за складеними протоколами слідчих дій без належних роз'яснень. Наприклад, при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті місце події дуже часто не співпадає з місцем вчинення злочину та віддалено від нього на значну відстань. До того ж, іноді виникає необхідність оглянути територію станцій на шляху прямування потягу. Слідчі

¹ Хрусталеv В.Н., Трубицын Р.Ю. Участие специалиста-криминалиста в следственных действиях. – СПб., 2003. – С. 43.

огляди проводять, як правило, різні слідчо-оперативні групи, тому у справі з'являються декілька протоколів огляду. Слідчому, який розслідує справу, для з'ясування повної картини події бажано було б мати відомості не тільки про сліди на місці події та вилучені об'єкти, а й про механізм їх утворення, ознаки ймовірного знаряддя злочину та злочинця, а також про інші обставини¹.

На наш погляд, спеціаліст має більшою мірою користуватись своїми правами, прямо передбаченими ст. 128¹ КПК України. Тобто вся інформація, що міститься в роз'ясненнях слідчому, довідках, результатах дослідження виявлених слідів, як правило, має діагностичний характер (наприклад, наявність слідів зміни початкового змісту документа; встановлення механізму відмикання замка; визначення фізичних даних людини за слідами взуття чи зламаного перешкодою; визначення, якою рукою залишені сліди пальців, тощо); висунуті версії про механізм утворення слідів та події у цілому спеціаліст може і повинен відобразити у заяві в заключній частині протоколу. На жаль, на практиці заяви спеціалістів дуже рідко бувають присутні у протоколах слідчих дій. За результатом вивчення 423 протоколів оглядів місць подій, заяви спеціалістів містяться лише у двох з них, до того ж мають дуже малоінформативний характер.

На нашу думку, будь-які судження, версії, припущення спеціаліста про обставини, що підлягають встановленню, засновані на використанні його спеціальних знань, можуть сприяти розкриттю та розслідуванню злочину і мають бути зафіксовані у протоколі слідчої дії.

Інше питання, що, на нашу думку, є актуальним сьогодні, – це питання застосування техніко-криміналістичних засобів фіксації під час проведення слідчих дій.

Правомірність застосування техніко-криміналістичних засобів при розкритті та розслідуванні злочинів визначається ст. 4 КПК України, яка зобов'язує суд, прокурора, слідчого і орган дізнання в «межах своєї компетенції порушити кримінальну справу в кожному випадку виявлення ознак злочину, вжити всіх передбачених законом заходів до встановлення події злочину, осіб, винних у

¹ Кузьмічов В.С. Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : монографія. – К., 2008. – С. 34.

вчиненні злочину». Під «всіма передбаченими законом заходами» маються на увазі і техніко-криміналістичні. Означене міститься й у ст. 22 КПК України. Як слушно зазначає В.Ю. Шепітько, в законі неможливо передбачити всі прийоми і засоби роботи з доказами через їх постійне вдосконалення та оновлення¹.

Існує досить багато думок науковців щодо поняття та криміналістичної класифікації науково-технічних засобів. Не розглядаючи їх детально, зазначимо, що майже всі вчені-криміналісти називають найважливішим засобом фіксації ходу і результатів проведення слідчих дій фотоапарат та відеокамеру. Розглянемо дискусійні проблеми, що виникають під час їх застосування.

При проведенні слідчих дій обов'язковим способом фіксації є протокол (ст. 84 КПК України) – письмовий документ, який складається повноважною на те особою. Існує багато криміналістичних рекомендацій щодо складання протоколів слідчих дій. Проте, за результатами вивчення кримінальних справ, слід зазначити, що опис об'єктів або дій, які відбуваються, значною мірою залежить від суб'єкта, його особистих якостей, рівня освіти та володіння прийомами опису, психічного стану, переконань тощо. Тобто все зазначене у протоколі є суб'єктивним сприйняттям та опрацюванням криміналістично значимої інформації особою, що проводить слідчу дію. Іноді словами дуже важко передати точні властивості предметів та явищ навколишньої дійсності. При сприйнятті тексту протоколу особами, які не були присутніми при проведенні слідчих дій, можуть виникнути непорозуміння щодо місця і обставин події або виконаних дій.

Законодавець передбачив інші способи фіксації, а саме фото-, відео-, звукозапис (ст. 85, 85-1, 85-2 КПК України). Перевага фото- та відеозапису на сучасному етапі не викликає сумнівів². Головною перевагою порівняно з описом є більш наочне, повне, точне й об'єктивне зображення об'єктів та їх ознак або певних процесів, що фіксуються. Але в теорії кримінального процесу та криміналістики цей спосіб фіксації вважають додатковим саме через

¹ Настільна книга слідчого : наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К., 2007. – С. 6.

² *Постіка І.В.* Судова (криміналістична) фотографія. Теорія і практика : монограф. – Одеса, 2002. – С. 5-7.

необов'язковість його застосування за нормами КПК України.

Існують точки зору вчених з приводу введення до законодавства та слідчої практики норм, які більш чітко регламентували б застосування фото-, відеозйомки. На думку В.М. Тертишника та С.В. Слинька, «фотозображення, звукозапис, кінематографічні матеріали, відеозапис та інші результати застосування науково-технічних засобів у процесі виявлення, розкриття та розслідування злочинів слід віднести до самостійного виду доказів»¹. Процес складання протоколу огляду місця події з використанням комп'ютерних технологій пропонує В.В. Бірюков. На його думку, технічно є можливим і доцільним застосування на місці події комп'ютера, поєднаного з принтером, цифровим фотоапаратом, мікрофоном та модемом. При цьому фотографії у цифровому форматі розміщуються безпосередньо у протоколі, складеному на комп'ютері поряд з описом цих об'єктів². Ми підтримуємо зазначені думки науковців.

Розвиток науки і техніки на сучасному етапі рухається вперед швидше законотворчої діяльності. Цифрова відео-, фотозйомка сьогодні повністю замінила аналогову. Інформація зберігається на цифровому носії, займає невеликий об'єм та здатна вміщувати багатогодинну відеозйомку. Носії інформації – магнітні диски – можливо приєднувати до матеріалів кримінальної справи. Їх надійність підтверджується гарантіями виробника та апробована часом. До того ж, зараз відеокамери та фотоапарати мають невеликі розміри, зручні у використанні, можуть довгий час працювати від батареї, а також коштують відносно невеликі суми. Звісно, при встановленні істини у кримінальній справі, коли вирішується доля людей, матеріальні затрати при розслідуванні мають другорядне значення.

Відеозапис являє собою послідовність кадрів (тих само фотознімків), а також здатний фіксувати звуки та рухи учасників слідчої дії. Сучасні відеокамери здатні не тільки знімати відео. Вони можуть робити знімки, які зберігаються на носії інформації. Доцільно було б оснащувати слідчо-оперативну групу засобами відеозапису. Це не потребує великих коштів, але дає можливість

¹ Тертишник В.М., Слинько С.В. Теория доказательств. – Х., 1998. – С. 39.

² Бірюков В.В. Цифровая фотография: перспективы использования в криминалистике : монограф. – Луганск, 2000. – С. 127-128.

зафіксувати первинні слідчі дії та зберегти на відеоплівці значну кількість доказів – ті сліди, що не можна вилучити та які можуть з часом зникнути.

Сьогодні норми застосування фото-, відеофіксації при проведенні слідчих дій мають не обов'язковий, а факультативний характер. Супротивники застосування для фіксації доказів цифрових методів наголошують, в основному, на можливості легкого редагування, а звідси – і легкої фальсифікації зображень за допомогою комп'ютерних програм. Проте достатньо лише підібрати для криміналістичних цілей CD-R диски, які є одноразовими засобами реєстрації цифрових сигналів, мають номер заводу-виробника, що важко підробити. У разі необхідності зазначені диски можуть бути засвідчені підписами понятих безпосередньо на самих дисках, як до початку відеозапису, так і після її закінчення. В разі застосування виключно фотозйомки фотографії можуть бути записані на CD-R диски безпосередньо після її завершення слідчої дії за 1-2 хвилини. При застосуванні фото-, відеозйомки у протоколі зазначається, крім марки використаної апаратури, індивідуальний номер диска. Після закінчення слідчої дії записаний матеріал проглядається, після чого диск поміщується у конверт з відповідними реквізитами, який опечатується.

У процесуальному відношенні відзнятий матеріал може бути як самостійним джерелом доказів, так і додатком до протоколу відповідної слідчої дії. Внесення будь-яких змін у такий матеріал є технічно неможливим. Проте, якщо і не дотримуватись зазначених умов запису та зробити спробу фальсифікувати докази, сучасні експертні методики дослідження аудіо-, відеопродукції можуть достовірно визначити наявність або відсутність змін початкового змісту цифрових аудіо-, фото-, відеофайлів. З іншого боку, для отримання більш повного уявлення про зафіксовані об'єкти можна використовувати відзнятий матеріал для отримання об'ємного зображення¹ або подальшого моделювання події, що відбулась.

Наведене вище призводить до висновків щодо обов'язкового процесуального закріплення фото-, відеофіксації ходу та результатів

¹ Бірюков В.В. Цифровая фотография: перспективы использования в криминалистике : монограф. – Луганск, 2000. – С. 62.

слідчих дій. У 2005 р. відповідно до основних засад кримінального судочинства, закріплених у п. 7 ст. 129 Конституції України, були внесені зміни до КПК, згідно з якими «на вимогу хоча б одного учасника судового розгляду справи або за ініціативою суду у суді першої чи апеляційної інстанції здійснюється повне фіксування судового процесу з допомогою звукозаписувального технічного засобу» (ст. 87). Зазначені зміни позитивно вплинули на об'єктивність рішень, прийнятих при розгляді справ у суді. На нашу думку, необхідно ввести обов'язкову фіксацію слідчих дій технічними засобами на досудовому слідстві.

Звісно, впровадження у кримінальному процесі обов'язкової фіксації слідчих дій за допомогою технічних засобів не означає, що слід відмовитися від складання протоколу слідчої дії. Протокол дозволяє закріпити відомості про місце, час, умови і характер проведеної дії, склад її учасників, загальні результати, які були отримані під час слідчої дії, а також факт застосування науково-технічних засобів та їх технічну характеристику. Складання протоколу у сукупності з використанням фото-, відеозапису надасть можливість швидко та об'єктивно фіксувати проведення слідчої дії. До того ж, структура та об'єм протоколу слідчої дії при обов'язковій фіксації її ходу та результатів технічними засобами може бути значно змінений та скорочений. У подальшому з розвитком науково-технічного прогресу можливо взагалі ведення та збереження кримінальної справи в електронному вигляді.

Розглянемо особливості участі працівників експертної служби МВС у проведенні слідчих дій. Слідчий огляд, особливо огляд місця події, є в більшості випадків початковою слідчою дією, у результаті проведення якої отримується найбільший об'єм інформації. Питанням участі спеціалістів під час огляду місця події приділено достатньо уваги з боку науковців¹, і, на наш погляд, проблеми, що виникають при цьому, розглянуті ними у повному обсязі. Тому звернемо увагу на особливості участі спеціалістів, у ролі яких виступають працівники експертної служби МВС, в інших

¹ Осмотр места происшествия при расследовании отдельных видов преступлений : учеб. пособ. – К., 2001; Разумов Э.А., Молибога Н.П. Осмотр места происшествия. – К., 1994; Макаренко Є.І., Негодченко О.В., Тертишник В.М. Огляд місця події : навч. посіб. – Д., 2001; Хрусталеv В.Н., Трубицын Р.Ю. Участие специалиста-криминалиста в следственных действиях. – СПб., 2003 та ін.

слідчих діях.

Допит є найбільш розповсюдженою та найважливішою слідчою дією, але разом з тим і найскладнішою. Проведення допиту займає 25% усього робочого часу слідчого¹ та 80% часу, що витрачається слідчим для проведення слідчих дій². Тому не випадково проблемам допиту приділяється значна увага з боку вчених-криміналістів.

Успішність допиту залежить від багатьох чинників, насамперед, від особистості головного учасника допиту – слідчого, вий його досвіду, знань, інтуїції, загальної та професійної культури, а у деяких випадках – і певного таланту якого залежить повнота та достовірність отриманої інформації про факти, що мають значення для справи. Сучасні умови протидії злочинності вимагають від слідчого все більшої майстерності, особливо при розкритті злочинів, вчинюваних у таких сферах людської діяльності, як промислове виробництво, підприємництво, банківська діяльність, транспортні перевезення тощо. Зазначені галузі вимагають використання слідчим при розслідуванні не тільки загальнодоступних відомостей, а й спеціальних знань. При відсутності спеціальних знань у слідчого він може звернутися за допомогою до відповідних спеціалістів. Залучення спеціалістів під час проведення допиту сприяє більш ефективному проведенню слідчої дії з отриманням від допитуваного максимальної кількості інформації, необхідної для встановлення істини. В сучасних умовах, пов'язаних зі зміною структури злочинності та зростанням професійності самих злочинців, ця проблема залишається особливо актуальною, потребує додаткової розробки і є одним з напрямків підвищення ефективності допиту.

При допиті обсяг і різновиди потрібних спеціальних знань визначаються слідчим залежно від виду злочину, особи допитуваного, способу вчинення злочину, кількості зібраних речових доказів тощо. Слідчий може залучати спеціалістів починаючи з підготовчої стадії. На цьому етапі йде вивчення спеціальних питань, що можуть виникнути в ході допиту,

¹ Криміналістика : учебник / под ред. проф. А.Г. Филиппова и А.Ф. Волынского. – М., 1998. – С. 282.

² *Весельський В.К.* Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія. – К., 1999. – С. 3.

визначення кола обставин, що підлягають з'ясуванню; вивчення особистості допитуваного; визначення місця, обстановки, часу і способу виклику на допит; визначення кола учасників допиту; підготовка необхідних матеріалів і вибір технічних засобів фіксації; складання плану допиту. Слідчий може отримати консультації з приводу цих питань в обізнаних осіб на стадії підготовки до допиту.

Зупинимося на ролі спеціаліста у формулюванні питань, від допомоги якого на цьому етапі залежить увесь хід подальшого розслідування. Наприклад, у справі про крадіжку зі складського приміщення був факт «перекушення» дротяних закруток навісного замка. Підозрюваний дав показання, що зробив це кусачками. Слідчий при постановці питань не зосередив увагу на їх конструкції. У подальшому при проведенні обшуку в помешканні підозрюваного слідчий вилучив слюсарні кусачки та призначив стосовно них експертизу з постановкою питань ідентифікаційного характеру. В ході подальшого розслідування з'ясувалося, що при вчиненні злочину застосовувались залізничні кусачки, які підозрюваний взяв у свого товариша, що працює на станції, – співучасника крадіжки. Негативні результати обшуку та призначення експертизи призвели до марної втрати сил і часу та невиправданого затягування розслідування.

На підготовчому етапі допиту, після прийняття рішення щодо залучення спеціаліста, слідчий знайомить останнього з планом допиту. При цьому спеціаліст вносить у план корективи, які, на його думку, є доцільними. Це можуть бути додаткові питання, що стосуються спеціальних знань, кількості і розміщення технічних засобів фіксації. Також обговорюється тактика проведення допиту і уточнюються організаційні моменти щодо дій спеціаліста: передбачуваний момент початку дій, їх характер, позначки слідчого та його реакція на дії спеціаліста.

Як зазначає П.П. Іщенко, ретельна підготовка до допиту та консультації з фахівцями найчастіше не усувають можливості потрапити при проведенні допиту в скрутне положення, тому що відповіді допитуваного іноді виявляються для слідчого несподіваними. У такій ситуації приходиться переривати допит, знову консультиватися з обізнаними особами, вивчати необхідну літературу, що затягує терміни слідства, негативно впливає на

встановлення об'єктивної істини у справі, а крім того, суперечить принципам і задачам кримінального судочинства¹. Тому доцільніше використовувати допомогу спеціалістів безпосередньо під час проведення слідчої дії, які, на думку П.П. Іщенка, «сприяють слідчому у виявленні та фіксації доказів, а саме: краще, точніше та повніше зрозуміти допитуваного, який вживає в показаннях спеціальні терміни; розібратися в чинних спеціальних правилах, інструкціях й інших документах; встановити спосіб вчинення злочинних дій; припинити неправдиві показання, що торкаються спеціальних питань; зафіксувати за допомогою технічних засобів хід і результати допиту»². Посилаючись на досвід, накопичений у слідчій практиці, В.В. Циркаль пропонує такий перелік випадків, коли участь фахівця в допиті є необхідною³:

1) коли на допиті мають бути досліджені дуже складні положення, що стосуються якої-небудь галузі знань, засвоїти які за термін, відведений для досудового слідства, слідчий не в змозі;

2) коли допит з використанням спеціальних знань не стосується складних положень, але відноситься до з'ясування обставин за багатьма епізодами. Незважаючи на те, що слідчий опанував основні положення даної галузі знань, він може потрапити у скрутне становище при з'ясуванні деталей, варіантів і рішень у кожному з них;

3) коли майбутній допит стосуватиметься положень, які належать до спеціальних знань, а допитуваний, за даними слідчого, має дуже високу професійну підготовку та досвід роботи.

Сьогодні все частіше підозрюваний та обвинувачений, а іноді і свідки, під час розслідування або судового розгляду відмовляються від своїх свідчень. У зв'язку з цим постає питання об'єктивізації інформації, отриманої при допиті. Тому, на наш погляд, до цього переліку слід додати участь спеціаліста з метою уточнення змісту наданої від допитуваного інформації, деталізації пояснюваних процесів і явищ, індивідуалізації ознак певних об'єктів, що

¹ *Ищенко П.П.* Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты). – М., 1990. – С. 34.

² Там само. – С. 39-40.

³ *Циркаль В.В.* Некоторые особенности тактики допроса с участием специалиста // Криминалистика и судебная экспертиза : республик. межвед. науч.-метод. сб. – Вып. 22 – К., 1981. – С. 52.

потребують використання спеціальних знань. Наприклад, допитуваний у деталях за участю спеціаліста-вибухотехніка зможе описати, яким чином та за допомогою яких засобів виготовив саморобний вибуховий пристрій. Достовірнішими будуть виглядати результати допиту за участю як спеціаліста інженера-технолога, коли допитуваний пояснить сутність технологічних операцій, що призвели до утворення зайвої продукції у разі розкрадання майна.

На робочому етапі, як правило, спеціаліст починає брати активну участь у допиті після з'ясування слідчим анкетних даних, роз'яснення присутнім прав та обов'язків і вислухання показань допитуваного у формі вільної розповіді. Спеціаліст уважно слухає його пояснення по суті спеціальних запитань й у разі потреби робить собі позначки, але сам у допит не втручається, навіть якщо допитуваний повідомляє свідомо неправильні дані. Якщо ж допит ведеться у формі запитань і відповідей, спеціаліст найчастіше втручається в допит після того, як слідчий з'ясував усе, що намічав. Питання ставляться спеціалістом з дозволу слідчого і стосуються не тільки деталей, за якими допитуваний повідомив неправильні дані, як вважає В.В. Циркаль¹, а й будь-яких відомостей щодо спеціальних знань, недостатньо відомих слідчому.

Серед тактичних прийомів підвищення ефективності допиту часто використовується пред'явлення в ході слідчої дії предметів, документів чи інших речових доказів, вилучених у ході проведення слідчих дій у кримінальній справі. Також в деяких випадках доцільно доводити до відома допитуваного інформацію, що міститься у протоколах слідчих дій. Як зазначає В.Ю. Шепітько, при допиті можливо «...оголошення висновків експертиз, результатів окремих слідчих дій, що вказують на можливість перебування допитуваного у місці скоєння злочину»². Для підвищення результативності цих дій доцільно залучати спеціаліста-криміналіста, який вилучав або досліджував речові докази чи брав участь у проведенні певної слідчої дії. Як і будь-

¹ Циркаль В.В. Некоторые особенности тактики допроса с участием специалиста // Криминалистика и судебная экспертиза : республ. межвед. науч.-метод. сб. – Вып. 22 – К., 1981. – С. 52.

² Шепітько В.Ю. Теоретичні проблеми систематизації тактичних прийомів у криміналістиці : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: – Х., 1996. – С. 22.

який прийом, пред'явлення речових доказів вимагає деяких додаткових умов підготовки до нього, серед яких: підбір самих предметів, що можуть брати участь у демонстрації, вибір найбільш сприятливих умов, за яких будуть пред'являтися докази, попереднє вивчення та дослідження об'єкта з метою виявлення тих ознак, на яких буде зосереджена увага допитуваного, формулювання оптимальних питань, що вимагають роз'яснення. У цій підготовчій роботі дуже корисною є допомога спеціаліста.

Пред'явлення речових доказів підозрюваному чи обвинуваченому, як правило, здійснюється з метою викриття неправди в його показаннях. Слідчий в цій ситуації має основні докази, що викривають допитуваного. Спеціаліст допомагає слідчому визначити необхідну послідовність їх демонстрації. Пред'явлення доказів за участю спеціаліста є більш результативним, тому що при демонстрації спеціаліст може застосувати необхідні технічні засоби для показу певних властивостей предметів або для їх дослідження. Наприклад, він може вказати на підробку в документах фінансової звітності, пояснити спосіб виконання та механізм підробки, продемонструвати її ознаки, виявлені у ході попереднього чи експертного дослідження. Результати такого пред'явлення можуть спонукати допитуваного правдиво розповісти про обставини підробки, використані при цьому матеріали, місце їх знаходження, про осіб, які змусили його це зробити, співучасників. До того ж людина, що надає показання, починає більш точно переказувати події, знаючи, що її версія подій може бути відразу перевірена. Демонстрація речових доказів також викликає в пам'яті допитуваного асоціативні зв'язки, спонукаючи його до згадування безлічі нових деталей та фактів.

Принцип активізації асоціативних властивостей пам'яті лежить в основі іншого тактичного прийому – допиту на місці події. Повторне сприйняття обстановки здатне відновити в пам'яті забуте. Проведення допиту на місці події не виключає і пред'явлення допитуваному протоколу огляду з додатками (у вигляді схем, таблиць тощо). У цей момент спеціаліст-криміналіст, провівши уявний аналіз даних огляду, може допомогти свідку або підозрюваному чи обвинуваченому, який дає правдиві показання, зорієнтуватися на місці, правильно вказати напрямок руху

злочинця або місця знаходження слідів злочину. При допиті підозрюваного у конфліктній ситуації спеціаліст може допомогти спростувати неправдиві показання співставленням наданої допитуваним інформації з обстановкою місця події згідно з протоколом огляду.

Корисною є також участь при допиті як спеціаліста експерта, який виконував у цій справі експертизу, якщо висновок експертизи пред'являється підозрюваному. Спеціаліст роз'яснює й аргументує висновки експертизи, при необхідності – особливості процесу дослідження, сутність виявлених ознак предметів, зміст фототаблиць та інших ілюстрацій. Наприклад, при допиті підозрюваного у розкраданні вантажів на залізничному транспорті – співучасника злочинної групи, який працював прийомоздавачем вантажу на станції, – були пред'явлені підроблені документи на вагон вугілля в складі потяга. У накладній на вантаж та дорожній відомості було підроблено підписи посадових осіб і текст, яким був заповнений бланк документа. На початку допиту він категорично заперечував свою причетність до події. Після пред'явлення спеціалістом результатів почеркознавчої експертизи з відповідними роз'ясненнями, що свідчили про написання тексту в документах особисто ним, а виконання підписів – не тими особами, які повинні були засвідчити ці документи, допитуваний почав давати правдиві показання.

Дуже важливо, якщо допитуваний може намалювати певні предмети, що були ним використані при вчиненні злочину. За малюнком спеціаліст-криміналіст може дати попередній висновок про тип знаряддя чи модель зброї. Якщо особа, що дає показання, не може малювати, то можлива демонстрація спеціалістом фотографій предметів. Відразу після цього спеціаліст може проінформувати слідчого про характерні риси використаних знарядь зламу чи модель зброї. Ця інформація може бути використана при розслідуванні.

При допиті свідків та потерпілих, які запам'ятали зовнішність злочинця та можуть її описати, можливим є залучення як спеціаліста художника-портретиста. Але це не завжди можливо. В такому разі залучається спеціаліст-криміналіст, який за допомогою складання композиційного портрета допоможе описати зовнішність злочинця. Особливо це ефективно у безконфліктній ситуації, коли встановлено психологічний контакт з допитуваним з боку слідчого.

Отримане зображення може бути приєднано до справи і виступати як додаток до протоколу допиту.

Крім позитивного впливу участі спеціаліста не тільки на результативність допиту, але і на ефективність всього розслідування, традиційно спеціаліст надає і технічну допомогу. Основне значення при допиті має звукова інформація, тому фотозйомка при допиті практично не застосовується. Основне значення мають звукозапис і, особливо, відеозйомка. До мети застосування при допиті звуко-, відеозапису, на думку В.К. Весельського, відносять: а) забезпечення повноти фіксації того, що повідомляє допитуваний; б) спростування заяв про неправдивість здійснення протоколювання показань; в) стримуючий вплив у частині зміни зайнятої позиції»¹.

Звукозапис є додатком до протоколу, може проводитися як самим слідчим, так і спеціалістом. Правила його проведення є традиційними. До початку допиту слідчий попереджає допитуваного про запис фонограми. Запис починається з інформації про ці дії, далі йдуть реквізити протоколу допиту: дата і місце проведення; час початку, час закінчення; прізвище, посада, звання учасників допиту; відомості про допитуваного; попередження про його права й обов'язки і т.п. Особливу увагу слід звернути на те, що запис не повинний перериватися. Якщо слідчого цікавлять тільки окремі частини показань, то він усе одне має записати весь допит з дотриманням відповідних процесуальних вимог до записів такого роду. Наявність необґрунтованих перерв запису може бути підставою перевірки її юридичної значимості. Після закінчення допиту запис дають прослухати допитуваному, після чого записують його заяви, зауваження, повідомлення, якщо такі є. Потім на плівці фіксується інформація про технічні характеристики носія інформації та записуючого апарата, а також відомості про особу, яка проводила запис.

Найбільш ефективним, особливо при проведенні складних допитів, є проведення відеозйомки. Вона дозволяє не тільки чути заяви допитуваного, але й стежити за його реакцією, а також може вирішити ряд проблем, пов'язаних зі спробами опротестувати результати допиту. Так, на практиці часто можна зустрітися з

¹ *Весельський В.К.* Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монограф. – Київ, 1999. – С. 94.

відмовою у ході судового розгляду від показань, раніше даних у ході допиту. Аргументацією таких відмов стають посилання на вплив з боку правоохоронних органів до або безпосередньо під час проведення допиту чи на перебування допитуваного у стані тимчасового психічного розладу. При перегляді відеоплівки відразу стає очевидним факт фізичного впливу в ході проведення допиту, якщо таке мало місце. За цими ж відеозаписами можна призначити психолого-психіатричну експертизу для визначення наявності і наслідків психологічного впливу з боку осіб, що проводять слідчу дію і є присутніми при її проведенні. Таким же чином за манерою мови і поведінки під час давання показань можна дійти висновку про наявність яких-небудь форм впливу до початку слідчої дії або щодо стану тимчасового психічного розладу допитуваного.

За результатами проведених допитів за участю спеціалістів слідчий робить відповідні висновки про механізм події, доказове значення окремих фактів, ступінь участі кожної особи у вчиненні розкрадання; складає версії та планує подальші пошукові дії.

Обшук – одна з важливих слідчих дій, під час якої слідчий вилучає об'єкти, які виступають речовими доказами і є джерелами інформації про обставини справи. У багатьох випадках обшук є невідкладною слідчою дією. Але при проведенні розслідування на практиці виникають проблеми з приводу організації залучення спеціалістів до проведення обшуку, обсягу виконуваної ним роботи, взаємодії зі слідчим та іншими учасниками розслідування, меж використання спеціальних знань тощо. Саме тому розгляд зазначених питань є актуальним, перш за все, для практики розслідування злочинів.

Обшук – це слідча дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян з метою відшукування і вилучення предметів, що мають значення у справі, а також виявлення розшукуваних осіб. Обшук проводиться з додержанням ст. 177, 179-186, 188, 189 КПК. Участь спеціаліста у проведенні обшуку регламентується ст. 128¹, 183 КПК. Спеціаліст залучається слідчим для надання допомоги у вирішенні завдань обшуку. На думку П.П. Іщенка, допомога спеціалістів у ході обшуку «зводиться до сприяння виявленню, закріпленню та вилученню доказів. Вона виявляється в послугах щодо: виявлення шуканого; збору інформації, що забезпечує доведення

приналежності знайдених об'єктів конкретній особі; виявлення, фіксації та вилучення слідів, предметів і речовин, що надалі будуть об'єктами експертного дослідження; складання орієнтувань (пошукових таблиць) на об'єкти, що розшукуються»¹. Крім зазначених видів В.М. Хрустальов, Р.Ю. Трубіцин справедливо називають ще допомогу у застосуванні науково-технічних засобів (пошукові прилади, лампи ультрафіолетового та інфрачервоного освітлення тощо) й у попередженні та недопущенні пошкоджень предметів, обстановки та слідів у результаті невмілого поводження з ними².

Для проведення обшуку при розслідуванні кримінальних справ частіше залучаються працівники експертної служби МВС. Залежно від виду, складності та резонансності розслідуваного злочину ними можуть бути працівники груп з техніко-криміналістичного забезпечення роботи райвідділів ОВС або працівники НДЕКЦ при УМВС в областях. На практиці виникають певні проблеми в організації залучення спеціалістів. До огляду місця події залучаються спеціалісти, які чергують у складі слідчо-оперативних груп, що є цілком закономірним. Як правило, слідчі до обшуку залучають також працівника експертного підрозділу, який перебуває у добовому наряді. На нашу думку, до обшуку, особливо при розслідуванні складних багатоепізодних справ, потрібно залучати спеціаліста, який проводив огляд місця події або інший обшук за цією справою. Він знає, які сліди було виявлено при огляді місця події, знаряддя злочину, що використовував злочинець, тому має краще уявлення про об'єкти пошуку.

В органах внутрішніх справ існує практика, коли ті слідчі, які, будучи на чергуванні в складі слідчо-оперативної групи, оглядали місце події, виявляли ознаки злочину та порушували кримінальну справу, потім її й розслідують. Якщо є можливість розкриття злочину «гарячим» слідом, слідчо-оперативна група і спеціаліст-криміналіст у її складі працюють разом для досягнення кінцевого результату. В таких випадках обшук є невідкладною слідчою дією і проводиться як складова тактичної операції з розшуку й

¹ *Ищенко П.П.* Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты). – М., 1990. – С. 290.

² *Хрусталева В.Н., Трубицын Р.Ю.* Участие специалиста-криминалиста в следственных действиях. – СПб., 2003. – С. 17.

затримання злочинця. Злагоджена робота слідчо-оперативної групи в єдиному складі, як правило, призводить до позитивного результату. Багато в чому успіх розслідування злочину «гарячим» слідом залежить від інформації, що надає спеціаліст під час досліджень об'єктів на місці обшуку. Наприклад, за допомогою експрес-аналізу встановлюється приналежність певної речовини до наркотичної; дослідження ступеня згорання недопалків цигарок, вивітрювання потожирової речовини та інших виділень людини можна встановити час останнього перебування людини у приміщенні тощо.

У разі, коли розслідування кримінальної справи проводиться у встановлені строки, слідчий завжди має можливість належним чином підготуватись до проведення обшуку і залучити саме того спеціаліста, який вже брав участь у розслідуванні. Відповідно до п. 1.11 наказу МВС України від 24.09.2010 № 456 «з метою розкриття злочинів, що становлять підвищену громадську небезпеку або набули суспільного резонансу, за рішенням керівників МВС, ГУМВС, УМВС можуть створюватися посилені слідчо-оперативні групи»¹. До їх складу залучаються і працівники експертних підрозділів як спеціалісти. Водночас, у зазначеному наказі (п. 2.3.13) прямо вказується лише на участь спеціалістів при огляді місця події та проведенні попередніх досліджень. Також не передбачено, що такі групи діють на постійній основі. Вважаємо, що відомчі накази МВС як підзаконні акти, що регламентують діяльність міліції, повинні саме конкретизувати положення чинного законодавства. Необхідно передбачити у наказі МВС України від 24.09.2010 № 456 можливість участі одних спеціалістів при проведенні всіх слідчих дій до повного розкриття окремого злочину у складі постійно діючих слідчо-оперативних груп. Наявність незмінного складу групи значно скорочує час розслідування, тому що слідчому немає потреби кожен раз знайомити учасників з матеріалами кримінальної справи або роз'яснювати зміст того чи іншого заходу.

У більшості випадків для проведення обшуку необхідними є криміналістичні знання, тому як спеціалісти залучаються експерти-

¹ Про затвердження Положення про основи організації розкриття злочинів органами внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 24.09.2010 № 456.

криміналісти. В науковій літературі іноді зосереджується увага на необхідності залучення до проведення обшуку окремих спеціалістів, наприклад при можливому вилученні зброї – спеціаліста-балістика, слідів біологічного походження – спеціаліста-біолога, наркотичних засобів – спеціаліста-хіміка тощо. Але на практиці, навіть при ретельній підготовці до обшуку, іноді неможливо передбачити всі спеціальні знання, що можуть знадобитись, та своєчасно залучити необхідних спеціалістів. На нашу думку, в цьому і немає необхідності, оскільки криміналістичні, а саме знання з криміналістичної техніки, які вважаються спеціальними, охоплюють широке коло різного роду галузей. Експерт-криміналіст ОВС, залучений до проведення обшуку як спеціаліст, у змозі самостійно вилучити різного роду сліди.

Професійна підготовка експертів-криміналістів системи МВС, які залучаються до проведення слідчих дій, здійснюється як у вищих навчальних закладах, так й у системі перепідготовки та підвищення кваліфікації експертів. Незалежно від форми навчання працівники експертної служби отримують всі необхідні знання. Головне завдання в діяльності спеціаліста під час обшуку полягає у відшуканні предмета, про який відомо, що він орієнтовно становить інтерес для справи і, ймовірно, знаходиться в даному місці. Потім оглянути знайдений предмет, зафіксувавши усі виявлені на ньому сліди, що мають відношення до злочину, а також описати та вилучити його. Слідами на знайдених при обшуку предметах можуть бути відбитки рук, мікрочастки металу, дерева на знаряддях зламу; залишки речовин біологічного походження: крові, слини, епідермісу, потожирової речовини; рідкі речовини: бензин, мастила, харчові продукти на одязі та предметах, що застосовувались при їх викраданні; нашарування ґрунту та інших речовин (цегли, цементу, вугілля) на одязі та взутті; запах людини тощо. Працівники експертної служби, незалежно від рівня ОВС, в якому вони працюють, володіють необхідними знаннями для вилучення будь-яких з означених предметів або слідів. Винятком є залучення спеціалістів-вибухотехніків у випадках проведення обшуків з вилученням вибухових речовин та пристроїв, а також з передбаченням можливого замінування шляхів підходу або самого місця обшуку.

Тактиці дій спеціаліста при обшуку приділено достатньо уваги науковцями. Зупинимось на деяких проблемних моментах діяльності спеціаліста під час обшуку. При вилученні предметів у ході проведення обшуку часто виникають питання щодо доведення їх приналежності підозрюваному. Як правило, це стосується об'єктів, заборонених для вільного використання (зброї, наркотичних засобів, вибухових речовин тощо), або викрадених речей. Кваліфікований огляд виявлених у ході обшуку предметів дозволяє виокремити на них сліди пальців злочинця або потерпілого, мікрочастинки та мікросліди, за якими можна встановити факт їхнього перенесення конкретною особою або зберігання у місці, звідки їх було викрадено. Тому важливо перед початком огляду попередити склад слідчо-оперативної групи про обережність при огляді та вилученні виявлених речей. Іноді слідчій під час інструктажу групи перед початком обшуку не звертає на це належної уваги. Спеціаліст має роз'яснити присутнім правила поводження з об'єктами пошуку залежно від їх видів.

Результати обшуку багато в чому залежать від правильного визначення відношення виявлених предметів до злочину. В момент проведення обшуку слідчий не завжди точно знає, які конкретно предмети можуть бути використані при доказуванні у подальшому, за зовнішніми ознаками це часто неможливо визначити. Як правильно зазначають А.А. Горидько та Є.П. Коновалов, у такому випадку слідчий консультується зі спеціалістом¹. Наприклад, це можуть бути прилади, спеціально призначені для зламу перешкод («фомки», відмикачки), або нетипова вогнепальна зброя, замаскована під побутові речі, тощо.

Допомога спеціаліста є необхідною також при відібранні об'єктів, які потім можуть бути використані як зразки при призначенні та проведенні експертиз (трасологічної, технічного дослідження документів, почеркознавчої тощо). Так, можуть бути вилучені рукописні тексти, що належать підозрюваному, які потім виступатимуть у ролі вільних зразків при проведенні почеркознавчої експертизи; зразки паперу, бланки документів, фарби, печатки, що могли використовуватись при підробці

¹ Горидько А.А., Коновалов Е.П. Привлечение специалиста-криминалиста к расследованию преступлений : учебное пособие. – К., 1968. – С. 26.

документів, – при проведенні технічної експертизи документів. Серед знайдених інструментів спеціаліст за певними ознаками може виявити знаряддя зламу, що будуть направлені на трасологічну експертизу.

Традиційними залишаються завдання спеціаліста при уточненні протоколу, корегуванні схем і планів, що складаються. У межах своїх спеціальних знань він може звернути увагу слідчого на неточності у протоколі, пов'язані з використанням спеціальних термінів при описі предметів і слідів, що вилучаються, особливості їх виявлення. Тому слід звертати увагу на опис у протоколі тих моментів, де використовувалися професійні навички: виявлення шуканих предметів; засобів, за допомогою яких їх знайшли; ушкоджень, нанесених обстановці при обшуку, якщо таке відбулось (злом замків, розкриття підлог та ін.); опис предметів, що вилучаються, із зазначенням не тільки загальних, але й індивідуальних ознак – ушкоджень, забруднень тощо; характеристика фото- і відеотехніки.

Звичайно, спеціаліст здійснює і технічний супровід обшуку, а саме веде фотозйомку та відеозапис. Правила їх проведення є традиційними і не потребують особливого обговорення. Ще раз зазначимо лише, що найбільш важливою є фотофіксація вилучених предметів, документів, а також місця їх збереження. З огляду на динамічність обшуку, його активну пошукову спрямованість доцільно супроводжувати його відеозаписом. Наразі оптимальним можна вважати комбінований варіант технічної фіксації: проведення відеозйомки разом з фотографуванням предметів, що вилучаються. Сучасна цифрова фотовідеотехніка надає можливості проведення відеозйомки та фотографування майже одночасно, з використанням одного технічного засобу. Не можемо погодитися із думкою П.П. Іщенка щодо недоцільності залучення спеціалістів для застосування окремих науково-технічних засобів і проведення деяких видів фотозйомки. Він аргументує зазначене тим, «що для роботи з абсолютною більшістю приладів і пристроїв криміналістичні знання не потрібні. Виконання подібних рекомендацій відволікає кваліфікованих спеціалістів на проведення

нескладних операцій, що під силу самому слідчому»¹. На нашу думку, слідчий виступає організатором проведення обшуку та керівником дій всіх його учасників, він керує процесом проведення слідчої дії та одночасно фіксує хід її проведення у протоколі. Тому він не має зайвого часу ще й на застосування будь-яких приладів, в тому числі фотоапарата. Можливість застосування слідчим складних техніко-криміналістичних засобів дійсно існує, але не завжди він зможе правильно оцінити результати такого застосування. Наприклад, освітити об'єкт ультрафіолетовим випромінюванням з використанням приладу УФЛ-41 досить складно. Але встановити ту чи іншу речовину за кольором флуоресценції можливо тільки з володінням певних спеціальних знань.

Проведення відтворення обстановки й обставин події, як окрема слідча дія, передбачено ст.194 КПК України, де зазначається, що «з метою перевірки і уточнення результатів допиту свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого або даних, одержаних при проведенні огляду та інших слідчих дій, слідчий може виїхати на місце і в присутності понятих, а в необхідних випадках – з участю спеціаліста, свідка, потерпілого і підозрюваного або обвинуваченого відтворити обстановку і умови, в яких ті чи інші події могли відбуватися в дійсності». На думку науковців, відтворення обстановки і обставин події охоплює, по суті, дві самостійні слідчі дії: «1) перевірку на місці показань обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого чи свідка з метою їх уточнення і доповнення у присутності понятих; 2) експериментальну перевірку правдивості показань цих осіб, інших обставин і припущень щодо можливості чути або бачити за певних умов що-небудь, що стосується цих обставин, проникнути до даного приміщення названим у свідченнях способом або певною особою, подолати названу в показаннях відстань тощо»². У ст. 194 КПК України прямо вказується на можливість участі у проведенні даної слідчої дії спеціаліста. У практиці розслідування злочинів у більшості випадків як спеціалісти залучаються

¹ *Ищенко П.П.* Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты). – М., 1990. – С. 81.

² *Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В.Ю. Шепітька.* – 2-ге вид., переробл. і допов. – К., 2004. – С. 326.

працівники експертної служби МВС. Незважаючи на достатню наукову розробленість тактики залучення спеціалістів до проведення слідчих дій, на практиці виникають певні проблеми, пов'язані з можливістю участі спеціалістів при перевірці показань на місці чи слідчому експерименті, що потребують вирішення. Розглянемо можливості залучення працівників експертної служби МВС для проведення слідчого експерименту та перевірки показань на місці окремо.

У криміналістиці науковці зазначають різні види слідчого експерименту залежно від його мети. Найбільш вдалу, на наш погляд, класифікацію запропонував Р.С. Белкін, визначивши такі його види: встановлення можливості спостереження, сприйняття якого-небудь факту, явища; встановлення можливості вчинення якої-небудь дії; встановлення можливості існування якого-небудь явища; встановлення механізму події в цілому та окремих її деталей; встановлення процесу утворення слідів події, виявлених під час розслідування; визначення наявності або відсутності професійних чи злочинних навичок¹.

Спеціалісти залучаються для надання допомоги слідчому в разі потреби у використанні спеціальних знань, якими вони володіють. Погляди науковців з приводу мети залучення спеціалістів дещо відрізняються. Так, П.П. Іщенко зазначає, що допомога спеціалістів потрібна у таких випадках: вибір найбільш підходящого для рішення конкретного завдання виду експерименту; планування експерименту з урахуванням оптимальної тактики його проведення й використовуваних науково-технічних засобів і методів; відібрання об'єктів, предметів, які використовуватимуться при проведенні експерименту; створення спеціальних умов для проведення експерименту; відтворення обстановки й обставин події для проведення дослідів; проведення самих експериментальних дій, щоб забезпечити їх технічну й методичну правильність; фіксація ходу й результатів експерименту за допомогою фотографування й (або) відеозйомки; правильне відображення ходу й результатів експерименту у протоколі слідчої дії; оцінка результатів експерименту². З ним

¹ Белкин Р.С. Теория и практика следственного эксперимента. – М., 1959. – С. 42.

² Ищенко П.П. Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты). – М., 1990. – С. 97.

погоджується О.М. Зінін¹. Деяко скорочують випадки залучення спеціаліста В.М. Хрусталева та Р.Ю. Трубіцин, називаючи такі: для розробки оптимальної тактики проведення експерименту; при створенні спеціальних умов, в яких найбільш доцільно провести експеримент; у відтворенні обстановки й обставин події для проведення дослідів, розподілення та інструктажу його учасників; у проведенні самих експериментів, щоб забезпечити їх технічну правильність; фіксації результатів експерименту². На нашу думку, остання класифікація є більш конкретною. Практика розслідування злочинів свідчить, що спеціалісти не залучаються для: вибору виду експерименту, що потрібен для вирішення конкретного завдання; сприяння правильному відображенню ходу й результатів експерименту у протоколі слідчої дії; оцінки результатів експерименту. Ці завдання слідчий вирішує самостійно.

Серед працівників експертної служби МВС, як свідчить практика розслідування злочинів, частіше за все до слідчого експерименту залучаються спеціалісти-криміналісти. Вони виконують, в основному, завдання слідчого з фіксації за допомогою фото-, відеоапаратури ходу і результатів слідчого експерименту. Серед інших, при розслідуванні злочинів, пов'язаних з ДТП, залучаються спеціалісти-автотехніки (майже у 90% випадків). При розслідуванні злочинів, пов'язаних з використанням комп'ютерної техніки, відповідні спеціалісти залучаються для перевірки можливостей особи користуватися певними програмами та виконувати окремі дії, користуючись комп'ютером. Допомога спеціалістів потрібна, як правило, на робочому етапі слідчої дії. Однак вони можуть залучатись і на підготовчому етапі. На думку О.М. Зініна, на цьому етапі слідчого експерименту «спеціалісти залучаються для:

– складання плану слідчого експерименту, метою якого є перевірка висунутих версій, зіставлення даних, отриманих експертизою й іншими слідчими діями, у випадку їхньої невідповідності;

– визначення тактичних і технічних прийомів для проведення

¹ *Зинин А.М.* Криминалист в следственных действиях : учебно-практич. пособ. – М., 2004. – С. 102.

² *Хрусталева В.Н.* Участие специалиста-криминалиста в следственных действиях. – СПб., 2003. – С. 18.

експерименту, у результаті якого може бути встановлено факт самообмови, помилки в упізнанні людини або предмета;

– підбору осіб, які замінятимуть в експерименті підозрюваного, обвинувачуваного, свідка;

– визначення дій, які допоможуть виявити нез'ясовані обставини справи, сліди злочину;

– підбору знарядь, предметів, транспортних засобів, які будуть аналогами дійсних;

– виготовлення муляжів, моделей злочинного посягання;

– підбору науково-технічних засобів з урахуванням завдань, які треба буде розв'язати в ході слідчого експерименту»¹.

Аналіз матеріалів кримінальних справ та результати опитування слідчих вказують, що з зазначених можливостей залучення спеціалістів на підготовчому етапі вони беруть участь лише у підбиранні знарядь, предметів, транспортних засобів тощо, які може бути використано у ході слідчого експерименту, або таких, що можуть служити аналогами дійсним. До того ж, це стосується лише складних, багаторазово повторюваних експериментів (наприклад у справах, пов'язаних з ДТП). З одного боку, така статистика є негативною, тому що залучення спеціалістів на підготовчому етапі займає менше часу, як на підготовку, так і на проведення слідчої дії. Однак якщо дії спеціалістів у змозі виконати сам слідчий або його помічник, то, можливо, не слід безпосередньо залучати експертів НДЕКЦ на підготовчій стадії. На нашу думку, для більш раціонального розподілу часу слідчого та експертів, у більшості випадків, потрібно обмежуватись залученням спеціальних знань експертів на підготовчому етапі слідчої дії у формі консультацій.

Спеціалісти самостійно обирають та готують можливі технічні засоби фіксації – фотоапарат та відеокамеру. Під час слідчого експерименту краще надавати перевагу відеофіксації. Дана слідча дія є достатньо динамічною і нерідко для вірогідності її результатів потрібна значна кількість повторів. Звичайно відеозйомку застосовують для фіксації багатопланових слідчих експериментів зі складною організаційною схемою, де можливі ситуації із

¹ Зинин А.М. Криминалист в следственных действиях : учебно-практич. пособ. – М., 2004. – С. 100.

двозначним тлумаченням результатів. Особливу увагу слід звернути на безперервність зйомки. Недоцільно переривати відеозйомку безпосередньо під час проведення експериментів, навіть на прохання слідчого. Сучасна цифрова відеоапаратура має великі можливості щодо фіксації об'єктів. Наприклад, управління швидкістю зйомки дозволяє зафіксувати рухомий об'єкт, а потім переглянути запис з різним темпом. Це дає змогу звернути увагу на потрібні деталі при низькому темпі перегляду і навпаки – минути дрібні моменти, збільшуючи темп.

Перевірка показань на місці полягає у зіставленні показань про пов'язані з певним місцем обставини злочину з фактичною обстановкою на цьому місці, з метою з'ясування їх достовірності¹. Метою перевірки показань на місці є не тільки уточнення фактів, отриманих при розслідуванні, а й виявлення нових доказів. Відповідно, можуть залучатися спеціалісти з метою фіксації технічними засобами збігу чи різниці показань особи, яку перевіряють, або для виявлення та вилучення слідів злочину із застосуванням техніко-криміналістичних засобів. Як спеціалісти на практиці залучаються переважно експерти-криміналісти НДЕКЦ.

Технічна фіксація слідчої дії здійснюється з використанням фото- та відеозйомки. Оскільки ця слідча дія, як і слідчий експеримент, є динамічною, перевага віддається відеозйомці. Серед засобів виявлення та вилучення слідів, залежно від обставин справи застосовують універсальні валізи, освітлювальні прилади, пошукову техніку, пакувальні матеріали, спеціальні валізи – для вилучення мікрооб'єктів, слідів біологічного походження, одорологічну тощо. Всі зазначені техніко-криміналістичні засоби мають бути ретельно підготовлені працівниками експертної служби, які залучаються як спеціалісти.

Як зазначалось, діяльність спеціаліста під час перевірки показань на місці за змістом складається з двох окремих видів: фіксації ходу слідчої дії та виявлення й вилучення слідів злочину. Іноді ці дії неможливо здійснювати одночасно. У таких випадках доцільно залучати двох спеціалістів, один з яких проводить відеозйомку, інший виявляє та вилучає за ходом проведення слідчої

¹ Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В.Ю. Шепітька. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К., 2004. – С. 334.

дії сліди злочину, демонструє їх перед відеокамерою у загальному вигляді та окремі деталі, проводить у разі необхідності їх детальний огляд та попереднє дослідження, звертає увагу слідчого на виявлені окремі ознаки об'єктів тощо. У разі необхідності останній спеціаліст проводить фотозйомку місця перевірки показань та виявлених об'єктів.

До особливостей відеозапису можна віднести такі. На початку слідчої дії особа, чий показання перевіряються, повинна коротко пояснити, в якому місці та що саме відбувалося. На цій стадії важливим є аудіозапис показань. Він проводиться на відеокамеру, при цьому бажано користуватися виносним мікрофоном. Перед переміщенням на місцевість, де відбувалися події, відеозйомка зупиняється за командою слідчого і поновлюється після прибуття на місце. З цього моменту відеозйомку рекомендується не зупиняти, на чому наголошують численні методичні рекомендації із застосування відеозйомки при проведенні слідчих дій. Але, на наш погляд, зазначене є можливим при переміщенні учасників на значні відстані, наприклад у межах сільського населеного пункту. Нами було опрацьовано більше ста відеозаписів перевірки показань на місці. Більше половини з них містять кадри із зображенням вулиці чи ділянки місцевості, якою переміщуються учасники слідчої дії, на якій відсутні будь-які сліди злочину, а з відеозапису не можна отримати жодної інформації про подію. Подібні записи іноді тривають 15-20 хвилин. Звичайно, таку зйомку спеціаліст для зручності проводить, перебуваючи позаду від групи учасників, у результаті чого з'являється відповідний відеозапис. При опрацюванні відеозаписів нам зустрічались навіть такі, на яких необґрунтовано було записано момент розміщення учасників в автомобілі та шлях його руху до місця події. У таких випадках, на наш погляд, потрібно, за ініціативою спеціаліста, зупинити відеозйомку, обирати місце нової зйомки попереду групи учасників на одному з центральних місць розвитку події, а потім знову продовжувати зйомку. Таким чином, отримується більш інформативний відеозапис та заощаджується час на ознайомлення з відеоматеріалами слідчого, інших учасників слідчої дії, а у подальшому і учасників процесу – прокурора, захисника, суддю тощо.

Основним тактичним прийомом при проведенні перевірки

показань на місці є демонстрація особою, чиї показання перевіряються, власних дій «з упередженням». Виходячи з цього, важливим правилом відеозйомки цієї слідчої дії є запис, коли розповідь випереджає показ тієї обстановки, про яку йдеться у показаннях. Перед наближенням учасників є можливим застосування орієнтуючої та оглядової зйомки. Якщо на маршруті руху виявляється об'єкт, що фігурував у попередніх показаннях – табличка з назвою вулиці й номером будинку, назва крамниці, номер стовпа, окреме дерево тощо, його необхідно зняти за допомогою трансфокатору об'єктива камери. Так само фіксується й об'єкт, на який звертає увагу особа, що дає інформацію для перевірки. На місці, що має відношення до розслідуваної події, відеозйомка ведеться за правилами огляду місця події. Крім фіксації безпосередньо дій особи, чиї показання перевіряються, повинні записуватися питання слідчого й відповіді на них. Для чіткості звукозапису бажано мати дистанційний мікрофон, закріплений на слідчому та особі, яка дає показання. Закінчення зйомки має відображати всі позиції заключної частини протоколу. Учасники слідчої дії переглядають відеозапис, після чого на плівці додатково знімається повідомлення слідчого про те, що всі учасники процесу переглянули й прослухали даний відеозапис. Учасники по черзі свідчать, що все записано вірно або вносять зауваження та доповнення за необхідністю.

До участі у перевірці показань на місці, по можливості, слід залучати спеціаліста, який брав участь в огляді місця події. Зазначене обумовлюється багатьма причинами. Він вже знайомий з обстановкою місця події і швидше зможе знайти краще місце для відеозйомки. Під час огляду місця події спеціаліст вилучав сліди та разом зі слідчим моделював дії злочинця. У разі явної невідповідності дій особи при перевірці її показань з виявленими при огляді слідами спеціаліст може звернути на це увагу слідчого, що вплине на кінцеву оцінку результатів слідчої дії. Розміщення слідчих та експертних підрозділів ОВС на території райвідділу дозволяє без особливих проблем залучати до проведення перевірки показань на місці спеціалістів, які брали участь в огляді місця події.

При проведенні ідентифікаційних та окремих видів діагностичних експертиз об'єктами порівняльного дослідження виступають різного роду зразки. У загальному вигляді їх можна

визначити як «відображення, предмети, речовини, що відображають властивості, ознаки, якості (індивідуальні та групові) інших предметів або суб'єктів, з приводу яких у слідчого чи суду виникло передбачення, що вони мають відношення до вчиненого злочину»¹. Правила та порядок відібрання окремих зразків для експертного дослідження закріплено в деяких нормативних актах та навчально-методичній літературі. Однак на сучасному етапі розвитку експертних технологій, з розширенням можливостей державних експертних закладів різних міністерств, в тому числі МВС, на практиці виникають проблеми у використанні широкого кола спеціальних знань та нових методів під час відібрання зразків для проведення нових видів експертиз.

Зважаючи на сучасні стрімкі темпи розвитку судової експертології, потребують додаткової розробки процесуальна регламентація одержання зразків для експертного дослідження, можливості залучення спеціалістів при проведенні слідчих дій, пов'язаних з отриманням зразків, дотримання прав і свобод людини під час отримання зразків біологічного походження тощо.

Зразки для порівняльного дослідження відображають властивості певних об'єктів і використовуються при проведенні, перш за все, ідентифікаційних, а також експертиз із встановлення єдиного джерела походження або відношення об'єктів до певного роду, класу, виду. Залежно від властивостей об'єктів, відображених у зразках, серед науковців існують певні розбіжності у класифікації. На думку авторів підручника з криміналістики, «зразки можуть бути поділено на дві групи: зразки, що відображають ознаки іншого об'єкта, та зразки, що відображають свої власні ознаки»². До перших вони відносять, наприклад, відтиски папілярних візерунків на дактилокарті, стріляні з певної зброї кулі, відбитки протектора шин автомобіля тощо; до другої – зразки крові, слини та інших виділень організму, зразки ґрунту з місця події, борошна зі сховища тощо. Аналогічної класифікації дотримується П.П. Іщенко, додаючи до другої групи різного роду

¹ Петрухин И.Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе. – М., 1964. – С. 173.

² Аверьянова Т.В. Криминалистика : учеб. для вузов / под ред. Р.С. Белкина. – М., 2000. – С. 669.

колекції¹. До зазначених додає ще два види зразків М.Г. Щербаковський: ті, що відображають функціональні особливості об'єкта (почерку, письмової та усної мови), та комплексні зразки, що відображають декілька характеристик об'єкта оригіналу². Як приклад останньої групи наводиться зразок тексту, виконаного на матричному принтері, що відображає в комплексі властивості програмного забезпечення, особливості будови голок та склад барвної речовини.

На нашу думку, підстав для розширення класифікації, запропонованої М.Г. Щербаковським, немає. Зразки, що відображають функціональні ознаки людини – почерку або голосу, можна віднести до першої групи, тому що, незважаючи на різновид ознак: зовнішньої форми, або інших, вони все-рівно будуть відображати ознаки того чи іншого об'єкта. Стосовно комплексних зразків, то вони не можуть виступати об'єктом комплексного дослідження. Якщо як зразок відбирається документ, надрукований на матричному принтері, то його можливо використовувати в основному при проведенні технічної експертизи документів для ідентифікації принтера за відображенням голок на папері. Для діагностики програмного забезпечення необхідно вилучати комп'ютер, а для встановлення групової належності барвника – стрічку принтера.

Щодо класифікації зразків залежно від процесуального статусу та часу виникнення у справі, серед науковців не виникає суттєвих протиріч. Такі зразки поділяються на вільні, умовно-вільні та експериментальні. Вільні зразки одержуються слідчим під час проведення слідчих дій. Також можуть бути вилучені і самі об'єкти, які використовуються експертом для отримання зразків, для порівняльного дослідження під час проведення експериментальних дій у ході експертизи. Об'єкти, вилучені під час проведення слідчих дій, частіше за все мають процесуальний статус речових доказів. Вони вилучаються під час проведення таких слідчих дій: слідчого огляду (місця події, приміщень, ділянок місцевості, транспортних засобів), обшуку, виїмки, відтворенні

¹ *Ищенко П.П.* Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты). – М., 1990. – С. 102.

² *Щербаковский М.Г.* Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учебно-практич. пособ. – Х., 2005. – С. 109.

обстановки і обставин події (у формі перевірки показань на місці). Для проведення кожного з видів експертиз вилучаються певні об'єкти, основними з яких є такі:

- трасологічної – знаряддя, інструменти, механізми, що можуть бути знаряддями вчинення злочину, чи пристосовані для їх виготовлення; взуття та інші предмети одягу; замки, запірні пристрої та ключі від них; шини транспортного засобу;

- балістичної – вогнепальна зброя та її частини, боєприпаси, кулі, гільзи, порох, можливі сліди застосування вогнепальної зброї;

- технічної експертизи документів – засоби підробки реквізитів документів (папір, клей, ножиці, фарби тощо), печатки, штампи та засоби їх підробки, форми та пристрої для друку (принтери, ксерокси, різографи тощо);

- почеркознавчої та авторознавчої – письмові документи з почерком та підписами: листи, щоденники, записні та телефонні книжки, електронні текстові документи з ознаками письмової мови;

- портретної – фотографії, відеозаписи, в тому числі на електронних носіях та в пам'яті комп'ютера;

- звуко- та відеозапису – звукозаписи та відеозаписи на магнітних та цифрових носіях інформації;

- вибухотехнічної – вибухові пристрої, їх елементи, вибухові речовини та їх складові;

- наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів; харчових продуктів; спеціальних хімічних речовин; сильнодіючих і отруйних речовин; криміналістичної експертизи матеріалів, речовин та виробів; ґрунтознавчої – зразки (проби) речовин, залежно від виду експертизи;

- товарознавчої – зразки товарів, матеріал виготовлення;

- економічної – документи бухгалтерського, податкового обліку і звітності (бухгалтерська експертиза); документи про економічну діяльність підприємств і організацій; документи фінансово-кредитних операцій;

- у сфері інтелектуальної власності – літературні, художні твори, бази даних комп'ютерів, диски, фонограми, відеограми тощо.

Ми зазначили основні види експертиз та перелік можливих предметів та зразків, необхідних для проведення експертизи. Але з розширенням можливостей проведення досліджень експертною

службою МВС¹ цей перелік навряд чи може бути повним. Законодавством не передбачено обов'язкове залучення спеціалістів для проведення зазначених слідчих дій, але, на нашу думку, при вилученні предметів, що будуть об'єктами експертизи, це необхідно робити. Також, на нашу думку, бажано залучати як спеціаліста саме того експерта, який виконуватиме відповідну експертизу. При такій взаємодії слідчого зі спеціалістами досягається найбільш швидкий результат у розслідуванні злочину. А це, у свою чергу, є можливим, коли слідчий та експерт є працівниками однієї системи, та для узгодження їх дій не потрібно багато часу, що існує на даний час в органах внутрішніх справ.

Опитуванням практичних працівників експертних підрозділів МВС встановлено окремі проблемні питання при вилученні слідчими вільних зразків. Іноді слідчі намагаються отримати самотійно зразки для порівняльного дослідження, використовуючи об'єкти, що можна вилучити. Наприклад, для проведення технічної експертизи документів виникла необхідність одержання зразків печатки Дніпропетровської регіональної митниці. На прохання працівників митниці, які вказували на потребу у дуже частому використанні печатки, слідчий не зробив її виїмку, а обмежився самотійним одержанням відбитків печатки. Під час роздільного дослідження при проведенні експертизи експерт з'ясував, що досліджуваний відбиток печатки нанесено фотополімерною печатною формою з певним зміщенням. При дослідженні зразків було встановлено, що серед них виконаних аналогічним способом немає, тобто зразки не співпадали за умовами виконання. Зазначене призвело до призупинення проведення експертизи та невиправданого затягування часу. Тому ми наголошуємо, що, за можливості, при проведенні слідчих дій необхідно намагатися вилучати безпосередньо предмети, які будуть направлятися на експертизу, а отримання зразків з цих предметів доручати експерту під час проведення експериментальної частини експертизи.

Під час вивчення матеріалів кримінальних справ та окремих висновків експертів нами встановлено, що на практиці недостатньо уваги приділяється використанню умовно-вільних зразків. У теорії

¹ Про внесення змін до нормативних актів, які регламентують діяльність експертної служби МВС України : Наказ МВС України від 10.12.2007 № 465 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dndekc.centrmia.gov.ua/nakaz_465.doc.

судової експертизи вони також оминаються увагою, мабуть, через дослідження цього виду зразків, в основному, у почеркознавчій та фоноскопичній експертизах. У методиці судово-почеркознавчої експертизи окремим підзаголовком виділено «Мінімальний обсяг вільних та експериментальних зразків»¹. Щодо умовно-вільних зразків ніяких вимог не зазначено. Але не потрібно забувати, що в практиці розслідування злочинів дуже часто виникають конфліктні ситуації. Наприклад, у кримінальній справі є записка з інформацією про злочин, написана певною особою, яку затримано. Місце проживання затриманого не встановлено, тобто немає можливості вилучити вільні зразки при обшуку. Експериментальні зразки підозрюваний надавати відмовився, і доказів його вини недостатньо. Саме в таких випадках необхідно відібрати якомога більше умовно-вільних зразків.

Ними можуть бути: пояснення підозрюваного з приводу вчинення ним певних дій, написані на прохання слідчого, що можуть навіть не мати відношення до справи; протоколи допиту, написані власноручно; клопотання слідчому, прокурору, судді; переписка з місця тимчасового тримання можливим родичам; скарги на дії працівників органів внутрішніх справ тощо. Написання цих документів може і має ініціювати слідчий. Серед 86 висновків експертів з почеркознавчої експертизи у 12 як об'єкти дослідження було надано протоколи допитів підозрюваних, складені слідчим. В кінці протоколів міститься відома фраза: «З моїх слів записано вірно, мною прочитано», яку і було надано як умовно-вільний зразок. Зрозуміло, що за кількістю порівняльного матеріалу протокол, написаний підозрюваним власноручно, буде значно вагомішим, про що необхідно завжди пам'ятати слідчому у ході прорахування ним власних дій.

Експерт, відповідно до методики проведення почеркознавчої експертизи, має право відмовитись від виконання експертизи без достатньої кількості вільних та експериментальних зразків, що простіше за все зробити. Але, на наш погляд, не слід позбавляти слідство можливості оперувати при розслідуванні таким важливим доказом, як висновок експерта, і все ж спробувати провести

¹ Методика судово-почеркознавчої експертизи (загальна частина) / ДНДЕКЦ МВС України / уклад. К.М. Ковальов, З.С. Меленевська, Н.Г. Шпакович. – К., 2008. – С. 8.

експертизу, використовуючи умовно-вільні зразки.

Одержання зразків для експертного дослідження регламентується ст. 199 КПК України. Для ефективного проведення цієї дії як спеціаліста ми також рекомендуємо залучати експерта, який проводитиме експертизу за даною справою. Тактиці відібрання експериментальних зразків для почеркознавчого дослідження приділено достатньо уваги як у нормативних актах, так і в науково-методичній літературі¹. Тактичні прийоми відібрання інших зразків від живих осіб – пальців рук та інших частин тіла людини, волосся, крові, сперми, сечі тощо – з метою забезпечення конституційних прав людини на повагу її гідності та особисту недоторканість було нами розглянуто вище (див. п. 2.2 монографії).

При розгляді експертної діяльності ОВС щодо участі у проведенні слідчих дій ми спиралися на існуючі сьогодні беззаперечні вимоги кримінально-процесуального законодавства, у якому зазначено, що суб'єктом збирання доказів є слідчий. При проведенні слідчих дій спеціаліст лише «допомагає» слідчому. Але практика розслідування злочинів свідчить, що у деяких випадках основні дії з вилучення криміналістично значимої інформації виконує саме спеціаліст. Слідчий лише фіксує його дії та результат у протоколі.

Як спеціалісти при розслідуванні злочинів на практиці залучаються переважно працівники експертної служби МВС, яка сьогодні представляє собою потужну організацію, працівники якої є представниками держави і кваліфікованими спеціалістами у різних галузях знань. Цілком підтримуємо думку П.П. Іщенко, який ще у 1990 р. зазначав, що «у законі сказано, що відбір зразків здійснює тільки слідчий, а спеціаліст лише надає йому допомогу. Дане положення, однак, уже давно не дотримується на практиці й стало анахронізмом. Років 30-40 назад, коли експертна система ще формувалася, а мережа її установ була слабка й нечисленна, як

¹ Щербаковський М.Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учебно-практич. пособ. – Х., 2005. – С. 266, 277; Качурін С.Г. Тактика проведення судово-почеркознавчої експертизи : дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2006. – С. 88-131; Інструкція про призначення та проведення судових експертиз : затверджена наказом Мін'юсту України № 53/5 від 8 жовтня 1998 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 46. – Ст. 1715, із змінами і доповненнями, внесеними наказами Міністерства юстиції України від 30 грудня 2004 року № 144/5, від 10 червня 2005 року № 59/5.

спеціалістів найчастіше залучали випадкових людей, що не служать в правоохоронних органах. У законодавця не було підстав довіряти їм. Цим і викликана поява в законі обмеження, що забороняє спеціалісту збір доказів і вилучення зразків. Однак зараз це положення докорінно змінилося. Сьогоднішній фахівець, як і слідчий, має вищу освіту і є працівником правоохоронних органів. У держави тепер немає підстав не довіряти йому»¹. На наш погляд, вирішення питань щодо надання працівникам експертної служби МВС права самостійно збирати докази під час проведення слідчих дій, що можуть бути об'єктами експертного дослідження, є перспективним для подальшого удосконалення законодавства.

3.4. Законодавче забезпечення експертної діяльності органів внутрішніх справ

Ефективність та якість експертного забезпечення правосуддя України залежать від чіткої законодавчої регламентації діяльності з питань призначення і проведення судової експертизи та відповідності цих норм іншим актам законодавства України. Експертна діяльність органів внутрішніх справ сьогодні регламентується нормативно-правовими актами, що є базовими для всіх експертних установ в Україні, а також окремими законодавчими та підзаконними актами, що відносяться до діяльності ОВС.

До основних законодавчих актів можна віднести Конституцію, Кримінально-процесуальний, Цивільний процесуальний, Господарський процесуальний кодекси, Кодекс про адміністративні правопорушення, закони «Про судову експертизу», «Про міліцію», Постанову Кабінету Міністрів від 20.06.2000 р. № 988 «Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ», Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 383 «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України». Серед наказів МВС України треба зазначити основний, що регламентує діяльність НДЕКЦ, від 30.08.1999 р. № 682 «Про

¹ *Ищенко П.П.* Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты). – М., 1990. – С. 109.

затвердження Настанови про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України» та інші, що стосуються окремих напрямків діяльності: від 30.08.1999 № 685 «Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну, екзаменаційні комісії та персонального складу Експертно-кваліфікаційної комісії МВС України», від 20.12.1999 р. № 900 «Про організаційно-штатні питання ДНДЕКЦ», від 18.02.2008 р. № 77 «Про організаційні зміни в науково-дослідних експертно-криміналістичних центрах при ГУМВС, УМВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на залізничному транспорті», від 10.09.2009 р. № 390 «Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС», від 11.09.2001 р. № 785 «Про затвердження Інструкції про порядок функціонування дактилоскопічних обліків експертної служби МВС України», від 24.09.2010 р. № 456 «Про затвердження Положення про основи організації розкриття злочинів органами внутрішніх справ України» та ін.

Незважаючи на достатню кількість нормативних актів, що регламентують експертну діяльність в Україні, окремі питання залишаються досі невизначеними, а певні положення мають протиріччя. Вдосконалення законодавства про судову експертизу сьогодні набуває актуальності у зв'язку з реформуванням кримінально-процесуального законодавства, наближенням його до європейських норм. Зазначеним питанням приділяється достатньо уваги з боку Президента України. За його Указом від 17 серпня 2010 р. № 820/2010 «Про Робочу групу з питань реформування кримінального судочинства»¹ створено робочу групу, до складу якої входять провідні фахівці України в галузі права, серед яких представники різних гілок законодавчої, виконавчої та судової влади, науковців провідних юридичних вузів, міжнародні експерти. Результатом їх роботи став проект нового Кримінального процесуального кодексу², який винесено Міністерством юстиції України у липні 2011 р. на усенародне обговорення.

¹ Про Робочу групу з питань реформування кримінального судочинства : Указ Президента України від 17 серпня 2010 р. № 820/2010.

² Кримінальний процесуальний кодекс : Проект станом на 1 липня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/discuss>.

Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства більш за все стосуються саме експертної діяльності ОВС, оскільки, як ми зазначали раніше, переважну більшість експертиз її працівники виконують за матеріалами кримінальних справ, а також беруть участь у їх розслідуванні як спеціалісти.

Проблеми вдосконалення законодавства про експертну діяльність також активно обговорюються науковцями на науково-практичних конференціях, семінарах, сторінках наукових видань¹. Узагальнюючи думки науковців, можна зазначити, що потребують вдосконалення такі питання, як: призначення і проведення судової експертизи до порушення кримінальної справи; розширення переліку випадків обов'язкового призначення судової експертизи; статус спеціаліста в кримінальному судочинстві; підстави кримінальної відповідальності експерта та спеціаліста; проблеми узгодження норм законодавчих актів щодо особи судового експерта, його прав та обов'язків; розширення кола джерел доказів, що отримуються шляхом використання спеціальних знань, введення норм щодо комплексної, комісійної судових експертиз, уточнення підстав для призначення додаткової та повторної експертиз, отримання висновків експертизи від експертної установи, окреслення коло повноважень керівника експертної установи, визначення засобів криміналістичної техніки, що можливо застосовувати під час розслідування кримінальних справ та деякі інші.

Зазначені питання дійсно заслуговують на увагу, тому розглянемо шляхи їх вирішення в аспекті вдосконалення законодавства, що регламентує експертну діяльність в Україні. Найбільш актуальним сьогодні є прийняття нового Кримінального процесуального кодексу та відповідних змін, що стосуються порядку проведення експертизи та участі спеціалістів у розслідуванні. Чинний КПК України, прийнятий у 1960 р., змінювався та доповнювався, але стосовно призначення та проведення судової експертизи суттєвих змін не відбувалося. Водночас, у 1994 р. було прийнято Закон України «Про судову експертизу», який з метою приведення його у відповідність до

¹ Сімакова-Єфреман Е.Б. Розв'язання проблем правового регулювання судової експертизи – нагальна необхідність сьогодення // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. праць. – Х., 2007. – Вип. 7. – С. 117-123.

Конституції хоча і був суттєво змінений у 2004 р., все ж таки потребує вдосконалення. Вважаючи існування сьогодні нового проекту КПК, який, за висловлюваннями аналітиків, може бути прийнято протягом 2011-2012 рр., надамо наші пропозиції стосовно вдосконалення саме цього документа та приведення його у відповідність до Закону України «Про судову експертизу».

Аналізуючи норми нового КПК України, можемо дійти висновків, що більшість питань, що стосуються використання спеціальних знань при розслідуванні, в ньому враховано, або у зв'язку з принципово новою побудовою кримінального процесу вони втратили актуальність. Одним з найбільш дискусійних питань сьогодення, якому приділялося достатньо уваги з боку науковців протягом чотирьох останніх десятиліть, є надання можливості призначення експертизи до порушення кримінальної справи. Особливо це питання є актуальним стосовно експертиз наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, холодної та вогнепальної зброї, бойових припасів та вибухових речовин, тому що довідка спеціаліста при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконними діями з означеними об'єктами, була однією з підстав порушення кримінальної справи. Відповідно до ст. 212 нового КПК України «слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше одного дня після подання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань»¹. Тобто як така стадія порушення кримінальної справи за новим КПК України відсутня, відповідно документ під назвою «довідка спеціаліста», складений за результатами «попереднього» або «доекспертного» дослідження, перестає існувати. На наш погляд, зазначені нововведення в КПК України щодо початку досудового розслідування є досить прогресивними та знімають багато питань не тільки у сфері призначення експертизи, а

¹ Кримінальний процесуальний кодекс : Проект станом на 1 липня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/discuss>.

й уникнення зайвого дублювання у слідчій діяльності в стадії порушення кримінальної справи¹.

Іншим тісно пов'язаним з попереднім питанням є розширення випадків обов'язкового призначення експертизи. Для з'ясування проаналізуємо його врегульованість у країнах ближнього зарубіжжя. У ст. 196 КПК Російської Федерації обов'язкового призначається експертиза, якщо необхідно встановити: 1) причини смерті; 2) характер та ступінь шкоди, спричиненої здоров'ю; 3) психічний стан підозрюваного, обвинуваченого, якщо виникають сумніви з приводу їх дієздатності або здатності самотійно захищати свої права та законні інтереси в кримінальному процесі; 4) психічний або фізичний стан потерпілого, коли виникають сумніви в його здатності правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінальної справи, та давати про них свідчення; 5) вік підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, коли це має значення для кримінальної справи, а документи про вік відсутні або викликають сумнів². Такі ж само випадки обов'язкового призначення експертизи зазначено у КПК Республіки Киргизія³. У КПК Республіки Казахстан у ст. 241, крім визначених вище випадків, додано пункт «інші обставини справи, які не можуть бути достовірно установлені іншими доказами»⁴. Дана норма недостатньо конкретна та може бути визначена по-різному суб'єктом, який проводить розслідування, тому введення її в чіткі рамки кодексу, на нашу думку, недоцільно. Найбільш широко визначено випадки обов'язкового призначення експертизи у КПК Республіки Узбекистан, за яким призначення та проведення експертизи є обов'язковим, якщо у справі необхідно встановити: 1) причину смерті, характер та ступінь тяжкості тілесних ушкоджень; 2) факт полового акту, вагітність та ознаки її штучного переривання; 3) вік підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, потерпілого, коли документи про вік відсутні або викликають сумніви; 4) психічний або фізичний стан підозрюваного,

¹ Кузьмічов В.С. Теорія і практика слідчої діяльності : монографія. – К., 1997.

² Уголовно-процессуальный кодекс РФ от 18 декабря 2001 г. № 174-ФЗ (УПК РФ) (с изм. и доп.) [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.interlaw.ru/law/docs/12025178/>.

³ Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики // Нормативные акты Кыргызской Республики. – М., 2000.

⁴ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?Regnom=19278.

обвинуваченого, підсудного, особи, стосовно якої ведеться провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, та їх здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними на момент вчинення протиправного діяння, а також здатність розуміти значення кримінальної відповідальності, давати показання та самостійно захищати свої права й законні інтереси в кримінальному процесі; 5) психічний та фізичний стан потерпілого, свідка і їх здатність сприймати, запам'ятовувати та відтворювати на допитах обставини, що мають значення для справи, а також здатність потерпілого своїми діями самостійно захищати свої права та законні інтереси у кримінальному процесі; 6) необхідність та можливість лікування осіб, що страждають на венеричні та інші інфекційні захворювання, хронічний алкоголізм та наркоманію, наявність наркотичних речовин та їх види; 7) факт підробки грошових знаків, цінних паперів та інших документів; 8) технічні причини вибуху, катастроф та інших надзвичайних ситуацій¹.

Аналізуючи законодавства різних країн у досліджуваному аспекті, можна зазначити, що в більшості випадків обов'язкове призначення стосується судово-медичної та судово-психіатричної експертизи щодо особи потерпілого чи підозрюваного. Це є цілком обґрунтованим, тому що без встановлення психічного чи фізичного стану цих обов'язкових учасників кримінального процесу неможливо провадження у справі. Інші пропозиції доповнення випадків обов'язкового призначення експертизи, що пропонуються науковцями та втілюються у пропозиції щодо зміни законодавства², зводяться до внесення у перелік експертиз наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів; холодної та вогнепальної зброї; технічних причин вибуху, вибухових речовин та пристроїв; підробки грошових знаків, цінних паперів та інших документів.

На нашу думку, розширювати коло обов'язкового призначення експертизи означеними, як й іншими видами експертиз, окрім судово-медичних та судово-психіатричних, не слід з певних причин. Одна з них полягає у вирішенні в новому КПК

¹ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан.

² Проект Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо експертного забезпечення правосуддя у кримінальних справах" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2?id=&pf3516=8084&skl=7.

України питання щодо призначення експертизи до порушення кримінальної справи, про що зазначалося вище. Саме існування цієї проблеми спонукало науковців включити названі експертизи до переліку обов'язкових. Інша причина полягає в тому, що названі експертизи, на нашу думку, мають призначатися обов'язково лише при розслідуванні окремих видів злочинів. Наприклад, обов'язкове призначення експертизи холодної зброї необхідно лише при розслідуванні злочинів, передбачених ст. 263 КК України, тому що від цього залежить кваліфікація злочинних дій. Але зовсім необов'язково призначати цю експертизу під час розслідування навмисного вбивства, якщо ніж, який треба досліджувати, вилучено, наприклад, з тіла або кишені вбитого. Так само експертиза грошових знаків є обов'язковою лише при розслідуванні злочинів, кваліфікованих за ст. 199 КК України. З прикладів зрозуміло, що закріплення обов'язковості призначення зазначених вище експертиз, які носять не загальний, а окремий характер, у КПК України є недоцільним.

З іншого боку, є можливим внесення цих експертиз у Кодекс разом з відповідними статтями, наприклад, як це зазначено у п. 4 ст. 76 чинного КПК України: «для встановлення статевої зрілості потерпілої в справах про злочини, передбачених ст.155 Кримінального кодексу України». Але у такому разі стаття КПК, що містить відповідні положення, буде виглядати досить об'ємно. До того ж, у такому разі необхідно додавати й інші види експертиз, наприклад комп'ютерно-технічну – при розслідуванні злочинів у сфері використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж (ст. 361-363 КПК України), або судово-бухгалтерську – при розслідуванні окремих злочинів проти власності чи у сфері господарської діяльності. Відтак, вважаємо досить обґрунтованими положення ч. 2 ст. 239 проекту КПК України: «Слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо: 1) встановлення причин смерті; 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці

відомості; 5) вирішення питання про необхідність примусового лікування особи, яка притягається до кримінальної відповідальності чи прийняття заходів захисту здоров'я осіб, які спілкуються з нею під час досудового розслідування, від хвороби, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб»¹. Рекомендації обов'язкового призначення експертиз при розслідуванні окремих видів злочинів потрібно конкретизувати у курсі криміналістики при розгляді розділу криміналістичної методики.

Інша суттєва пропозиція ряду вчених полягає у доповненні переліку джерел доказів у кримінальній справі показаннями експерта, оскільки у них міститься доказова інформація, що роз'яснює та доповнює наданий ним висновок. Дану пропозицію було враховано у ч. 2 ст. 84 проекту КПК України: «Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів». У свою чергу, під показаннями розуміються «відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, які мають значення для цього кримінального провадження» (ст. 94 проекту КПК). Однак у даній статті серед осіб, які можуть давати показання, не зазначено спеціаліста, хоча він є учасником кримінального провадження та залучається для надання консультацій з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ст. 71 проекту КПК). Тому вважаємо, що надання консультацій спеціалістом має проходити у формі отримання показань під час допиту, та пропонуємо відповідним чином доповнити ст. 94 проекту КПК.

Одним із завдань вдосконалення законодавства є узгодженість законодавчих актів і запобігання в них зайвого дублювання. Як неодноразово зазначалось науковцями, необхідно ліквідувати прогалини чинного закону в аспекті кореспондування кримінально-процесуального законодавства вимогам іншого законодавства щодо здійснення судово-експертної діяльності. Зокрема, А.І. Лозовий та Е.Б. Сімакова-Єфремян вважають за потрібне введення норми про залучення як експерта особи, яка відповідає вимогам, встановленим

¹ Кримінальний процесуальний кодекс : Проект станом на 1 липня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/discuss>.

Законом України «Про судову експертизу». На їх думку, яку ми цілком підтримуємо, така норма дозволить залучати в якості експертів висококваліфікованих професіоналів, що мають відповідні вищу освіту та освітньо-кваліфікаційний рівень в певній галузі знань, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності¹. Зазначені пропозиції реалізовано у ст. 69 проекту КПК України. Ця ж стаття окреслює коло прав та обов'язків експерта, а також окремі вимоги до нього. На нашу думку, у проекті КПК реалізовано більшість пропозицій науковців щодо розширення прав та обов'язків експерта, що не в повному обсязі містяться у чинному КПК.

Але проблема дублювання положень проекту КПК та Закону «Про судову експертизу» залишається наявною й щодо прав та обов'язків експерта. У проекті КПК останні визначено значно ширше, ніж у Законі, де вони фактично дублюються. Але в обох законодавчих документах є посилання на права та обов'язки, передбачені в іншому. Залежно від виду судочинства зміст прав та обов'язків дещо різниться. Саме цим пояснюється існування ст. 12, 13 Закону України «Про судову експертизу», що містять перелік прав та обов'язків експертів незалежно від виду судочинства. Але ці положення дублюють не тільки КПК України, а й інші кодекси: Цивільний процесуальний, Господарський процесуальний кодекси, Кодекс про адміністративні правопорушення. Тому пропонуємо залишити перелік прав та обов'язків експерта у відповідних кодексах, а змінити ст. 12, 13 Закону України «Про судову експертизу», об'єднавши їх під назвою «Обов'язки та права судового експерта», та викласти у такій редакції: «Судовий експерт має обов'язки та права, передбачені процесуальним законодавством залежно від виду судочинства».

У чинному КПК України існує поняття додаткової та повторної експертизи. Науковцями зверталась увага на недосконалість їх визначень, а також було надано пропозиції щодо введення у КПК

¹ Лозовий А.І. Проблеми нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності у кримінальному процесі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hniise.gov.ua/site/articles/read/35.html>.

поняття первинної, одноосібної, комісійної, комплексної експертизи¹. Погоджуємось з думками А.І. Лозового та Е.Б. Сімакової-Єфремян щодо неточностей існуючих визначень додаткової та повторної експертизи. Однак, на нашу думку, названі види експертиз відображають різні критерії класифікації судових експертиз і мають більшою мірою наукове, ніж процесуальне значення. У тексті висновку експерта не відображається назва виду експертизи. Не має значення вид експертизи і для самого експерта, який проводить дослідження. Його висновок має ґрунтуватися не на результатах первинних експертиз або думках інших експертів, а на його внутрішньому переконанні. Саме тому вводити у КПК зазначені наукові поняття, на нашу думку, недоцільно. Відсутні вони й у проекті КПК України.

У зв'язку з переходом до змагального кримінального процесу особливого значення набуває комісійна експертиза. Це пов'язано з тим, що може виникнути ситуація, коли одні й ті ж самі речові докази одночасно можуть стати об'єктами дослідження експертів, яким призначили експертизу різні сторони кримінального судочинства. У такому випадку виникає багато питань щодо черговості проведення дослідження кожної із сторін: обвинувачення чи захисту. Виходом з цього положення може стати призначення комісійної експертизи. Але і в цьому випадку залишаються питання щодо місця проведення експертизи, необхідного обладнання, строків проведення тощо. У п. 8 ст. 100 проекту КПК України зазначається: «якщо для проведення експертизи залучається кілька експертів, експерти мають право скласти один висновок або окремі висновки». На наш погляд, дане положення потрібно розширити з урахуванням зазначеної вище можливості призначення експертиз різними сторонами одночасно щодо одних і тих самих об'єктів. Хоча, можливо, на етапі формування змагальної системи судочинства, який відбувається сьогодні, дані пропозиції є передчасними. Нам здається, що вони стануть необхідними після впровадження у практику розслідування та судового розгляду змагальної системи кримінального процесу.

Дискусійним залишається питання попередження експерта за

¹ Лозовий А.І. Проблеми нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності у кримінальному процесі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hniise.gov.ua/site/articles/read/35.html>.

ст. 384, 385 КК України за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Відповідно до ст. 196 чинного КПК, якщо експертиза проводиться не в експертній установі, експерт попереджається слідчим за ст. 384, 385 КК. Підтримуємо думку П.І. Репешка щодо неприпустимості притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 385 осіб, яких залучено у якості експертів, але які не мають кваліфікації судового експерта і не є працівниками спеціалізованих експертних установ¹. Притягнення особи до виконання обов'язків експерта без її згоди є нічим іншим, як примусом, забороненим Конституцією України.

У разі проведення експертизи в експертній установі експерт, відповідно до чинного КПК України, а саме змін, внесених згідно із Законом № 2670-III (2670-14) від 12.07.2001 р., «зазначає у вступній частині висновку, що він попереджений про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку». При цьому чітко не визначено, ким саме він має бути попереджений. У ч. 2 ст. 101 проекту КПК України «Зміст висновку експерта» законодавець, незважаючи на думки науковців та попередній досвід, вводить положення щодо відповідальності судового експерта, незалежно від його професійного статусу: «У висновку експерта обов'язково повинно бути зазначено, що його попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків».

На наш погляд, попереджати про кримінальну відповідальність лише за ст. 384 потрібно експертів, які не працюють у державних експертних закладах, а залучені до виконання обов'язків відповідно до ч. 2 ст. 75 чинного КПК України або ч. 3 ст. 7 Закону «Про судову експертизу». У висновках експертів, які є працівниками спеціалізованих експертних закладів, взагалі не повинно бути відмітки щодо попередження про кримінальну відповідальність. Знання законів, що регламентують експертну діяльність, є їх обов'язком і складовою частиною компетентності. Можливо, потрібно

¹ Репешко П.І. К вопросу об уголовной ответственности судебного эксперта // Теория та практика судебной экспертизы і криміналістики : зб. наук. праць. – Х., 2007. – Вип. 7. – С. 125.

зобов'язувати керівників експертних закладів доводити зміст відповідних статей КК України працівникам під особистий підпис. Цей документ може зберігатися в особистій справі працівника закладу та у будь-який момент представлений сторонам кримінального провадження на їх вимогу.

Викладене положення є особливо актуальним стосовно атестованих працівників експертної служби МВС. Попереджати їх про кримінальну відповідальність за будь-якою статтею КК України – рівнозначно попередженню, наприклад, слідчого на початку розслідування щодо кримінальної відповідальності за вчинення всіх злочинів проти правосуддя або оперуповноваженого – під час затримання підозрюваного в порядку ст. 106 КПК України про кримінальну відповідальність за ст. 371 (завідомо незаконні затримання, привід, арешт або тримання під вартою) із завіренням цього підписом у вступній частині протоколу затримання. Зрозуміло, що такі попередження є безпідставними, тому ми пропонуємо виключити з чинного та проекту КПК України положення щодо попередження експертів державних установ про кримінальну відповідальність.

Діяльність експертної служби МВС регулюється не тільки законодавчими актами, що регламентують процесуальний порядок певного виду судочинства, а й нормами, що забезпечують функціонування міліції та експертної служби у складі МВС. Такими нормативними актами є Закон «Про міліцію», Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 383 «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України», Постанова Кабінету Міністрів України від 20.06.2000 р. № 988 «Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ». Аналізуючи їх зміст, можна віднайти певні неузгодженості.

Відповідно до п. 14 ст. 92 Конституції України виключно законами, окрім іншого, визначаються засади судової експертизи. Саме тому у Законі «Про міліцію» серед інших обов'язків міліції мають бути прописані й ті, що стосуються експертної діяльності. Пунктом 10 ст. 10 Закону органи міліції зобов'язані «проводити криміналістичні дослідження за матеріалами оперативно-розшукової діяльності, забезпечувати у встановленому порядку

участь спеціалістів криміналістичної служби у слідчих діях»¹. Щодо обов'язку проводити експертизи у Законі не йдеться.

У Положенні про утворення експертної служби МВС відповідні пункти присутні, а саме одним з завдань є «проведення експертизи та досліджень за кримінальними, цивільними та арбітражними справами, а також досліджень у позасудовому провадженні, виконання інших робіт у межах своєї компетенції»². Відповідно прописано й аналогічну функцію експертної служби у п. 4 Положення. Найбільш чітко і повно сформульовано функції МВС щодо експертної діяльності в Положенні про МВС, затвердженому одним з останніх Указів Президента України від 06.04.2011 р. № 383. В абз. 17-23 п. 4 зазначається, що Міністерство відповідно до покладених на нього завдань: «організовує проведення судової експертизи в кримінальних, адміністративних, цивільних та господарських справах, а також досліджень у позасудовому провадженні за матеріалами оперативно-розшукової діяльності та інших процесуальних дій; здійснює відповідно до законодавства оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність; забезпечує в установленому порядку участь спеціалістів Експертної служби МВС України в оперативно-розшукових заходах, слідчих та інших процесуальних діях; веде базу даних реєстру атестованих судових експертів Експертної служби МВС України, у встановленому порядку передає інформацію до державного Реєстру атестованих судових експертів; організовує роботу Експертно-кваліфікаційної комісії МВС України із присвоєння, позбавлення та підтвердження особам кваліфікації судового експерта з правом проведення певного виду судової експертизи, присвоєння чи позбавлення кваліфікаційних класів судового експерта, а також роботу з надання та позбавлення права участі як спеціаліста у проведенні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, надання, позбавлення та підтвердження права самостійного проведення спеціальних вибухотехнічних робіт та видає відповідні свідоцтва; забезпечує підготовку, перепідготовку, спеціалізацію та підвищення кваліфікації судових експертів,

¹ Про міліцію : Закон України від 20 грудня 1990 р. № 565-ХІІ // ВВР України. – 1991. – № 4.

² Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 р. № 988 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=988-2000-%EF>.

спеціалістів-криміналістів і спеціалістів-вибухотехніків за напрямками діяльності; організовує інформаційно-аналітичну діяльність органів внутрішніх справ, формує довідково-інформаційні фонди, веде оперативно-пошукові та криміналістичні обліки, здійснює обробку персональних даних, у межах своїх повноважень складає статистичну інформацію, забезпечує режим доступу до інформації, надає інформаційні послуги»¹.

Виникає потреба узгодження змісту зазначених нормативних актів стосовно введення до обов'язків міліції, регламентованих Законом України «Про міліцію», норми, що передбачає проведення судових експертиз. Однак ми не погоджуємося з нормами, що передбачають виконання експертиз у цивільних та господарських справах, а також досліджень у позасудовому провадженні, як і виконання будь-яких послуг на оплатній основі.

Експертна служба МВС є державною і створена для забезпечення, перш за все, потреб міліції у розслідуванні кримінальних та адміністративних справ. Під час розслідування основними завданнями працівників експертної служби є проведення експертиз і участь як спеціалістів при проведенні слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Тому пропонуємо доповнити перелік обов'язків міліції пунктом такого змісту: «проводити експертизи за кримінальними та справами про адміністративні правопорушення, дослідження за матеріалами оперативно-розшукової діяльності; забезпечувати у встановленому порядку участь спеціалістів експертної служби у слідчих діях».

Поділяємо думку Л.М. Головченко щодо неузгодженості другого і четвертого абзаців п. 3 Положення про експертну службу МВС, а саме невідповідність проведення експертиз у цивільних і арбітражних справах основному завданню експертної служби – судово-експертному та техніко-криміналістичному забезпеченню діяльності органів внутрішніх справ, інших правоохоронних органів із запобігання, виявлення, розкриття і розслідування злочинів та інших правопорушень². Також вважаємо, що

¹ Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Указ Президента України від 6 квітня 2011 р. № 383 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/13351.html>.

² Головченко Л.М. Деякі питання нормативно-правового регулювання організації судово-експертної діяльності в Україні // *Весы Фемиды*. – 2000. – № 3 (15). – С. 26-27.

положення щодо виконання експертною службою платних послуг є тимчасовими і обґрунтовуються лише складним матеріальним становищем органів внутрішніх справ. Експертна служба МВС є державною і має фінансуватися виключно з бюджету, тому означені вище норми пропонується виключити з розглянутих нормативних актів.

Повертаючись до розгляду Закону України «Про судову експертизу», зазначимо, що окремі його положення потребують розширення та вдосконалення. Деякі з них було нами розглянуто у відповідних розділах роботи, однак на окремих потрібно зупинитись. У преамбулі Закону зазначається: «Цей закон визначає правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності...», хоча його назва – «Про судову експертизу». Зрозуміло, що різниця у поняттях «судова експертиза» і «судово-експертна діяльність», які було нами розглянуто раніше, досить суттєва, тому Закон повинен мати назву «Про судово-експертну діяльність».

У загальних положеннях слід обов'язково роз'яснити зміст основних термінів, що складають основу судово-експертної діяльності. Такі роз'яснення, хоча і різні за змістом, але присутні у відповідних законах ближнього зарубіжжя: Російської Федерації, Азербайджанської Республіки, Республіки Казахстан. Обов'язковим є роз'яснення термінів «спеціальні знання», «судово-експертна діяльність», «державна судово-експертна діяльність», «судова експертиза». Також, на нашу думку, потрібно надати визначення понять «судово-експертний заклад», «керівник судово-експертного закладу»; «предмет, об'єкт судової експертизи»; «одноособова, комісійна, комплексна, первинна, повторна, додаткова експертизи»; «зразки для дослідження». Визначення термінів не повинно дублюватися з КПК, про що необхідно зазначити у тексті Закону.

Оскільки у проекті КПК не конкретизовано порядку проведення судової експертизи у державних експертних установах, він має бути описаний у відповідному Законі України. Головною організуючою ланкою будь-якого експертного закладу є керівник, тому потрібно детально описати його права, обов'язки та обмеження в діяльності. Також підлягає опису детальний порядок проведення різного виду експертиз: первинної, повторної, додаткової, комплексної, комісійної. Це можливо зробити,

виклавши всі позиції однією статтею під назвою «Проведення експертизи в експертній установі», як пропонують А.І. Лозовий та Е.Б. Сімакова-Єфремян¹. Але, на нашу думку, зазначені положення слід викласти окремими статтями, як це зроблено у відповідних законах країн ближнього зарубіжжя, наприклад у ст. 14-25 Закону РФ «Про державну судово-експертну діяльність у Російській Федерації»².

Реалізація даних пропозицій дозволить значно покращити організацію роботи експертних установ, підвищити якість роботи експертів, в тому числі й експертної служби МВС, сприятиме більш ефективному та швидкому розкриттю та розслідуванню злочинів.

¹ *Лозовий А.І.* Проблеми нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності у кримінальному процесі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hniise.gov.ua/site/articles/read/35.html>.

² О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации : Федеральный закон от 31 мая 2001 г. № 73-ФЗ.

Розділ 4

ТЕХНІЧНЕ, МЕТОДИЧНЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

4.1. Науково-методичне забезпечення експертної діяльності органів внутрішніх справ

Складність завдань, вирішуваних правоохоронними органами, в тому числі органами внутрішніх справ, вимагають належного наукового забезпечення, вдосконалення знань, вміння прогнозувати явища і події, що, у свою чергу, вимагає оптимізації управління й організації наукових досліджень, а також вирішення конкретних завдань та дослідження наукових проблем, пов'язаних з удосконаленням правоохоронної діяльності.

У науково-методичному забезпеченні експертної діяльності важливими напрямками слід визнати як питання організації наукових досліджень в галузі судової експертизи, так і розробку практичних рекомендацій з кожного з видів діяльності, засновані на останніх наукових досягненнях.

У наукових установах організація науково-дослідної роботи повинна відповідати певним критеріям, а саме:

- відповідність цілей науково-дослідних робіт найбільш перспективним напрямкам розвитку науки, що співпадає з потребами практики;
- відповідність структури науково-дослідної організації основним цілям наукових праць;
- раціональний підбор і розміщення кадрів;
- оптимальна система заходів матеріального заохочення й економічного стимулювання наукової діяльності, що сприяє максимальному використанню творчих можливостей науковця;
- ефективна система матеріально-технічного забезпечення й фінансування досліджень;
- оптимальне інформаційне забезпечення, що передбачає

адресне обслуговування;

– гнучка система контролю, що забезпечує стабільність у функціонуванні наукового колективу своєчасним обліком змін у цілях і завданнях дослідження;

– раціональна система реалізації наукових розробок, їхнього впровадження й оперативного використання в практиці¹.

Покращення науково-методичного забезпечення експертної діяльності є можливим за рахунок підвищення ефективності науково-дослідної роботи, а також удосконалення організаційних основ наукового напрямку з урахуванням зазначених вимог. З іншого боку, науково-методичне забезпечення експертної діяльності здійснюється виходячи з потреби практики.

Беручи до уваги суб'єкт, об'єкт, предмет, мету, засоби й результати експертної діяльності, її науково-методичне забезпечення передбачає такі аспекти:

– розробка й впровадження в практику загальної теорії експертної діяльності;

– розробка в галузі теорії судової експертизи, у тому числі розробка й впровадження в практику методик експертних досліджень;

– розробка нових методів вирішення експертних завдань.

Вимоги до науково-методичних розробок – стандартні. Необхідним є створення робочого органу – колективу із практиків і вчених, що є фахівцями в досліджуваній галузі, який визначатиме строки виконання й форми подання результатів наукового дослідження. Формами їхньої реалізації можуть бути програмні документи, що містять основні напрямки науково-дослідної роботи, монографії, посібники, підручники, методичні листи. З питань наукових розробок в галузі теорії судової експертизи, у тому числі розробок і впровадження в практику нових методик експертних досліджень, ми хотіли б зупинитися на питаннях нормативного забезпечення наукової діяльності в ОВС, проблемах забезпечення координації суб'єктів діяльності із забезпечення експертної служби МВС сучасними науковими розробками та можливостях вдосконалення цієї діяльності.

¹ Косолапов В.В., Щербань А.Н. Оптимизация научно-исследовательской деятельности. – К., 1971. – С. 66-67.

Експертна діяльність ґрунтується на наукових знаннях, і кожен з її напрямків має бути забезпечений сучасними досягненнями науково-технічного прогресу. У ст. 8 Закону України «Про судову експертизу» зазначається, що «організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності та організаційно-управлінські засади діяльності державних спеціалізованих установ покладаються на міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність». Відповідно до цієї норми Закону Положенням про Міністерство внутрішніх справ України (п. 4 абзац 50) передбачено, що МВС в тому числі «організовує в межах компетенції науково-методичне забезпечення судово-експертної діяльності», а також «організовує і координує роботу з упровадження в практику досягнень науки і передового досвіду, забезпечує розроблення нових видів озброєння, спеціальних, технічних і криміналістичних засобів для органів внутрішніх справ та внутрішніх військ МВС України» (п. 4 абз. 49)¹.

На експертну службу МВС відповідно до Положення покладаються такі завдання: «судово-експертне та техніко-криміналістичне забезпечення діяльності органів внутрішніх справ, інших правоохоронних органів із запобігання, виявлення, розкриття і розслідування злочинів та інших правопорушень; провадження науково-дослідної діяльності у сфері судово-експертного і техніко-криміналістичного забезпечення; проведення експертизи та досліджень за кримінальними, цивільними та арбітражними справами, а також досліджень у позасудовому провадженні, виконання інших робіт у межах своєї компетенції; експлуатаційно-технічне та метрологічне забезпечення техніко-криміналістичних засобів органів внутрішніх справ; забезпечення ведення загальнодержавного криміналістичного обліку; участь в розробленні техніко-криміналістичних засобів та забезпечення їх

¹ Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Указ Президента України від 6 квітня 2011 р. № 383 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/13351.html>.

використання в практичній діяльності»¹. З означених завдань можна помітити, що наукове та методичне забезпечення експертної діяльності ОВС покладається на саму експертну службу. Вона одночасно відповідає і за реалізацію наукових досягнень у практичну діяльність.

У структурі ДНДЕКЦ впровадження сучасних досягнень науки в експертну діяльність покладається на лабораторію організаційно-методичних питань експертно-криміналістичної діяльності, яка складається з трьох відділів: організаційно-нормативного забезпечення, науково-методичного забезпечення та інформаційно-аналітичного. Лабораторію очолює начальник, який одночасно є заступником начальника центру. На регіональному рівні в складі НДЕКЦ при управліннях внутрішніх справ за цей напрямок діяльності відповідають працівники секторів організації науково-методичної діяльності².

Експертні підрозділи здійснюють свою діяльність згідно з піврічними планами, які розробляються з урахуванням оперативної обстановки в країні та регіонах. Плани затверджуються керівництвом МВС, ГУМВС, УМВС, УМВСТ і повинні передбачати конкретні заходи з основних напрямків організаційно-методичної наукової, практичної та фінансової діяльності. Пунктом 1.2.2 Настанови про діяльність експертної служби МВС України затверджується обов'язкове передбачення у планах поряд з іншим: науково-дослідницька діяльність щодо розробки, освоєння і впровадження нових техніко-криміналістичних засобів, експертних методів і методик виявлення, закріплення, вилучення і дослідження речових доказів; удосконалення експертних методів досліджень, ведення криміналістичних обліків, аналітичної та організаційної роботи на основі впровадження автоматизованих систем та технологій; аналіз експертної практики з питань ефективності методик дослідження речових доказів, використання методів техніко-криміналістичного забезпечення розкриття, розслідування

¹ Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Указ Президента України від 6 квітня 2011 р. № 383 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/13351.html>.

² Примірний структура науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при ГУМВС, УМВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на залізничному транспорті : затверджена наказом МВС України від 28.02.2008 р. № 77.

та попередження злочинів¹.

Контроль за діяльністю НДЕКЦ ГУМВС, УМВС, УМВСТ та надання їм практичної допомоги здійснює ДНДЕКЦ. У процесі перевірки поряд з іншими заходами вивчаються: результативність участі працівників у слідчих діях і оперативно-розшукових заходах; ефективність використання криміналістичних обліків; дотримання рекомендованих методик та термінів при проведенні експертиз і досліджень; організація профілактичної роботи; результативність впровадження передового досвіду інших підрозділів; організація науково-дослідницької діяльності. Тобто в експертній службі МВС законодавчо і практично здійснюються заходи, направлені на забезпечення своєї діяльності сучасними науковими досягненнями.

Значне місце у науковому забезпеченні експертної діяльності ОВС відіграють вищі навчальні заклади системи МВС. Наукова робота в них здійснюється відповідно до законодавчих актів України, що регулюють цю діяльність, та відомчих нормативних актів, зокрема Положення про організацію проведення НД і ДКР у системі МВС України, затвердженого наказом МВС від 15.05.2007 р. № 154, наказу МВС від 29.07.2010 р. № 347 «Про затвердження Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010-2014 років». Пріоритетні напрямки наукових розробок в галузі судової експертизи визначено у додатку 8 Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010-2014 рр., а саме: дослідження та створення програмно-апаратних комплексів для проведення дактилоскопічних досліджень; дослідження та створення засобів експрес-аналізу наркотичних, вибухових речовин та біологічних об'єктів позалабораторних умовах; дослідження та створення технічних засобів для розвідки, локалізації, перенесення, транспортування, знищення вибухових пристроїв для вибухотехнічних підрозділів МВС; розроблення методики використання приладу ВПК-2 (візуально-пошукового контролю) при дослідженні ідентифікаційних маркувань транспортних засобів; розроблення та впровадження в практичну діяльність

¹ Настанова про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України : затверджена наказом МВС України від 30.08.1999 р. № 682 [Електр. ресурс]. – Режим доступу : http://www.univd.edu.ua/_projects/ezloch_kor/docs/krim/mvd_eks_krim.doc.

ліхтаря для збудження люмінесценції при застосуванні люмінесцентних засобів (порошків, спреїв тощо) при виявленні слідової інформації дактилоскопічного походження в польових і лабораторних умовах; методика мистецтвознавчих досліджень творів образотворчого (живопису, скульптури, графіки), декоративно-вжиткового, професійного та народного мистецтва, кінопродукції, фотоматеріалів; розробка методики проведення експертиз, пов'язаних з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торгівельними марками (знаками для товарів і послуг), географічними позначеннями, розроблення методики дослідження вибухових речовин методом тонкошарової хроматографії та інструментальними методами; розробка приладу для вимірювання ударного навантаження та розміру площини контактної взаємодії холодної зброї ударно-дробильної дії; розробка методики дослідження об'єктів інтелектуальної власності, захищених методами криптографії та стенографії; розширення можливостей використання досягнень одорології в діяльності ОВС; впровадження автоматичної ідентифікації особи за голосом та мовленням; технічне дослідження цифрових записів; вдосконалення методики молекулярно-генетичних досліджень біологічних слідів людини; упровадження сучасних методик виявлення та фіксації слідів злочинів; створення єдиної бази ДНК-профілів осіб, які притягалися до відповідальності за кримінальним законодавством України; удосконалення експертних досліджень споживчих товарів; розроблення апаратного комплексу та створення спеціалізованого програмного забезпечення для виконання фоноскопичних експертиз мови людини; упровадження нової техніки і технологій вимірювання в експертно-криміналістичні дослідження; використання запахової інформації при розслідуванні злочинів, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї; дослідження якісного та кількісного складу наркотичних засобів і психотропних речовин рослинного та синтетичного походження для наукового обґрунтування висновків судових експертиз щодо їх спільної родової (групової) належності та єдиного джерела походження (ідентифікації); використання новітніх технологій для розшуку безвісти зниклих дітей: використання ДНК-технологій та складання портретів зниклих дітей з урахуванням вікових змін; техніко-криміналістичне

забезпечення розслідування комп'ютерних злочинів; проектування та розробка системи портретної ідентифікації осіб та логічної їх прив'язки до оперативних обліків існуючих банків даних; розробка методики дослідження та вилучення криміналістично-значимої інформації з мобільних телефонів та інших засобів зв'язку і носіїв інформації при розслідуванні злочинів; дослідження накладок на банкомати – спеціальних приладів, призначених для накладення на клавіатуру та картоприймачі стаціонарних банкоматів з метою незаконного копіювання інформації з пластикових платіжних карток та ідентифікаційних кодів користувачів¹.

Вирішення цих завдань значною мірою покладається на експертну службу та на вищі навчальні заклади МВС, в яких зосереджено значний науковий потенціал. Вчені навчальних закладів МВС у взаємодії з практичними працівниками сьогодні у змозі вирішити багато наукових та науково-практичних проблем юриспруденції, в тому числі й у галузі судової експертизи. Про це свідчать реальні досягнення вузів МВС, наприклад статистична звітність за 2010 р. одного з провідних вузів – Національної академії внутрішніх справ.

Наукові дослідження в НАВС проводяться на академічному рівні та на рівні структурних підрозділів. Протягом 2010 р. наукові дослідження в академії проводились силами 53 кафедр, 6 навчально-наукових інститутів, 3 окремих факультетів та 9 профільних наукових лабораторій. У 2010 р. виконувалося 159 позицій річного Плану НД і ДКР, 67 з яких були спрямовані на проведення актуальних наукових досліджень щодо діяльності ОВС. Понад 50 тем наукових досліджень виконувалися робочими групами за участю працівників департаментів і галузевих служб МВС як безпосередніх співвиконавців.

Планом підготовки дисертаційних досліджень на 2010 рік охоплено 465 досліджень (43 докторських та 422 кандидатські дисертації). У 2010 р. заплановано до завершення 190 дисертаційних досліджень, виконаних у повному обсязі. Достроково виконано ще 29 робіт, термін завершення яких заплановано на 2011-2012 роки. Із завершених у 2010 р.

¹ Про затвердження Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010-2014 рр. : Наказ МВС України від 29.07.2010 № 347.

190 дисертаційних досліджень захищено 12 (1 докторська та 11 кандидатських), рекомендовано до захисту 17 дисертацій (2 докторських та 15 кандидатських), завершена та перебуває на стадії кафедрального обговорення 161 дисертація (7 докторських та 154 кандидатських).

За підсумками 2010 р., планові наукові дослідження лабораторій та окремих кафедр впроваджені в діяльність: ГСУ – 10, ДКЗ – 5, ДНДЕКЦ – 10, ДГБ – 6, ДДСБЕЗ – 10, ГШ – 2, ДКР – 8, ДБНОН – 12, ГУБОЗ – 2. На замовлення правоохоронних органів проведено 5 досліджень спеціальних технічних засобів. Завершено розробку автоматизованих робочих місць: експерта з балістичних досліджень; експерта з досліджень холодної зброї.

Формами реалізації планових наукових досліджень у 2010 р. стали підготовка та видання друком 16 монографій, 6 підручників (з яких 4 затверджені МОН України), 68 навчальних та навчально-методичних посібників (16 рекомендовані МОН України та МВС України), 17 курсів лекцій, 2 довідкові (енциклопедичні) видання, 3 науково-практичних коментарі, 40 методичних рекомендацій та аналітичних оглядів, що видані типографським способом¹.

Наведені дані наукових досягнень лише одного з вузів системи МВС свідчать про значущість його досягнень для діяльності міліції взагалі та експертної діяльності зокрема. З цих причин ми не погоджуємось з пропозиціями МВС, які знайшли відображення у відповідному розпорядженні Кабінету Міністрів України, щодо ліквідації Запорізького, Прикарпатського, Кримського, Херсонського та Кіровоградського юридичних інститутів².

Розвиток експертної діяльності в Україні є складовою державної політики у сфері протидії злочинності, тому, безумовно, її науково-методичне забезпечення не покладається на окремі міністерства, відомства чи організації, а носить комплексний характер. Міністерство юстиції України є координатором

¹ Підсумки наукової діяльності НАВС [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.naiu.kiev.ua/tslc/index.php>.

² Про реорганізацію мережі вищих навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.08.2011 р. № 727-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=727-2011-%F0>.

діяльності з науково-методичного забезпечення всіх експертних установ.

За змістом ст. 8 Закону України «Про судову експертизу» «для розгляду найважливіших питань розвитку судової експертизи, що мають міжвідомчий характер, при Міністерстві юстиції України створюється Координаційна рада з проблем судової експертизи, яка діє відповідно до Положення про неї, що затверджується Кабінетом Міністрів України». Відповідно до цієї норми Кабмін Постановою від 16.11.1994 р. № 778 затвердив Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції¹.

Координаційна рада є постійно діючим, консультативно-дорадчим органом, що має на меті вироблення єдиних підходів до організації судово-експертної діяльності та вирішення найважливіших питань розвитку судової експертизи, які мають міжвідомчий характер. До повноважень Координаційної ради належить розроблення рекомендацій з питань: методичного забезпечення державних спеціалізованих установ, які провадять судово-експертну діяльність, а також органів дізнання, досудового слідства і суду в організації судово-експертних досліджень; розвитку мережі спеціалізованих установ та збільшення обсягу і видів судової експертизи, створення нових методів дослідження у цій галузі; внесення пропозицій щодо вдосконалення процесуального законодавства з проведення судової експертизи; узгодження проектів нормативно-правових актів, що регламентують порядок проведення спеціалізованими установами судової експертизи і виконання ними наукових розробок; впровадження разом з центральними органами виконавчої влади, до сфери управління яких належать спеціалізовані установи, нових видів судової експертизи; визначення актуальності та пріоритетності науково-дослідних робіт з питань судової експертизи і конкретних тем, що потребують спільного розроблення та узгодження; удосконалення організаційних засад проведення різних видів міжвідомчої комплексної та комісійної

¹ Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України : затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.1994 р. № 778 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ від 23.05.2007 р. № 770 [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=778-94-%EF>.

судової експертизи; провадження редакційно-видавничої діяльності та забезпечення обміну науково-технічною інформацією і статистичними даними за профілем діяльності; розроблення загальних вимог до атестації судових експертів та діяльності відомчих експертно-кваліфікаційних комісій; удосконалення форм навчально-методичної роботи з посадовими особами, що призначають судову експертизу; розгляду пропозицій заінтересованих центральних органів виконавчої влади або інших державних органів щодо формування державного Реєстру атестованих судових експертів; вироблення єдиного підходу до підготовки кадрів для спеціалізованих установ та підвищення їх кваліфікації; проведення міжвідомчих науково-методичних конференцій, семінарів, нарад; налагодження і розвитку міжнародного співробітництва та обміну науково-технічними досягненнями в галузі криміналістики і судової експертизи; здійснення інших заходів, спрямованих на розвиток судової експертизи¹.

Аналізуючи означені повноваження Координаційної ради, можна зазначити, що їх досить чітко виписано та вони широко охоплюють всі проблемні моменти, які виникають у координації науково-методичної, організаційної та інших видів діяльності експертних установ різних відомств. Однак, на нашу думку, судово-експертні заклади не в повному обсязі використовують досягнення наукових установ та організацій, що займаються дослідженнями в галузі природознавчих та технічних наук. Експертиза є однією із форм використання спеціальних знань, тому перспективним напрямком розвитку судової експертизи є саме впровадження нових методів досліджень з галузей фізики, хімії, математики, біології, матеріалознавства тощо. Тому, на наш погляд, окремим пунктом Положення потрібно зазначити способи та форми взаємодії судово-експертних установ з науково-дослідними організаціями неюридичного профілю діяльності.

Поняття «експертна методика» є основним у судово-

¹ Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України : затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.1994 р. № 778 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ від 23.05.2007 р. № 770 [Електр. ресурс] – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=778-94-%EF>.

експертній діяльності і, на наш погляд, наразі цілком сформувалося. Але, як і будь-яке концептуальне положення науки, воно весь час підлягає науковому аналізу та постійно вдосконалюється. Визначенню експертної методики присвячено праці видатних вчених-криміналістів, зокрема Т.В. Авер'янової, Р.С. Белкіна, М.Є. Бондар, А.І. Вінберга, Г.Л. Грановського, Ф.М. Джавадова, В.П. Колмакова, В.В. Корнаухова, С.Д. Кустановича, В.С. Мітричева, Д.Я. Мірського, В.Ф. Орлової, М.Я. Сегая, О.Р. Шляхова та ін.

Під методикою розуміється «сукупність способів методів, прийомів для систематичного послідовного, більш доцільного проведення якої-небудь роботи»¹. Інші визначення співвідносять це поняття з яким-небудь одним або декількома видами діяльності. Наприклад, у словнику російської мови за редакцією С.І. Ожегова методика визначається як «сукупність методів навчання чому-небудь, практичного виконання чого-небудь»², у тлумачному словнику української мови за редакцією В.Т. Бусел – як «сукупність взаємопов'язаних способів та прийомів доцільного проведення будь-якої роботи», а також як «документ, який описує послідовність методів, правил і засобів виконання роботи» та «вчення про методи викладання певної науки, предмета»³.

Одним з перших науковців, що запропонували визначення експертної методики, був А.Р. Шляхов, який вважав, що «методика кожного виду судової експертизи – це система методів, прийомів і технічних засобів, що застосовуються для рішення конкретних завдань у певній послідовності та враховують специфіку вирішуваних питань і досліджуваних речових доказів»⁴. Згодом у спільній з А.І. Вінбергом праці визначення дещо змінилося, але, по суті, залишилось таким самим: «під методикою судової експертизи розуміється система науково обґрунтованих методів, прийомів і технічних засобів (приладів, апаратури, пристосувань), упорядкованих і цілеспрямованих на вивчення специфічних

¹ Большая советская энциклопедия (в 30 т.). – Изд. 3-е. – М., 1978.

² Ожегов С.П. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов / под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 19-е изд., испр. – М., 1987.

³ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К., 2003. – С. 664.

⁴ Шляхов А.Р. Предмет и система криминалистической экспертизы // Труды ВНИИСЭ. – М., 1971. – Вып. 3. – С. 17.

об'єктів і вирішення питань, що стосуються предмета експертизи»¹. В обох визначеннях наголошувалося на такій ознаці методики, як її послідовність, що дозволяє розглядати методику як певну програму дій експерта, тісно пов'язаних з предметом і об'єктом експертизи. «Визначеність методик предметом і об'єктами експертизи, – як зазначає А.Р. Шляхов, – вказує на взаємозв'язок: з'ясувавши предмет та об'єкт експертизи, можна сформулювати методику дослідження, а у підсумку зрозуміти сутність експертизи. Зміст методик дослідження повинен розглядатися як суттєва ознака кожного роду, виду, різновиду судової експертизи»².

На думку В.П. Колмакова, методика експертного дослідження – це «сукупність прийомів (способів) і окремих методів для систематичного і найбільш доцільного проведення якої-небудь роботи»³. Деяко по-іншому визначає експертну методику В.С. Мітричев: «Під методикою експертного дослідження розуміється цілеспрямоване й системне використання сукупності прийомів і методів, що з найбільшою ефективністю призводить до вирішення питань певного роду»⁴. Незважаючи на різні визначення авторами поняття методики експертного дослідження, загальним недоліком в них, на наш погляд, є досить загальне визначення методики. Наведені тези можуть стосуватися методики виконання будь-якої роботи.

Не зовсім вдалими, на наш погляд, є й визначення Ф.М. Джавадова: «Судово-експертні методики – це окремі процедури раціонального поводження з матеріальними носіями інформації для виявлення та фіксації фактичних даних, які складають логічний зміст доказів, що збираються у формі висновку експерта»⁵. Експертна методика сама по собі є системою вказівок або приписів на виконання дослідження і не може бути

¹ Винберг А.И., Шляхов А.Р. Общая характеристика методов экспертного исследования // Общее учение о методах судебной экспертизы : сб. науч. тр. – М., 1977. – Вып. 28. – С. 89.

² Шляхов А.Р. Судебная экспертиза: организация и проведение. – М., 1979. – С. 10.

³ Колмаков В.П. О методах, приемах и средствах в советской криминалистике / Правоведение. – 1965. – № 4. – С. 118-120.

⁴ Митричев В.С. Общие положения методики криминалистического идентификационного исследования материалов документов // Труды ВНИИСЭ. – М., 1974. – Вып. 9. – С. 18.

⁵ Джавадов Ф.М. Судебно-экспертная методика (сущность понятия) // Теория та практика судової експертизи і криміналістики. – Х., 2002. – Вип. 2. – С. 59-62.

процедурою. Вирішення предмета експертизи частіше за все і є отриманням фактичних даних, тобто доказів, а висновок експерта є джерелом доказів. Висновок експерта підлягає оцінці слідчого, який визначає його інформативність і ступінь відношення відомостей, отриманих при дослідженні, до доказової інформації. Але зазначені дії до методики експертного дослідження не мають відношення. В цьому визначенні також не міститься чіткої вказівки на послідовність застосування методів дослідження та не згадується про самі методи.

Вперше на монографічному рівні поняття «експертна методика» було досліджено у кандидатській дисертації М.Є. Бондар «Експертна методика як одна з основних категорій загальної теорії й практики судової експертизи»¹. У дослідженні на високому теоретичному рівні розглянуті поняття експертної методики, класифікація експертних методик за різних критеріями, функції експертної методики і її роль та місце в системі категорій загальної теорії судових експертиз. За визначенням автора, «експертна методика – це програма вирішення експертного завдання, що складається з послідовних практичних і розумових операцій, які спрямовані на пізнання властивостей і зв'язків досліджуваних об'єктів та припускають застосування для цього системи методів і засобів дослідження»².

У даному визначенні, на думку М. Бондар, відбито основні риси експертної методики як категорії судово-експертної діяльності, а саме: а) розкрито її сутність і призначення – експертна методика є програмою рішення експертного завдання; б) існує вказівка на зв'язок методики з об'єктом дослідження, із установленням його властивостей і проявів, що мають значення для рішення поставленого завдання; в) вказано на структуру та зміст методики, що припускає послідовне здійснення фізичних і розумових дій, заснованих на використанні певної системи методів і засобів дослідження; г) вказівка на застосування системи методів дослідження означає використання об'єктивних закономірностей руху досліджуваних об'єктів, оскільки будь-який метод взагалі

¹ Бондарь М.Е. Экспертная методика как одна из основных категорий общей теории и практики судебной экспертизы : автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – Киев, 1992.

² Бондарь М.Е. О понятии «экспертная методика» // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1990. – Вып. 40. – С. 13-19.

розробляється на основі знання об'єктивних закономірностей дійсності. До функцій експертної методики автор віднесла: ціледосягаючу, управляючу, оціночну, посвідчувальну, пізнавальну. Ми погоджуємось з наведеними твердженнями і вважаємо, що розглядувана робота є значним внеском в теорію судової експертизи.

Заслуговує на увагу також визначення експертної методики, запропоноване Т.В. Авер'яною як «система приписів (категоричних чи альтернативних) на вибір і застосування в певній послідовності й у певних існуючих або створюваних умовах методів і засобів вирішення експертного завдання»¹. Запропонована методикою програма дій, а деякі вчені називають їх алгоритмом, складається із вказівок на методи та засоби пізнання, послідовність їх застосування. Як правильно визначає автор, вказівки можуть носити категоричний або рекомендаційний, альтернативний характер, що залежить від можливості вибору методів і засобів, а також послідовності їх застосування. До змісту методики може входити й характеристика очікуваних результатів, а у випадку можливості варіантів – характеристика кожного з них з оцінкою їх значення. Також експертна методика орієнтована не на дослідження об'єктів експертизи, а на вирішення експертного завдання, оскільки саме від завдання залежить суть дослідження, тому що той самий об'єкт може бути предметом різних експертних методик².

Створення нових методик є творчим процесом, заснованим на пізнанні закономірностей процесу утворення ознак на об'єктах дослідження, виявленні цих ознак з використанням певних засобів і методів. Конкретною метою створення нових методик є розширення обсягу фактичних даних, що надаються слідству та суду, засноване на можливості вирішення нових завдань, дослідження нових об'єктів, скорочення строків проведення експертиз, матеріальних і трудових витрат, зменшення кількості невирішених питань, підвищення наукового рівня й повноти вирішення експертних завдань.

Процес розробки будь-якої методики складається з певних

¹ Авер'янова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. – М., 2007. – С. 290.

² Там само. – С. 291.

стадій. Поділяємо думку Ф.М. Джавадова, яки виділяє такі етапи формування експертних методик:

1) дослідження закономірностей, що обумовлюють прояви ознак, які характеризують ті або інші об'єкти;

2) виділення з усієї сукупності виявлених ознак тих, які задовольняють вимогам, що дозволяють використовувати їх в експертному дослідженні;

3) визначення доступних широкому колу експертів-практиків технічних засобів, методів і прийомів, що дають можливість вивчати зазначені ознаки;

4) оформлення методики у вигляді, що дозволяє однозначно сприймати і використовувати викладену в ній інформацію методичного характеру, в тому числі проводити оцінку одержуваних результатів¹.

Щодо класифікації експертних методик, то більшість вчених є одноставними у своїх думках та поділяють методики на родові (видові), типові, конкретні (окремі)².

На думку Р.С. Белкіна, рівень методики визначається рівнем експертного завдання: «загальні методики – завдання класу, роду, виду експертизи; окремі методики – типове завдання (підзавдання) виду, підвиду експертизи; конкретна методика – завдання (підзавдання) конкретної експертизи»³.

Родова (видова) експертна методика – це сукупність засобів проведення експертиз даного роду (виду). Вона є близькою до опису стадій процесу експертного дослідження в цілому, але відрізняється від нього вказівкою на специфіку змісту цих стадій, обумовлену специфікою предмета й об'єктів даної експертизи, а також вказівкою на методи і засоби, що застосовуються при проведенні експертиз даного роду (виду).

Типова експертна методика – це методика вирішення типових експертних завдань, яка є вираженням узагальненого досвіду проведення таких експертиз. У певних випадках ця методика може

¹ Джавадов Ф.М. Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 2000. – С. 22.

² Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. – М., 2007. – С. 292; Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. – М., 2005. – С. 75; Зинин А.М., Майлис Н.П. Судебная экспертиза : учебник. – М., 2002. – С. 46.

³ Белкин Р.С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов. – М., 2001. – С. 461.

застосовуватися експертом без будь-якої адаптації чи зміни¹. Типові експертні методики, як правило, розробляються державними судово-експертними закладами. На думку О.Р. Росинської, у процесі формування типові методики базуються на рекомендаціях: пропозиціях за результатами реалізації науково-дослідних робіт; рішеннях конференцій, науково-практичних семінарів, методичних рад. Щоб судово-експертна методика отримала статус типової, вона має пройти етапи апробації та впровадження².

Структура типової методики включає такі елементи або складові частини:

1) вказівка на типові для даного виду експертизи об'єкти; посилання на об'єкт дослідження або експертне завдання, як правило, міститься у назві методики;

2) вказівка на методи й засоби досліджень;

3) приписи, що стосуються послідовності застосування методів і засобів;

4) приписи, щодо умов і процедур застосування методів і засобів;

5) опис можливих результатів застосування методів і засобів, характеристика цих результатів в аспекті експертного завдання³.

Конкретна, або окрема, методика – методика рішення конкретного експертного завдання: або результат пристосування, зміни типової експертної методики, або плід творчого підходу експерта до рішення експертного завдання. На думку А.Р. Шляхова, така експертна методика може бути результатом: реалізації експертом особистого досвіду при вирішенні якого-небудь нового завдання, або експерименту, проведеного у процесі даної експертизи; прояву експертом творчого підходу: удосконалення стандартного приладу, доповнення загальноприйнятої методики оригінальним прийомом, новим «поглядом» на об'єкт, завдання; рішення завдання повністю на основі створеної для даного дослідження експертної методики

¹ Белкин Р.С. Курс криминалистики : учеб. пособ. для вузов. – М., 2001. – С. 461.

² Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. – М., 2005. – С. 76.

³ Там само. – С. 76.

синтезом даних і методів різних наук¹.

Дещо інший зміст вкладає в елементи класифікації експертних методик М.Є. Бондар, поділяючи їх на чотири види: загальні, типові й часткові, а також методику конкретного експертного дослідження. Загальна методика, на її думку, являє собою систему правил, загальних положень, що стосуються способів рішення завдань та методів дослідження як у певній галузі експертизи в цілому, так і в окремих її родах, видах. «Поняття «загальна методика» вживається в літературі й щодо правил-приписів (програм) методів окремих криміналістичних теорій рішення експертних завдань (ідентифікації, діагностики, ситуалогії). Така методика ставиться не до якоїсь однієї, певної галузі судової експертизи, а до декількох, тобто, по суті, є міжгалузевою методикою рішення конкретного класу завдань»². Типові методики – це програми, розроблені для рішення завдань певного типу залежно від досліджуваних об'єктів і поставлених питань, часткові – для рішення часткових, проміжних завдань (підзавдань) експертного дослідження. Методика конкретного експертного дослідження являє собою план, схему проведення, рішення конкретного експертного завдання й складається експертом при проведенні кожної окремої експертизи. Конкретна методика – це практичне використання теоретичних рекомендацій зі складання програми рішення певного, конкретного завдання експертного дослідження, тобто спосіб вирішення конкретної експертної ситуації³.

З усіма наведеними думками науковців щодо класифікації методик судових експертиз цілком можна погодитись, тому що вони загалом правильно визначають сутність того чи іншого виду методики. Але, на наш погляд, наведені класифікації методик деякою мірою не узгоджуються між собою і не зовсім відповідають класифікації самих експертиз. Розглянута нами вище класифікація судових експертиз починалася з родових ознак, відповідно до чого експертизи було поділено на: дактилоскопічні; трасологічні; холодної зброї; балістичні; технічну експертизу документів;

¹ Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. – М., 2007. – С. 292.

² Бондарь М.Е. Экспертная методика как одна из основных категорий общей теории и практики судебной экспертизы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1992. – С. 7-8.

³ Там само. – С. 8.

почеркознавчу та авторознавчу; портретну; фототехнічну; матеріалів, речовин і виробів; вибухотехнічні; економічні; товарознавчі; інженерно-технічні; інженерно-технологічні; фармацевтичні і фармакологічні; експертизи харчових продуктів; ґрунтознавчі; біологічні; екологічні; ветеринарні; медичні; психологічні; психіатричні; мистецтвознавчі; експертизи інтелектуальної власності. Відповідні методики повинні мати назву загальних (або родових).

Другий клас – це видові (або типові) методики, що стосуються вирішення більш конкретних експертних завдань у межах зазначених родів експертиз.

Третій клас – окремі (або часткові) методики, які створено для вирішення підзавдань в межах виду. Останніми у класифікації залишаються конкретні методики, зміст яких вірно визначено згаданими вище науковцями.

Зазначена нами схема класифікації лежить в основі реєстру методик судових експертиз, створеного у Міністерстві юстиції України¹ відповідно до ст. 8 Закону «Про судову експертизу», де зазначається, що «методики проведення судових експертиз (крім судово-медичних та судово-психіатричних) підлягають атестації та державній реєстрації в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України». Сьогодні реєстр складає 1119 методик за 15 класами: почеркознавчі та авторознавчі – 69 методик, інженерно-технічні – 122, економічні – 64, товарознавчі – 20, експертизи інтелектуальної власності – 4, психологічні – 68, мистецтвознавчі – 2, технічні експертизи документів – 123, балістичні – 39, трасологічні – 97, вибухово-технічні – 25, фототехнічні і портретні – 11, відеозвукозапису – 24, матеріалів, речовин і виробів – 402, біологічні – 33, комплексні – 16. Побудований реєстр таким чином: кожній методиці присвоюється реєстраційний код, у графі «вид експертизи» зазначаються клас (рід) та вид експертної методики, в графі «назва методики» – назва окремої методики.

Наприклад, під кодом 10.13.03 зазначено: інженерно-технічна експертиза – загальна методика; дослідження інженерного обладнання верхньої будови колії – видова або типова; дослідження

¹ Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://rmpse.minjust.gov.ua/>.

сходу з рейок рухомого складу при втраті стійкості рейко-шпальної решітки – окрема або часткова. Серед інших реквізитів – найменування розробника (спеціалізована установа, інші), рік створення методики та дата прийняття рішення про державну реєстрацію. Наведена методика розроблена Е. Сокол у 2007 р. та зареєстрована 03.03.2010 р. Інші приклади: загальна методика – технічна експертиза документів, видова – дослідження друкарських форм та інших засобів виготовлення документів, окрема – криміналістичне дослідження відбитків печатних форм (автор – С.Д. Павленко, 1970 р. розробки, зареєстровано 06.02.2009 р.); загальна методика – трасологічна експертиза, видова – дослідження знарядь, агрегатів, інструментів і залишених ними слідів, окрема – методика криміналістичного дослідження пломб з роторним механізмом замикання (ДНДЕКЦ Міністерства внутрішніх справ України, НДЕКЦ при УМВС України в Миколаївській обл., 2009 р. розробки, зареєстровано 02.03.2011 р.).

Наявність сьогодні єдиного реєстру судово-експертних методик, безумовно, є позитивним моментом. Але залишаються проблемні питання, пов'язані з доступністю зареєстрованих методик до практичного використання їх експертами, а також слідчими, прокурорами, судами – для оцінки результатів експертиз. Існують методики, яким надано гриф «для службового користування». На позбавленні таких обмежень на доступ до експертних методик наполягає В.М. Шерстюк¹. На нашу думку, вільний доступ громадськості можливий лише до загальних експертних методик. У деталях знайомитись з окремими методиками можуть лише експерти державних установ, слідчі, прокурори, судді та захисники, що представляють інтереси особи у конкретній справі. Таке обмеження обґрунтовується можливістю використання методичних рекомендацій з проведення окремих експертиз у протидії розслідуванню з боку злочинців.

Недоліком є й недостатнє забезпечення інформацією відповідних судових та правоохоронних органів про існування окремих методик та взагалі про можливість судових експертиз. За проведеним нами опитуванням, 58% опитаних слідчих і 35%

¹ Шерстюк В.М. Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2007. – С. 93.

експертів зазначили дефіцит інформації щодо нових видів експертиз і особливостей їх призначення. Зазначений недолік можливо усунути семінарами для слідчих за участю провідних експертів з ретельними аналізом проведених досліджень, демонстрацією експертної та спеціальної техніки.

Позитивною у цьому напрямку є видавнича діяльність. На нашу думку, існує необхідність друку окремими виданнями судово-експертних методик експертиз за їх видами для службового використання експертами спеціалізованих державних експертних установ, слідчими, прокурорами, суддями. Зазначені категорії осіб повинні мати доступ до використання літератури з грифом «для службового використання».

Загальні методики експертиз також повинні видаватися окремим виданням та бути доступними широкому загалу громадськості, сприяючи попередженню злочинності, адже знання можливостей експертних підрозділів та судових експертиз у виявленні доказової інформації може утримати деяких злочинців від вчинення протиправних дій. Використання сучасних досягнень науково-технічного прогресу правоохоронними органами також сприятиме зміцненню їх позитивного іміджу. Особливо це стосується органів внутрішніх справ.

ДНДЕКЦ за останні роки значно збільшив видання літератури з методичного забезпечення експертної діяльності. Поряд з виданням експертних методик виходять друком методичні рекомендації щодо використання спеціальних знань при проведенні окремих слідчих дій, зокрема оглядів місць події, збірники наукових статей працівників експертної служби. Видавнича діяльність НДЕКЦ, безумовно, сприяє покращенню експертної діяльності та розкриттю і розслідуванню злочинів взагалі.

На практиці у використанні експертних методик існують певні проблеми, особливо стосовно методик конкретної експертизи, коли експертом вперше вирішується експертне завдання. Використання експертом апробованої методики в ході дослідження, з одного боку, забезпечує рішення необхідного експертного завдання, а з іншого – гарантує можливість верифікації результатів, викладених у висновку експерта. Проте позитивні сторони застосування апробованих і затверджених методик доповнюються негативними моментами. Складності з верифікацією результатів виникають,

коли експерт створює саме методику експертного дослідження для даного конкретного випадку, так звані евристичні методики. У такій ситуації у висновку експерта повинна бути відбита не тільки сутність цієї методики, але й причини її створення саме для даного випадку експертного дослідження.

Іншою проблемою, що зустрічалась в експертній практиці при застосуванні розробленої в конкретній експертній установі методики, є можлива конкуренція методик дослідження різних експертних установ або окремих експертів. Наявність конкуруючих теоретично обґрунтованих і науково розроблених методик, з одного боку, робить необхідним для слідчого аналіз обґрунтованості вибору методики, що неможливо без залучення спеціальних знань. З іншого боку, конкуренція методик якоюсь мірою ставить під сумнів авторитетність висновків судового експерта, оскільки при можливості науково обґрунтувати протилежні висновки втрачається віра у достовірність отриманих експертом результатів. Вирішенням проблеми конкуренції методик дослідження є їх державна реєстрація, зворотним боком якої може стати використання експертами готової «продукції» та пов'язані з цим небажання впровадження нових розробок в експертну діяльність, відсутність творчого наукового підходу до проведення експертизи.

Проблема конкуренції експертних методик може виникнути у недалекому майбутньому з прийняттям нового КПК України та поступовим переходом до змагальної системи судочинства. Не виключено, що експерти захисту будуть застосовувати власні методики, тому що немає і не може бути чіткої вказівки на вибір та застосування експертом певної методики.

Методики проведення експертиз використовуються експертами у процесі дослідження, який націлений на пізнання фактів об'єктивної дійсності. Дані факти встановлюються в ході вивчення властивостей і ознак об'єктів експертизи з використанням різних методів пізнання й технічних засобів.

Більшість вчених та експертів-практиків розрізняють такі основні стадії проведення експертизи: підготовча; роздільне (аналітичне) дослідження об'єктів експертизи; порівняльне дослідження; оцінка результатів дослідження й формулювання висновків (синтезуюча). Стислий опис наведених стадій міститься в «Енциклопедії судової експертизи». На думку авторів, весь процес

дослідження складається з підготовчої стадії, що включає огляд об'єктів експертизи, висунення експертних версій, складання плану експертного дослідження та проведення організаційно-технічних заходів, необхідних для подальшого дослідження; стадії роздільного (аналітичного) дослідження як етапу вивчення об'єктів експертизи та зразків для порівняльного дослідження з метою виявлення ознак, необхідних для порівняльного дослідження й подальшого проведення ідентифікації або діагностики; стадії порівняльного дослідження, яка включає виявлення співпадаючих або відмінних ознак, що відобразилися в слідах, аналіз властивостей об'єктів, відхилення від норм і т.п. та порівняння об'єктів, що перевіряються, з експериментальними зразками або технічними держстандартами; стадії узагальнення, оцінки результатів і формулювання висновків, на якій визначається значимість ознак, виявлених у процесі порівняльного дослідження, їхніх збігів і розходжень для формулювання висновків¹. На думку деяких авторів, процес експертного дослідження може складатися не з чотирьох, а у необхідних випадках – з п'яти стадій. Додатковою стадією, що передуює порівняльному дослідженню, називають експертний експеримент². На думку О.Р. Росинської та М.Г. Щербаковського, ця стадія входить до аналітичної³.

Кожна зі стадій несе певне навантаження у процесі експертного дослідження та є істотною для досягнення мети експертизи – рішення поставленого перед екпертом завдання. Коротко охарактеризуємо їх. У ході підготовчої стадії, що іноді називають стадією експертного огляду й у якій домінуючу роль грає метод спостереження, експерт не тільки оглядає та вивчає представлені йому на дослідження матеріали, але й за результатами такого огляду планує подальше дослідження⁴.

На важливості послідовності проведення операцій під час експертного огляду наполягав А.І. Вінберг, також зосередивши увагу на принципових положеннях експертного огляду, які є

¹ Энциклопедия судебной экспертизы / под ред. Т.В. Аверьяновой, Е.Р. Россинской. – М., 1999. – С. 408-409.

² Клименко Н.І. Судова експертологія. Курс лекцій : навч. посіб. – К., 2007. – С. 149.

³ Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. – М., 2005. – С. 238; Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы : учебно-теоретич. пособие. – Х., 2005. – С. 153.

⁴ Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. – М., 2007. – С. 430.

такими само, як при слідчому огляді: «всебічність і об'єктивність огляду, критична оцінка слідчим чи експертом встановлюваних ними фактів, правильний опис ознак, виявлених у процесі огляду, та застосування інших способів фіксації, сувора послідовність і планомірність огляду, вмiле застосування науково-технічних прийомів і спеціальних засобів при проведенні огляду»¹.

Підготовчу стадію дослідження А. Вінберг поділив на дві частини, перша з яких складається з огляду та фіксації стану і якості упаковки речового доказу; встановлення стану речових доказів, чи ізольовані вони один від одного, чи не стикаються пакувальний матеріал з поверхнею речових доказів, чи відповідає вміст в упакуванні переліку речових доказів у супровідному документі, постанові слідчого або ухвалі суду; безпосереднє ознайомлення з речовими доказами для встановлення, що являє собою даний об'єкт, які в нього ідентифікаційні (родові, видові та індивідуальні) ознаки; встановлення виду і якості матеріалу, з якого зроблений об'єкт, для визначення подальшого способу його зберігання та умов безпосереднього поводження з об'єктом. Друга частина огляду «є перехідною до подальшого дослідження об'єкта, тобто до аналізу, синтезу, а потім – порівняльного дослідження. У спеціальній літературі цю другу частину огляду іноді називають попереднім дослідженням. У другій частині огляду експерт установлює класифікаційне значення родових і видових ознак досліджуваного об'єкта»².

Цілями експертного огляду Р.С. Белкін вважав «отримання уяви щодо характеру і стану об'єктів, з'ясування умов їх транспортування, зокрема визначення, чи не є ті чи інші зміни об'єкта (подряпини, деформація тощо) наслідком неправильного упакування або транспортування об'єкта тощо»³.

Основним завданням експерта на підготовчій стадії, за М.Г. Щербаковським, є визначення схеми вирішення поставлених перед ним питань. Вчений дещо розширив кількість вирішуваних на даному етапі завдань, з чим ми цілком погоджуємось. На його думку, експерт має вирішити такі завдання: 1) з'ясування завдання

¹ *Винберг А.И.* Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе. – М., 1956. – С. 62.

² Там само. – С. 65.

³ *Белкин Р.С.* Криминалистическая энциклопедия. – М., 2000. – С. 152.

та конкретного предмета експертизи на підставі викладених у постанові слідчого стислих обставин справи; 2) огляд об'єктів, що поступили на дослідження, в тому числі цілісності упакування, перевірка, чи у повному об'ємі представлено порівняльні та інші матеріали, чи відповідають вони речовим доказам та іншим об'єктам, вказаним у постанові про призначення експертизи; 3) визначення відношення представлених об'єктів і вихідної інформації до предмета експертизи та експертних завдань, що потрібно вирішити; 4) визначення повноти представленої інформації та об'єктів дослідження, зокрема: придатність об'єкта для дослідження; відповідність порівняльних зразків вимогам, що висуваються, та їх достатність; наявність в представлених матеріалах справи відомостей, що можуть доповнити інформацію чи допомогти в її правильній оцінці; опис умов виявлення речового доказу, об'єкта експертного дослідження; способу його фіксації, вилучення; умови зберігання, транспортування, зміни, що могли статися з досліджуванним об'єктом в так званій ідентифікаційний період, і т.п.; 5) подання клопотань слідчому щодо надання додаткових відомостей, матеріалів, зразків у разі встановлення неповноти представлених матеріалів дослідження; 6) складання повідомлення щодо неможливості надання висновку, якщо у разі ознайомлення з отриманими матеріалами встановлено, що об'єкти непридатні для дослідження у зв'язку з незворотними змінами; 7) висунення експертних версій щодо різних боків представлених об'єктів: походження їх властивостей, механізму відображення властивостей одних об'єктів до інших, роль об'єктів у механізмі розслідуваної події, інформаційної структури об'єктів тощо; 8) складання плану роботи, порядок, об'єм і характер дослідження, визначення необхідної методики дослідження: методи, прийоми, засоби та послідовність їх застосування, попередні строки початку та закінчення експертизи¹.

Наступна стадія – роздільне дослідження – полягає у вивченні кожного об'єкта експертизи окремо, у виділенні, фіксації та аналізі ознак об'єктів, що мають значення для предмета експертизи. Як правило, спочатку вивчаються безпосередньо об'єкти дослідження,

¹ Щербаковський М.Г. Судебные экспертизы : учебно-теоретич. пособ. – Х., 2005. – С. 146-148.

а потім – зразки. Як слушно зазначає Н.І. Клименко, у випадку, коли експертиза є багатооб'єктною, а зразків декілька, спочатку потрібно дослідити саме зразки¹. Експертному дослідженню підлягають морфологічні (зовнішні) та субстанціональні (внутрішні) ознаки і властивості об'єктів. До першої групи належать конфігурація, розміри, особливості рельєфу поверхні, колір та інші характеристики об'єктів, до другої – склад та структура матеріалу об'єктів, наявність зайвих включень тощо². Підсумком роздільного дослідження є виділення та узагальнення комплексу загальних та окремих ознак, що характеризують об'єкт із достатньою повнотою в аспекті вирішуваного завдання. При вирішенні ідентифікаційних завдань формується судження щодо достатності комплексу ознак для такого дослідження, для вирішення діагностичних завдань – наявність чи відсутність якого-небудь факту, властивості або стан об'єкта.

Експертне дослідження може закінчитися оцінкою результатів роздільного дослідження в тому випадку, якщо експерт дійшов висновку про неможливість індивідуалізувати об'єкт дослідження. Однак, як правильно зазначає Т.В. Авер'янова, не слід забувати, що повна індивідуалізація об'єкта здійснюється не тільки на аналітичній стадії, але й на стадії порівняльного дослідження та на стадії оцінки результатів усього комплексу проведеного дослідження³.

На стадії роздільного дослідження може виникнути необхідність у проведенні експериментів з метою одержання необхідних для порівняння матеріалів або вирішення інших питань. Як зазначалось вище, деякі вчені вважають цю стадію окремою, інші – включають її у роздільне дослідження. На нашу думку, оскільки ця стадія є факультативною та в багатьох дослідженнях не проводиться, її слід включити в аналітичну стадію.

Експертний експеримент складається з проведення експериментів для досягнення таких цілей: встановлення конкретного факту й причинного зв'язку між фактами, явищами; з'ясування механізму слідоутворення; одержання зразків для

¹ Клименко Н.І. Судова експертологія. Курс лекцій : навч. посіб. – К., 2007. – С. 148.

² Щербачковський М.Г. Судебные экспертизы : учебно-теоретич. пособ. – Х., 2005. – С. 151.

³ Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. – М., 2007. – С. 433.

порівняльного дослідження (наприклад, зразків куль, слідів знарядь зламу); дослідження властивостей об'єктів (в тому числі слідів) при поводженні їх у різних умовах середовища; встановлення причин і умов технічного характеру, що сприяли вчиненню злочину.

Як зауважує Т.В. Авер'янова, експертний експеримент, будучи факультативною стадією процесу експертного дослідження, у той же час є й методом пізнання, за допомогою якого в контрольованих і керованих умовах досліджуються об'єкти або явища¹.

Метою подальшої стадії – порівняльного дослідження – є встановлення збігу та розбіжностей загальних і індивідуальних ознак порівнюваних об'єктів. Порівняльна стадія ідентифікаційного дослідження складається з двох етапів. На першому етапі вивчаються та порівнюються загальні ознаки. Результати цього дослідження дозволяють вирішити питання щодо різниці об'єктів або їх приналежності до одного роду, виду чи групі. Якщо є суттєва різниця загальних ознак, то дослідження може закінчитися висновком щодо відсутності тотожності, без деталізації властивостей об'єктів. Якщо експерт встановлює збіг загальних ознак, починається другий етап – порівняння окремих ознак об'єктів. Дана стадія закінчується встановленням збігу та відмінностей ознак досліджуваних об'єктів. Однак при виявленні збігу ознак не можна категорично стверджувати про тотожність об'єктів, а при виявленні розбіжностей – про її відсутність.

Експерт не може закінчити дослідження простим затвердженням збігу та розбіжностей виявлених ознак у досліджуваних об'єктів, а має проаналізувати отримані результати, дати їм оцінку. Для цього він переходить до іншої стадії – оцінки результатів та формулювання висновків, під час якої відбувається узагальнення результатів дослідження з відповідними висновками. Висновки експерта повинні впливати із проведеної експертизи та містити відповіді на питання, поставлені перед експертом слідчим (судом). Вони формулюються на основі аналізу результатів, отриманих у ході проведення всіх попередніх стадій, пояснення наявності й походження встановлених фактів, оцінювання цих фактів з метою пояснення причин їх походження та виявлення

¹ Там само. – С. 435.

достатніх підстав для підтвердження або спростування результатів проведеного дослідження.

На оціночній стадії має значення послідовність дій. На думку О.Р. Шляхова, яка підтверджується практикою проведення експертиз, оцінку потрібно починати зі з'ясування значення ознак, що розрізняються. Їх оцінка припускає наукове пояснення природи розбіжностей: чи є досліджуване відображення приналежністю іншого, а не цього об'єкта, або ці розбіжності знаходяться у межах припустимих змін ототожнюваного об'єкта. З'ясування природи розбіжностей потребує вивчення причин їх походження, врахування фактору часу та умов механізму утворення відображення, випадкових обставин, що вплинули на характер відображення. У результаті оцінки розбіжностей експерт може дійти практичних висновків: при встановленні розбіжностей чи при однакових загальних ознаках, але різниці суттєвих окремих ознак – вирішити питання щодо відсутності тотожності¹.

При цьому потрібно мати на увазі, що індивідуальність об'єкта визначається не окремими ознаками, а сукупністю загальних та окремих ознак. Критерії оцінки окремих ознак об'єкта вироблені практикою проведення експертиз та полягають у самостійності, відносній незалежності ознаки; її стійкості; частоті зустрічальності; несуттєвості розбіжностей, що знаходять наукове і практичне пояснення.

Формування висновків являє собою складний розумовий процес, що відбувається поступово, коли експерт, спираючись на закони логічного мислення, може повертатися знову до результатів аналітичного і порівняльного етапів дослідження, вивчення матеріалів справи, експерименту з метою додаткової перевірки певної гіпотези. Протягом всього дослідження відбувається накопичення окремих висновків, з яких формується загальний, що і стане відповіддю на поставлені питання².

При формулюванні висновків необхідно дотримуватися основних вимог, що були визначені Ю.К. Орловим у вигляді трьох принципів: кваліфікованості, визначеності, доступності. Під першим він розуміє необхідність володіння високою кваліфікацією,

¹ Шляхов О.Р. Судебная экспертиза: организация и проведение. – М., 1979. – С. 111.

² Там само. – С. 112-113.

спеціальними знаннями для формулювання висновків; під другим – неприпустимість формулювання неоднозначних висновків; під третім – формулювання таких висновків, які не вимагають для своєї інтерпретації спеціальних знань, є доступними для слідчих, суддів та інших осіб¹.

4.2. Технічне забезпечення експертної діяльності

Серед завдань, що покладаються на експертну службу МВС, значна частина стосується техніко-криміналістичного забезпечення діяльності ОВС, інших правоохоронних органів із запобігання, виявлення, розкриття і розслідування злочинів та інших правопорушень, включаючи технічне забезпечення експлуатації техніко-криміналістичних засобів, що застосовуються в ОВС; проведення науково-дослідних робіт у сфері протидії злочинності, в тому числі розробка нових та вдосконалення існуючих техніко-криміналістичних засобів та методів для використання у практичній діяльності ОВС.

Проблемам криміналістичної техніки в різні часи приділялось достатньо уваги з боку вчених-криміналістів. Багато питань сьогодні вирішено, але є й такі, що спонукають до наукової дискусії. Під науково-технічними засобами в криміналістиці розуміють прилади, пристосування і матеріали, використовувані для збирання та дослідження доказів або створення умов, що утрудняють учинення злочинів. Такі засоби, за визначенням В.Ю. Шепітька, можуть бути розподілені на кілька груп: 1) взяті без змін з різних технічних і природно-технічних наук; 2) спеціально пристосовані для криміналістичних цілей; 3) спеціально розроблені для цілей криміналістики². Такої ж класифікації, яку можна визначити за критерієм джерела

¹ Орлов Ю.К. Заключение эксперта и его оценка по уголовным делам. – М., 1995. – С. 29-30.

² Криміналістика : підруч. для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / за ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 58.

походження, дотримуються Є.П. Іщенко¹ та В.Г. Гончаренко. Останній об'єднує другу та треті групи та зазначає, що «науково-технічні засоби, використовувані в слідчій практиці, складаються з техніко-криміналістичних і загально-технічних засобів. Поняттям «науково-технічні засоби» слід охоплювати усі без винятку засоби і методи їх застосування, використовувані ... у слідчій роботі, а терміном «техніко-криміналістичні засоби» – технічні засоби, спеціально створені для криміналістичних цілей чи пристосовані для цього зміною загально-технічних засобів»². Визначені дві групи технічних засобів М.В. Салтевський називає загальними та спеціальними³. Наведена класифікація технічних засобів є загальноприйнятною і не викликає значних дискусій серед вчених-криміналістів.

Водночас, у теорії оперативно-розшукової діяльності існують думки щодо визначення всіх технічних засобів, використовуваних у правоохоронній діяльності, терміном «спеціальні», під яким треба розуміти «сукупність технічних, програмно-технічних та програмних засобів, пристроїв, автоматизованих систем, речовин та науково-обґрунтованих засобів і тактичних прийомів їх використання правоохоронними органами із неухильним дотриманням принципу законності для протидії злочинності»⁴. За пропозицією І.Ф. Хараберюша, спеціальну техніку за напрямками застосування можна класифікувати стосовно слідчої діяльності – як криміналістичну, оперативно-розшукової – як оперативну, адміністративно-управлінської – як організаційну, охоронної діяльності – як охоронну техніку. Ми не погоджуємося з наведеним визначенням та класифікацією і приєднуємося до думок більшості вчених криміналістів, які вважають «спеціальну» різновидом

¹ *Ищенко Е.П.* Вопросы классификации и эффективности научно-технических средств : межвуз. сб. науч. трудов. – Свердловск, 1978. – Вып. 72. – С. 140-149; *Ищенко Е.П.* Классификация научно-технических средств, используемых на предварительном следствии // Теория и практика собирания доказательственной информации техническими средствами на предварительном следствии : сб. науч. трудов. – К., 1980. – С. 32-33.

² *Гончаренко В.И.* Научно-технические средства в следственной практике. – К., 1984. – С. 10.

³ *Салтевський М.В.* Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник. – К., 2005. – С. 56.

⁴ *Хараберюш І.Ф.* Протидія злочинності засобами спеціальної техніки: концептуальний підхід : монограф. – Донецьк, 2011. – С. 25.

оперативної техніки, призначену для збирання оперативної інформації, переважно негласними прийомами.

Не зовсім вірним уявляється нам саме поняття науково-технічних засобів, під якими ряд науковців розуміють також методи їх застосування. Дане розуміння науково-технічних засобів відображене у наведеній нами класифікації В.Г. Гончаренка та визначенні спеціальної техніки І.Ф. Хараберюша. Базуючись на визначенні науково-технічних засобів, запропонованому В.Г. Гончаренком, формулює своє визначення В.В. Коваленко: «Науково-технічні засоби – це система методів, загальнотехнічних засобів і спеціально розроблених приладів, апаратів, устаткування, інструментів, пристосувань, матеріалів, технологій, а також прийомів їхнього застосування з метою найбільш ефективного проведення дізнання, досудового слідства, судового розгляду і профілактики злочинів»¹. На нашу думку, не можна ототожнювати ці поняття, тому що «засіб – те, що служить знаряддям у якій-небудь дії, справі», а «метод – спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя»². Зрозуміло, що застосування будь-якого технічного засобу відбувається певними методами. Розробка методів застосування технічного засобу проходить одночасно з його винаходом, але за сутністю ці поняття є різними, їх не можна ототожнювати.

Визначення спеціальної техніки, запропоноване І.Ф. Хараберюшем, включає також тактичні прийоми її використання. На наш погляд, щодо технічних засобів можливо вживання лише термінів «методи» або «способи» їх застосування. «Тактичний прийом» є основним поняттям криміналістичної тактики як розділу криміналістики і вживається щодо тактики проведення слідчих дій або оперативно-розшукових заходів, під час яких можуть застосовуватись у тому числі й технічні засоби.

Відомою є класифікація, запропонована Р.С. Белкіним, з виділенням технічних засобів «польової» та лабораторної криміналістики, відповідно до умов її використання. Класифікація за цільовим призначенням не викликає суперечливості в поглядах науковців, які розрізняють технічні засоби збирання (виявлення,

¹ Коваленко В.В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2004. – С. 261.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., 2003.

фіксації, вилучення та пакування) та дослідження об'єктів. Відповідно до класифікації Р.С. Белкіна в польових умовах в більшості випадків відбувається збирання слідів злочину та речових доказів, а в лабораторних умовах – їх дослідження.

Заслуговує на увагу також класифікація технічних засобів за функціональним призначенням. За цією ознакою В.Г. Гончаренко поділяє науково-технічні засоби на фотографічні (фотоапарати, вузькоплівкова кіноапаратура), акустичні (звукозапис і відеозапис), механічного виявлення і моделювання слідів (інструменти, пристрої та матеріали для виявлення, закріплення, вилучення слідів і часток), пошукові аналітичні (прилади, що дозволяють виявляти об'єкти й аналізувати їхні властивості й ознаки (ультрафіолетові освітлювачі, електронно-оптичні перетворювачі й ін.), пошукові прості (інструменти та пристрої, що дозволяють відшукувати різні предмети в схованках, водоймах, у землі та витягати їх звідти – трали, щупи, магніти, металошукачі тощо), допоміжні (загальнозастосовувані інструменти, письмові та графічні прилади, тара й ін.)¹. Майже аналогічну класифікацію за спеціальним призначенням пропонує М.В. Салтевський².

Суб'єктами застосування технічних засобів при розкритті та розслідуванні злочинів на досудовому слідстві можуть бути слідчий, оперуповноважений, спеціаліст та експерт. Але поділ технічних засобів за приналежністю їх до суб'єкта використання, запропонований рядом вчених, на нашу думку, є недоцільним, оскільки не можна чітко визначити перелік технічних засобів, які б застосовувались винятково слідчим, оперуповноваженим, спеціалістом чи експертом. У зв'язку з цим за суб'єктом застосування видається припустимим класифікувати тільки комплекти науково-технічних засобів, в яких зосереджено оптимальний набір засобів для використання певним суб'єктом.

Використання технічних засобів експертом має свої особливості, на які звернув увагу М.В. Салтевський, зазначивши відмінність між застосуванням технічних засобів слідчим або оперуповноваженим та експертом, яка полягає у процесуальному

¹ Гончаренко В.И. Научно-технические средства в следственной практике. – К., 1984. – С. 12.

² Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник. – К., 2005. – С. 57.

статусі результатів дослідження: «слідчий одержує за допомогою технічних засобів інформацію для себе – для побудови окремих версій, вибору напрямку розслідування. Використання технічних засобів експертом породжує джерело доказів – висновок експерта»¹. Саме тому, поряд із загальнотехнічними і техніко-криміналістичними засобами, пропонуємо окремо виділяти технічні засоби експертних досліджень, або експертну техніку. Під цим поняттям слід розуміти технічні засоби проведення експертних досліджень, суб'єктом застосування яких є виключно судовий експерт. Для застосування експертної техніки потрібно володіти достатньо високим рівнем спеціальних знань порівняно зі знаннями слідчого, оперуповноваженого та інших учасників.

Криміналістична техніка, як слушно зауважує В.Ю. Шепітько, розвивається в трьох основних напрямках: оперативно-слідча, науково-дослідна, профілактична. Найскладнішим напрямом, на думку автора, є розвиток науково-дослідної (в нашому визначенні – експертної) техніки, яка застосовується в основному в лабораторних умовах висококваліфікованими фахівцями². Розглянемо сучасний стан технічного забезпечення експертної діяльності за напрямками розвитку та залежно від видів діяльності: участі у слідчих діях та оперативно-розшукових заходах, проведенні експертиз та досліджень, забезпечення ведення криміналістичних обліків, профілактичній діяльності.

Під час проведення слідчих дій, в основному огляді місця події, застосовуються технічні засоби збирання інформації, що поділяються на засоби виявлення, фіксації та вилучення. Розробка нових та вдосконалення існуючих технічних засобів виявлення об'єктів, що є складовою експертної діяльності ОВС, значною мірою залежить від виду самих об'єктів, їх стану та властивостей. Значна увага сьогодні приділяється технічним засобам отримання інформації зі збереженням початкового стану об'єктів без їх знищення чи пошкодження. При виявленні слідів рук перспективним є використання лазерів для збудження флюоресценції потожирової речовини слідів. Серед традиційних засобів виявлення слідів рук потрібно відзначити розробку нових

¹ *Салтєвський М.В.* Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник. – К., 2005. – С. 57.

² Криміналістика : підручник для студ. юрид. спец. вищих закладів освіти / за ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 59.

дрібнодисперсних дактилоскопічних порошків з рівномірним шаром нанесення та пензля на основі волоконних матеріалів, запропоновані американською фірмою «Sirchie»¹. Також потрібно розширити виготовлення та використання в практиці аерозольних балончиків для виявлення слідів рук хімічним способом.

Важливе значення має вдосконалення існуючих та розробка нових пошукових приладів для виявлення схованок. Сьогодні використовуються компактні рентгенівські прилади для просвічування перешкод невеликої товщини, радіоізотопні товщиноміри для виявлення предметів крізь залізобетонні та цегляні перешкоди. Так, працівниками лабораторії використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю Інституту вивчення проблем злочинності Національної академії правових наук України запропоновано модель компактного, розбірного, малогабаритного металошукача з глибиною пошуку металу в цегляній або бетонній стіні – до 70 см, в ґрунті та воді – до 1,5 м і розроблено принципову схему газоаналізатора для пошуку прихованих трупів та їх частин². Розробляються прилади, що працюють на основі звуколокаційних методів, високочастотних коливань, акустичної голографії. Ведуться роботи з розробки відеоінтроскопічних приладів з використанням ультразвуку, радіоактивного випромінювання та інших фізичних явищ, що дають можливість отримувати на моніторі зображення об'єктів, що знаходяться у напіврідких, сипучих та твердих середовищах. Сьогодні існують металошукачі, що можуть диференціювати кольорові та чорні метали, визначати їх геометричні характеристики та глибину знаходження в ґрунті.

Актуальним залишається питання технічних засобів вилучення мікрооб'єктів. За рекомендаціями Р.С. Белкіна, існують два основні методи пошуку мікрооб'єктів: імовірний та інструментальний³. Для цього доцільним є удосконалення конструкцій існуючих засобів вилучення мікрооб'єктів – екстракторів, що розраховані на різні їх види: пилососи, магнітні екстрактори, липкі стрічки тощо. Для виявлення мікрооб'єктів,

¹ Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.sirchie.com>.

² Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://ivpz.org/naukova-laborator-ya>.

³ Белкин Р.С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов. – 3-е изд., доп. – М., 2001. – С. 557.

особливо біологічного походження, можуть використовуватися різного роду освітлювальні прилади, в тому числі з випромінюванням у невидимих зонах спектру. Під час застосування технічних засобів слід дотримуватись методичних рекомендацій з виявлення тих чи інших об'єктів, оскільки, наприклад, дія продовж часу ультрафіолетового випромінювання може зробити сліди крові непридатними для біологічного дослідження. Розробляються технічні засоби пошуку об'єктів окремих видів: наркотичних засобів, вибухових, легкозаймистих, радіоактивних речовин, трупів та їх частин, живих осіб, які переховуються у приміщенні.

Способи фіксації забезпечують або «консервування самого об'єкта разом з інформацією, що цікавить правосуддя, або дозволяють зафіксувати за допомогою виготовленої моделі ті чи інші його властивості, сторони чи якості»¹. З технічної точки зору становлять інтерес засоби моделювання, а саме виготовлення фото-, відеозображень та копіювання слідів з використанням зліпкових мас. Для виготовлення тривимірних зліпків з об'ємних слідів, поряд з традиційним гіпсом, на сучасному етапі необхідно широко використовувати зліпкові маси: латекс, стеарин, сіеласт, стиракріл, альгеласт, СКТН, силіконові пасти, полімерні матеріали тощо. Позитивним є впровадження в практику працівниками НДЕКЦ при ГУМВС в Харківській області для проведення оглядів місць події з вилученням слідів шин транспортних засобів речовини «Протакрил-М», виготовленої на основі полімерних матеріалів у вигляді аерозольного балону.

Переваги сучасної цифрової фото- та відеоапаратури, яка нині повністю замінила аналогову, є безсумнівними. Інформація зберігається на цифровому носії, який займає невеликий розмір та здатний вміщувати в собі значну кількість фотографій і багатогодинний відеозапис. Фотоапарати та відеокамери зручні у використанні, можуть функціонувати в автоматичному режимі та довгий час працювати від батареї. Значно розширився діапазон розподільчої здатності фотозображень, можливості мікро- та макрозйомки, діапазони регулювання експозиції кадрів.

¹ Андреев И.С., Грамович Г.И., Порубов Н.И. Курс криминалистики. – Мн., 2000. – С. 30.

Використання сучасних об'єктивів зі змінною фокусною відстанню дозволяє фотофіксацію з різних точок зйомки, без додаткових пристроїв. Для фіксації ходу та результатів проведення слідчих дій можливо використання будь-яких цифрових фотоапаратів та відеокамер з достатньою розподільчою здатністю (для фотоапаратів – не менше 3,2 мегапікселів).

Але для детальної фотозйомки об'єктів з високою якістю потрібно застосовувати професійні та полупрофесійні фотоапарати з дзеркальною системою формування зображення. Діапазон світлочутливості в цифрових дзеркальних камерах становить від 100 до 25600 ISO. Висока світлочутливість забезпечує гарну якість зображення в умовах поганої освітленості й дозволяє використовувати короткі витримки для зйомки об'єктів, що рухаються. Швидкість роботи є однією з основних переваг цифрових дзеркальних фотоапаратів. Електроніка в цих камерах більш надійна, чим у звичайних компактних камерах. Цифрові дзеркальні камери характеризуються швидкою роботою процесора обробки зображення, більшим буфером пам'яті й високою швидкістю самого процесу зйомки. У високошвидкісних камерах (наприклад, Canon EOS 1D Mark II N, Nikon D2 Hs) буфер пам'яті має великий обсяг, що дозволяє вести безперервну зйомку зі швидкістю до 8 кадрів у секунду. Переваги цифрових дзеркальних фотокамер полягають також у можливості використання цілого ряду налаштувань режиму зйомки, перш за все фокуса й експозиції. До стандартних функцій цифрових дзеркальних камер належать предикативний автофокус, ручне фокусування, глибина різкості, брекетинг автоекспозиції, режими виміру експозиції та можливість бездротового підключення спалаху.

Сучасні фотоапарати здатні проводити відеозйомку, а відеокамери фотографувати, тому при проведенні нескладних слідчих дій можливо застосування одного технічного пристрою. Однак у випадках значного обсягу роботи, що виконується під час слідчої дії, або коли потрібно вести неперервну відеозйомку, застосовують всі можливі технічні засоби фіксації. Перспективною є розробка та впровадження в експертну практику технічних засобів з можливістю отримання об'ємних зображень у 3D-форматі.

Для роботи зі слідами на місці події широко застосовуються комплекти техніко-криміналістичних засобів, призначених для

використання всіма учасниками розслідування: експертами, слідчими, оперуповноваженими. Уніфіковані криміналістичні валізи комплектуються як самими працівниками експертної служби МВС, так і спеціалізованими підприємствами. Наприклад, ТОВ «Експертні системи» (м. Київ) виготовляють криміналістичні валізи серій «СВ-1», «СВ-2», «Хабар», «Слідопит», пожежно-криміналістичні, вибухотехнічні, дактилоскопічні набори, які пройшли апробацію на базі ДНДЕКЦ МВС України й рекомендовані до впровадження в експертну практику¹. Валізи й набори, у яких розміщені пристрої та обладнання, є ударостійкими, вологозахищеними й адаптованими для транспортування й використання в польових умовах. Комплектація криміналістичних валіз і наборів містить не тільки набір основних інструментів, необхідних для вилучення слідів з огляду місць подій, але й комплекти спеціальних наборів для попереднього дослідження об'єктів. Спеціальні набори, представлені у валізах, мають необхідну кількість витратних матеріалів.

Позитивним у сучасних комплектаціях криміналістичних валіз є наявність всього необхідного для збирання та упакування об'єктів біологічного походження, дослідженню яких сьогодні приділяється значна увага з розширенням можливостей молекулярно-генетичної експертизи. Реагенти й витратні матеріали, що входять до складу валіз, доцільно комплектувати у вигляді спеціальних наборів для виявлення та вилучення, а іноді й для експрес-дослідження слідів, що дозволить експерту оперативно отримувати інформацію про подію злочину. З огляду на те, що робота експертів найчастіше здійснюється при безпосередньому контакті з матеріалами, що є потенційними джерелами небезпечних інфекційних захворювань, необхідною умовою комплектації валіз є наявність засобів безпеки й особистої гігієни експерта: одноразові рукавички, серветки, дезінфікуючий розчин.

Раніше зазначалося, що розробка та впровадження в експертну практику технічних засобів дослідження об'єктів є найбільш перспективним, хоча і найскладнішим напрямком розвитку технічного забезпечення ОВС. Експертна техніка застосовується залежно від завдань, що вирішуються на кожному з етапів

¹ Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.asys-power.kiev.ua/>.

проведення експертизи. Відтак, можемо запропонувати таку класифікацію експертної техніки: 1) технічні засоби аналізу властивостей і ознак об'єктів; 2) пристрої для проведення експериментів та отримання експериментальних зразків; 3) засоби порівняння досліджуваних об'єктів; 4) засоби оцінки даних, отриманих при дослідженні.

Прилади для аналізу властивостей і ознак об'єктів найбільш поширені та різноманітні. Серед них можна виділити прилади та пристрої для: мікроскопічного аналізу (лупи, мікроскопи); дослідження у невидимих зонах спектру (ультрафіолетові освітлювачі, електронно-оптичні перетворювачі, α -, β -випромінювачі); установки для емісійного, адсорбційно-люмінесцентного, мас-спектроскопічного, радіоактиваційного, електрографічного, спектрографічного, хроматографічного аналізів тощо. В.М. Тертишник звертає увагу на використання останнім часом при дослідженні об'єктів мас-аналізаторів з лазерним джерелом іонів, що виготовляються Сумським заводом електронних мікроскопів. Принцип дії приладу оснований на іонізації певних ділянок твердої речовини через потужне імпульсне випромінювання квантового генератора та вивченні плазми, яка утворюється за допомогою мас-спектрометра. Застосування потужного лазерного джерела іонів дозволяє проводити аналіз практично всіх твердих речовин, забезпечуючи високу дозвільну здатність та точність аналізу. Наявність у приладі фокусуєчої оптичної системи у сполученні зі скануючим пристроєм забезпечує високу локальність аналізу з точністю діаметра променя менше 10 мікрон. Застосування мас-спектрометра з подвійним фокусуванням дає можливість використати значну частину іонів при аналізі речовини, що приводить у підсумку до підвищення чутливості аналізу. Більше того, аналізатор забезпечує можливість одночасної реєстрації на екрані декількох десятків елементів. Нарешті, прилад забезпечує збереження досліджуваних зразків та швидкість дослідження. Ці якості приладу розширюють доказові можливості досліджень різних матеріалів, речовин та виробів, дозволяють ефективно використовувати його для визначення природи досліджуваних об'єктів, встановлення мікроелементного складу різних слідів ґрунту, волосся, нашарувань, мікрочасток та

інших речових доказів, у тому числі й мікрооб'єктів¹.

Заслужують на увагу сучасні оптичні мікроскопи. Майже всі моделі сучасних мікроскопів, окрім візуального дослідження об'єктів при збільшенні від 5 до 98 разів, пристосовані для роботи в інших різноманітних режимах. Наприклад, дослідження в білому світлі, створеному шляхом змішення блакитного зеленого і жовтого кольорів; дослідження у блакитній (480 нм), зеленій (540 нм), жовтій (580 нм), червоній частині спектру (650 нм); дослідження в інфрачервоному спектрі (870 нм) при розташуванні джерела під кутом 3°-5° щодо робочої поверхні (косопадające світло) з дискретністю 90° до вісі зору; дослідження в інфрачервоному спектрі (870 нм) при одночасному свіщенні джерел; дослідження властивостей матеріалів, обумовлених люмінесцентними властивостями, при використанні набору інфрачервоних фільтрів; дослідження в інфрачервоному спектрі (870 нм) при плавній зміні кута освітлення щодо подовжньої вісі зору; дослідження властивостей матеріалів, обумовлених ультрафіолетовими люмінесцентними властивостями при використанні жовто-зеленого фільтру при роботі джерела ультрафіолетового освітлення; дослідження ретрофлексивних властивостей матеріалів в коаксіальному білому світлі; дослідження матеріалів на провіт при використанні донного джерела білого світла. Мікроскопи мають можливість з'єднання з монітором комп'ютера з відповідним програмним забезпеченням.

Значними темпами розробляється та вдосконалюється обладнання для дослідження ознак документів. Особливо в цьому напрямку потрібно відзначити напрацювання білоруської компанії «Регула»², однією з останніх розробок якої є спектральний компаратор для перевірки справжності документів «Регула-4305», призначений для детальної експертизи паспортів, водійських посвідчень, особистих документів, технічних та транспортних документів, виїзних віз, банкнот та інших цінних паперів із спеціальним захистом. Пристрій дозволяє проводити дослідження в білому, інфрачервоному, ультрафіолетовому та коаксіальному світлі під різним кутом направлення джерела світла. Пристрій має

¹ Тертишник В.М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : монограф. – Д., 2009. – С. 176.

² Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.regula.ws/>.

збільшення у 220 разів (22-х – оптичне, 10-и – цифрове) та автоматичні режими балансу білого, експозиції, автофокусування. Візуалізатор магнітних фарб МВЗ-4С призначений для візуального контролю магнітного захисту грошових знаків, цінних паперів і виявлення підробок. Цей вид захисту властивий таким валютам, як долар США, євро, російський карбованець і українська гривна. Дія приладу заснована на перетворюванні світла галогенової лампи (тип перетворювача – монокристалічний вісмутзаміщений феріт-гранат).

Серед сучасних пристроїв для отримання експериментальних зразків слід відзначити пристрої безкольорового дактилоскопіювання, або сканування, що пройшли практику застосування в більшості зарубіжних країн та дозволяють отримувати відбитки високої якості без використання фарби. Ці відбитки без додаткової обробки можна заносити до масиву автоматизованих баз даних. Значних успіхів у цьому напрямку досягло російське підприємство «Папілон». Окрім відібрання зразків для порівняльного експертного дослідження, прилади цієї фірми використовуються для отримання та накопичення дактилоскопічної інформації АПС «Папілон», ідентифікації особи за допомогою АПС «Фільтр» за базою даних папілярних візерунків.

Для отримання зразків куль при проведенні балістичних досліджень використовуються кулеуловлювачі, виготовлені на основі сучасних волоконних матеріалів.

До цієї ж групи слід віднести обладнання, що застосовується для проведення експериментів, в тому числі для визначення міцності окремих об'єктів: знарядь зламу, зброї, вузлів та окремих деталей механізмів тощо.

Експертна техніка, призначена для проведення порівняльних досліджень, дозволяє спростити процес порівняння об'єктів та наочно відобразити результати дослідження. До неї належать порівняльні мікроскопи, прилади електронного та оптичного накладення, програмні комплекси за видами досліджень та інші. Поряд з мікроскопом МСК-1, що досить тривалий час використовується в експертних підрозділах ОВС, в практику впроваджується більш сучасний порівняльний мікроскоп ЕС-1. Він призначений для криміналістичних та судово-медичних досліджень, де потрібна висока якість порівняння дрібних

предметів. Мікроскоп обладнаний змінними об'єктивами, що дозволяють збільшувати предмети від 3-х до 96 разів, однакових в обох візирах; системами зміни збільшень, корекції збільшень у візирах. Зручний предметний столик, обладнаний тримачами для різних предметів, має можливість переміщення у трьох площинах. Освітлювальна система побудована на основі оптичних світловодів, має систему для минаючого світла на основі дихронічного дзеркала, набір поляризаційних фільтрів, ультрафіолетове освітлення. На мікроскопі встановлено цифрову камеру, сполучену з комп'ютером, з можливістю використання програмного забезпечення «Video score».

Групу засобів, що дозволяють з достовірністю оцінити дані, отримані при проведенні дослідження, стало можливим виділити окремо з впровадженням в експертну практику сучасної комп'ютерної техніки та програмного забезпечення. Висновки експертизи засновано на внутрішньому переконанні експерта, сформованому за результатами дослідження. У разі коли результати дослідження, виконаного інструментальними методами, підтверджуються даними, отриманими з використанням комп'ютерної техніки, можна з більшим ступенем вірогідності роботи висновки щодо достовірності отриманих результатів. Зазначене стосується дактилоскопічних, балістичних, почеркознавчих, портретних, фоноскопичних та інших видів експертиз.

Прикладом можуть бути чинні на Україні системи дактилоскопічної реєстрації «Дакто-2000» та «Сонда», що здійснюють ідентифікацію відбитків в автоматичному режимі. Автоматизована система портретної ідентифікації «Портрет», призначена для створення оперативних відеотек обсягом кілька десятків мільйонів зображень, та дозволяє створювати, зберігати і використовувати розвинену структуру словесного опису, що забезпечує габітоскопічним пошуком за зображеннями осіб з попередньою фільтрацією за заданими текстовими реквізитами, передбачає введення і завантаження зображень за допомогою відеокамер, сканерів з twain-інтерфейсом, а так само з графічних файлів форматів JPEG, BMP, TIFF. АПС призначена для централізованого обліку та забезпечення заходів розшуку осіб і суб'єктивних портретів. Система дозволяє: проводити пошук за

довільною кількістю параметрів, здійснювати введення антропометричних даних і заносити їх для подальшого зберігання в базу даних, проводити пошук за графічною інформацією з використанням антропометричних даних. Завданнями зазначених систем сьогодні є формування рекомендаційного списку зображень осіб або відбитків пальців, відсортованих за ступенем схожості з порівнюваними. Системи не проводять стовідсоткову ідентифікацію, але вдосконалення даних систем в недалекому майбутньому не виключено.

Серед програмного забезпечення експертної діяльності можна виділити програмний продукт «Video score», що використовується з великою кількістю пристроїв, означених вище. Програмне забезпечення «Video score» дозволяє вводити в комп'ютер відеозображення, проводити їх обробку, порівняння та архівацію. Однією з основних задач програмного забезпечення є дослідження отриманих зображень – порівняння з еталоном, вимірювання метричних параметрів елементів зображення і т.д., на основі якого може сформуватися те чи інше експертне рішення. Система обробки та дослідження зображень уявляє собою набір інструментів та функцій, за допомогою яких можна проводити різноманітні дії з зображеннями. Інструменти можуть модифікувати початкове зображення або просто вимірювати окремі характеристики. Існує можливість збереження результатів вимірювань, які були проведені на кожному зображенні окремо, з подальшим їх переглядом, накладанням на саме зображення та друком результатів. Система порівняння зображення призначена для визначення різниці між еталонним та досліджуваним зображенням об'єкту. Порівняння може проводитися методами взаємного віднімання, складання, з'єднання двох зображень та методом візуального поєднання досліджуваного зображення з частиною еталонного.

Технічні засоби та програмне забезпечення ведення криміналістичних обліків достатньо розглянуто в науковій літературі. Їх основу складають АПС. Як зазначалось, основними з них є дактилоскопічні системи «Сонда» (встановлено у 15 обласних підрозділах НДЕКЦ) і «Дакто-2000» (встановлено у 12 обласних НДЕКЦ). Ці системи апробовано практикою і на сучасному етапі вони мають достатньо непогані показники. Однак слід зазначити,

що у підрозділах органів внутрішніх справ, наприклад, Російської Федерації встановлено систему «Папілон», яка за підсумками порівняльного тестування з системою «Сонда» показала значно кращі результати¹. Для обліку та ідентифікації вогнепальної зброї та слідів її застосування в ДНДЕКЦ функціонує автоматизована балістична інформаційна система «ТАІС», розроблена ТОВ «ЛДИ-Русприбор» (м. Санкт-Петербург).

Поширення набули спеціальні комп'ютерні програми інформаційно-довідкового призначення. Наприклад, інформаційна система «Паспорт» містить детальний опис більш ніж 1047 сучасних паспортів з 160 країн світу з компонентами контролю їх достовірності, дуже простою і зручною системою показу зразків і інформаційних повідомлень про існуючі методи підробки контрольованих паспортів. Інформаційно-довідкова система Autodocs містить відомості щодо основних ознак достовірності 356 документів водіїв і документів на транспортні засоби з 68 країн світу. Інформаційно-довідкова система «Валюта» містить відомості щодо 178 валют світу (більш ніж 2068 банкнот різного номіналу).

Технічним засобам профілактики злочинної діяльності сьогодні приділяється значна увага, що, на думку В.Ю. Шепітька, має такі основні напрями: «1) удосконалення захисту документів від підробок (розробка бланків різних типів документів; запропонування певних реквізитів документів; нанесення спеціальних захисних сіток; застосування поліграфічних особливостей виготовлення документів; використання спеціальних захисних чорнил чи відбитків печаток тощо); 2) розробка профілактичних приладів і пристроїв (наприклад, пристроїв охоронної сигналізації; електронних контролерів; приладів спостереження в нічний час; відеоспостереження важливих об'єктів; пристроїв різних конструкцій проти викрадення автомобілів; хімічних засобів захисту тощо)»². Зазначені напрямки достатньо швидко розвиваються та вдосконалюються. В діяльності ОВС найбільше значення для розкриття та розслідування злочинів і

¹ Бирюков В.В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : монографія. – Луганськ, 2009.

² Криміналістика : підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / за ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 68-69.

розшуку злочинців мають засоби відеоспостереження та відеофіксації злочинців з можливістю їх подальшої ідентифікації.

Серед інших слід виділити систему аналізу оперативного відео «Кажан». Вона призначена для прискорення процесу обробки та аналізу архівного відео та оперативних відеороликів. Система забезпечена додатковим пошуком за зображеннями осіб в оброблених відеороликах, демонстрацією потрібних стопкадрів та контрольних точок у відеороликах та включає в себе функціональну автоматизовану систему портретної ідентифікації (АПС «Портрет»). Система має можливості автоматичного виділення і супроводу осіб у полі зору відеокамери; формування бази фотографій осіб, які потрапили в поле зору камери; розпізнання осіб за результатами порівняння з базою еталонних зображень; інтеграції з сучасними системами відеоспостереження та контролю доступу; вибору еталонних зображень як фотографій з матеріалів відеозйомок, так і з будь-яких інших фотографій (включаючи фотографії поганої якості, наявність головного убору, бороди, прозорих окулярів, дитячі фотографії), фотороботів тощо. Систему можна застосовувати для аналізу матеріалів оперативної відеозйомки, поповнення бази даних для подальшої ідентифікації; ідентифікації та візуального супроводу осіб, що перебувають у розшуку, та ідентифікації цих осіб у реальному режимі часу. Як правило, такі прилади встановлюються у місцях масового перебування людей – стадіонах, кінотеатрах, торгових центрах, аеропортах, вокзалах, автостанціях, контрольно-пропускних пунктах тощо.

Розглянувши технічне забезпечення експертної діяльності ОВС, зазначимо, що розробка техніко-криміналістичних засобів здійснюється доволі інтенсивно. Цьому сприяє зацікавленість у розвитку даного напрямку підприємницькими структурами, що, на нашу думку, цілком прийнятно. Основною проблемою залишається забезпечення сучасною технікою експертних підрозділів НДЕКЦ при УМВС в областях та підрозділів з техніко-криміналістичного забезпечення райвідділів. Наразі про технічне забезпечення достатнього рівня можливо вести мову лише стосовно ДНДЕКЦ. Вирішення проблеми технічного забезпечення всієї експертної служби МВС сьогодні цілком покладається на керівництво ДНДЕКЦ. Державна політика щодо забезпечення цього напрямку

протидії злочинності сьогодні, на жаль, не реалізується.

4.3. Інформаційне забезпечення експертної діяльності

Кожний вид діяльності з розслідування злочинів – слідчої, оперативно-розшукової, експертної – для досягнення максимальних результатів має бути належним чином забезпечений всім необхідним, в тому числі й різного роду інформацією, з використанням якої проводяться ті чи інші дії, спрямовані на збирання доказів. У науковій літературі питанням інформаційного забезпечення розслідування в цілому приділялось достатньо уваги. Слід зазначити монографії, присвячені вирішенню окремих питань інформаційного забезпечення розслідування, що вийшли друком останнім часом та відображають зміст відповідних захищених докторських дисертацій: Є.Д. Лук'янчиков «Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів» (2005 р.), В.В. Бірюков «Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів» (2009 р.), В.Г. Хахановський «Проблеми теорії і практики криміналістичної інформатики» (2010 р.). Вказані праці значною мірою є узагальненням наукових думок попередників стосовно розглядуваного напрямку досліджень. Засновуючись на наукових здобутках авторів, вважаємо за потрібне виокремити проблеми інформаційного забезпечення експертної діяльності як однієї із складових процесу розкриття та розслідування злочинів та окреслити шляхи їх вирішення.

У науковій літературі існує достатньо думок науковців щодо поняття інформаційного забезпечення. Не вдаючись до дискусії, зазначимо лише деякі з них, які, на нашу думку, достатньо повно відображають сучасний стан інформаційного забезпечення розслідування. Так, Є.Д. Лук'янчиков розглядає його як «систему виявлення, дослідження, фіксації і вилучення інформації передбаченими законом засобами з метою формування на їх основі судових доказів і використання для встановлення істини у

кримінальній справі»¹. Як складову загального інформаційного забезпечення розслідування злочинів В.В. Бірюков розглядає інформаційно-довідкове забезпечення. Якщо інформаційне забезпечення розслідування вивчає діяльність із виявлення, опрацювання та використання в розслідуванні інформації, що може стати в пригоді, не обмежуючись джерелами, то «в інформаційно-довідковому забезпеченні розглядаються можливості використання в розслідуванні лише одного з її різновидів – потенційної інформації, можна сказати, інформації з відкладеним попитом, тієї, що є результатом попередніх пізнань і складає масиви різноманітних інформаційних систем»². Саме цим автор обґрунтовує уточнююче слово «довідкове» в загальному терміні, яке звужує загальне поняття до рівня часткового. Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування В.В. Бірюков визначає як окреме криміналістичне вчення, «предметом якого є знання про організацію та функціонування інформаційних систем незалежно від їх основного призначення та відомчої належності, порядок отримання облікової інформації та особливості її використання в розслідуванні»³. Тісно пов'язаним з інформаційним забезпеченням є поняття криміналістичної інформатики, яку В.Г. Хахановський розглядає як окрему криміналістичну теорію «про закономірності та особливості інформаційних процесів у сфері розслідування злочинів, про їх автоматизацію, принципи будови і методи використання автоматизованих систем для підвищення ефективності слідчої та експертної практики на базі комплексного використання теорії та методології криміналістики, засобів та методів математики й інформатики»⁴.

Поняття «інформаційне забезпечення» базується на двох окремих поняттях – «інформація» та «забезпечення». Термін «інформація» досить часто застосовується нами у ході наукових досліджень. Проаналізувавши дефініції цього поняття, В.В. Бірюков дійшов цілком слушного висновку, що «під

¹ Лук'яничков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монографія. – К., 2005. – С. 116.

² Бірюков В.В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : монографія. – Луганськ, 2009. – С. 61.

³ Там само. – С. 65.

⁴ Хахановський В.Г. Теорія і практика криміналістичної інформатики : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. – К., 2011. – С. 9.

інформацією ми розуміємо сукупність відомостей, знань про окремі об'єкти та явища, отриманих у процесі їх пізнання людиною з використанням органолептичних методів або науково-технічних засобів, які зберігаються у пам'яті або зафіксовані штучною мовою на будь-якому носії»¹.

Саме поняття інформаційно-довідкового забезпечення автор розглядає у трьох взаємопов'язаних і взаємозумовлених аспектах: 1) як окреме криміналістичне вчення, складову науки криміналістики; 2) як складову дисципліни криміналістики, призначенням якої є передача знань особам, які її вивчають; 3) як практичну діяльність, пов'язану з отриманням та використанням інформації з інформаційних систем безпосередньо в розслідуванні злочинів. Розглядаючи окремо інформаційно-довідкове забезпечення як практичну діяльність, автор наголошує, що знання та здобутки окремого криміналістичного вчення про інформаційно-довідкове забезпечення розслідування застосовуються в конкретному її напрямку, а саме для виявлення й отримання відповідної інформації про певні об'єкти з інформаційних систем, а також особливості її використання для вирішення конкретних завдань. Він доходить висновку, що «інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів – це діяльність суб'єктів розслідування, спрямована на пошук та одержання, а в необхідних випадках – оновлення та коригування інформації, яка міститься в інформаційних системах незалежно від їх відомчої належності, з метою використання її в процесі розслідування злочинів»².

Цілком погоджуємось, що інформаційне забезпечення спрямовано на пошук та одержання інформації, а також на її оновлення та коригування, але використання інформації не може бути складовою інформаційного забезпечення. Саме слово «забезпечувати» означає «постачати щось у достатній кількості, задовольняти певні потреби, створювати умови для здійснення чого-небудь»³. Інший зміст має слово «використовувати» – «застосовувати, вживати що-небудь з користю, користуватися

¹ Бирюков В.В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : монографія. – Луганськ, 2009. – С. 85.

² Бирюков В.В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : монографія. – Луганськ, 2009. – С. 68.

³ Словник української мови : в 10-ти т. – К., 1972. – Т. 3. – С. 19.

чимось»¹. Діяльність із забезпечення та діяльність з використання будь-чого – це різні процеси, і, на нашу думку, об'єднувати їх одним поняттям не можна.

Розглядаючи процес розслідування як взаємопов'язану слідчу, оперативно-розшукову та експертну діяльність, можна зазначити, що всі названі суб'єкти розслідування таким чи іншим чином здійснюють діяльність з інформаційного забезпечення, а також використовують зібрану інформацію при розслідуванні. В контексті нашого дослідження розглянемо детальніше експертну діяльність ОВС в цьому напрямку. На наш погляд, її можна поділити на два різні за змістом види:

- 1) отримання інформації з певних джерел;
- 2) накопичення та систематизація отриманої інформації.

Оскільки злочин є подією минулого, яку слідчий безпосередньо не сприймав, його пізнання здійснюється опосередковано, через виявлення і дослідження відображень окремих його елементів, їх властивостей в оточуючій обстановці, як системи об'єктів, що несуть інформацію про подію злочину². Існують два шляхи отримання інформації: перший – виявлення та дослідження матеріальних об'єктів, що несуть на собі інформацію про злочин, і другий – виявлення людей, які володіють інформацією про злочин або були безпосередніми його учасниками, та отримання від них необхідної інформації у вербальній формі.

Слідчий займає процесуальне положення, що дозволяє йому отримувати інформацію обома шляхами. Працівники експертної служби можуть отримувати інформацію тільки з матеріальних об'єктів, якими при вчиненні злочину виступають сліди.

Дії злочинця з підготовки, вчинення та приховування злочину становлять складну динаміку взаємодії матеріальних об'єктів, супроводжуваних утворенням різного роду слідів, що виступають джерелами інформації про подію злочину та її учасників. Завдання суб'єктів розслідування, включаючи і працівників експертної служби, полягає у виявленні, вилученні та фіксації слідів, а відповідно й інформації, яку вони містять. Крім того, досліджуючи сліди, як на місці події, так і під час проведення експертизи,

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., 2003. – С. 97.

² Белкин Р.С. Криминалистика (общетеоретические проблемы). – М., 1073. – С. 72.

експерти також отримують інформацію, що використовується у розслідуванні.

У сучасній криміналістиці поняття сліду розглядається за кількома аспектами. У широкому розумінні слід – це результат будь-якої матеріальної зміни первинної обстановки внаслідок учинення злочину: матеріально-фіксовані зміни одного об'єкта на інший; поява чи зникнення тих чи інших предметів, порушення первинного положення, місцезнаходження, стану різних об'єктів (наприклад, загублені злочинцем на місці події власні речі, скалки розбитого віконного скла). Сліди в широкому розумінні охоплюють: комплекси елементів, властивих певним подіям (сліди дорожньо-транспортної події, сліди пожежі тощо); зміни обстановки (поява або зникнення предметів, зміна їх місця розташування); зміна вигляду або стану предмета (зламаний замок). Сліди в вузькому розумінні – матеріально-фіксовані відображення зовнішньої будови одного об'єкта на іншому або сліди-відображення. Сліди-відображення виникають внаслідок взаємодії двох об'єктів і мають достатньо широке розповсюдження: це сліди рук людини, ніг, взуття, зубів, транспортних засобів, знарядь та інструментів тощо¹.

Щодо класифікації слідів найбільш розповсюдженим та загальноприйнятим вважається їх поділ на сліди-предмети, сліди-речовини та сліди-відображення². Сліди-предмети будуть носіями інформації про їх властивості, стан, зміни, що відбулися в них, і причини, що викликали їх. Також сліди-предмети можуть бути носіями інформації про особу, яка ними володіла, її схильності, звички, приналежність до певної професії, навіть характер. Вилучені сліди-предмети можуть складати зміст криміналістичних обліків.

Сліди-речовини залежно від їх природи та відношення до місця події можуть слугувати джерелами різної інформації. Сліди-речовини можна поділити на: а) сліди-речовини, які занесені на місце пригоди (встановлення місця їх початкової локалізації дозволить визначити, де раніше перебував злочинець, звідки був

¹ Криміналістика : підручник / за ред. В.Ю. Шепітька. – К., 2001.

² Криміналістика : учеб. / под ред. Р.С. Белкина. – Т.1. – М., 1978. – С. 277; Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криміналістика : учебник для вузов / под ред. Р.С. Белкина. – М., 2000. – С. 206.

перенесений предмет тощо); б) сліди-речовини, які виникли на місці пригоди внаслідок певних дій (сліди крові як результат тілесних пошкоджень при нападі, краплі розплавленого металу при руйнуванні металевої перешкоди тощо); в) сліди-речовини, унесені з місця злочину (частки негорючої речовини, яка використовується для засипки сейфів); г) сліди-речовини, які залишилися внаслідок зберігання або транспортування об'єктів¹. За слідами-речовинами можна визначити хімічний склад речовини, умови виникнення слідів на місці події, а від цього – і дії злочинців при вчиненні злочину (наприклад, напрямок руху людини, транспортного засобу). Сліди-речовини біологічного походження містять інформацію про людину: групу крові, а звідси – про фізичний стан, захворювання; генетичний код людини тощо.

Сліди-відображення є носіями інформації трьох категорій: про самі сліди, про об'єкти, які вступали у взаємодію, про механізм такої взаємодії. Ця обставина в загальному плані визначає обсяг та якість інформації, яку закладено у слідах-відображеннях. Вона залежить від багатьох чинників: матеріалу об'єктів взаємодії, їх природи, форми, сили і напряму взаємодії тощо. Сліди-відображення серед інших слідів найбільш інформативними, але для вилучення цієї інформації зі слідів-відображень потрібно витратити значно більше зусиль та часу. Сліди-відображення містять інформацію щодо механізму та обставин події, послідовності дій злочинців, їх особистих характеристик тощо. Під час розслідування сліди-відображення вилучаються або з предметом, на якому вони залишені, або виготовленням копій цих слідів з використанням техніко-криміналістичних засобів. Вилучені при розслідуванні сліди також можуть бути об'єктами криміналістичних обліків.

На думку Є.Д. Лук'янчикова, з яким ми погоджуємось, важливе інформаційне значення має комплексність ознак, носіями яких є сліди (як відображення, так і предмети). При цьому відбувається складання інформації безпосередньо самого слідоутворюючого об'єкта та суб'єкта, який вступав із ним у взаємодію, і утворюється своєрідний інформаційний комплекс. Прикладом може бути слід злочину і визначення за ним професійних

¹ Криміналістика : учебник / под ред. Р.С. Белкина. – Т.1. – М., 1978. – С. 331.

навичок особи, володіння нею спеціальними прийомами роботи з відповідними технічними засобами. Інформаційний комплекс можуть становити й різні за своєю природою ознаки відображуваного об'єкта. Так, ознаки, що відбилися на папілярному узорі, дозволяють встановити об'єкт, механізм утворення (захват, дотик), ознаки потожирової речовини та запаху¹.

Спираючись на наведені міркування, Є.Д. Лук'янчиков як самостійне джерело інформації розглядає обстановку місця події, під якою розуміють якісні та просторові зв'язки об'єктів, комплекс яких характеризується поняттям місця пригоди. Пізнавальна цінність обстановки місця пригоди при її дослідженні визначається тим, що ця обстановка характеризує як подію, що вже минула, так і умови, за яких вона відбувалася. Такий підхід сприяє суттєвому зростанню інформаційного значення елементів і зв'язків між ними за умови сприйняття їх як частин структури. Цілісна структура матеріальної обстановки місця події становить собою визначену, упорядковану множину складових її частин, елементів, які перебувають у певному стані й у відповідних відносинах між собою. Якщо матеріальну обстановку місця пригоди розглядати як структуру і досліджувати її з позицій системного підходу, це має забезпечити як аналіз кожного з елементів системи, так і всієї системи в цілому. Елементами такого дослідження виступають сліди у широкому їх розумінні.

Зазначений підхід до речової обстановки місця пригоди як до системи взаємопов'язаних елементів, на думку Є.Д. Лук'яничкова, «дозволяє отримати інформацію про факти, які через деякий час можуть бути зіставлені у їх взаємозв'язку і взаємній обумовленості: наявність об'єкта, який стверджує або спростовує певні обставини; відображення в об'єкті ознак, що характеризують особистість учасників події і дозволяють визначити конкретну особу або знаряддя, яке застосовувалося при вчиненні злочину; відображення в об'єкті умов, за яких відбувалася подія; наявність змін початкового стану об'єкта або комплексу об'єктів, які відображають подію; використання об'єкта учасниками події;

¹ Лук'янчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монографія. – К., 2005. – С. 71.

належність об'єкта певній особі; виявлення об'єкта у визначеному місці та інші фактичні обставини»¹. Дослідження обстановки місця події та отримання відповідної інформації є змістом діяльності як слідчого, так і експерта, залученого до проведення огляду як спеціаліст.

До об'єктів, що є носіями криміналістичної інформації, належать також зразки для порівняльного дослідження. Вони відбираються слідчим відповідно до вимог ст. 199 КПК України. Під час проведення цієї слідчої дії часто залучаються працівники експертної служби як спеціалісти. Але як зразки для порівняльного дослідження експерти можуть використовувати не тільки відібрані у процесуальному порядку, але й об'єкти, що містяться у певного виду обліках, наприклад дактилокарти або кулі чи гільзи. Такі обліки експерти формують самостійно, користуючись правами, наданими Законом України «Про міліцію» та іншими нормативними та підзаконними актами. Вважаємо, що в обох випадках працівники експертної служби, отримуючи зразки для порівняльного дослідження, виконують роботу з інформаційного забезпечення розслідування.

Узагальнюючи наведені вище положення, зазначимо, що об'єктами, які містять в собі інформацію, необхідну для розслідування та отримання якої є складовою експертної діяльності ОВС, на нашу думку, можуть бути:

- сліди та їх копії, вилучені при проведенні слідчих дій;
- обстановка місця події в цілому;
- зразки для порівняльного дослідження.

Іншою складовою інформаційного забезпечення розслідування, як зазначалось нами вище, є експертна діяльність з накопичення та систематизації отриманої інформації, іншими словами, діяльність з формування та ведення криміналістичних обліків. Одним з завдань, що покладається на експертну службу МВС, є саме забезпечення ведення загальнодержавного криміналістичного обліку².

¹ Лук'янчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монографія. – К., 2005. – С. 72.

² Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 р. № 988 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=988-2000-%EF>.

Щодо класифікації криміналістичних обліків думки вчених-криміналістів поділилися на дві групи. Представники російської школи криміналістів за призначенням і механізмом отримання об'єктів та інформації від них поділяють обліки на три групи: оперативно-довідкові, експертно-криміналістичні, довідково-допоміжні¹. На думку О.Ф. Волинського, в оперативно-довідкових обліках «зосереджується інформація щодо об'єктів (та ознак, що їх індивідуалізують), як правило, які мають причинно-наслідковий зв'язок з подією злочину. Так, інформація зовні є очевидною, зорво прийнятною. Для її виявлення та використання з метою виявлення шуканих об'єктів серед їм подібних (що перевіряються) не потрібно спеціальних знань». «В експертно-криміналістичних обліках зосереджується інформація про об'єкти, отримання та реалізація якої передбачає використання допомоги експертів-криміналістів і застосування дослідницької криміналістичної техніки». В довідково-допоміжних обліках зосереджується інформація про об'єкти, а іноді і самі об'єкти (їх колекції), що не мають причинно-наслідкового зв'язку з подією злочину. Однак їх використання має важливе значення для встановлення обставин злочину². При характеристиці обліків автор слушно наголошує на відношенні процесу використання спеціальних знань до отримання необхідної інформації від об'єктів обліків.

Автори підручника з криміналістики за редакцією Р.С. Белкіна аналогічним чином класифікують обліки, але замість «експертно-криміналістичних» вживають термін «криміналістичні» обліки. На нашу думку, така класифікація є не зовсім правильною, оскільки всі названі обліки тісно пов'язані з розслідуванням кримінальних справ та сприяють встановленню осіб, причетних до злочину, та формуванню доказової бази, тобто мають називатись криміналістичними. До того ж, назва обліків «експертно-криміналістичні» характеризує не призначення, а скоріше місце зосередження обліків – експертно-криміналістичні підрозділи.

¹ Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика : учеб. для вузов / под ред Р.С. Белкина. – М., 2000. – С. 369; Криминалистика : учеб. для студ. вузов / под ред. А.Ф. Волинского, В.П. Лаврова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2008. – С. 321.

² Криминалистика : учеб. для студентов вузов / под ред. А.Ф. Волинского, В.П. Лаврова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2008. – С. 321.

Представники української школи криміналістики наводять іншу класифікацію обліків. Так, В.Ю. Шепітько поділяє обліки залежно від вирішуваних завдань на оперативно-пошукові та інформаційно-довідкові. Така ж класифікація міститься у Настанові про діяльність експертної служби МВС України. У свою чергу, В.В. Бірюков розширює класифікацію та поділяє їх на три групи: оперативно-розшукові, інформаційно-довідкові та довідково-допоміжні. На його думку, криміналістичні обліки оперативно-розшукового призначення містять інформацію стосовно об'єктів, причетних до нерозкритих злочинів, а також конкретних об'єктів, які становлять оперативний інтерес, котра безпосередньо призначена сприяти їх установленню за штучними чи власними ознаками.

Криміналістичні обліки інформаційно-довідкового призначення – це обліки, призначені забезпечувати процес розслідування різноманітною інформацією про об'єкти, причетні до злочину, яка може бути корисною для вирішення завдань, що виникають у процесі розслідування кримінальних справ.

До довідково-допоміжних криміналістичних обліків належать колекції та каталоги різноманітних об'єктів, які використовуються як зразки для порівняння при проведенні експертиз і досліджень, а також у розшуковій діяльності для вирішення класифікаційних завдань. Зазначений вид обліків у класифікації, наведеній В.Ю. Шепітько, входить до групи інформаційно-довідкових обліків.

Наша думка стосовно класифікації криміналістичних обліків несуттєво, але відрізняється від наведених. Критерії розглядуваної класифікації обліків мають певний ступінь узагальнення, тому що враховано призначення обліків, джерела їх формування та вирішувані за допомогою них завдання. Всі види обліків містять певну інформацію, корисну для розслідування. Вважаємо, що назва «інформаційно-довідкові» обліки є не досить коректною стосовно інших. Названий вид обліків має в основному оперативну інформацію і досить часто використовується в оперативно-розшуковій діяльності. Тому пропонуємо замість означеної вживати дефініцію «оперативно-довідкові» обліки, тобто залежно від призначення, джерела формування та вирішуваних завдань поділяти криміналістичні обліки на оперативно-розшукові, оперативно-довідкові та довідково-допоміжні. Зміст та сутність

даних обліків залишається відповідною до наведених вище, включаючи думки О.Ф. Волинського щодо використання спеціальних знань експертів для отримання інформації з об'єктів, що містяться в окремих обліках.

Оперативно-розшукові та довідково-допоміжні обліки повинні міститися в ДНДЕКЦ та підпорядкованих підрозділах залежно від ступеня централізації (центральні, регіональні, місцеві). Об'єкти, що в них містяться і несуть певну інформацію, вилучаються при проведенні слідчих дій, оперативно-розшукових заходів або після експертних досліджень. Тому суб'єктами діяльності з формування криміналістичних обліків можуть бути всі учасники процесу розслідування: слідчі, оперуповноважені, експерти. Але відповідальність за їх формування та ведення повинна покладатися на працівників експертної служби МВС.

Оперативно-довідкові обліки повинні зберігатися в підрозділах Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України. Проблемними в діяльності ОВС є питання зосередження та, відповідно, систематизації обліків. Сьогодні майже кожна окрема служба МВС (КР, ДСБЕЗ, УБОЗ, КМСД, ДАІ) має оперативно-довідкові обліки, що стосуються діяльності цих служб. З одного боку, в цьому є свої переваги, насамперед в оперативності їх використання. З іншого боку, інформація, що міститься в обліках окремих служб, може знадобитись іншим службам для розкриття злочинів, їм підзвітних. Вирішення зазначеної проблеми полягає у зосередженні всіх згаданих обліків в одному місці, а саме в Департаменті інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України. Існування централізованого обліку не заперечує дублювання інформації окремими підрозділами ОВС.

Найбільш вагомими в інформаційному забезпеченні є криміналістичні обліки експертної служби МВС, у яких зосереджено об'єкти, що містять інформацію, яка частіше за все використовується експертами при проведенні досліджень за оперативними матеріалами та при виконанні експертиз. Криміналістичні обліки існують на центральному, регіональному та місцевому рівнях. Наприклад, в ДНДЕКЦ МВС України функціонують такі обліки: центральна колекція куль і гільз зі слідами зброї (кулегільзотека); центральна картотека фальшивих

грошей; центральна картотека підроблених документів, виготовлених із застосуванням засобів поліграфії; центральна картотека слідів рук, вилучених із місць нерозкритих тяжких та резонансних злочинів; центральна дактилокартотека осіб, що підлягають обліку на рівні ДНДЕКЦ; центральна колекція фонограм з голосами осіб, які анонімно повідомляли про загрозу вибуху. Вагому інформацію, що може бути використана при проведенні ідентифікаційних та класифікаційних досліджень, містять також колекції: документів суворого обліку, цінних паперів та грошей; зброї та боєприпасів; макетів вибухових пристроїв і речовин; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів; рельєфних підошов взуття; інструментів, що використовуються при зламуваннях; лакофарбових покриттів; скла фар автотранспорту; вибухових пристроїв і речовин; протекторів шин; волокон і волосся; пально-мастильних матеріалів; підроблених номерів вузлів і деталей та агрегатів автотранспорту тощо.

Значну частину інформаційного забезпечення експертної діяльності займає навчальна, наукова, науково-методична та довідкова література. Вона дозволяє на належному рівні брати участь у підготовці та проведенні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; надавати консультації з питань, що потребують використання спеціальних знань; проводити науково-дослідні роботи у сфері протидії злочинності, засновані на практичному досвіді; розробляти нові методики експертного дослідження та методичні рекомендації щодо застосування техніко-криміналістичних засобів у розкритті та розслідуванні злочинів тощо. Інформаційну базу навчальної, наукової, науково-методичної та довідкової літератури формують як практичні працівники експертної служби, так і науковий та науково-педагогічний склад вищих навчальних закладів й науково-дослідних установ.

ВИСНОВКИ

1. Експертна діяльність є специфічною формою людської діяльності та має такі ознаки: базується на практичних і теоретичних наукових знаннях; носить пізнавальний, дослідницький характер; може проводитись у різних сферах суспільної діяльності; використовує методи та методики, які не суперечать закону та нормам моралі та ґрунтуються на сучасних досягненнях науки; має за мету всебічне, повне, об'єктивне, комплексне дослідження об'єктів, процесів або явищ; її результатом є отримання нової інформації та формування висновків.

На підставі цього можна визначити, що експертна діяльність – специфічний вид людської діяльності, заснованої на наукових знаннях, змістом якої є дослідження певних об'єктів, процесів або явищ спеціальними методами з метою надання науково обґрунтованих висновків.

2. Різниця між поняттями експертної та судово-експертної діяльності полягає в законодавчій регламентації та меті застосування останньої, тому судово-експертну діяльність можна визначити як регламентовану законодавством діяльність осіб, які володіють спеціальними знаннями та уповноважені сторонами провадження на виконання дій, змістом яких є дослідження певних об'єктів, процесів або явищ з метою надання науково обґрунтованих висновків для їх використання на досудовому і судовому слідстві.

3. Зміст та завдання експертної діяльності є різними залежно від сфери її застосування та суб'єктів. У сфері протидії злочинності значну роль відіграють органи внутрішніх справ. Поряд зі слідчою та оперативно-розшуковою, експертна діяльність є невід'ємною частиною комплексу заходів з розкриття та розслідування злочинів.

Експертна діяльність органів внутрішніх справ – регламентована законодавством діяльність працівників ОВС, заснована на використанні спеціальних знань, змістом якої є дослідження певних об'єктів, процесів або явищ з метою надання

науково-обґрунтованих висновків для їх використання на досудовому і судовому слідстві.

4. Змістом експертної діяльності органів внутрішніх справ є виконання таких завдань: проведення експертиз та досліджень за кримінальними та справами про адміністративні правопорушення, що розслідуються органами внутрішніх справ; проведення експертиз та досліджень за кримінальними справами, що розслідуються іншими відомствами (прокуратури, служби безпеки України, податкової міліції), цивільними та господарськими справами на госпрозрахунковій основі; проведення досліджень за матеріалами органів дізнання для встановлення підстав щодо порушення кримінальної справи; проведення досліджень для потреб структурних підрозділів органів внутрішніх справ, в тому числі при проведенні внутрішніх розслідувань; участь у підготовці та проведенні слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; участь як спеціалістів у судовому розгляді справ; надання консультацій з питань, що потребують використання спеціальних знань; техніко-криміналістичне забезпечення діяльності органів внутрішніх справ, інших правоохоронних органів із запобігання, виявлення, розкриття і розслідування злочинів та інших правопорушень; технічне забезпечення експлуатації техніко-криміналістичних засобів органів внутрішніх справ; проведення науково-дослідних робіт у сфері протидії злочинності, в тому числі розробка нових та вдосконалення існуючих техніко-криміналістичних засобів та методів для використання у практичній діяльності органів внутрішніх справ; аналіз експертної практики та розробка нових методик експертного дослідження; розробка методичних рекомендацій щодо: розслідування окремих видів злочинів, тактики проведення окремих слідчих дій, прийомів застосування техніко-криміналістичних засобів у розкритті та розслідуванні злочинів; забезпечення ведення криміналістичних обліків.

Відповідно до виконуваних завдань основними видами експертної діяльності органів внутрішніх справ є: участь у проведенні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, в тому числі перевірка за криміналістичними обліками, та проведення експертиз і досліджень.

5. Працівники експертної служби є основними та найбільш

чисельними суб'єктами експертної діяльності органів внутрішніх справ. Серед них потрібно виділити: осіб, які працюють на посадах експертів та проводять криміналістичні, спеціальні, автотехнічні та вибухотехнічні та деякі інші дослідження; осіб, які працюють на посадах експертів та здійснюють експертно-криміналістичне забезпечення роботи міських, районних та лінійних органів внутрішніх справ та МРЕВ ДАІ; техніків-криміналістів, кінологів, саперів тощо; начальників експертних підрозділів та їх заступників, які безпосередньо здійснюють керівництво зазначеними вище особами. До суб'єктів експертної діяльності не належать працівники експертних підрозділів, які не пов'язані безпосередньо з розслідуванням кримінальних або справ про адміністративні правопорушення, а виконують допоміжні функції. Це підрозділи по роботі з персоналом, секретаріат, фінансово-економічні та господарські відділи тощо.

6. На підставі аналізу думок науковців щодо етапів розвитку криміналістики та експертних установ, а також відокремлюючи судово-експертні установи МВС від інших, визначаємо такі чотири етапи їх становлення: перший – дореволюційний етап створення умов для появи експертних установ (1864-1917 рр.); другий – етап розвитку експертних установ між двома світовими війнами (1918-1941 рр.); третій – етап відродження експертних установ та інтенсифікація їх діяльності (1943-1997 рр.); четвертий – сучасний етап розвитку експертних установ на теоретичній основі судової експертології та новітніх досягненнях науки, техніки та інформаційних технологій (від 1997 р. і дотепер).

7. На сучасному етапі розвитку науки судова експертологія сформувалась як окрема галузь знань, що є теоретичним підґрунтям експертної діяльності. Судово-експертна діяльність, або експертна практика, є галуззю діяльності, з якої судова експертологія отримує емпіричний матеріал, а також сферою використання своїх наукових здобутків. Але безпосереднім предметом пізнання судової експертології є закономірності процесу дослідження ознак об'єктів, що відображені в ньому та містять нову інформацію, яку можна використати у судочинстві. При дослідженні застосовуються прийоми та методи, засновані на спеціальних знаннях суб'єкта експертної діяльності, за допомогою яких інформація, отримана під час дослідження, формулюється окремими положеннями

(висновками), зручними для використання у судочинстві. Тобто судову експертологію потрібно розглядати як систему знань про певні закономірності і не ототожнювати її з експертною діяльністю.

Судова експертологія – система знань про закономірності проведення судових експертиз та заснованих на них засобах і методах дослідження різного роду матеріальних об'єктів, процесів або явищ.

Система судової експертології повинна складатися із загальної частини, що є основою теоретичних знань, та особливої, направленої на вирішення проблем практики. До загальної частини, або концептуальних основ, судової експертології мають входити такі розділи: формування та розвиток вчень про судову експертизу; предмет, система, завдання та принципи судової експертології; природа та місце в системі наукових знань; вчення про методи експертного дослідження; систематизація та класифікація знань у судовій експертології; експертна техніка; теорія експертного прогнозування та передбачення; експертна профілактика; поняття та загальна характеристика експертних методик; психологічні основи експертного дослідження та експертні помилки. Особлива частина повинна включати методики проведення окремих видів судових експертиз: дактилоскопічної, холодної зброї, трасологічної, балістичної, почеркознавчої, технічного дослідження документів, портретної, вибухотехнічної, економічної, хімічної, біологічної тощо.

Історія розвитку судової експертології свідчить про відокремлення судової експертології як самостійної галузі знань з юридичної науки – криміналістики. Але як галузь окремої науки експертології вона науковцями не розглядалась, тому що такої науки сьогодні не існує, а її природа не з'ясована. Сучасну судову експертологію треба розглядати як синтетичну науку, що охоплює юридичну, природознавчу, технічну та суспільну складові.

8. Принципи судової експертології не відрізняються від принципів криміналістики як базової науки та загальних принципів гносеології, яких виділяють три. Принцип детермінізму полягає у розгляді предмета судової експертології з точки зору діалектичних закономірностей взаємозв'язку та взаємообумовленості процесів, що виникають при проведенні експертного дослідження. Принцип об'єктивності полягає у встановленні закономірностей судової

експертології виключно на підставі дослідження об'єктів з використанням спеціальних знань, незалежно від соціальних, політичних та інших процесів, що відбуваються у суспільстві. Системність судової експертології, як і будь-якої іншої науки, полягає у розгляді окремих її складових як єдиного цілого, системи знань.

Принципи експертної діяльності відрізняються від принципів судової експертології. Найбільш суттєвими з них є законність і незалежність.

9. Створення судово-експертних установ, які були б незалежні від органів дізнання та досудового слідства, запропоновано окремою групою науковців. Вважається такі погляди недоцільними, особливо в умовах переходу до змагальної системи судочинства. Експертна служба МВС у своїй діяльності фактично не залежить осіб, які здійснюють або контролюють проведення досудового слідства, що підтверджується положеннями нормативно-правових актів, тобто принцип незалежності судово-експертної діяльності, декларований ст. 3 Закону України «Про судову експертизу» стосовно експертної діяльності органів внутрішніх справ, дотримується, що свідчить про доцільність залишення у системі МВС експертних підрозділів.

Одним з напрямків реформування та вдосконалення експертної системи в Україні в умовах змагальної системи судочинства має бути обмеження проведення експертною службою МВС експертиз у цивільних та господарських справах, а також виконання інших послуг на договірних засадах, із залишенням пріоритетним виконання їх у кримінальних та справах про адміністративні правопорушення. Виконання експертиз у цивільних та господарських справах слід залишити за експертними підрозділами Міністерства юстиції України та приватними експертами. Винятком мають бути повторні експертизи, проводити які, для об'єктивності дослідження, повинні експерти різних відомств. Зазначене положення слід реалізувати на законодавчому рівні.

10. Проведення експертизи не належить до слідчих дій у зв'язку з суб'єктом її виконання. Як окрему слідчу дію потрібно розглядати призначення експертизи, зміст якої, залежно від загальноприйнятих етапів (підготовчого, робочого, заключного)

має бути таким. До підготовчого етапу відносимо такі дії: прийняття слідчим рішення про проведення експертизи, вибір експертного закладу або приватного експерта, визначення виду експертизи та предмета дослідження, визначення черговості призначення експертиз стосовно одних і тих самих об'єктів, вибір часу призначення експертизи. До робочого етапу призначення експертизи потрібно віднести такі дії: вибір об'єктів для проведення експертизи, в тому числі зразків та проб; винесення постанови про призначення експертизи. Заключний етап складається з таких стадій: ознайомлення підозрюваного (обвинуваченого) з постановою про призначення експертизи; визначення кола осіб, що можуть бути присутніми при проведенні експертизи; направлення постанови та необхідних матеріалів до експертної установи.

11. При встановленні термінів проведення експертиз необхідно враховувати такі фактори: складність дослідження (застосування складного обладнання; проведення експериментальних досліджень; використання декількох методів; залучення додаткових фахівців установ України, у т.ч. іноземних громадян; час, витрачений на проведення дослідження; вивчення додаткової літератури та інших матеріалів; доручення експертизи декільком фахівцям або установам); навантаження експертів; наявність необхідного для проведення експертизи обладнання; кількість та якість наданих для дослідження об'єктів, матеріалів та поставлених для вирішення питань; складність вирішуваних експертизою завдань та, відповідно, кількість поставлених питань; кількість залучених до проведення експертизи експертів; середній час, витрачений на проведення даного виду дослідження; ступінь розробленості методики проведення даного виду експертизи. Терміни проведення експертизи у кожному випадку повинні конкретизуватися та контролюватися керівником експертної установи з урахуванням кваліфікації та стажу роботи експерта і кількості працюючих в установі експертів.

З урахуванням наведених факторів доцільною є розробка нових єдиних науково-обґрунтованих термінів проведення експертиз та експертних досліджень та закріплення їх в єдиному нормативно-правовому акті, узгодженому основними суб'єктами судово-експертної діяльності – Міністерством юстиції,

Міністерством внутрішніх справ, Міністерством охорони здоров'я.

12. Важливою складовою експертної діяльності органів внутрішніх справ є участь як спеціалістів у проведенні слідчих дій: огляду, допиту, обшуку, відтворенні обстановки й обставин події, пред'явленні для впізнання. З розвитком технічного забезпечення експертної діяльності сучасними засобами фіксації доцільним є обов'язкове процесуальне закріплення фото-, відеофіксацією ходу та результатів слідчих дій і визнання відповідних носіїв інформації джерелами доказів.

13. У науково-методичному забезпеченні експертної діяльності важливими напрямками треба визнати як питання організації наукових досліджень в галузі судової експертизи, так і розробку практичних рекомендацій щодо кожного з видів діяльності, засновані на останніх наукових досягненнях. Наукове та методичне забезпечення експертної діяльності ОВС покладається на саму експертну службу. Вона одночасно відповідає і за реалізацію наукових досягнень у практичну діяльність.

14. Методики проведення судових експертиз поділяються на чотири класи: загальні (або родові) – відповідно до родової класифікації залежно від галузі спеціальних знань; видові (або типові) методики, що стосуються вирішення більш конкретних експертних завдань у межах зазначених родів експертиз; окремі (або часткові) методики, які створено для вирішення підзавдань в межах виду; конкретні методики – для кожного окремо проведеного дослідження. Зазначена нами схема класифікації лежить в основі реєстру методик судових експертиз, створеного у Міністерстві юстиції відповідно до ст. 8 Закону України «Про судову експертизу».

15. Розглядаючи процес розслідування як взаємопов'язану слідчу, оперативно-розшукову та експертну діяльність, можна зазначити, що всі названі суб'єкти розслідування таким чи іншим чином здійснюють діяльність з інформаційного забезпечення, а також використовують зібрану інформацію при розслідуванні. Експертна діяльність органів внутрішніх справ з інформаційного забезпечення за змістом поділяється на: отримання інформації з певних джерел, в основному під час участі у проведенні слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; накопичення та систематизації отриманої інформації, а саме діяльність з формування та ведення

криміналістичних обліків.

Залежно від призначення джерела формування вирішуваних завдань криміналістичні обліки поділяються на оперативно-розшукові, оперативно-довідкові та довідково-допоміжні. Оперативно-розшукові та довідково-допоміжні обліки повинні міститися в ДНДЕКЦ та підпорядкованих підрозділах залежно від ступеня централізації. Оперативно-довідкові обліки обов'язково повинні зберігатися в підрозділах Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України. Існування централізованого обліку не заперечує дублювання інформації окремими підрозділами ОВС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Абрамова В. М.* Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. М. Абрамова. – К., Національна академія внутрішніх справ України, 2005. – 18 с.
2. *Авдєєва Г. К.* Проблеми судово-експертного дослідження контрафактної аудіовізуальної продукції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Г. К. Авдєєва. – Х. : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2006. – 20 с.
3. *Аверьянова Т. В.* Криминалистика : учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Засл. деятеля науки РФ, профессора Р. С. Белкина. – М. : Издательство НОРМА, 2000. – 990 с.
4. *Аверьянова Т. В.* Интеграция и дифференциация научных знаний как источники и основы новых методов судебной экспертизы / Т. В. Аверьянова – М. : Наука, 1994. – 186 с.
5. *Аверьянова Т. В.* Назначение экспертизы и стадии ее производства // Эксперт. Руководство для экспертов органов внутренних дел / под ред. Т. В. Аверьяновой, В. Ф. Статкуса. – М. : Право и закон, 2003. – 592 с.
6. *Аверьянова Т. В.* Природа общей теории судебной экспертизы и ее место в системе научного знания / Т. В. Аверьянова // 50 лет в криминалистике : матер. международн. науч. конф. – Воронеж : Воронежск. гос. ун-т, 2002. – С. 4-14.
7. *Аверьянова Т. В.* Содержание и характеристика методов судебно-экспертных исследований / Т. В. Аверьянова. – Алма-Ата : КазНИИСЭ, 1991. – 78 с.
8. *Аверьянова Т. В.* Судебная экспертиза. Курс общей теории / Т. В. Аверьянова. – М. : Норма, 2007. – 479 с.
9. *Аверьянова Т. В.* Функции общей теории судебной экспертизы / Т. В. Аверьянова // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. матер. міжнарод. наук.-практ. конф. – Х. : Право, 2002. – Вип. 2. – С. 20-24.
10. *Алиев И. А.* Проблемы судебно-экспертной профилактики : дис. ... д-ра юрид. наук / А. И. Алиев. – К. : 1989. – 328 с.
11. *Алиев А. И.* Проблемы экспертной профилактики / И. А. Алиев. – Баку : Азернешр, 1991. – 312 с.
12. *Алиев А. И.* Концептуальные основы общей теории судебной экспертизы / А. И. Алиев, Т. В. Аверьянова. – Баку, 1992. – 165 с.

13. *Андреев И. Д.* Теория как форма организации научного знания. – М., 1979. – 89 с.

14. *Андреев И. С.* Криминалистика : учеб. пособие / И. С. Андреев, Г. И. Грамович, Н. И. Порубов ; под ред. Н. И. Порубова. – Мн. : Выш. шк., 1997. – 344 с.

15. *Ароцкер Л. Е.* Об этике судебного эксперта / Л. Е. Ароцкер // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1968. – Вып. 5. – С. 136-137.

16. *Ароцкер Л. Е.* Криминалистическая экспертиза. Вып. 1 / [Л. Е. Ароцкер, Р. С. Белкин, В. М. Николайчик и др.]. – М. : ВШ МООП РСФСР, 1966. – 166 с.

17. *Арсеньев В. Д.* Содержание, предмет и задачи общей теории судебной экспертизы / В. Д. Арсеньев // Вопросы теории судебной экспертизы : сборник научных трудов ВНИИСЭ. – М., 1977. – Вып. 31. – С. 12-14.

18. *Арсеньев В. Д.* Соотношение понятий предмета и объекта судебной экспертизы // Проблемы теории судебной экспертизы : сборник научных трудов. – М. : ВНИИСЭ, 1980. – Вып. 44. – С. 3-24.

19. *Арсеньев В. Д.* Проведение экспертизы на предварительном следствии : учебное пособие / В. Д. Арсеньев. – Волгоград : Высшая следственная школа МВД СССР, 1978. – 95 с.

20. *Арсеньев В. Д.* Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела / В. Д. Арсеньев, В. Г. Заблоцкий. – Красноярск : Изд-во Красноярского ун-та, 1986. – 152 с.

21. *Баев О.Я.* Основы криминалистики : курс лекцій / О. Я. Баев. – М., 2001. – 268 с.

22. *Бандурка О. М.* Оперативно-розшукова діяльність. Частина I : підручник / О. М. Бандурка. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.

23. *Басай В.Д.* Основи криміналістичної одорології: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / В. Д. Басай. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2003. – 31 с.

24. *Басай В.Д.* Основы криминалистической одорологии: хронология развития и современное состояние / В. Д. Басай // Актуальные проблемы современной криминалистики и судебной экспертизы : материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 35-летию со дня образования кафедры криминалистики Акад. МВД Респ. Беларусь (Минск, 3 июня 2011 г.) / М-во внутр. дел Респ. Беларусь, учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь» ; редкол.: Н.И. Порубов [и др.]. – Минск : Акад. МВД, 2011. – С. 35-37.

25. *Бахин В. П.* Следственная практика: проблемы изучения и

совершенствования : дис. ... д-ра юрид. наук / В.П. Бахин. – К., 1991. – 347 с.

26. *Бахин В. П.* Шляхи формування професійної майстерності експерта / В.П. Бахин, О. Л. Калініченко // Криміналістичний вісник : наук.-практичн. збірник / ДНДЕКЦ МВС України; КНУВС. – К. : Чайка, 2005. – Вип. 2 (4). – С. 66-71.

27. *Бахин В. П.* Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью (данные исследований за 1980-2002 гг.) / В. П. Бахин, Н. С. Карпов. – Киев, 2002. – 458 с.

28. *Бахин В.П.* Проблеми науково-методичного забезпечення слідчої діяльності / В. П. Бахин, В. К. Лисиченко // Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів : зб. наук. праць. – К., 1996. – С. 5-8.

29. *Белкин Р. С.* Криминалистика и доказывание (методологические проблемы) / Р. С. Белкин, А. И. Винберг. – М. : Юрид. лит., 1969. – 216 с.

30. *Белкин Р. С.* Криминалистика. Общетеоретические проблемы / Р. С. Белкин, А. И. Винберг. – М. : Юрид. лит., 1973. – 264 с.

31. *Белкин Р. С.* История советской криминалистики. Этап возникновения и становления науки (1917-1930) / Р. С. Белкин, А. И. Винберг. – М., 1982.

32. *Белкин Р. С.* История советской криминалистики. Формирование частных криминалистических теорий (1940-1950) / Р. С. Белкин, А. И. Винберг. – М., 1983.

33. *Белкин Р. С.* Теория и практика следственного эксперимента / Р. С. Белкин ; под общ. ред. А. И. Винберга. – М. : ВШ МВД СССР, 1959. – 56 с.

34. *Белкин Р. С.* Нравственные начала деятельности следователя органов внутренних дел : лекція / Р. С. Белкин. – М., 1999. – 24 с.

35. *Белкин Р. С.* Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : Изд-во НОРМА, 2001. – 240 с.

36. *Белкин Р. С.* Криминалистика : проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории / Р. С. Белкин. – М. : Юрид. лит., 1987. – 272 с.

37. *Белкин Р. С.* Криминалистика : проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике / Р. С. Белкин. – М. : Юрид. лит., 1988. – 304 с.

38. *Белкин Р. С.* Криминалистическая энциклопедия. – М. : Мегатрон XXI, 2000 / Р. С. Белкин. – 2-е изд. – 334 с.

39. *Белкин Р. С.* Курс криминалистики : в 3 т. / Р. С. Белкин – М. : Юрист, 1997. – Т. 1: Общая теория криминалистики. – 408 с.

40. *Белкин Р. С.* Курс криминалистики : в 3 т. / Р. С. Белкин – М. : Юрист, 1997. – Т. 2 : Частные криминалистические теории. – 464 с.
41. *Белкин Р. С.* Курс криминалистики : в 3 т. / Р. С. Белкин – М. : Юрист, 1997. – Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – 480 с.
42. *Белкин Р. С.* Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов. – 3-е изд., дополненное / Р. С. Белкин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – 837 с.
43. *Берназ В. Д.* Спільна діяльність слідчого зі спеціалістами та експертами: тактичні та психологічні аспекти / В. Д. Берназ // Взаємодія слідчих і експертів у процесі боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць / Додаток 1 до Вісника № 1 2003 р. ЛІВС при НАВСУ, 2003. – С. 28-33.
44. *Берназ В. Д.* Деякі питання особистого переконання судового експерта / В. Д. Берназ // Про актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів : зб. матеріалів міжнародн. наук.-практ. конф. / під заг. ред. Красюк І. П., Печнікова В. С. – К. : Еліт Прінт, 2010. – С. 35-38.
45. *Бергер В. Е.* Подготовка и направление материалов для проведения судебных экспертиз / В. Е. Бергер, А. П. Сапун. – К. : РИО МВД УССР, 1074. – 78 с.
46. *Бирюков В. В.* Научные и практические основы использования компьютерных технологий для фиксации криминалистически значимой информации : монографія / В. В. Бирюков. – Луганск : РИО ЛАВД, 2002. – 264 с.
47. *Бирюков В. В.* Цифровая фотография: перспективы использования в криминалистике : монографія / В. В. Бирюков. – Луганск : РИО ЛИВД, 2000. – 138 с.
48. *Бирюков В. В.* Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : монографія / В. В. Бирюков. – Луганськ : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2009. – 664 с.
49. *Бишманов Б. М.* Правовые, организационные и научно-методические основы экспертно-криминалистической деятельности в органах внутренних дел : дисс. ... докт. юрид. наук / 12.00.09. / Б. М. Бишманов. – М., 2003. – 311 с.
50. *Біленчук П. Д.* Криміналістика : підручник / [П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко та ін.] ; за ред. П. Д. Біленчука. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Атіка, 2001. – 544 с.
51. *Біленчук П. Д.* Судові експертизи : довідник / П. Д. Біленчук, М. Н. Курко, С. М. Стахівський. – К. : Влад и Влада, 1997. – 48 с.
52. Большая советская энциклопедия (в 30 т.) / гл. ред. А. М. Прохоров. – Изд. 3-е. – М. : Советская энциклопедия, 1978. – Т. 20. –

468 с.

53. *Бондаренко О. О.* Процесуальний статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. О. Бондаренко. – Х. : НУВС, 2004. – 260 с.

54. *Бондарь М. Е.* О понятии «экспертная методика» / М. Е. Бондарь // Криминалистика и судебная экспертиза : сб. науч. тр. – К., 1990. – Вып. 40. – С. 13-19.

55. *Бондарь М. Е.* Роль методики исследования в теории и практике судебной экспертизы / М. Е. Бондарь // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. — Х., 2002. – Вип. 2. – С. 171-175.

56. *Бондарь М. Е.* Создание экспертных методик с учетом их многофункциональности / М. Е. Бондарь // Роль и значение Р.С. Белкина в становлении современной криминалистики : матер. междунар. науч.-практ. конф. (к 80-летию со дня рождения Р.С. Белкина). – М., 2002. – С. 265-267.

57. *Бондарь М. Е.* Функциональная роль методики экспертного исследования / М. Е. Бондарь // Криминалистика XXI век : матер. науч.-практ. конф. – М., 2001. – Т. 2. – С. 134-138.

58. *Бондарь М. Е.* Экспертная методика как одна из основных категорий общей теории и практики судебной экспертизы : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. Е. Бондарь. – Киев : Украинская академия внутренних дел, 1992. – 23 с.

59. *Бордюгов Л. Г.* Внутрішні переконання експерта (об'єктивні та суб'єктивні аспекти) / Л. Г. Бордюгов // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 13-18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10boltca.pdf>.

60. *Будзієвський М. Ю.* Техніко-криміналістичне дослідження документів на транспортні засоби: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. Ю. Будзієвський. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2009. – 193 с.

61. *Будзієвський М. Ю.* Етапи розвитку судово-технічної експертизи документів / М. Ю. Будзієвський // Вісник національного університету. Запоріжжя : Запорізькій національний університет, 2011. № 1. – С. 238-242.

62. *Будзієвський М. Ю.* Проблемні питання сучасного стану документування / М. Ю. Будзієвський // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – Запоріжжя, 2010. – № 4 (53). – С. 211-218.

63. *Буркацкий В. Л.* Вопросы использования специальных знаний на первоначальном этапе расследования краж / В. Л. Буркацкий //

Криміналістика і судовая експертиза. – К., 1990. – Вып. 40. – С. 52-56.

64. *Бычкова С. Ф.* Становление и тенденция развития науки о судебной экспертизе / С. Ф. Бычкова. – Алма-Ата : КазНИИСЭ, 1994. – 319 с.

65. *Вандер М. Б.* Криминалистическая экспертиза материалов, веществ, изделий / М. Б. Вандер. – СПб. : Изд-во «ПИТЕР», 2001. – 121 с.

66. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.

67. *Весельський В. К.* Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія / В. К. Весельський. – К. : НВТ «Правник» – НАВСУ, 1999. – 126 с.

68. *Винберг А. И.* Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе / А. И. Винберг. – М. : Госюриздат, 1956. – 219 с.

69. *Винберг А. И.* Основные принципы советской криминалистической экспертизы : монографія / А. И. Винберг. – М. : Госюриздат, 1949. – 132 с.

70. *Винберг А. И.* Черное досье экспертов-фальсификаторов / А. И. Винберг. – М., 1990. – 243 с.

71. *Винберг А. И.* Совершенствование деятельности судебно-экспертных учреждений по технико-криминалистическому обеспечению раскрытия и расследования преступлений : учебное пособие / А. И. Винберг. – М. : Академия МВД СССР, 1988. – 77 с.

72. *Винберг А. И.* Судебно-экспертные учреждения в СССР / А. И. Винберг, М. П. Черных. – М., 1982. – 168 с.

73. *Винберг А. И.* Судебная экспертология (общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз) : учеб. пособие / А. И. Винберг, Н. Т. Малаховская ; отв. ред. Б. А. Викторов. – Волгоград : НИиРИО ВСШ МВД СССР, 1979. – 181 с.

74. *Винберг А. И.,* Общая характеристика методов экспертного исследования / А. И. Винберг, А. Р. Шляхов // Общее учение о методах судебной экспертизы : сб. науч. тр. – М. : ВНИИСЭ, 1977. – Вып. 28. – С. 16.

75. *Волобуєва О. О.* Особливості діяльності спеціалістів і судових експертів під час досудового слідства / О.О. Волобуєва // Криміналістичний вісник : наук.-практ. збірник / ДНДЕКЦ МВС України; КНУВС. – К. : Ін Юре, 2006. – № 1 (5). – С. 41-46.

76. *Волобуєв А. Ф.* Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва / А. Ф. Волобуєв. – Х. : Вид-во ун-ту внутр. справ, 2000. – 336 с.

77. *Волчецкая Т. С.* Основы судебной экспертологии : учеб. пособ. / Т. С. Волчецкая. – Калининград : Изд-во КГУ, 2004. – 197 с.

78. Волчецкая Т. С. Есть ли тактика в назначении экспертизы / Т. С. Волчецкая // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник науково-практ. матер. / Мін-во юстиції України, Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. М.С. Бокаріуса; Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого; ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Х. : Право, 2006. – Вип. 6. – С. 16-21.

79. Головин А. Ю. Криминалистическая систематика : монографія / А. Ю. Головин. – М. : ЗАО «ЛексЭст», 2002. – 305 с.

80. Галкин В. М. Доказательственное значение экспертных выводов по уголовному делу / В. М. Галкин // Советская юстиция. – 1971. – № 19. – С. 9-11.

81. Галкин В. М. Средства доказывания в уголовном процессе / В. М. Галкин. – М. : Юридическая литература, 1968. – Ч. 2. – 126 с.

82. Галкин В. М. О принципах судебной экспертизы по уголовным делам / В. М. Галкин // Сб. науч. трудов ЦНИИСЭ. – М., 1970. – Вып. 2. – С. 77-78.

83. Галаган В. И. Участие специалистов при установлении обстоятельств пожаров / В. И. Галаган // Криминалистика и судебная экспертиза : межвед. научно-методич. сб. / отв. ред. Б. С. Стычинский. – Выпуск 50. – К. : Мін-во юстиції України, 2001. – С. 78-85.

84. Галаган В. І. Проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності органів внутрішніх справ України : монографія / В. І. Галаган. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2002. – 300 с.

85. Гамов Д. Ю. Встановлення належності об'єкта до вогнепальної зброї та його придатності до стрільби (проведення пострілів) : судово-балістична методика / Д. Ю. Гамов. – К. : ДНДЕКЦ МВС; ДЗП Мінюсту, 2005. – 32 с.

86. Гамов Д. Ю. Встановлення належності об'єкта до бойових припасів вогнепальної стрілецької зброї та його придатності до стрільби : методика / Д. Ю. Гамов. – К. : ДНДЕКЦ МВС України; ДЕЗП МЮ України, 2006. – 29 с.

87. Головченко Л. М. Оцінка висновків в криміналістичній експертизі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. М. Головченко. – К. : Київський університет ім. Т. Шевченка, 1995. – 23 с.

88. Головченко Л. Н. Реформирование системы экспертного обеспечения правосудия в Украине / Л. М. Головченко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Випуск 2 : збірник матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф. / Міністерство юстиції України, ХНДІСЕ, АПНУ, НЮАУ ім. Я. Мудрого; ред. колегія : М. Л. Цимбал, М. І.

Панов та ін. – Х. : Право, 2002. – С. 5-9.

89. *Головченко Л. М.* Змістовна роль науково-практичних коментарів до Закону України «Про судову експертизу» в правозастосовній практиці та судовій експертології / Л. М. Головченко // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : зб. матеріалів засідання «круглого столу», присвяченого 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. М.С. Бокаріуса (11-12 листопада 2008 р.). – Х., 2008. – С. 5-12.

90. *Головченко Л. М.* Деякі питання нормативно-правового регулювання організації судово-експертної діяльності в Україні / Л. М. Головченко // *Весы Фемиды*. – 2000. – № 3 (15). – С. 25-28.

91. *Гончаренко В. Г.* Деякі процесуальні проблеми судової експертизи / В. Г. Гончаренко // *Експертне забезпечення розслідування окремих видів злочинів* : збірник матеріалів наук.-практ. конф. – К. : Навчально-науковий інститут слідчих і криміналістів НАВС, 2011. – С. 55-58.

92. *Гончаренко В. Г.* Питання використання мікрооб'єктів у доказуванні / В. Г. Гончаренко // *Адвокат*. – 2008. – № 4. – С. 15-17.

93. *Гончаренко В. И.* Единство и отличие криминалистики и криминалистической экспертизы / В. И. Гончаренко // *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. – Х., 2002. – Вип. 2. – С. 55-59.

94. *Гончаренко В. И.* Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве (методологические вопросы) : монография / В. И. Гончаренко. – К. : Вища школа, 1980. – 157 с.

95. *Гончаренко В. И.* Методологические проблемы использования данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / В. И. Гончаренко. – К. : КГУ, 1981. – 49 с.

96. *Гончаренко В. И.* Научно-технические средства в следственной практике / В. И. Гончаренко. – К. : Вища школа, 1984. – 149 с.

97. *Горидько А. А.* Привлечение специалиста-криминалиста к расследованию преступлений : учебное пособ / А. А. Горидько, Е. П. Коновалов. – К. : МВД УССР, 1968. – 28 с.

98. *Городецька М. С.* Кримінально-процесуальна компетенція слідчого органів внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Городецька Марина Сергіївна. – Д., 2010. – 271 с.

99. *Грамович Г. И.* Тактика использования специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений : учебное пособие / Г. И. Грамович. – Мн. : МВШ МВД СССР, 1987. – 66 с.

100. *Грановский Г. Л.* Основы трасологии. Особенная часть /

Г. Л. Грановский. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1974. – 240 с.

101. *Грановский Г. Л.* Экспертные задачи : понятие, структура, стратегия решения / Г. Л. Грановский // Теоретические и методические вопросы судебной экспертизы : сб. науч. трудов. – М. : ВНИИСЭ, 1985. – С. 55-81.

102. *Гросс Г.* Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс. – Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. – М. : Лек Эст, 2002. – 1088 с.

103. *Грузкова В. Г.* О классификации судебных экспертиз в судебной экспертологии / В. Г. Грузкова // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. матер. міжнар. наук. -практ. конф. – Х. : Право. – Вип. 2. – С. 76-79.

104. *Грязин В. І.* Підготовка та призначення судових експертиз : посібник / В.І. Грязин, В. К. Гіжевський, О. І. Рошин. – К. : Школа, 2004. – 559 с.

105. *Гурджі Ю. О.* Гарантії прав особистості в кримінальному процесі: аксіологічний аспект / Ю. О. Гурджи // Вісник Одеського ін-ту внутрішніх справ. – 2003. – № 2. – С. 69-75.

106. *Гурджи Ю. А.* Природа уголовно-процессуальных гарантий прав личности: философско-правовой аспект / Ю. О. Гурджи // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ : зб. наук. праць. – 2003. – № 1 (10). – С. 92-98.

107. *Гурджи Ю. А.* Правовая защита личности в уголовном процессе: вопросы теории и методологии : монография / Ю. О. Гурджи. – Одесса : ОРИГУ НАГУ, 2007. – 352 с.

108. *Гуріна Д. П.* Експертна профілактика: становлення та перспективи розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Д. П. Гуріна. – К. : Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2009. – 16 с.

109. *Дворкин А. И.* Предварительное исследование вещественных доказательств при расследовании преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. И. Дворкин. – М., 1974. – 21 с.

110. *Дергай Г. Б.* Вопросы теории и практики использования достижений научно-технического прогресса в расследовании преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Г. Б. Дергай. – Минск : Академия МВД Республики Беларусь, 2003. – 23 с.

111. *Джавадов Ф. М.* Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Ф. М. Джавадов. – К. : НАВС України, 2000. – 30 с.

112. *Джавадов Ф. М.* Экспертная деятельность и развитие науки о

судебной экспертизе : монография / Ф. М. Джавадов. – Баку, 1998. – 188 с.

113. *Джавадов Ф. М.* Судебно-експертная методика (сущность понятия) / Ф. М. Джавадов // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. матер. міжнарод. наук. -практ. конф. – Х., 2002. – Вип. 2. – С. 59-62.

114. *Дружинін Г. М.*, Використання експертних технологій для встановлення ознак злочинів / Г. М. Дружинін, О. М. Моїсєєв // Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Х. : НУНВС, 2003. – С. 64-66.

115. *Дубовий О. П.* Криміналістичне дослідження слідів рук : науково-практич. посіб. / [О. П. Дубовий, В. Я. Лукашенко, Я. В. Рибалко та ін.] ; за ред. Я. Ю. Кондратьєва. – К. : Атака, 2000. – 152 с.

116. *Дулов А. В.* Воросы теории судебной экспертизы / А. В. Дулов. – Минск : Изд-во БГУ, 1959. – 188 с.

117. *Дулов А. В.* Процессуальные проблемы судебной экспертизы : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / А. В. Дулов. – М. : Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова, 1963. – 24 с.

118. *Дьяченко А. Ф.* Классификация экспертных исследований на основе решаемых при их проведении задач / А. Ф. Дьяченко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наукових праць. Вип. 9 / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. . – Х. : Право, 2009. – С. 221-231.

119. *Експертизи в судовій практиці : навч. посібник / В. Г. Гончаренко, В. Є. Бергер, Л. П. Булига та ін. – К. : Либідь, 1993. – 197 с.*

120. *Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 388 с.*

121. *Єрусалімов І. О.* Поняття «забезпечення» у юридичній науці / І. О. Єрусалімов // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ : науково-теорет. журнал / МВС України; Київський НУВС. – К. : КНУВС, 2007. – Вип. 1. – С. 11-16.

122. *Жбанков В. А.* Получение образцов для сравнительного исследования / В. А. Жбанков. – М., 1992. – 89 с.

123. *Журавель В. А.* Досягнення науки та потреби практики як підґрунтя вдосконалення засобів фіксації доказової інформації / В. А. Журавель // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наукових праць. Вип. 9 / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Х. : Право, 2009. – С. 9-21.

124. *Журавель В. А.* Стан та перспективи експертної профілактики / В. А. Журавель // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : збірник матер. засідання «круглого столу», присвяченого 85-річчю

створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. М.С. Бокаріуса (11-12 листопада 2008 р.). – Х., 2008. – С. 36-40.

125. *Закатов А. А.* Использование научно-технических средств и специальных знаний в расследовании преступлений / А. А. Закатов, Ю. Н. Оропай. – К. : РИО МВД УССР, 1980. – 104 с.

126. *Заєць А. П.* Організаційні проблеми судово-експертної діяльності / А. П. Заєць // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матеріалів. Випуск 4 / Мін-во юстиції України, Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. М.С. Бокаріуса; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого; ред. колегія : А. П. Заєць, М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько та ін. – Х. : Право, 2004. – С. 8-12.

127. *Зайцева Е. А.* Правовой институт судебной экспертизы в современных условиях / Е. А. Зайцева. – Волгоград : Волгоград. гос. ун-т, 2003. – С. 15-20.

128. *Зеленецкий В. С.* Компетентность специалиста (о теоретической компетентности практиков и практической компетентности теоретиков) / В. С. Зеленецкий // Весы Фемиды. – 2000. – № 4. – С. 48-49.

129. *Зинин А. М.* Криминалист в следственных действиях / А. М. Зинин. – М. : Право и закон, 2004. – 141 с.

130. *Зинин А. М.* Судебная экспертиза : учебник / А. М. Зинин, Н. П. Майлис. – М. : Право и закон, 2002. – 320 с.

131. *Зорин Г. А.* Криминалистическая методология / Г. А. Зорин. – Мн. : Алмафея, 2000. – 608 с.

132. *Зуев Е. И.* О понятии специальных познаний в уголовном процессе / Е. И. Зуев // Вопросы теории криминалистики и судебной экспертизы : матер. научной конф. (декабрь 1969 г.). – Вып. 1. – М. : ЦНИИСЭ Юркомиссии при Совмине РСФСР, 1969. – С. 73-76.

133. *Зуев Е. И.* Совершенствование использования специальных познаний следственными аппаратами органов внутренних дел / Е. И. Зуев // Повышение эффективности использования криминалистических методов и средств расследования преступлений : труды Академии МВД СССР. – М., 1985. – С. 65-78.

134. *Зуев Е. И.* Организация работы криминалистических подразделений органов внутренних дел / Е. И. Зуев. – М., ВНИИ МВД СССР, 1971. – 40 с.

135. *Зуйков Г. Г.* Общие вопросы использования специальных познаний в процессе предварительного расследования / Г. Г. Зуйков // Криминалистическая экспертиза. – М. : НИиРИО ВШ МООП РСФСР, 1966. – Вып. 1. – С. 113-125.

136. *Жеребко О. І.* Судово-експертна діяльність : сутність, принципи,

організаційні основи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. І. Жеребко. – Запоріжжя : Класичний приватний ун-т, 2010. – 20 с.

137. *Ивашков В. А.* Деятельность экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел по применению экспертно-криминалистических методов и средств в раскрытии и расследовании преступлений / [В. А. Ивашков, М. И. Овсянникова, Л. И. Слепнева, В. А. Снетков] ; под ред. д-ра юрид. наук, проф. В. А. Снеткова. – М., 1996. – 104 с.

138. *Исаева Л. М.* Специальные познания в уголовном судопроизводстве / Л. М. Исаева. – М. : ЮРМИС, 2003. – 304 с.

139. Использование специальных познаний при расследовании преступлений : учеб. пособие / Сорокотягин И. Н., Глазырин Ф. В., Евдокимова Н. С. и др. – Свердловск : Свердловский юрид. ин-т, 1978. – 80 с.

140. *Ищенко П. П.* Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты) / П. П. Ищенко. – М. : Юрид. литература, 1990. – 158 с.

141. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз : затверджена наказом Мін'юсту України № 53/5 від 8 жовтня 1998 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 46. – Ст. 1715, із змінами і доповненнями, внесеними наказами Міністерства юстиції України від 30 грудня 2004 р. № 144/5, від 10 червня 2005 року № 59/5.

142. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи : затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.95 № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0254-95>.

143. *Ищенко А. В.* Проблемы криминалистического обеспечения расследования злочинів : монографія / А. В. Ищенко, І. П. Красюк, В. В. Матвієнко. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2002. – 212 с.

144. *Ищенко А. В.*, Використання спеціальних знань у правоохоронній практиці: старі та нові проблеми / А. В. Ищенко, Р. П. Марчук // Науковий вісник НАВС України. – К., 2001. – Вип. 3. – С. 204-211.

145. *Калинкин Ю. А.* Участие в уголовном судопроизводстве лиц, обладающих специальными познаниями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ю. А. Калинкин. – М., 1981. – 26 с.

146. *Карпов Н. С.* Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності : монографія / Н. С. Карпов. – К. : Вид-во Семененко Сергія, 2007. – 522 с.

147. *Карпов Н. С.* Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09

«Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Н. С. Карпов. – К. : КНУВС, 2008. – 32 с.

148. *Качурін С. Г.* Одержання зразків для експертного дослідження: проблеми теоретичного і практичного характеру / С. Г. Качурин // *Право України.* – 2004. – № 1. – С. 100-114.

149. *Качурін С. Г.* Тактика проведення судово-почеркознавчої експертизи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. Г. Качурин. – Х. : НУВС, 2006.

150. Керівництво з розслідування злочинів : науково-практичний посібник / Кол. авторів : [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. – Х. : «Одісей», 2010. – 960 с.

151. *Клименко Н. І.* Інтеграційна функція експертології / Н. І. Клименко // *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матер.* – Х. : Право, 2006. – Вип. 6. – С. 117-124.

152. *Клименко Н. І.* Судова експертологія. Курс лекцій : навч. посіб / Н. І. Клименко. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 521 с.

153. *Клименко Н. І.* Інтеграційна функція експертології / Н. І. Клименко // *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. науково-практ. матеріалів / Мін-во юстиції України, Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. М. С. Бокаріуса; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого; ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін.* – Х. : Право, 2006. – Вип. 6. – С. 117-124.

154. *Клименко Н. І.* Судова експертиза в розслідуванні комп'ютерних злочинів як форма використання спеціальних знань / Н. І. Клименко, П. Д. Біленчук // *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф.* – Х. : Право, 2002. – Вип. 2. – С. 62-66.

155. *Коберник С. Д.* Совершенствование тактики следственного осмотра с участием группы специалистов / С. Д. Коберник, М. Я. Сегай, В. К. Стринжа, П. В. Цымбал // *Криминалистика и судебная экспертиза.* – К., 1986. – Вып. 33. – С. 33-39.

156. *Коваленко Е. Г.* Использование экспертных знаний в деятельности органов внутренних дел по предупреждению хищений социалистического имущества : учеб. пособ. / Е. Г. Коваленко. – Киев : КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1990. – 87 с.

157. *Коваленко В. В.* Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Коваленко. – Луганськ : Луганська академія внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України, 2004. – 21 с.

158. *Коваленко В. В.* Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Коваленко. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2004. – 253 с.

159. *Ковальов В. В.* Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Ковальов. – К. : Київський національний університет внутрішніх справ, 2007. – 227 с.

160. *Ковальова В. В.* Шляхи удосконалення організації діяльності експертно-криміналістичної служби МВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Ковальова. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2001. – 248 с.

161. *Ковальова В. В.* Становлення організаційної побудови і процесуальної регламентації діяльності експертної служби органів внутрішніх справ України / В. В. Ковальова // Право і суспільство. – 2006. – № 3. – С. 43.

162. *Ковальчук С. А.* Признание допустимыми заключений эксперта, составленных зарубежными специалистами или судебно-экспертными учреждениями зарубежных государств, в уголовном судопроизводстве Украины и Республики Беларусь: сравнительно-правовой анализ / С. А. Ковальчук // Актуальные проблемы современной криминалистики и судебной экспертизы : матер. междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 35-летию со дня образования кафедры криминалистики Акад. МВД Респ. Беларусь (Минск, 3 июня 2011 г.) / М-во внутр. дел Респ. Беларусь, учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь» ; редкол. : Н. И. Порубов [и др.]. – Минск : Акад. МВД, 2011. – С. 231-235.

163. *Колдин В. Я.* Судебная идентификация : учеб. пособ. / В. Я. Колдин. – М. : ЛексЭст, 2002. – 524 с.

164. *Колкутин В. В.* Судебная экспертиза / [В. В. Колкутин, С. М. Зосимов, Л. В. Пустовалов и др.]. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 270 с.

165. *Колмаков В. П.* О методах, приемах и средствах в советской криминалистике / В. П. Колмаков // Правоведение. – 1965. – № 4. – С. 118-120.

166. *Комаринец Б. М.* Участие экспертов-криминалистов в проведении следственных действий по особо опасным преступлениям против личности / Б. М. Комаринец // Теория и практика судебной экспертизы. – М., 1964. – Вып. 1 (11). – С. 3-5.

167. Комп'ютерно-технічна експертиза (загальна частина) : методика / ДНДЕКЦ МВС України / уклад. К. М. Ковальов, С. М. Корнійко, В. О. Княздвірський. – К., 2007. – 24 с.

168. *Коновалова В. Е.* Внутреннее убеждение : проблемы

следственной и судебной деятельности / В. Е. Коновалова // Теория та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матер. – Х. : Право, 2005. – Вип. 5. – С. 12-16.

169. Коновалова В. Е. Проблемы методики экспертного исследования / В. Е. Коновалова // Сучасні проблеми розвитку судової експертизи : зб. матер. засідання «круглого столу», присвяченого 10-річчю створення Севастопольського відділення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. М.С. Бокаріуса (Севастополь, 10-11 черв. 2010 р.). – Х. : ХНДІСЕ, 2010. – С. 15-16.

170. Коновалова В. Е. Криминалистическая тактика: теории и тенденции : учеб. пособ. / В. Е. Коновалова, В. Ю. Шепитько – Х. : Гриф, 1997. – 256 с.

171. Коновалова В. О. Юридична психологія. Акад. курс : підручник / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепитько. – К. : Концерн „Видавничий Дім „Ін Юре», 2004. – 424 с.

172. Коновалов Е. Ф. Соотношение специальных знаний следователя и специалиста-криминалиста / Е. Ф. Коновалов // Применение специальных познаний в борьбе с преступностью : межвуз. сборник научных трудов. – Свердловск : Изд-во Свердловского юридич. ин-та, 1983. – С. 23-27.

173. Кордюков В. В. Теоретичні засади та критерії обов'язкового призначення судових експертиз в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Кордюков. – К. : Академія адвокатури України, 2009. – 17 с.

174. Користін О. Є. Відмивання коштів: теоретико-правові засади протидії та запобігання в Україні : монографія / О. Є. Користін. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. – 450 с.

175. Корнеева И. Л. Методологические основы криминалистической экспертизы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / И. Л. Корнеева. – Москва : Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, 1970. – 16 с.

176. Корухов Ю. Г. Формирование общей теории судебной экспертизы : материалы для ученого совета ВНИИСЭ / Ю. Г. Корухов. – М. : ВНИИСЭ, 1989. – 26 с.

177. Корухов Ю. Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений : научно-практич. пособие / Ю. Г. Корухов. – М. : НОРМА-ИНФРА. – М., 1998. – 288 с.

178. Корухов Ю. Г. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / Ю. Г. Корухов / под ред. Т. В. Аверьяновой, Р. С. Белкина. – М., 1997. – 176 с.

179. Косолапов В. В. Оптимизация научно-исследовательской

деяльності / В. В. Косолапов, А. Н. Щербань. – Киев : Наукова думка, 1971. – С. 66-67.

180. Кофанов А. В. Зародження та виникнення експертно-криміналістичних установ в першій половині ХХ ст. / А. В. Кофанов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/kand-yurid-n-kofanov>.

181. Красюк І. П. Будні експертної служби / І. П. Красюк // Криміналістичний вісник : наук.-практ. збірник / ДНДЕКЦ МВС; НАВСУ; редкол. : Я. Ю. Кондратьєв (голов. ред.) та ін. – К. : Чайка, 2005. – № 1 (3). – С. 5-8.

182. Красюк І. П. Методичний посібник для працівників органів досудового слідства з питань призначення та проведення судової експертизи / [І. П. Красюк, П. П. Давидюк, В. С. Печніков, А. М. Коструб та ін.] ; за заг. ред. П. В. Коляди. – К : МВС України, 2008. – 278 с.

183. Красюк І. П. Виникнення, становлення та розвиток експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ України / І. П. Красюк, В. С. Печніков // Про актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів : зб. матер. міжнародн. наук.-практ. конф. / під заг. ред. Красюк І. П., Печніков В. С. – К. : Еліт Прінт, 2010. – С. 3-14.

184. Криміналістика : учебник : в 3 т. / под ред. Р. С. Белкина, В. Г. Коломацкого, И. М. Лузгина. – М. : Акад. МВД РФ, 1995. – Т. 1: История, общая и частные теории. – 280 с.

185. Криміналістика : учеб. для вузов / И. Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкин, Е. П. Ищенко и др. ; под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 2000. – 672 с.

186. Криміналістика : учебник / под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархопуло. – СПб. : Лань, 2001. – 928 с.

187. Криміналістика : підручник для студ. юрид. спец. вищих закладів освіти / кол. авторів : [Глібко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. – К. : Видавничій Дім «Ін Юре», 2001. – 684 с.

188. Криміналістика : учебник / под ред. проф. А. Г. Филиппова и А. Ф. Волынского. – М., 1998. – 768 с.

189. Криміналістика : учебник для студ. вузов / под ред. А. Ф. Волынского, В. П. Лаврова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Закон и право, 2008. – 943 с.

190. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gska2.rada.gov.ua>.

191. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28 грудня 1960 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://gska2.rada.gov.ua>.

192. Кримінально-процесуальний кодекс України : проект, реєстраційний № 1233 від 13.12.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=31115

193. Кримінальний процесуальний кодекс України : проект станом на 1 липня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/projectCriminalCodex>.

194. *Крылов И. Ф.* Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы / И. Ф. Крылов. – Л. : Изд-во Ленинград. университета, 1975. – 191 с.

195. *Кузьмічов В. С.*, Криміналістика : навч. посіб. / В. С. Кузьмічов, Г. І. Прокопенко ; за заг. ред. В. Г. Гончаренка та Є. М. Моїсеєва. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 368 с.

196. *Кузьмічов В. С.* Теорія і практика слідчої діяльності : монографія / В. С. Кузьмічов. – К. : НВТ «Правник», 1997. – 246 с.

197. *Кузьмічов В. С.* Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : монограф. / В. С. Кузьмічов, І. В. Пиріг. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. – 165 с.

198. *Лапта С. П.* Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук / С. П. Лапта – Х., 2006. – 234 с.

199. *Ленин В. И.* Полное собрание починений. – Т. 29. – С. 152-153.

200. *Лисиченко В. К.* Использование данных естественных и технических наук в следственной и судебной практике : учеб. пособ. / В. К. Лисиченко. – К. : Вища школа, 1979. – 88 с.

201. *Лисиченко В. К.* Научные принципы судебной экспертизы // Криминалистика и судебная экспертиза / В. К. Лисиченко. – К., 1978. – № 17. – С. 25-28.

202. *Лисиченко В. К.* Развитие криминалистики и судебной экспертизы в первые годы советской власти в РСФСР и УССР / В. К. Лисиченко, И. В. Сабуров // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1983. – Вып. 26. – С. 3-13.

203. *Лисиченко В. К.* Использование специальных знаний в следственной и судебной практике : учеб. пособие / В. К. Лисиченко, В. В. Циркаль. – К. : КГУ, 1987. – 100 с.

204. *Лисиченко В. К.* Формы использования специальных познаний и виды участия специалистов на предварительном следствии / В. К. Лисиченко, В. В. Циркаль // Применение специальных познаний в борьбе с преступностью : межвуз. сб. научн. трудов. – Свердловск : Изд-во Свердлов. юридич. ин-та, 1983. – С. 10-18.

205. *Лисиченко В. К.* Проблема правового регулювання положення та функцій спеціаліста при його участі в слідчих діях та судовому засіданні / В. К. Лисиченко, М. Є. Шуміло // Вісник Дніпропетровського університету : Правознавство. – Дніпропетровськ, 1995. – Вип. 2. – С. 86-99.

206. *Лисиченко В. К.* Про реформування судово-експертної діяльності в Україні В. К. Лисиченко, М. Є. Шуміло // Криміналістичний вісник : наук. -практ. зб. / ДНДЕКЦ МВС України; НАВСУ; редкол. : Я. Ю. Кондратьєв (голов. ред.) та ін. – К. : Чайка, 2005. – № 1 (3). – С. 9-17.

207. *Лозовий А. І.* Проблеми нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності у кримінальному процесі України / А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hniise.gov.ua/site/articles/read/35.html>.

208. *Лобойко Л. М.* Кримінально-процесуальна компетенція : монограф. / Л. М. Лобойко. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – 188 с.

209. *Лобойко Л. М.* Реформування кримінально-процесуального законодавства в частині регламентації принципів кримінального процесу / Л. М. Лобойко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наукових праць. – 2010. – № 2 (48). – С. 18-25.

210. *Лобойко Л. М.* Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій : монографія / Л. М. Лобойко, А. П. Черненко. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – 168 с.

211. *Лоскутов Т. О.* Кримінальне переслідування, здійснюване слідчим : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Т. О. Лоскутов. – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2009. – 204 с.

212. *Лукашевич В. Г.* Криминалистическая теория общения : постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования : монограф. / В. Г. Лукашевич. – К. : Издательство Украинской академии внутренних дел, 1993. – 194 с.

213. *Лукашевич В. Г.* Криміналістика як інтегративна галузь знань / В. Г. Лукашевич // Криміналістика у протидії злочинності : тези доповідей наук.-практ. конференції (Київ, 16 жовтня 2009 р.). Видання присвячене 45-річчю кафедри криміналістики Київського національного університету внутрішніх справ. – К. : Хай-Тек Прес, 2009. – С. 63-66.

214. *Лук'янчиков Є. Д.* Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монограф. / Є. Д. Лук'янчиков. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 360 с.

215. *Мазниченко Ю. О.* Використання автоматизованих робочих місць експерта в судово-експертних дослідженнях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ю. О. Мазниченко. – К. : Київський національний

університет внутрішніх справ, 2010. – 21 с.

216. *Мазниченко Ю. О.* Інформаційні технології в експертній практиці : навч.-практ. посіб. / Ю. О. Мазниченко. – К. : Київський нац. ун-т внутр. справ, 2007. – 152 с.

217. *Макаренко Є. І.* Роль специалиста в фиксации хода и результатов следственного осмотра / Є. І. Макаренко // Труды Ташкентской высшей школы МВД СССР. – Ташкент : НИИРИО ТВШ МВД СССР, 1976. – Вып. 9. – С. 58-63.

218. *Макаренко Є. І.* Експертизи на досудовому слідстві : навч. посіб. / Є. І. Макаренко, О. В. Негодченко, В. М. Тертишник – Дніпропетровськ : Дніпроп. юрид. ін-т МВС України, 2001. – 204 с.

219. *Макаренко Є. І.* Огляд місця події : навч. посібник / Є. І. Макаренко, О. В. Негодченко, В. М. Тертишник. – Дніпропетровськ : Дніпроп. юрид. ін-т МВС України, 2001. – 156 с.

220. *Маляренко В. Т.* Поняття, загальна характеристика та класифікація основних засад кримінального судочинства / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – 1999. – № 1. – С. 42-44.

221. *Марчук Р. П.* Спеціальні знання у криміналістиці та підстави їх класифікації / Р. П. Марчук // Взаємодія слідчих і експертів у процесі боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. – Додаток № 1 до Вісника № 1 2003 р. ЛІВС при НАВСУ, 2003. – С. 112-117.

222. *Махов В. Н.* Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : монографія / В. П. Махов. – М. : Изд-во РУДН, 2000. – 296 с.

223. *Майлис Н. П.* О соотношении и взаимодействии диагностики и идентификации в судебной экспертизе / Н. П. Майлис // Информационный бюллетень № 14 по материалам крим. чтений «Криминалистическая диагностика»: состояние и перспективы. – М., 2001. – С. 11-13.

224. *Методика судово-почеркознавчої експертизи (загальна частина) / ДНДЕКЦ МВС України / уклад. К. М. Ковальов, З. С. Меленевська, Н. Г. Шпакович. – К., 2008. – 34 с.*

225. *Методика дактилоскопічної експертизи (загальна частина) : методика [уклад. Димитрова Ю. В.] / ДНДЕКЦ МВС України. – К., 2009. – 27 с.*

226. *Методика проведення досліджень оптичних носіїв, що містять об'єкти авторського права та суміжних прав / уклад. К. М. Ковальов, І. П. Дорохіна, Л. В. Валовой, В. В. Жирко. – К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2008. – 65 с.*

227. *Методика технічної експертизи документів (загальна частина) / ДНДЕКЦ МВС України; уклад. К. М. Ковальов, О. О. Давидова, В. В. Коваленко, Т. В. Тимофеева. – К., 2007. – 34 с.*

228. Методическое пособие по отбору проб и образцов товаров, перемещаемых через таможенную границу / под. ред А. В. Нестерова. – М., 1998. – 48 с.

229. *Миронов А. И.* Возникновение и развитие криминалистических подразделений в органах внутренних дел : учебное пособ. / А. И. Миронов. – М. : Академия МВД СССР, 1979. – 143 с.

230. *Мирский Д. Я.* Понятие и структура методики экспертного исследования / Д. Я. Мирский // Проблемы теории судебной экспертизы : сб. науч. тр. – М. : МЮ СССР, 1980. – № 44. – 137 с.

231. *Митричев С. П.* Советская криминалистика и её место в системе юридического образования / С. П. Митричев // Тез. докл. на Всесоюз. семинаре преподавателей криминалистики высш. юрид. учеб. заведений. – М., 1958. – С. 12-15.

232. *Митричев В. С.* Общие положения методики криминалистического идентификационного исследования материалов документов / С. П. Митричев // Труды ВНИИСЭ. – М., 1974. – Вып. 9. – С. 17-20.

233. *Михеєнко М. М.* Кримінальний процес України : підручник / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.

234. *Моїсєєв О. М.* Експертні технології : теорія формування і практика застосування : монограф. / О. М. Моїсєєв. – Х. : Вид. агенція «Апосоль», 2011. – 424 с.

235. *Моїсєєв О. М.* Експертна технологія та предмет, об'єкт, задачі судової експертизи / О. М. Моїсєєв // Право і безпека : науковий журнал. – Х. : НУнВС МВС України, 2005. – № 2. – С. 26-28.

236. *Моїсєєв О. М.* Експертна технологія та методика у судовій експертології / О. М. Моїсєєв // Динаміка наукових досліджень : матер. III міжнар. наук.-практ. конф. – Д. : Наука і освіта, 2004. – Т. 5. Право. – С. 63-66.

237. *Моїсєєв О. М.* Комплексний підхід до визначення та структури експертної технології / О. М. Моїсєєв // Право і безпека : науковий журнал. – Х. : НУнВС МВС України, 2003. – № 2. – Т. 2. – С. 119-123.

238. *Моїсєєв О. М.* Предмет експертної технології : теоретичні та практичні аспекти проблеми / О. М. Моїсєєв // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. статей. – Донецьк : ДІВС МВС України, 2003. – № 1. – С. 162-169.

239. *Морозов Г. Е.* Участие специалиста в стадии предварительного расследования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. Е. Морозов. – Саратов : Саратовский юридический институт им. Д. И. Курского, 1977. – 19 с.

240. *Надгорный Г. М.* Гносеологические аспекты понятия «специальные знания» / Г. М. Надгорный // Криминалистика и судебная экспертиза : республ. межведомств. научно-методич. сб. / Мин-во юстиции УССР / редкол. : А. Я. Яворский (отв. ред.), Л. Е. Арокцер, И. П. Кононенко и др. – К. : Вища школа, 1980. – Вып. 21. – С. 37-42.

241. *Надгорный Г. М.* Закон України «Про судову експертизу» / Г. М. Надгорный, М. Я. Сегай, Б. М. Ісакович // Право України. – 1999. – № 2. – С. 75-78.

242. *Надгорный Г. М.* Соотношение специальных и юридических знаний / Г. М. Надгорный // Криминалистика и судебная экспертиза : республ. межведомств. научно-методический сб. / Мин-во юстиции УССР – К. : Вища школа, 1980. – Вып. 28. – С. 14-19.

243. *Надгорный Г. М.* Предмет судебно-экспертной отрасли знаний и предмет судебной экспертизы / Г. М. Надгорный // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1976. – Вып. 13. – С. 37-43.

244. Настільна книга слідчого : наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. та ін. – К. : Ін Юре, 2003. – 720 с.

245. Настольная книга судьи (рассмотрение уголовных дел в суде первой инстанции) / Алексеев В. Б., Божьев В. П., Бойков А. Д. и др. – М. : Юридическая литература, 1972. – 744 с.

246. Наукові статті працівників експертної служби : збірник / ДНДЕКЦ МВС України. – Вип. 6. – К., 2008. – 124 с.

247. Новий тлумачний словник української мови : у 4-х т. / 42000 слів укл. : В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : АКОНІТ, 2000. – Т. 4. – 942 с.

248. О судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан : Закон Республики Казахстан от 20.01.2010 № 240-4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.minjust.kz/ru/node/252>.

249. О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации : Федеральный закон от 31 мая 2001 г. № 73-ФЗ.

250. О государственной судебно-экспертной деятельности : Закон Азербайджанской Республики от 30 июня 2001 года № 517.

251. *Ожегов С. П.* Словарь русского языка : Ок. 57 000 слов / под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 19-е изд., испр. – М. : Русский язык, 1987. – 750 с.

252. Оперативно-розыскная деятельность / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, А. Ю. Шумилова. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 794 с.

253. *Орлов Ю. К.* Объект экспертного исследования / Ю. К. Орлов // Труды ВНИИСЭ. – М. : ВНИИСЭ, 1974. – Вып. 8. – С. 39-61.

254. *Орлов Ю. К.* Производство экспертизы в уголовном процессе / Ю. К. Орлов. – М. : Юрид. лит., 1982. – 178 с.

255. Орлов Ю. К. Судебная экспертиза как средство доказывания в уголовном процессе : научное издание / Ю. К. Орлов. – М. : Ин-т повышения квалификации Российского федерального центра судебной экспертизы, 2005. – 261 с.

256. Осмотр места происшествия при расследовании отдельных видов преступлений : учебное пособие / под ред. проф. Н. И. Клименко. – К. : Правник, 2001. – 172 с.

257. Основы судебной экспертизы (методическое пособие для экспертов, следователей и судей). Ч. 1. Общая теория / Под ред. Ю.Г. Корухова. – М., 1997.

258. Панов Н. И. Познавательная функция экспертных версий / Н. И. Панов, В. Е. Коновалова // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. матер. міжнарод. наук.-практ. конф. – Х. : Право, 2002. – Вип. 2. – С. 25-30.

259. Палиашвили А. Я. Экспертиза в суде по уголовным делам / А. Я. Палиашвили. – М. : Юрид. лит., 1973. – 142 с.

260. Петрухин И. Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе / И. Л. Петрухин. – М. : Юриздат, 1964. – 267 с.

261. Пиріг І. В. Особливості огляду, попереднього дослідження та експертизи запірно-пломбувальних пристроїв / І. В. Пиріг // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наукових праць. – 2006. – Спеціальний випуск № 1 (28). – С. 205-214.

262. Пиріг І. В. Фіксація результатів діяльності спеціалістів при проведенні слідчих дій / І. В. Пиріг // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наукових праць. – 2007. – Спеціальний випуск № 1 (36) «Актуальні питання протидії злочинності». – С. 200-204.

263. Пиріг І. В. Використання спеціальних знань при встановленні місця викрадання вантажу при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті / І. В. Пиріг // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наук. праць. – 2007. – № 2 (33). – С. 262-269.

264. Пиріг І. В. Залучення спеціалістів під час проведення допиту / І. В. Пиріг // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – Д., 2008. – № 2 (38). – С. 347-353.

265. Пиріг І. В. Збирання та дослідження слідів біологічного походження при розслідуванні крадіжок вантажів на залізничному транспорті / І. В. Пиріг // Право і суспільство. – 2008. – № 2, 3. – С. 115-118.

266. Пиріг І. В. Діяльність слідчого з встановлення та розшуку

злочинця при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті / І. В. Пиріг // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – Д., 2008. – № 4 (40). – С. 290-297.

267. *Пиріг І. В.* Експертна діяльність органів внутрішніх справ як об'єкт дослідження / І. В. Пиріг // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наукових праць. – 2010. – № 1 (47). – С. 11-18.

268. *Пиріг І. В.* Суб'єкти експертної діяльності органів внутрішніх справ / І. В. Пиріг // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наук. праць. – 2010. – № 2. – С. 199-205.

269. *Пиріг І. В.* Процесуальний статус спеціаліста та можливості залучення працівників експертної служби МВС до проведення слідчих дії / І. В. Пиріг // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наукових праць. – 2010. – № 2 (48). – С. 193-200.

270. *Пиріг І. В.* Терміни проведення судових експертиз / І. В. Пиріг, В. С. Березняк // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наукових праць. – 2010. – № 4 (51). – С. 320-327.

271. *Пиріг І. В.* Участь працівників експертних підрозділів транспортної міліції у проведенні слідчих дій при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті / І. В. Пиріг // Право і суспільство. – 2010. – № 1. – С. 164-169.

272. *Пиріг І. В.* Класифікація судових експертиз / І. В. Пиріг // Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / ДНДЕКЦ МВС; НАВС. – 2010. – № 2. – С. 30-35.

273. *Пиріг І. В.* Предмет та система судової експертології / І. В. Пиріг // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2010. – № 6. – С. 223-231.

274. *Пиріг І. В.* Організація діяльності експертних установ України та забезпечення незалежності судової експертизи / І. В. Пиріг // Теорія і практика судової експертизи та криміналістики : зб. наук. праць. Вип. 10. – Х. : Право, 2010. – С. 211-219.

275. *Пиріг І. В.* Поняття та зміст експертної діяльності органів внутрішніх справ / І. В. Пиріг // Право України. – 2011. – № 1. – С. 255-263.

276. *Пиріг І. В.* Класифікація судових експертиз за характером завдань, що вирішуються / І. В. Пиріг // Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / ДНДЕКЦ МВС України; НАВС. – 2011. – № 1 (15). – С. 30-35.

277. *Пиріг І. В.* Інформаційне забезпечення експертної діяльності ОВС / І. В. Пиріг // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2011. – Спеціальний випуск № 3. – С. 95-99.

278. *Пиріг І. В.* Участь працівників експертної служби МВС при проведенні обшуку / І. В. Пиріг // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наукових праць. – 2011. – № 1 (52). – С. 337-343.

279. *Пиріг І. В.* Участь спеціалістів при проведенні відтворення обстановки і обставин події / І. В. Пиріг // Право і суспільство. – 2011. – № 4. – С. 179-183.

280. *Пиріг І. В.* Дотримання конституційних прав і свобод людини в експертній діяльності органів внутрішніх справ / І. В. Пиріг // Теорія і практика судової експертизи та криміналістики : зб. наук. праць. – Х. : Право, 2011. – Вип. 11. – С. 226-233.

281. *Пиріг І. В.* Одержання зразків для порівняльного дослідження на досудовому слідстві / І. В. Пиріг // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : зб. наук. праць. – 2011. – № 2 (54). – С. 316-323.

282. *Пиріг І. В.* Установлення місця викрадення вантажу – основне завдання розслідування / І. В. Пиріг // Бюлетень з обміну досвідом. – МВС України. Таємно. – 2011. – С. 190-196.

283. *Пиріг І. В.* Типові слідчі ситуації при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті / І. В. Пиріг // Матеріали наук.-практ. семінару «Державна політика у сфері кримінальної юстиції та забезпечення правопорядку в Україні». – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2008. – С. 76-78.

284. *Пиріг І. В.* Процесуальний статус експерта як суб'єкта використання спеціальних знань / І. В. Пиріг // Слідча діяльність : проблеми теорії та практики : матер. наук.-практ. конф. та круглого столу (Дніпропетровськ, ДДУВС, 22 і 26 травня 2008 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2008. – С. 178-180.

285. *Пиріг І. В.* Використання технічних засобів при проведенні слідчих дій / І. В. Пиріг // Проблеми протидії злочинності у сфері громадської безпеки : матер. Всеукр. наук. -практ. конф. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ ун-т внутр. справ, 2009. – С. 105-108.

286. *Пиріг І. В.* Особливості експертизи запірно-пломбувальних пристроїв / І. В. Пиріг // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : міжнар. науково-практич. конф. (м. Запоріжжя, ЗЮІ ДДУВС, 29 жовтня 2009 р.). – Запоріжжя : ЗЮІ ДДУВС, 2009. – С. 153-158.

287. *Пиріг І. В.* Процесуальне закріплення результатів використання

технічних засобів фіксації при проведенні слідчих дій / І. В. Пиріг // Криміналістика у протидії злочинності : тези доповідей науково-практичної конференції (Київ, 16 жовтня 2009 р.). Видання присвячене 45-річчю кафедри криміналістики Київського національного університету внутрішніх справ. – К. : Хай-Тек Прес, 2009. – С. 168-171.

288. *Пиріг І. В.* Суб'єкти експертної діяльності органів внутрішніх справ / І. В. Пиріг // Про актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів : зб. матер. міжнародн. наук.-практ. конф. / упоряд. Іщенко А. В., Барташук С. С., Дерій Р. М., Житник Н. С.; під заг. ред. Красюк І. П., Печніков В. С. – К. : Еліт Прінт, 2010. – С. 158-161.

289. *Пиріг І. В.* Можливості залучення працівників експертної служби МВС до проведення слідчих дій / І. В. Пиріг // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : міжнар. науково-практ. конф., 5 листопада 2010 р., м. Запоріжжя : матеріали у 3 ч. – Запоріжжя : Юрид. ін-т ДДУВС, 2010. – Ч. 1. – С. 215-217.

290. *Пиріг І. В.* Використання результатів фіксації слідчих дій технічними засобами / І. В. Пиріг // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства : матер. круглого столу (29 травня 2010 р., ДДУВС). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – С. 23-25.

291. *Пиріг І. В.* Співвідношення судової експертології і судово-експертної діяльності / І. В. Пиріг // Актуальні проблеми охорони громадського порядку та досудового провадження : матер. наук.-практ. конф. і круглих столів (м. Дніпропетровськ, 11 груд 2009 р., 16 лют., 11 бер. та 28 трав. 2010 р.). – Дніпропетровськ. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – С. 207-209.

292. *Пиріг І. В.* Проведення експертиз при розслідуванні незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами / І. В. Пиріг // Актуальні проблеми охорони громадського порядку та досудового провадження : матер. наук.-практ. конф. і круглих столів (м. Дніпропетровськ, 11 груд 2009 р., 16 лют., 11 бер. та 28 трав. 2010 р.). – Дніпропетровськ. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – С. 205-207.

293. *Пиріг І. В.* Окремі питання класифікації судових експертиз / І. В. Пиріг // Експертне забезпечення розслідування окремих видів злочинів : зб. матер. науково-практ. конф. – К. : Навчально-науковий інститут слідчих і криміналістів НАВС, 2011. – С. 166-169.

294. *Пирог И. В.* Участие специалиста при проведении допроса / І. В. Пиріг // Актуальные проблемы современной криминалистики и судебной экспертизы : матер. междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 35-летию со дня образования кафедры криминалистики Акад. МВД Респ.

Беларусь (Минск, 3 июня 2011 г.) / Мин-во внутр. дел Респ. Беларусь, учреждение образования «Акад. Мин-ва внутр. дел Респ. Беларусь» ; редкол. : Н. И. Порубов и др. – Минск : Акад. МВД, 2011. – С. 107-109.

295. Підсумки наукової діяльності НАВС [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.naiuu.kiev.ua/tslc/index.php>.

296. *Пілюков Ю. О.* Використання інформаційних систем в експертних підрозділах МВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ю. О. Пілюков. – К. : КНУВС, 2009. – 259 с.

297. *Плешаков С. М.* Современные экспертные технологии в деятельности судебно-экспертных учреждений России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. М. Плешаков. – Нижний Новгород, 2007. – 205 с.

298. Положення про органи досудового слідства Міністерства внутрішніх справ України : затверджено наказом МВС України від 31.03.2008 № 160.

299. Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України : затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.1994 р. № 778 із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ від 23.05.2007 р. № 770 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=778-94-%EF>.

300. Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів : затверджене наказом Міністерства юстиції України від 09.08.2005 № 86/5.

301. Порядок проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи в психіатричних закладах осіб, які утримуються під вартою : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 08.10.2001 № 397 [Електр. ресурс]. – Режим доступу : http://uazakon.com/documents/date_2m/pg_itgcst.htm.

302. *Постіка І. В.* Судова (криміналістична) фотографія: теорія і практика : монографія / І. В. Постіка. – Одеса : Юридична література, 2002. – 375 с.

303. *Потапов С. М.* Принципы криминалистической идентификации / С. М. Потапов // Советское государство и право. – 1940. – № 1. – С. 25.

304. Права людини в діяльності української міліції / За ред. Ю. Л. Белоусова, К. Б. Левченка, О. А. Мартиненка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.umdpl.info/>.

305. Предварительные криминалистические исследования следов на месте происшествия : учеб. пособие. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1987. – 196 с.

306. *Причепій Є. М.* Філософія : посіб. для студентів вищих навч. закладів / Є. М. Причепій, А. М. Черній, В. Д. Гвоздецький, Л. А. Чекаль. –

К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 576 с.

307. Про вдосконалення реагування на повідомлення про злочини, інші правопорушення і події та забезпечення оперативного інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 04.10.2003 № 1155.

308. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо експертного забезпечення правосуддя у кримінальних справах : Проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2?id&pf3516=8084&skl=7.

309. Про внесення змін до нормативних актів, які регламентують діяльність експертної служби МВС України : Наказ МВС України від 10.12.2007 № 465 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dndekc.centrmia.gov.ua/nakaz_465.doc.

310. Про затвердження Настанови про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України : Наказ МВС України від 30.08.1999 р. № 682 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.univd.edu.ua/_projects/ezloch_kor/docs/krim/mvd_eks_krim.doc.

311. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.12.2009 № 1346.

312. Про затвердження Положення про основи організації розкриття злочинів органами внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 24.09.2010 № 456 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/>.

313. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Указ Президента України від 6 квітня 2011 р. № 383 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/13351.html>.

314. Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну, екзаменаційні комісії та персонального складу Експертно-кваліфікаційної комісії МВС України : Наказ МВС України від 30.08.1999 № 685.

315. Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС : Наказ МВС України від 10.09.2009 р. № 390.

316. Про затвердження Інструкції про порядок функціонування дактилоскопічних обліків експертної служби МВС України : Наказ МВС України від 11.09.2001 р. № 785.

317. Про затвердження Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010-2014 років : Наказ МВС України від 29.07.2010 р. № 347.

318. Про міліцію : Закон України від 20 грудня 1990 р. № 565-XII //

ВВР України. – 1991. – № 4.

319. Про організаційно-штатні питання ДНДЕКЦ : Наказ МВС України від 20.12.1999 р. № 900.

320. Про організаційні зміни в науково-дослідних експертно-криміналістичних центрах при ГУМВС, УМВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на залізничному транспорті : Наказ МВС України від 18.02.2008 р. № 77.

321. Про основні підсумки роботи Міністерства юстиції України та його територіальних органів у 2009 р. та завдання щодо підвищення ефективності їх діяльності у 2010 р. [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/18349>.

322. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. // ВВР України. – 1992. – № 22.

323. Про проведення експерименту щодо апробації вертикальної системи підпорядкування слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 15.06.2011 № 336.

324. Про реорганізацію мережі вищих навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.08.2011 р. № 727-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=727-2011-%F0>.

325. Про Робочу групу з питань реформування кримінального судочинства : Указ Президента України від 17 серпня 2010 р. № 820/2010.

326. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ // ВВР України. – 1994. – № 28, зі змінами, внесеними згідно із Законами № 662-IV від 03.04.2003 // ВВР. – 2003. – № 27; № 1992-IV від 09.09.2004 // ВВР. – 2005.

327. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 8.

328. Про результати службової діяльності НДЕКЦ при ГУМВС, УМВС, УМВСТ на території України : звіти ДНДЕКЦ за 2006-2010 рр.

329. Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 р. № 988 [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=988-2000-%EF>.

330. *Прохоров-Лукин Г. В.* Предмет судебной экспертизы и общие основания деления экспертных задач на категории / Г. В. Прохоров-Лукин // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 2001. – Вып. 50. – С. 3-15.

331. *Прохоров-Лукин Г. В.* Теоретические и методологические основы судебно-экспертной ситуалогии : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Г. В. Прохоров-Лукин. – Киев : Украинская академия внутренних дел, 1993. – 18 с.

332. Прошина Г. П. Криминалистическая экспертиза в уголовном процессе США : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Г. П. Прошина. – М. : Институт США Академии наук СССР, 1973. – 24 с.

333. Психологический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lib.deport.ru/slovar/psychology/d/dejatelnost.html>.

334. Разумов Э. А. Осмотр места происшествия / Э. А. Разумов, Н. П. Молибога. – К. : РИО МВД Украины, 1994. – 672 с.

335. Рахунов Р. Д. Теория и практика экспертизы в советском уголовном процессе / Р. Д. Рахунов. – М. : Госюриздат, 1953. – 248 с.

336. Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань у досудовому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. М. Ревака. – Х., 2006. – 206 с.

337. Репешко П. І. Щодо організаційних питань забезпечення незалежності та об'єктивності судової експертизи / П. І. Репешко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. праць. Вип. 9 / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Х. : Право, 2009. – С. 231-238.

338. Репешко П. І. Участь спеціаліста в судовому розгляді кримінальної справи / П. І. Репешко // Право України. – 1999. – № 9. – С. 78-82.

339. Репешко П. І. К вопросу об уголовной ответственности судебного эксперта / П. І. Репешко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : Збірник наукових праць ; ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Х. : Право, 2007. – Вип. 7. – С. 123-128.

340. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Б. В. Романюк. – К. : Національна юридична академія внутрішніх справ України, 2002. – 21 с.

341. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монограф. / Б. В. Романюк. – К. : НАВС України, 2002. – 196 с.

342. Россинская Е. Р. Комментарий к Федеральному закону «О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации» / Е. Р. Россинская. – М. : Право и закон; Юрайт-Издат, 2002. – 384 с.

343. Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е. Р. Россинская. – М. : Норма, 2005. – 656 с.

344. Россинская Е. Р. Общая теория судебной экспертизы и криминалистика как самостоятельные родственные науки / Е. Р. Россинская [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://rossinskaya.ru/articles/>.

345. *Салтевський М. В.* Криміналістика (у сучасному вигляді) : підруч. / М. В. Салтевський. – К. : Кондор, 2005. – 588 с.

346. *Салтевский М. В.* Проблема соотношения специальных и профессиональных знаний, используемых при производстве следственных действий / М. В. Салтевський // Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования. – М. : Юридическая литература, 1973. – С. 19-26.

347. *Салтевский М. В.* Из истории развития криминалистических подразделений МВД Украинской ССР / М. В. Салтевський, В. Н. Малышев // Криміналістика и судебная экспертиза. – К., 1979. – Вып. 19. – С. 10-15.

348. *Сахнова Т. В.* Судебная экспертиза / Т. В. Сахнова. – М. : Городец, 1999. – 368 с.

349. *Сегай М. Я.* Судова експертологія : шляхи становлення і розвитку / М. Я. Сегай // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матер. – Х. : Право, 2001. – С. 10.

350. *Сегай М. Я.* Судова експертологія – наука про судово-експертну діяльність / М. Я. Сегай // Вісник Академії правових наук. – 2003. – № 2-3. – С. 740-762.

351. *Сегай М. Я.* Судебная экспертология : объект, предмет, природа и система науки / М. Я. Сегай // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Вип. 3. – Х. : Право, 2003. – С. 25-31.

352. *Сегай М. Я.* Судебная экспертология : концептуальные основы экспертной методологии / М. Я. Сегай // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф. – Х. : Право, 2002. – Вип. 2. – С. 36-42.

353. *Сегай М. Я.*, Пропозиції з питань регламентації судової експертизи в проектах процесуальних кодексів України / М. Сегай, Г. Надгорний, Б. Ісакович // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 2. – С. 124-133.

354. *Сегай М. Я.*, Институт судебной экспертизы в свете правовой реформы (методологические, организационные и процессуальные аспекты) / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа // Роль судебной экспертизы в социалистическом правовом государстве : тезисы науч. -практ. конф. – Минск, 1989. – С. 26-27.

355. *Сегай М. Я.* Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии) / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа. – К. : Ин Юре, 1997. – 174 с.

356. *Седнев В. В.* Постановка вопросов эксперту / В. В. Седнев // Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / ДНДЕКЦ МВС України; КНУВС. – К. : Ін Юре, 2006. – № 2 (5). – С. 71-76.

357. Селиванов Н. А. О понятии и системе криминалистической техники / Н. А. Селиванов // Науч. труды ТашНИИСЭ. – Ташкент, 1969. – Вып. 8. – С. 28-32.

358. Селиванов Н. А. Актуальные теоретические вопросы криминалистической идентификации / Н. А. Селиванов // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1971. – Вып. 14. – С. 144.

359. Селиванов Н. А. Научно-технические средства расследования преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Н. А. Селиванов. – М., 1965. – 26 с.

360. Селиванов Н. А. Спорные вопросы судебной экспертизы // Социалистическая законность / Н. А. Селиванов. – 1978. – № 5. – С. 63-66.

361. Семенов В. В. О формировании личностных и профессиональных качеств судебного эксперта / В. В. Семенов // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Збірник науково-практичних матеріалів. – Вип. 5 / Мін-во юстиції України, Харківський науково-дослідний ін-т судових експертиз ім. М. С. Бокаріуса; Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого; ред. колегія : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Х. : Право, 2005. – С. 144-151.

362. Семенов В. В. Роль спеціальних знань у діяльності правоохоронних органів України в 30-40-х роках ХХ ст. / В. В. Семенов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvknivs/2009_2/semenov.htm.

363. Сімакова-Єфремян Е. Б. Розв'язання проблем правового регулювання судової експертизи – нагальна необхідність сьогодення / Е. Б. Сімакова-Єфремян // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. праць / Харківськ. науково-дослідний ін-т судових експертиз ім. М. С. Бокаріуса; Національна юрид. академія України ім. Я. Мудрого; ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Х. : Право, 2007. – Вип. 7. – С. 117-123.

364. Сімакова-Єфремян Е. Б. Сутність суб'єкта інтеграції знань при проведенні комплексних судово-експертних досліджень / Е. Б. Сімакова-Єфремян // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. науково-практ. матер. / Мін-во юстиції України, Харківський науково-дослідний ін-т судових експертиз ім. М. С. Бокаріуса; Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого; ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Х. : Право, 2006. – Вип. 6. – С. 108-117.

365. Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про методи та методики експертних досліджень / Е. Б. Сімакова-Єфремян // Сучасні проблеми розвитку судової експертизи : зб. матер. засідання «круглого столу», присвяченого 10-річчю створення Севастопольського відділення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. М.С.

Бокаріуса (Севастополь, 10-11 черв. 2010 р.) / МЮУ, ХНДІСЕ. – Х. : ХНДІСЕ, 2010. – С. 31-33.

366. Скопенко С. Ф., Практика привлечения специалистов к участию в расследовании преступлений / С. Ф. Скопенко, В. В. Еременко, Т. В. Варфоломеева, В. И. Гончаренко // Криминалистика и судебная экспертиза : республ. межвед. сборник научных и научно-методич. работ. – К. : РИО МВД УССР, 1975. – Вып. 11. – С. 5-11.

367. Словник української мови : в 10-ти т. – К. : Наук, думка, 1972. – Т. 3. – 630 с.

368. Словарь основных терминов судебных экспертиз / редкол. А. Р. Шляхов. – М. : ВНИИСЭ, 1980. – 124 с.

369. Снетков В. А. Проблемы криминалистической диагностики / В. А. Снетков // Труды ВНИИ МВД СССР. – М., 1972. – № 23.

370. Словарь русского языка : в 4 т. / АН СССР, ин-т рус. яз. ; под ред. А. П. Евгеньевой. – 3-е изд., стереот. – М. : Русский язык, 1985-1988.

371. Советский энциклопедический словарь / научно-редакц. совет : А. М. Прохоров (предс.). – М. : Советская энциклопедия, 1981. – 1600 с.

372. Соколовский З. М. Вопросы использования экспертом материалов дела / З. М. Соколовский. – Х. : Изд-во Харьк. гос. университета им. А.М. Горького, 1964. – 72 с.

373. Соколовский З. М. Понятие специальных знаний (к вопросу об основаниях назначения экспертизы) / З. М. Соколовский // Криминалистика и судебная экспертиза : республ. межвед. сб. науч.-метод. работ. – К. : РИО МВД УССР, 1969. – Вып. 6. – С. 199-205.

374. Соколовский З. М. Проблемы использования в уголовном судопроизводстве специальных знаний при установлении причинной связи явлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / З. М. Соколовский. – Харьков, 1968. – 28 с.

375. Соколовский З. М. Об участниках проведения экспертных исследований / З. М. Соколовский // Криминалистика и судебная экспертиза : республ. межвед. сб. науч.-метод. работ. – К. : РИО МВД УССР, 1975. – Вып. 11. – С. 145-155.

376. Соколовский З. М. Экспертное исследование причинной связи по уголовным делам : метод. пособие / З. М. Соколовский. – Киев, 1970. – 48 с.

377. Сорокотягин И. Н. Криминалистические проблемы использования специальных познаний в расследовании преступлений : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / И. Н. Сорокотягин. – Екатеринбург, 1992. – 30 с.

378. Сорокотягин И. Н. Системно-структурная характеристика специальных познаний и формы их использования в борьбе с преступностью / И. Н. Сорокотягин // Применение специальных познаний в борьбе с преступностью : межвуз. сб. научных трудов. – Свердловск : Изд-во Свердл. юридич. ин-та, 1983. – С. 3-10.

379. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-

процесуального доказування : монографія / С. М. Стахівський. – К., 2005. – 272 с.

380. *Стахівський С. М.* Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : наук.-практ. посіб. / С. М. Стахівський. – К. : Атіка, 2009. – 64 с.

381. *Стринжа В. К.* Проблемы судебной экспертизы в свете правовой реформы / В. К. Стринжа, Г. М. Надгорный, М. Я. Сегай // Криминалистика и судебная экспертиза : республ. межведом. научно-методич. сборник. – К. : Лыбидь, 1990. – Вып. 40. – С. 3-7.

382. *Стринжа В. К.*, Вопросы процессуальной регламентации судебной экспертизы / В. К. Стринжа, Г. М. Надгорный, М. Я. Сегай // Криминалистика и судебная экспертиза : республ. межвед. научно-методич. сб. – К. : Лыбидь, 1995. – Вып. 47. – С. 15-22.

383. *Стрілець Г. О.* Генезис системи судово-експертних установ в Україні та напрямки їх діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Г. О. Стрілець. – К., 2009. – 16 с.

384. *Строгович М. С.* Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1970. – Т. 2. – 516 с.

385. Структура Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://dndekc.centrmia.gov.ua>.

386. Судово-експертна діяльність : довідник для суддів. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2001. – 344 с.

387. Судова експертиза: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі : навч.-довідк. посіб. / В. Ю. Шепітько, М. Л. Цимбал, Е. Б. Сімакова-Єфремян, В. М. Шерстюк та ін. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2004. – 448 с.

388. Судова експертологія : курс лекцій / А. В. Кофанов, О. Г. Волошин, О. В. Літвінова, В. В. Індюкова. – К., 2010. – 237 с.

389. *Сухова Т. Э.* Интеграция знаний как фактор развития теории и практики судебной экспертизы : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Т. Э. Сухова. – Тула, 2001. – 174 с.

390. Теория оперативно-розыскной деятельности / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Синилова. – 2-е изд., перераб. – М. : Норма. – 2006. – 352 с.

391. *Тертишник В. М.* Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі : монографія / В. М. Тертишник. – Дніпропетровськ : Юрид. акад. МВС України, Арт-Прес, 2002. – 432 с.

392. *Тертишник В. М.* Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : монограф. / В. М. Тертишник. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2009. – 404 с.

393. *Тертишник В. М.*, Теория доказательств / В. М. Тертишник,

С. В. Слинко. – Харьков, 1998. – 233 с.

394. Тимошенко Ю. П. Окремі аспекти класифікації експертних ситуацій та особливості провадження експертиз за сучасних умов / Ю. П. Тимошенко // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ : науково-теорет. журнал / МВС України; КНУВС. – К. : КНУВС. – 2007. – Вип. 1. – С. 136-138.

395. Тихомиров Ю. А. Теория компетенции / Тихомиров Ю. А. – М. : Изд-е г-на Тихомирова М. Ю., 2005. – 355 с.

396. Тихенко С. И. Развитие советской криминалистики на Украине / С. И. Тихенко // Криминалистика и научно-судебная экспертиза / С. И. Тихенко. – К., 1948. – Сб. 2. – С. 11-12.

397. Тихенко С. И. Развитие криминалистики в Украинской ССР за 50 лет советской власти / С. И. Тихенко, В. К. Лисиченко // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1967. – Вып. 4. – С. 7-34.

398. Тихенко С. И. Розвиток криміналістики в Українській РСР / С. И. Тихенко, В. К. Лисиченко // Радянське право. – 1967. – № 9. – С. 18-21.

399. Тищенко В. В. Корисливо-насильницькі злочини: криміналістичний аналіз : монографія / В. В. Тищенко. – Одеса : Юридична література, 2002. – 360 с.

400. Толстухина Т. В. Современные проблемы классификационных систем в судебной экспертизе / Т. В. Толстухина // Актуальные проблемы современной криминалистики и судебной экспертизы : материалы междунар. науч. -практ. конф., посвящ. 35-летию со дня образования кафедры криминалистики Акад. МВД Респ. Беларусь (Минск, 3 июня 2011 г.) / М-во внутр. дел Респ. Беларусь, учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь»; редкол. : Н. И. Порубов [и др.]. – Минск : Акад. МВД, 2011. – С. 115-117.

401. Толковый словарь русского языка / под ред. Д. Н. Ушакова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : // <http://proslova.ru/word>.

402. Тютюнник Т. В. Теоретичні та організаційно-технічні основи інформаційного забезпечення судово-балістичної експертизи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Т. В. Тютюнник. – Х. : Харківський національний ун-т внутрішніх справ, 2008. – 19 с.

403. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики от 14 июля 2000 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://artlibrary2007.narod.ru>.

404. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?Regnom=19278.

405. Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики от 24 мая 1999 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lex.kz>.

406. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан [Электр. ресурс]. – Режим доступа : http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?Regnom=19278.

407. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан от 1 апреля 1995 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lex.kz>.

408. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18 декабря 2001 г. № 174-ФЗ (УПК РФ) (с изменениями и дополнениями) : [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.interlaw.ru/law/docs/12025178/>.

409. *Удалова Л. Д.* Теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Л. Д. Удалова. – К., 2007. – 32 с.

410. *Ус И. И.* Сущность исследовательской деятельности специалистов при производстве следственных действий / И. И. Ус // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. науково-практ. матеріалів. Випуск 5 / Мінюст України, Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. М.С. Бокаріуса; Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого; ред. колегія : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Х. : Право, 2005. – С. 139-144.

411. Уставъ уголовного судопроизводства. Систематический комментарий. При участии А. О. Кони, В. К. Случевского и др. (Подъ общей ред. проф. М. Н. Гернета). – М. : Издательство М. М. Зива, Т-во Типографіи А. И. Мамонтова, 1914. – Вып. III. – 944 с.

412. *Фойницкий И. Я.* Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницкий. – СПб : Изд-во «АЛЬФА», 1996. – Том 2. – 606 с.

413. *Фридман И. Я.* Организация профилактической работы экспертного учреждения / И. Я. Фридман // Криминалистика и судебная экспертиза : республ. межвед. сб. науч.-метод. работ. – К. : РИО МВД УССР, 1975. – Вып. 11. – С. 125-134.

414. *Фридман И. Я.* Использование данных судебных экспертиз для предупреждения правонарушений / И. Я. Фридман. – К. : РИО МВД УССР, 1972. – 168 с.

415. *Хараберюш І. Ф.* Протидія злочинності засобами спеціальної техніки: концептуальний підхід : монографія / І. Ф. Хараберюш. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж», 2011. – С. 362.

416. *Хахановский В. Г.* Теорія і практика криміналістичної інформатики : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В. Г. Хахановський. – К. : Національна академія внутр. справ, 2011. – 28 с.

417. *Хрусталеv В. Н.* Участие специалиста-криминалиста в следственных действиях / В. Н. Хрусталеv, Р. Ю. Трубицын. – СПб. : Питер, 2003. – 208 с.

418. *Цимбал М. Л.* Експертне забезпечення правосуддя в Україні – важливий аспект розвитку правової держави / М. Л. Цимбал // Право

України. – 2001. – № 6. – С. 93-96.

419. *Цымбал П. В.* Совершенствование использования научно-технических достижений в расследовании преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / П. В. Цымбал. – К. : 1992. – 22 с.

420. *Цимбал М. Л.* Судова експертиза : проблеми та перспективи розвитку / М. Л. Цимбал // Право України. – 2002. – № 11. – С. 127-129.

421. *Цимбал М. Л.* Судова експертиза в світлі нових видів досліджень : актуальні питання / М. Л. Цимбал // Право України. – 2004. – № 5. – С. 72-75.

422. *Цимбал М. Л.* До питання про вдосконалення експертної діяльності / М. Л. Цимбал // Актуальні проблеми криміналістики : матер. міжнарод. наук.-практ. конф. (Харків, 25-26 вересня 2003 р.) / ред. кол. : М. І. Панов (голов. ред.), В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. – Х. : Гриф, 2003. – С. 242-245.

423. *Циркаль В. В.* Некоторые особенности тактики допроса с участием специалиста / В. В. Циркаль // Криминалистика и судебная экспертиза. Вып. 22 : республ. межвед. научно-методич. сб. – К. : Вища школа, 1981. – С. 52-54.

424. *Циркаль В. В.* Тактика производства следственных действий с участием специалистов : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Циркаль. – К. : КГУ, 1984 – 26 с.

425. *Циркаль В. В.* Одержання деяких видів зразків для експертного дослідження з участю спеціалістів / В. В. Циркаль // Право України, 2003. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravoznavec.com.ua/period/chapter/2/23/799>.

426. *Чаплинський К. О.* Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями : монограф. / К. О. Чаплинський. – Дніпропетровськ : Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2004. – 192 с.

427. *Чаплинський К. О.* Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монограф. / К. О. Чаплинський. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2011. – 496 с.

428. *Чельцов М. А.*, Проведение экспертизы в советском уголовном процессе / М. А. Чельцов, Н. В. Чельцова. – М. : Госюриздат, 1954. – 280 с.

429. *Шевцов С. О.* Організація професійно-педагогічної підготовки працівників експертної служби МВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 13.00.04. – теорія і методика професійної освіти / С. О. Шевцов. – Х., 2009. – 25 с.

430. *Шепітько В. Ю.* Довідник слідчого / В. Ю. Шепітько. – К. : Ін Юре, 2001. – 208 с.

431. *Шепітько В. Ю.* Криміналістика : Курс лекцій / В. Ю. Шепітько. – Издание второе. – Харьков : Одиссей, 2004. – 352 с.

432. *Шепітько В. Ю.* Криміналістичні проблеми збирання доказів технічними засобами у кримінальному процесі / В. Ю. Шепітько // Вісник

Академії правових наук України. – № 4 (27). – Х., 2001. – С. 198-207.

433. *Шепітько В. Ю.* Негативные обстоятельства в расследовании преступлений : логико-психологический подход / В. Ю. Шепітько // Проблемы законности : респ. міжвідом. наук. зб. ; відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад., 2001. – Вип. 50. – С. 145-152.

434. *Шепітько В. Ю.* Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / В. Ю. Шепітько ; за ред. акад. НАН України В. Я. Тація. – Х. : Право, 2001. – 560 с.

435. *Шепітько В. Ю.* Теоретичні проблеми систематизації тактичних прийомів у криміналістиці : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / В. Ю. Шепітько. – Х. : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 1996. – 30 с.

436. *Шепітько В. Ю.* Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія / В. Ю. Шепітько. – Х. : Харків юридичний, 2007. – 432 с.

437. *Шепітько В. Ю.* Развитие судебно-экспертной деятельности в Украине: проблемы и перспективы / В. Ю. Шепітько, М. Л. Цымбал // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Випуск 2 : Зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. / Мін-во юстиції України, ХНДІСЕ, АПНУ, НЮАУ ім. Я. Мудрого; редколегія : М. Л. Цимбал, М. І. Панов та ін. – Х. : Право, 2002. – С. 18-21.

438. *Шерстюк В. Н.* Классификация судебных экспертиз / В. М. Шерстюк // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Х. : Право, 2002. – Вип. 2. – С. 88-94.

439. *Шерстюк В. М.* Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності : дис. канд. ... юрид. наук : 12.00.09 / В. М. Шерстюк. – Х. : Нац. юрид. акад. імені Ярослава Мудрого, 2007. – 199 с.

440. *Шляхов А. Р.* Классификация судебных экспертиз и типизация их задач / А. Р. Шляхов. – М., 1977. – 36 с.

441. *Шляхов А. Р.* Проблемы классификации в криминалистической экспертизе и её практическое значение / А. Р. Шляхов // Правовые и методологические проблемы судебной экспертизы. – М., 1974. – Вып. 10. – С. 5.

442. *Шляхов А. Р.* Предмет и система криминалистической экспертизы / А. Р. Шляхов // Труды ВНИИСЭ. – М., 1971. – Вып. 3. – С. 27-28.

443. *Шляхов А. Р.* Судебная экспертиза : организация и проведение / А. Р. Шляхов. – М. : Юридическая литература, 1979. – 165 с.

444. *Щербаковский М. Г.* Судебные экспертизы : учебно-теоретич. пособие / М. Г. Щербаковский. – Х. : Эспада, 2005. – 536 с.

445. *Щербаковський М. Г.* Тактика проведення судових експертиз : лекція для усіх форм навчання / М. Г. Щербаковський. – Х. : НУВС, 2004. – 60 с.

446. *Щербаковський М. Г.* Деякі сучасні проблеми теорії та практики

судової експертизи / М. Г. Щербаковський // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : Зб. матер. засідання «круглого столу», присвяченого 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. М.С. Бокаріуса (11-12 листопада 2008 р.). – Х., 2008. – С. 69-72.

447. *Эйсман А. А.* Заключение эксперта (структура и научное обоснование) / А. А. Эйсман. – М. : Юридическая литература, 1967. – 152 с.

448. *Эйсман А. А.* Экспертология в системе научного знания / А. А. Эйсман // Экспертные задачи и пути их решения в свете НТР. – М., 1980. – С. 64-73.

449. Эксперт : руководство для экспертов органов внутренних дел / под ред. Т. В. Аверьяновой, В. Ф. Статкуса. – М. : Право и закон, 2003. – 592 с.

450. Энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lib.deport.ru/slovar/bes/d/dejatelnost.html>.

451. Энциклопедия судебной экспертизы / под ред. Т. В. Аверьяновой, Е. Р. Россинской. – М. : Юристъ, 1999. – 551 с.

452. *Юрчишин В. Д.* Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Д. Юрчишин. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний ун-т ім. В. Стефаника, 2007. – 227 с.

453. *Юсупов В. В.* Розвиток криміналістики в Київській, Одеській, Харківській наукових школах: головні етапи та персоналії / В. В. Юсупов // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 1. – С 143-154.

454. *Юсупов В. В.* Становлення та розвиток судової експертології / В. В. Юсупов // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2010. – Випуск 10. – С. 186-192.

455. *Яблоков Н. П.* Криминалистика : учебник / Н. П. Яблоков. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 2000. – 384 с.

Наукове видання

Пиріг Ігор Володимирович

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Монографія

Редактор, оригінал-макет – *А.В. Самотуга*

Редактор *Н.Ю. Веріго*

Коректор *Т.В. Колесник*

Дизайн – *О.М. Янченко*

Підп. до друку 21.12.2011 р. Формат 60х84/16. Друк RISO. Гарнітура Times.
Ум.-друк. арк. . Обл.-вид. арк. . Тираж 300 прим.

Відділ ОНР та РВД ДДУВС
49005, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59

ПП «Ліра ЛТД»
49038, м. Дніпропетровськ, пл. Десантників, 1
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 188 від 19.09.2000 р.